Промови, що змінили світ

Харків
«ФОЛІО»
2009

Шановні читачі!

Міжнародний фонд «Єдиний світ» пропонує до вашої уваги книгу «Промови, що змінили світ[1]», яка видана українською та російською мовами.

Це вже четверте видання фонду. Раніше були презентовані книги «Інавгураційні промови президентів США», «Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України», а також «Західні виборчі системи: міфи, геополітика та права людини».

Фонд уперше в Україні зібрав в одному виданні понад 60 найбільш визначних публічних виступів за всю історію людства, які суттєво вплинули на її хід. До книги також увійшли виступи видатних українців.

У кожній з промов, незалежно від того, ким вони виголошувались, можна знайти слова і думки, які не залишать нас байдужими.

Під час інавгурації 44-й президент США Барак Обама сказав: «Перед нами можуть постати нові проблеми. Інструменти для їх подолання теж можуть бути новими і досі не баченими. Але ті цінності, від яких залежить наш успіх, — наполеглива праця та чесність, мужність та справедливість, терпимість та допитливість, вірність та патріотизм, — усі вони давні. Вони істинні. Саме ці цінності були мовчазним рушієм прогресу впродовж усієї нашої історії. Зараз нам необхідно повернутися до цих істин».

Російський президент Володимир Путін підкреслював: «Десятиліття важкого і нестабільного життя — достатній період, щоб вимагати реальних змін на краще. <…> Ми всі добре розуміємо, як важко досягти цієї мети. Але я впевнений — у нас вистачить і розуму, і волі. Якщо так буде, то з'явиться і результат. І тоді прийдуть стабільність і національний прогрес».

У свою чергу, другий президент України Леонід Кучма у своєму виступі зазначив: «Якщо ми виявимо волю, твердість, послідовність і консолідовану відповідальність у розв'язанні проблем як держави, так і людини, громадянина, сім'ї, то справи у нас підуть на лад. Націю можуть звеличити лише великі цілі і великі діла».

Впевнений, що ця книга стане у нагоді всім, хто цікавиться видатними зразками публічних виступів, а також просто не байдужим до історії.

Едуард Прутнік, Голова правління
Міжнародного фонду «Єдиний світ»

[1] У даному випадку мається на увазі не тільки Земля з усім, що на ній існує, але й людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками.

Doré
H. PISAN.

Десять Заповідей, десять основних законів, які, згідно з П'ятикнижжям Мойсеєвим, були дані Богом Мойсею в присутності синів Ізраїлю на горі Синай на п'ятдесятий день після Виходу з Єгипту[1]. Ці заповіді три тисячоліття є основою іудейської, християнської й мусульманської моралі, і тому їх беззаперечно можна назвати моральним кодексом людства. Коли Мойсей привів свій народ до Синаю, гора була окутана димом, гримів грім і блискали блискавки, а голосніше над усе лунав голос Бога, що звертався до Мойсея із заповідями. Потім сам Господь написав Десять Заповідей на двох кам'яних скрижалях і віддав їх Мойсею. Коли Мойсей після сорока днів перебування на Синаї спустився вниз, то побачив ізраїльтян, що відступилися від Бога й танцювали навколо Золотого Тельця. Розгніваний Мойсей розбив скрижалі об скелю. Народ ізраїльський покаявся, і побачивши це, Господь звелів Мойсею взяти дві нові скрижалі й викарбувати на них Десять Заповідей.

Десять Божих Заповідей (2М 20:3—17)[2]

3 Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

4 Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. 5 Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я — Господь,
Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на
четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, 6 і що чинить милість тися-
чам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.

7 Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Ймення надаремно.

8 Пам'ятай день суботній, щоб святити його! 9 Шість день працюй і роби
всю працю свою, 10 а день сьомий — субота для Господа, Бога твого: не роби
жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і ху-
доба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. 11 Бо шість день творив Господь
небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагосло-
вив Господь день суботній і освятив його.

[1] Вих. 19:10—25.

[2] Подано за: Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Переклад проф. Івана Огієнка. — К., Українське біблійне товариство, 2002.

[12] Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку
Господь, Бог твій, дає тобі!
[13] Не вбивай!
[14] Не чини перелюбу!
[15] Не кради!
[16] Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!
[17] Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані
раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що
ближнього твого!

Нагірна проповідь — це сутність євангельського вчення, проповідь, у якій Ісус із Назарета дав людям Заповіді Блаженства, дотримання яких є шляхом до раювання в майбутньому вічному житті. Якщо Десять Заповідей — це серцевина християнської моралі, її фундамент, вони забороняють робити те, що гріховно, то Заповіді Блаженства вчать, як можна досягти християнської досконалості й бути ближче до Бога. Спаситель виголосив Проповідь на невисокій горі, яка знаходиться на північному березі Галілейського (Тіверіадського) озера поблизу міста Капернаума. Цю проповідь записав Святий Євангеліст Матей, а Євангеліст Лука у 6-му розділі свого Євангелія наводить деякі частини цієї Проповіді.

Проповідь на горі (Мт. 5:1—48; 6:1—34; 7:1—29)

5

І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до
Нього. [2] І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

Хто блаженний

[3] «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.
[4] Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.
[5] Блаженні лагідні, бо землю вспадкують вони.
[6] Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.
[7] Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.
[8] Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.
[9] Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.
[10] Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.
[11] Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас
наговорювати всяке слово лихе ради Мене. [12] Радійте та веселіться, — нагоро-
да-бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

Завдання апостолів

[13] Ви — сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться
вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми.

[14] Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині
гори. [15] І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на
свічник, — і світить воно всім у домі. [16] Отак ваше світло нехай світить перед
людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що
на небі.

Ісус і Старий Заповіт

[17] Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не
руйнувати прийшов, але виконати. [18] Поправді ж кажу вам: доки небо й зем-
ля не минеться, — ані йота єдина, ані жаден значок із Закону не минеться, аж
поки не збудеться все. [19] Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей,
та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто ви-
конає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім. [20] Кажу-бо Я вам:
коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників та фарисеїв, то не
ввійдете в Царство Небесне!

Не гнівайтеся на свого ближнього

[21] Ви чули, що було стародавнім наказане: «Не вбивай, а хто вб'є, підпадає
він судові». [22] А Я вам кажу, що кожен, хто гнівається на брата свого, підпадає
вже судові. А хто скаже на брата свого: «рака»[1], підпадає верховному судові,
а хто скаже «дурний», підпадає геєнні огненній. [23] Тому, коли принесеш ти до
жертівника свого дара, та тут ізгадаєш, що брат твій щось має на тебе, —
[24] залиши отут дара свого перед жертівником, і піди, примирись перше з
братом своїм, — і тоді повертайся, і принось свого дара. [25] Зі своїм супротив-
ником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник
судді не віддав, а суддя щоб прислужникові тебе не передав, і щоб тебе до
в'язниці не вкинули. [26] Поправді кажу тобі: Не вийдеш ізвідти, поки не від-
даси ти й останнього шеляга!

Про пожадливість, перелюб та розвід

[27] Ви чули, що сказано: «Не чини перелюбу». [28] А Я вам кажу, що кожен,
хто на жінку подивиться із пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у
серці своїм. [29] Коли праве око твоє спокушає тебе, — його вибери, і кинь від
себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до геєнни все тіло
твоє було вкинене. [30] І як правиця твоя спокушає тебе, — відітни її й кинь від
себе: бо краще тобі, щоб загинув один із твоїх членів, аніж до геєнни все тіло
твоє було вкинене.

[31] Також сказано: «Хто дружину свою відпускає, нехай дасть їй листа роз-
водового». [32] А Я вам кажу, що кожен, хто пускає дружину свою, крім прови-
ни розпусти, той доводить її до перелюбу. І хто з відпущеною побереться, той
чинить перелюб.

[1] Тобто «ледащо, нікчемний, блазень, виродок, пустий».

Не кляніться

33 Ще ви чули, що було стародавнім наказане: «Не клянись неправдиво»,
але «виконуй клятви свої перед Господом». 34 А Я вам кажу не клястися зо-
всім: ані небом, бо воно престол Божий; 35 ні землею, бо підніжок для ніг Його
це; ані Єрусалимом, бо він місто Царя Великого; 36 не клянись головою
своєю, — бо навіть однієї волосинки ти не можеш учинити білою чи чорною.
37 Ваше ж слово хай буде: «так-так», «ні-ні». А що більше над це, то те від
лукавого.

Не противтеся злому

38 Ви чули, що сказано: «Око за око, і зуб за зуба». 39 А Я вам кажу не про-
тивитись злому. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, — підстав йому
й другу. 40 А хто хоче тебе позивати й забрати сорочку твою, — віддай і плаща
йому. 41 А хто силувати тебе буде відбути подорожнє на милю одну, — іди з
ним навіть дві. 42 Хто просить у тебе — то дай, а хто хоче позичити в тебе — не
відвертайсь від нього.

Любіть і ворогів своїх

43 Ви чули, що сказано: «Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога».
44 А Я вам кажу: любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає,
творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує,
45 щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю
Своєму над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і на неправед-
них. 46 Коли-бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба
не те саме й митники роблять? 47 І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що
ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак? 48 Отож, будьте досконалі,
як досконалий Отець ваш Небесний!

6

Про милостиню

Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас;
а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі.
2 Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті
лицеміри по синагогах та вулицях, щоб хвалили їх люди. Поправді кажу вам:
вони мають уже нагороду свою! 3 А як ти чиниш милостиню, — хай не зна-
тиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, 4 щоб таємна була твоя милос-
тиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

Про молитву

5 А як молитеся, то не будьте, як ті лицеміри, що люблять ставати й моли-
тися по синагогах та на перехрестях, щоб їх бачили люди. Поправді кажу вам:
вони мають уже нагороду свою! 6 А ти, коли молишся, «увійди до своєї ко-
мірчини, зачини свої двері, і помолися» Отцеві своєму, що в таїні; а Отець
твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

[7] А як молитеся, не проказуйте зайвого, як ті погани, — бо думають, ніби
вони будуть вислухані за своє велемовство. [8] Отож, не вподобляйтеся їм, бо
знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!
[9] Ви ж моліться отак: «Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я
Твоє,
[10] нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на
землі,
[11] Хліба нашого насущного дай нам сьогодні.
[12] І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим.
[13] І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє
є царство, і сила, і слава навіки. Амінь».
[14] Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний
Отець. [15] А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить
вам прогріхів ваших.

Про піст

[16] А як постите, то не будьте сумні, як оті лицеміри: вони-бо зміняють
обличчя свої, щоб бачили люди, що постять вони. Поправді кажу вам: вони
мають уже нагороду свою! [17] А ти, коли постиш, намасти свою голову, і лице
своє вмий, [18] щоб ти посту свого не виявив людям, а Отцеві своєму, що в таїні;
і Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

Складайте собі скарби на небі

[19] Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії
підкопуються й викрадають. [20] Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні
іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. [21] Бо де
скарб твій, — там буде й серце твоє!
[22] Око — то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе
тіло твоє буде світле. [23] А коли б твоє око лихе було, то й усе тіло твоє буде
темне. Отож, коли світло, що в тобі, є темрява, — то яка ж то велика та
темрява!

Покладіть на Бога надію свою!

[24] Ніхто двом панам служити не може, — бо або одного зненавидить, а
другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не мо-
жете Богові служити й мамоні.
[25] Через те вам кажу: Не журіться про життя своє — що будете їсти та що
будете пити, ні про тіло своє, — у що зодягнетеся. Чи ж не більше від їжі
життя, а від одягу тіло? [26] Погляньте на птахів небесних, що не сіють, не жнуть,
не збирають у клуні, та проте ваш Небесний Отець їх годує. Чи ж ви не ба-
гато вартніші за них? [27] Хто ж із вас, коли журиться, зможе додати до зросту
свого бодай ліктя одного? [28] І про одяг чого ви клопочетесь? Погляньте на
польові лілеї, як зростають вони, — не працюють, ані не прядуть. [29] А Я вам

кажу, що й сам Соломон у всій славі своїй не вдягався отак, як одна з них.
30 І коли польову ту траву, що сьогодні ось є, а взавтра до печі вкидається, Бог
отак зодягає, — скільки ж краще зодягне Він вас, маловірні! 31 Отож, не
журіться, кажучи: Що ми будемо їсти, чи: Що будемо пити, або: У що ми зо-
дягнемось? 32 Бо ж усього того погани шукають; але знає Отець ваш Небесний,
що всього того вам потрібно, 33 Шукайте ж найперш Царства Божого й прав-
ди Його, — а все це вам додасться.
34 Отож, не журіться про завтрашній день, — бо завтра за себе само по-
клопочеться. Кожний день має досить своєї турботи!

7

Не судіть своїх ближніх

Не судіть, щоб і вас не судили; 2 бо яким судом судити будете, таким же
осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам. 3 І чого в оці
брата свого ти заскалку[1] бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш? 4 Або як
ти скажеш до брата свого: «Давай вийму я заскалку з ока твого», коли он
колода у власному оці? 5 Лицеміре, — вийми перше колоду із власного ока,
а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого.
6 Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми, щоб
вони не потоптали їх ногами своїми, і, обернувшись, щоб не розшматували
й вас...

Усе потрібне просіть у Отця вашого Небесного

7 Просіть — і буде вам дано, шукайте — і знайдете, стукайте — і відчинять
вам; 8 бо кожен, хто просить — одержує, хто шукає — знаходить, а хто сту-
кає — відчинять йому. 9 Чи ж то серед вас є людина, що подасть своєму синові
каменя, коли хліба проситиме він? 10 Або коли риби проситиме, то подасть
йому гадину? 11 Тож як ви, бувши злі, потрапите добрі дари своїм дітям дава-
ти, — скільки ж більше Отець ваш Небесний подасть добра тим, хто проси-
тиме в Нього! 12 Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме
чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон і Пророки.

Ходіть дорогою вузькою

13 Увіходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що
веде до погибелі, — і нею багато хто ходять. 14 Бо тісні ті ворота, і вузька та
дорога, що веде до життя, — і мало таких, що знаходять її!

Стережіться фальшивих пророків

15 Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас в одежі овечій,
а всередині — хижі вовки. 16 По їхніх плодах ви пізнаєте їх. Бо хіба ж виноград

[1] Соломинка, прутик.

на тернині збирають, або фіґи — із будяків? [17] Так ото родить добрі плоди
кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі. [18] Не може родить добре
дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити. [19] Усяке ж дерево,
що доброго плоду не родить, — зрубується та в огонь укидається. [20] Отож-
бо, — по їхніх плодах ви пізнаєте їх!

Чиніть волю Отця вашого Небесного

[21] Не кожен, хто каже до Мене: «Господи, Господи!» увійде в Царство Не-
бесне, але той, хто виконує волю Мого Отця, що на небі. [22] Багато хто скажуть
Мені того дня «Господи, Господи, хіба ми не Ім'ям Твоїм пророкували, хіба
не Ім'ям Твоїм демонів ми виганяли, або не Ім'ям Твоїм чуда великі творили?»
[23] І їм оголошу Я тоді: «Я ніколи не знав вас... Відійдіть від Мене, хто чинить
беззаконня!»

Не будуйте на піску

[24] Отож, кожен, хто слухає цих Моїх слів і виконує їх, подібний до чолові-
ка розумного, що свій дім збудував на камені. [25] І линула злива, і розлилися
річки, і буря знялася, і на дім отой кинулась, — та не впав, бо на камені був
він заснований. [26] А кожен, хто слухає цих Моїх слів, та їх не виконує, — подіб-
ний до чоловіка того необачного, що свій дім збудував на піску. [27] І линула
злива, і розлилися річки, і буря знялася й на дім отой кинулась, — і він упав.
І велика була та руїна його!»

Закінчення проповіді на горі

[28] І ото, як Ісус закінчив ці слова, то народ дивувався з науки Його. [29] Бо
навчав Він їх, як можновладний, а не як ті книжники їхні.

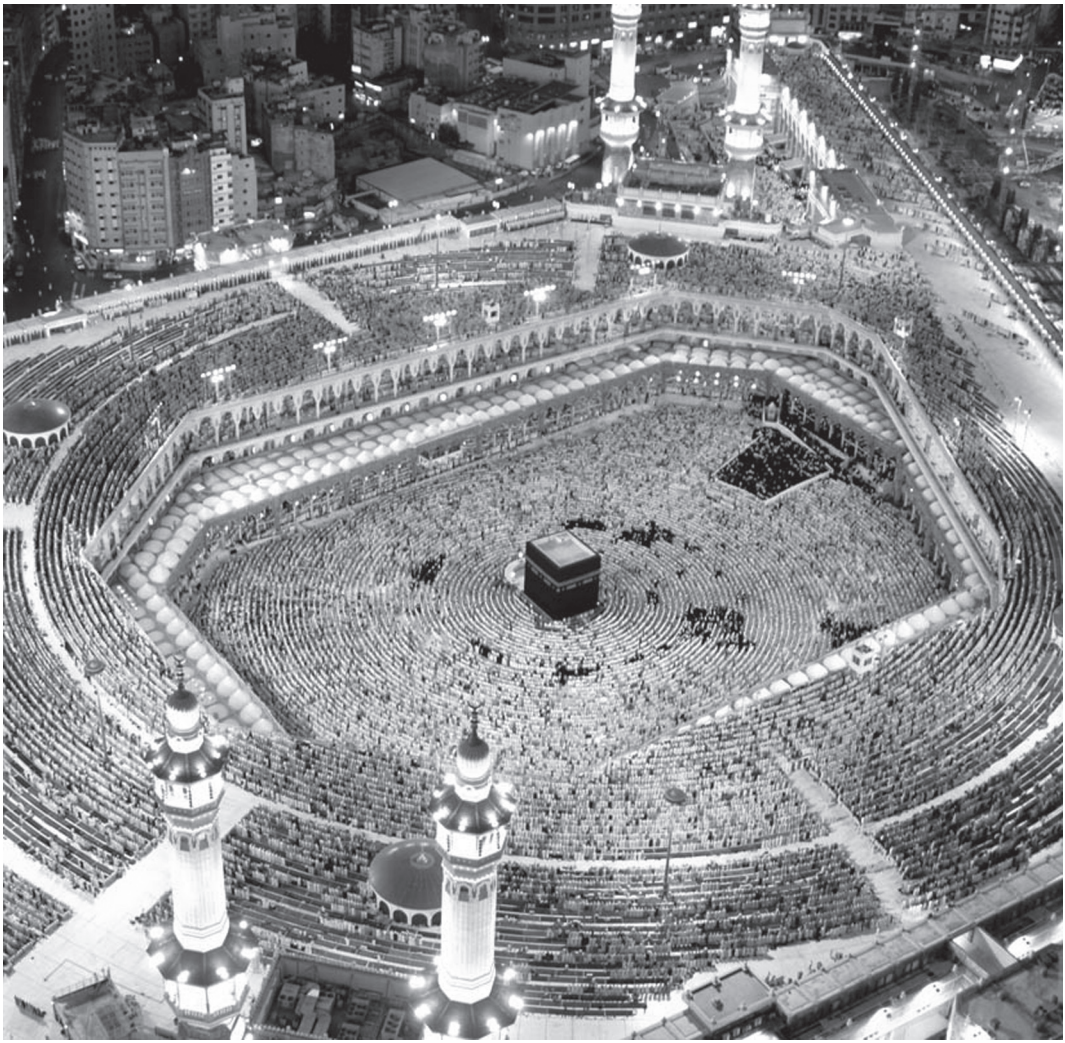

«Зверни ж своє обличчя в бік Заповідної мечеті»

Коли Мухаммеду, що походив із племені курайш, яке правило в стародавній Мецці, виповнилося сорок років, він, після з'явлення Джабраїла (архангела Гавриїла), відчув у собі потребу нової віри й почав проповідувати в рідному місті. Однак у Мецці його проповіді не знайшли відгуку, мекканці-язичники переслідували Мухаммеда, і 622 року він переселився до міста Йасріб, яке після цього стало називатися Мединою («освіченим містом»). Головна мечеть Йасріба була обернута на північ, у бік Єрусалима. Саме туди Мухаммед учив звертатися своїх перших учнів під час молитви Аллахові. Але потім він зрозумів, що повинен звертати свої молитви в напрямку Мекки, у бік Кааби — кубічної споруди, де знаходиться священний чорний камінь. Відтоді для всіх правовірних мусульман установлено кіблу — напрямок, куди вони повинні спрямовувати свої обличчя під час молитви, а в кожній мечеті робиться міхраб — особливий знак для визначення кібли.

Коран, Сура друга, «Корова»

138. І Ми вчинили кіблу, якої ти тримався, тільки для того, щоб Нам спізнати, хто йде за посланцем з-поміж тих, що повернули назад. І це — важко, за винятком тих, кого повів Аллах праведною дорогою: адже Аллах не такий, щоб нищити вашу віру! Поправді, Аллах з людьми лагідний, милосердний!

139. Ми бачимо, як обертається твій лик по небові, і Ми повернемо тебе до кібли, якою ти будеш утішений. Зверни ж своє обличчя в бік Заповідної мечеті. І де б ви не були, повертайте свої обличчя в її бік. Адже ті, кому дано Писання, знають, звичайно, що це — істина від Господа їхнього, — воістину, Аллах не нехтує того, що вони чинять!

140. І якщо ти принесеш тим, кому дано Писання, будь-яке знамення, вони не підуть за твоєю кіблою, і ти не підеш за їхньою кіблою. І деякі з-поміж них не йдуть за кіблою інших. А якщо ти підеш за їхніми пожаданнями після того, як прийшло до тебе знання, ти, звичайно, тоді — з нечестивих.

141. Ті, кому Ми дали Писання, знають його так, як знають своїх синів, але ж частина з них приховують істину, хоча й знають.

142. Істина — від твого Господа, не будь же з тими, що сумніваються!

143. У кожного є мета, до якої він прагне. Намагайтеся ж бути з-поміж перших у добрих вчинках! Де б ви не були, Аллах приведе вас усіх, — воістину, Аллах над кожною річчю владу має!

144. І звідки б не вийшов ти, повертай своє обличчя в бік Заповідної мечеті; бо це — істина від твого Господа, — воістину, Аллах не нехтує того, що ви чините!

145. І звідки б не вийшов ти, повертай своє обличчя в бік забороненої мечеті, і де б ви не були, повертайте ваші обличчя в її бік, щоб не було у людей доводу супроти вас, окрім тих з них, що несправедливі. Не бійтеся ж їх та бійтеся Мене, щоб Я міг умилостивити вас, — бо, може, ви будете на правдивій дорозі!

«Промова Філософа» — це уривок з «Повісті минулих літ», у якому розповідається про вибір князем Володимиром Святославовичем нової віри. Під 986 роком «Повість» повідомляє про прибуття до Києва місіонерів від чотирьох найзначніших монотеїстичних церков: ісламу (від Волзької Булгарії), католицтва (від Німеччини), іудаїзму (від Хазарії), православ'я (від Візантії). Перші три місії зазнали невдачі. Останнім з місіонерів, з яким спілкувався Володимир, був якийсь Філософ, як припускають дослідники, грецький священик. У досить великій «Промові» (ми публікуємо тільки невеличкий фрагмент її) викладено Старий Заповіт, Євангельську легенду, а також фрагменти деяких апокрифічних книг. Треба сказати, що «Промова Філософа» хоч і вразила князя Володимира, однак це ще не свідчило про прийняття правителем Київської Русі остаточного рішення. Це був один із перших кроків Хрещення Русі — найважливішої як у політичному, так і в духовному сенсі події, яка визначила подальший розвиток не тільки слов'янських народів, а й усієї Європи.

Промова Філософа

986 рік

В літо 6494 (986). І запитав Володимир: «Чому він народився від жінки, і на дереві був розп'ятий, і водою охрестився?»

А Філософ йому відповів: «Ось чому. Спочатку рід людський согрішив жінкою: диявол спокусив Адама Євою, і той позбувся раю. Так і Бог помстився дияволу: через жінку спочатку переміг диявол, бо через жінку спочатку Адам вигнаний був із раю; так через жінку і втілився Бог і наказав увійти вірним до раю. А на дереві був розіп'ятий тому, що від дерева вкусив Адам і через це був вигнаний з раю; Бог же на дереві прийняв страждання, щоб деревом був переможений диявол, і деревом життя врятуються праведні. А оновлення водою сталося тому, що за Ноя, коли примножились гріхи у людей, наслав Бог на землю потоп і потопив їх водою. Тому й сказав Бог: «Як водою погубив я людей за гріхи їхні, так і тепер знову водою очищу людей від гріхів — водою оновлення»; адже і жидівський рід у морі очистився від єгипетського злого норову, бо вода була створена першою, адже сказано:

«І Дух Божий носився поверх води»[1], а тому і нині хрестяться водою і духом. І перше перетворення було зроблено водою, а вчинив його Гедеон. Коли прийшов до нього ангел і звелів йому йти на мадим'ян, він же, випробовуючи, сказав Богові, поклавши руно на току: «Коли буде по всій землі роса, а руно буде сухим…»[2] І було так. Це ж був образ того, що всі інші країни були раніше сухими, а жиди — руно, потім же на інші країни випала роса, що є святе хрещення, а жиди залишилися без роси. І пророки проповідували, що через воду прийде оновлення. Коли апостоли по всьому світові навчали вірити в Бога, їхнє вчення і ми, греки, прийняли, і світ увесь вірує в їхнє вчення. Призначив же Бог один день, у який, зійшовши з небес, буде судити живих і мертвих і кожному воздасть за ділами його: праведному — царство небесне і красу несказанну, безкінечну веселість і безсмертя у віках, а грішникам — муку огненну, нескінченну гризоту і страждання без кінця. Такі будуть муки для тих, що не вірують Богу нашому Ісусу Христу: мучитимуться в огні, якщо не охрестяться».

І коли сказав це, Філософ показав Володимиру запинало, на якому було намальовано судилище Господнє; показав же йому праведників праворуч, які в радощах прямують у рай, а ліворуч — грішників, що йдуть на муки. І Володимир, зітхнувши, сказав: «Добре тим, хто праворуч, горе тим, хто ліворуч». Філософ же сказав: «Якщо хочеш з праведниками праворуч стати, то охрестись». Володимиру ця думка запала в серце, та він сказав: «Почекаю ще трохи», бо ж хотів розвідати більше про всі віри. І дав йому Володимир багаті дари й відпустив з честю великою…

Філософ же сказав: «Якщо хочеш з праведниками праворуч стати, то охрестись»…

[1] Буття 1:2.
[2] Суд. 6:37.

Франциск Ассізький

(1182—1226)

Католицький святий,
засновник Ордену францисканців.

Джованні Бернардоне, єдиний син заможного торговця тканинами з італійського міста Ассізі, жив якщо й не розпутно, то цілком привільно, він вважався непоганим поетом, брав участь у всіляких гулянках і рицарських турнірах. Так було доти, доки йому не виповнилося 23 роки. Джованні занедужав (за іншими даними — потрапив у полон під час війни між Перуджею та Ассізі). Одного разу, під час молитви, він почув голос Господа: «Хіба ти не бачиш, що обитель моя руйнується? Іди і віднови її!» Після цього Джованні, який прибрав собі ім'я Франциск, присвятив себе служінню Господу, закликав людей до відмови від власності, до смиренності й покаяння. Незабаром у нього з'явилися учні. 1210 року Франциск разом з товаришами вирушив до Рима, щоб затвердити статут свого ордену, і дістав дозвіл від папи Інокентія III. Помер Франциск Ассізький 4 жовтня 1226 року. Через два роки він був канонізований папою Григорієм IX.

Не робити в любові своїй і всепрощенні винятків — таким був основний принцип служіння Господу Франциска Ассізького. Він закликав любити всіх, навіть тих, хто є гонителями й огудниками християнської віри, він вважав, що кожна тварина на землі — це явище Господнє. Франциск не просто любив природу, він сприймав її як гармонійне творіння, де всі — люди, тварини, рослини — рівні між собою. «Проповідь птахам» — одна з легенд, якими оповите ім'я Франциска Ассізького. За переказами, святий, який розумів мову тварин і птахів, одного разу звернувся із проповіддю до ватаги птахів, закликавши їх уславляти Творця.

«Проповідь птахам»

Близько 1210 року

Сестрички мої, пташки, ви так багато чим маєте завдячувати Господу, Творцю вашому, і повинні завжди і скрізь співати йому хвалу, бо Він дав вам волю літати всюди й одягнув вас подвійним і потрійним покривалом; навіть більше, Він зберіг ваше плем'я в Ноєвому ковчезі, аби ви не пощезли з лиця землі. Ще більше дякувати ви повинні Йому за повітряну частину світобудо-

ви, яку Він віддав вам. Окрім того, ви не сієте і не жнете, а Господь годує вас і дає вам джерела й ріки для пиття, гори й долини для притулку, високі дерева, на яких ви будуєте ваші гнізда. А що ви не вмієте ані прясти, ані шити, Господь одягає вас і ваших діточок. Отже, ваш Творець дуже любить вас, обдаровуючи вас від щедрот своїх.

…уникайте… гріха невдячності й учіться завжди віддавати хвалу Богові.

А тому уникайте, сестрички мої, гріха невдячності й учіться завжди віддавати хвалу Богові.

Єлизавета I

(1533—1603)

Королева Англії та Ірландії, остання представниця династії Тюдорів на англійському престолі.

Єлизавета I, дочка Генріха VIII і його другої дружини Анни Болейн, народилася в Ґринвічі 7 вересня 1533 року. Вона успадкувала трон після смерті її єдинокровної сестри Марії I (Кривавої) у листопаді 1558 року. 45-річне правління Єлизавети називають «золотим століттям» Англії. Її епоха ознаменувалася як розквітом культури, так і зростанням впливу Англії на світовій арені, початком становлення Британії як великої імперії. Померла Єлизавета I 24 березня 1603 року у своєму палаці в Річмонді.

У другій половині 1580-х років конфлікт між католиками й протестантами в Англії досяг свого апогею. Маючи намір скинути королеву-протестантку Єлизавету й повернути англійський трон католицькому монархові, 1588 року іспанський король Філіп II направив до англійських берегів Непереможну армаду — могутні галіони, керовані найдосвідченішими моряками.

Перед боєм англійські війська зібралися в Тільбері, графство Ессекс. Раптом перед армією й флотом на білому коні, у шоломі з плюмажем з'явилася королева Єлизавета. Тендітна жінка звернулася до суворих воїнів з палкою промовою. Звичайно, головну роль у розгромі Непереможної армади зіграли тактичні помилки іспанців і раптова буря, що розметала їхні кораблі, але безумовним є і величезний вплив промови Єлизавети на бойовий дух англійських солдатів і моряків. Ця промова по праву вважається одним із шедеврів ораторського мистецтва.

Промова Єлизавети I до військ у Тільбері

1588 рік

Мій улюблений народе!

Ми були вмовлені тими, хто піклується про нашу безпеку, уникати виступів перед озброєним натовпом, через страх зрадництва; але я запевняю вас, що я не хочу жити, не довіряючи моєму відданому й улюбленому народу. Хай тирани бояться, я ж завжди поводилася так, що, бачить Бог, довіряла мої владу й безпеку вірним серцям і добрій волі моїх підданих; і тому я зараз серед вас, як ви бачите, у цей час, не для відпочинку і розваг, але сповнена рішучості, у розпалі битви, жити і вмерти серед вас; покласти за мого Бога

і моє королівство, і мій народ, мою честь і мою кров, [обернувшись] на порох. Я знаю, у мене є тіло, і [це тіло] слабкої і безпомічної жінки, але в мене серце і дух короля, і я сповнена презирства до того, що Падуя чи Іспанія, чи інший монарх Європи може насмілитися вторгнутися в межі мого королівства; і перш ніж яке-небудь безчестя впаде на мене, я сама візьму в руки зброю, я сама стану вашим генералом, суддею і тим, хто винагороджує кожного з вас по ваших заслугах на полі [бою]. Я знаю, що за вашу спритність ви вже заслужили нагород і крон; і ми запевняємо вас словом монарха, вони будуть обов'язково виплачені вам. У нещасливі часи мій генерал-лейтенант[1] заміщатиме мене, [тому що він] найшляхетніша та найбільш досвідчена людина, аніж монарх, котрий ніколи не командував [військами]; без сумніву вашим послухом моєму генералові, вашою злагодою в таборі і вашою цінністю на полі [бою] ми незабаром здобудемо славну перемогу над ворогами мого Бога, мого королівства і мого народу.

30 листопада 1601 року 141 член Палати громад схилили коліна, коли 68-літня Єлизавета I увійшла до Прийомної зали парламенту, щоб оголосити своє щорічне послання. Королева була в чудовій формі, однак її промова стала останнім виступом у парламенті. Можливо, передчуваючи це, королева обернула звичайну доповідь у «золоті слова», які надалі часто цитувалися в моменти, коли Англія опинялася перед лицем серйозної небезпеки.

«Прощальна» («золота») промова Єлизавети I

30 листопада 1601 року

Пане спікер!

Ми вислухали ваш виступ і бачимо вашу турботу про наше становище. Я запевняю вас, що немає монарха, котрий любить своїх підданих більше [за нас], або чия любов може зрівнятися з нашою. Немає такої коштовності, хоч скільки б вона коштувала, яку б я поставила вище цієї: я маю на увазі вашу любов. Тому що я шаную її понад усякі скарби; тому що ми знаємо, як винагороджувати, але любов і вдячність я вважаю неоціненними. І, хоча Господь підніс мене високо, я все-таки вважаю славою мого правління те, що я правлю з вашою любов'ю. Через це я радію не стільки тому, що Господь зробив

[1] Тобто Роберт Дадлі, 1-й граф Лестер (Robert Dudley, 1st Earl of Leicester, 1532—1588) — державний і політичний діяч, фаворит королеви.

мене королевою, скільки тому, що я королева такого вдячного народу. Через це мені нема чого бажати більшого, аніж задоволення підданих, і це обов'язок, який я повинна виконати. Ні для чого іншого я не бажаю жити довго, аніж для того, щоб побачити ваше процвітання, і це моє єдине бажання. І оскільки я та особа, що все ще, бачить Бог, править вами, і тому я вірю, що всемогутньою владою Господа я поставлена його знаряддям, щоб захистити вас від будь-яких небезпек, безчестя, ганьби, тиранії і гноблення, зокрема з очікуваною від вас допомогою, яку ми охоче приймаємо, тому що вона демонструє всю величину вашої доброї любові і відданості вашому суверенові.

Від себе я маю сказати ось що: я ніколи не була ні жадібним скнарою, ні злиденним монархом, ані марнотратом. Моє серце ніколи не прагнуло до мирських речей. Усе, що ви подаруєте мені, я не буду приховувати, але я прийму це, щоб подарувати вам знову. Тому, пане спікер, я прошу вас віддячити їм так, як ви вважаєте — цього хоче моє серце, але не може висловити мій язик. Я також хочу, щоб ви й решта піднялися [з колін], бо я потурбую вас ще довшою промовою. Пане спікер, ви дякуєте мені, але мені здається, що це більше я мушу вам дякувати, ніж ви мені, і я доручаю вам подякувати членам Нижньої палати від мого імені. Якби я не отримувала від вас відомостей, я могла б робити помилки тільки через брак правдивої інформації.

Немає такої коштовності, хоч скільки б вона коштувала, яку б я поставила вище цієї: я маю на увазі вашу любов.

Відколи я стала королевою, я не підписала жодної винагороди без приводу і очевидних [підстав], поданих мені, що було так само як добре, так і вигідно всім підданим, хоча деякі мої старі слуги, що заслужили нагороду з моїх рук, дістали деяку часткову вигоду від цього. Хоча досвідом виявлено протилежне, я надзвичайно вдячна тим підданим, що звернули на це увагу в першу чергу. Я не така проста, щоб припускати, але [я гадаю], що в Нижній палаті є дехто, в кого немає причин для невдоволення. Я думаю, що вони обурюються через пильність щодо своїх графств, а не через невдоволення чи шкідливий вплив, хоча це і засмучує сторони. Оскільки мої винагороди, очевидно, засмучують мій народ, то потрібно, щоб утиски були обмежені рамками нашого виняткового права, наша королівська гідність не постраждає від цього. Справді, коли я почула це, я не могла дати спокою своїм думкам, доки не провела реформу. Невже ви думаєте, що ті, хто утискував вас і не поважав свого обов'язку, і не зважав на нашу честь, зможуть уникнути кари? Ні, я запевняю вас, пане спікер, що не стільки заради заспокоєння сумління чи заради якоїсь слави, чи заради посилення любові я хочу, щоб ці помилки, лиха, прикрощі й утиски, скоєні цими мерзотниками і розпусними людьми, негідними бути підданими, не залишилися без заслуженого покарання. Але

Усе, що ви подаруєте мені, я не буду приховувати, але я прийму це, щоб подарувати вам знову.

я бачу, що вони поводилися зі мною як лікарі, що, даючи гіркі ліки, роблять їх більш прийнятними, надаючи їм особливого аромату, або, коли вони дають таблетки, то вкривають їх позолотою.

Раніше перед моїми очима завжди був Судний день, і тому я правила [знаючи], що я відповідатиму перед вищим суддею, і зараз, якщо мої по-королівському щедрі подарунки були збезчещені і мої дарунки обернулися в серці мого народу протилежністю моїм бажанню і намірові, і якщо хто-небудь під моїм урядуванням зневажав і псував те, що я доручила їм, я сподіваюся, що Бог не покладе їхню провину і негідні вчинки на мою відповідальність. Я знаю, що титул короля — це славний титул, але я запевняю вас, що сяюча слава монархової влади не засліпила своїм блиском очі нашого розуміння, але що ми добре знаємо і пам'ятаємо, так це те, що ми також повинні здавати собі справу про наші дії перед великим суддею. Бути королем і носити корону — річ більш славна для тих, хто бачить це, ніж приємна для тих, хто носить її. Що ж до мене, я ніколи не була настільки спокушена славним ім'ям короля чи королівською владою, але захоплена тим, що Бог зробив мене інструментом утвердження його правди і слави і захисту його королівства, як я сказала, від небезпеки, безчестя, тиранії і гноблення. Ніколи на моєму місці не сидітиме королева з більшою ревністю щодо моєї країни, турботою про моїх підданих і з більшою готовністю ризикувати своїм життям для ваших добра і безпеки, аніж я. І через те я маю бажання не жити і не правити довше, аніж це буде для вашого добра. І незважаючи на те, що ви мали і, можливо, будете мати багато могутніших і мудріших монархів, що будуть сидіти на цьому місці, ви ніколи не мали і не будете мати жодного, такого ж турботливого і люблячого.

Карл I

(1600—1649)

Король Англії, Шотландії та Ірландії.

Карл, другий син короля Шотландії Якова VI Стюарта, народився в Данфермліні 19 листопада 1600 року. У 1603 році Яків став королем Англії (під ім'ям Якова I). Після смерті в 1612 році старшого брата, принца Генріха, Карла було проголошено спадкоємцем англійського престолу. У березні 1625 року, після батькової кончини, Карл I став королем Англії, Шотландії та Ірландії.

Правління Карла I з самого початку супроводжувалося як поразками в боротьбі із зовнішніми ворогами, так і внутрішніми чварами й безладдям. Недалекоглядність і надмірна самовпевненість короля призвели до протистояння з парламентом, яке могло бути розв'язане тільки шляхом війни. Після остаточного розриву з парламентом 23 серпня 1642 року Карл підняв у Ноттінґемі королівський прапор, що стало початком громадянської війни в Англії. Через шість років роялістів було остаточно розбито, а Карл I постав перед судом і за його рішенням був обезголовлений.

Суд, що розбирав справу Карла I, складався із 150 членів парламенту на чолі з юристом Джоном Бредшоу. Король не визнав законності суду й відмовився виступати на свій захист. Суд підтвердив провину Карла I, як тирана, зрадника й ворога батьківщини і присудив його до смерті. Страту було призначено на 30 січня 1649 року. У промові на ешафоті король говорив про свою невинність і відстоював ідеї абсолютизму, вірним яким він був до своєї останньої хвилини. Кат, після того як відрубав королю голову, підняв її й крикнув: «Ось голова зрадника!» Тіло Карла було переправлено у Віндзор і 8 лютого поховано без похоронної відправи. Смерть короля стала підсумком громадянської війни й привела до скасування англійської монархії, яку, однак, незабаром було відновлено.

Промова на ешафоті

30 січня 1649 року

Про мене згадуватиме лише дехто з тих, хто присутній тут... Воістину я прекрасно міг би зберігати мовчанку, якби не боявся, що дехто вирішить, нібито я мовчу, тому що визнав свою провину і змирився з покаранням,

але я вважаю, що мій обов'язок чесної людини, доброго короля і християнина, насамперед перед Господом, а потім перед моєю країною, висловитися і пояснити.

Почну зі своєї невинності. По правді, думаю, мені немає особливої потреби наполягати на цьому, тому що весь світ знає, що я не розв'язував війну з обома палатами парламенту і, засвідчую Богом (з яким мені незабаром доведеться зустрітися), не зазіхав на їхні привілеї; це вони почали боротьбу зі мною, це вони зібрали ополчення; вони заявляють, що ополчення було моїм, але це вони визнали за доцільне відібрати його в мене.

Боже збав, щоб я був поганим християнином; але це не означає, що суд Божий справедливий до мене: часто він відплачує по заслугах за допомогою несправедливого вироку, це звичайна річ; скажу лише, що за несправедливе рішення, заради виконання якого я стільки витерпів, я покараний тепер несправедливим вироком щодо себе самого; сказаного досить, щоб показати вам, що я невинний.

Тепер доведу вам, що я добрий християнин. Сподіваюся, знайдеться добра людина, котра засвідчить, що я простив увесь світ і навіть тих, хто виступав у ролі головних винуватців моєї смерті: Господь знає, хто вони, я ж знати не бажаю, лише молюся, щоб Бог дарував їм.

Але це ще не все. Моя великодушність не обмежується цим; я шкодую, що вони не каються, бо вони скоїли воістину великий гріх: я молюся Богу і святому Стефану, щоб він їм не залікувався, ні, навіть більше, щоб вони знайшли правильний шлях до спокою в королівстві, тому що моя великодушність змушує мене до останнього подиху боротися за мир у країні...

...Що стосується народу, я від усієї душі бажаю йому волі і свободи, так само як і будь-якій окремо взятій людині, але повинен заявити, що їхня воля і свобода полягають у тому, щоб мати уряд і закони, що якраз гарантують збереження їхнього життя і майна.

І річ не в тім, щоб бути членом уряду, до якого вони не мають ніякого відношення. Підданий і государ — зовсім різні поняття, і тому, якщо дати звичайним людям волю і свободу, вони ніколи не будуть задоволені і щасливі. Панове, саме тому я тут: якби я правив деспотично і нехтував усіма законами, спираючись на силу зброї, мені не довелося б стояти тут. І тому я говорю (і молюся Господу, щоб він не зарахував вам цей гріх), що я мученик свого народу.

І тому я говорю (і молюся Господу, щоб він не зарахував вам цей гріх), що я мученик свого народу.

Насправді, панове, я не стану довше вас затримувати, скажу лише, що хотів би мати трохи більше часу, і тоді моя промова була б більш доладна й продумана, аніж тепер. Сподіваюся, ви пробачите мені.

Моє сумління чисте. Дай Боже, щоб ви обрали той шлях, який веде до благополуччя королівства і спасіння ваших власних душ.

...Насправді, панове, щирість моєї віри відома всьому світові, а тому заявляю перед усіма вами, що вмираю християнином, відповідно до вчення англіканської церкви, яку заповідав мені мій батько, і цей чесний чоловік буде в тому за свідка.

...Моє діло справедливе, і милостивий Господь на моєму боці... Я йду від мирського вінця до вінця тернового, туди, де панує супокій, де мене не торкнуться вже ніякі хвилювання цього світу.

Олівер Кромвель

(1599—1658)

Англійський державний і військовий діяч, вождь Англійської революції, лорд-протектор Республіки Англії, Шотландії та Ірландії.

Олівер Кромвель народився 25 квітня 1599 року в Хантінґдоне (графство Кембриджшир) у родині поміщика-пуританина. У 1628 році Олівера було обрано до парламенту, останнього, скликаного за Карла I. На початок 1640-х років Кромвель висунувся як один з лідерів пуританського руху, який протистояв королю, і як талановитий військовий організатор. Після проголошення 19 травня 1649 року в Англії республіканського ладу Кромвель увійшов до складу Державної ради, а незабаром став її головою. Після прийняття в грудні 1653 року нової конституції його було проголошено лордом-протектором Англії, Шотландії та Ірландії. Помер Олівер Кромвель 3 березня 1658 року в Лондоні.

Страта Карла I в 1649 році й перехід влади до республіканців не поклали край розбрату в англійському суспільстві. У розореній громадянською війною країні назрівав новий конфлікт — між армією, у стані якої переважали радикальні настрої, вимоги реформ церкви й держави, і рештками так званого Довгого парламенту, у якому на початок 1653 року залишилося не більше сотні діючих членів (через що він дістав у народі презирливе прізвисько «охвістя»). Кромвель, який спочатку намагався знайти компроміс, потім повністю став на бік армії. 20 квітня 1653 року стало останнім днем Довгого парламенту. Перед тим як розігнати «охвістя», Олівер Кромвель виголосив промову, в якій у різких словах обґрунтував необхідність розпуску не здатного до реформ парламенту. Владу в країні було передано так званому «Бербонському парламенту» з 140 чоловік, який, утім, через півроку теж було розпущено. Після цього та введення в грудні 1653 року посади лорда-протектора практично вся влада в Англії опинилася в руках Кромвеля.

Промова в парламенті

20 квітня 1653 року

…Давно час мені покласти край вашій присутності в цьому місці, яке ви осквернили порушенням усіх мислимих законів моралі і заплямували проявом усіх існуючих пороків. Ви, збіговисько розкольників і вороги будь-якого добромисного правителя, ви, зграя найманих розбійників, котрі мріють, щоб Ісав продав вашу країну за миску щерби, а Іуда зрадив вашого Бога за

жменю монет, чи лишилася у вас хоч крихта чесноти? Чи є в світі хоч один порок, що був би вам не близький? У вас не більше віри, аніж у моєму коні; ваш бог — золото; чи є серед вас хоч один, хто не продав свою совість за хабарі? Важко вибрати з вас того, хто найменше піклується про благо Співдружності! Ви, брудні повії, хіба ви не осквернили це святе місце, не перетворили храм Божий на кубло злодіїв своїми аморальними принципами і поганими вчинками? Ви стали нестерпно огидні для всього народу; люди вас обрали сюди для того, щоб ви полегшували їхнє життя, а ви стали для них найтяжчим з усіх лих. Отже, ваша країна уповноважила мене вичистити цю авгієву стайню, припинивши жахливі речі, котрі кояться в цьому домі, що з Божою допомогою і владою, даною мені Ним, я і збираюся зараз вчинити. Так-от, наказую вам під страхом вашої власної смерті негайно забиратися звідси; геть, ідіть геть! Покваптеся! Ви, продажні тварюки, йдіть! Геть! І заберіть оцю блискучу цяцьку[1] і двері замкніть. Ім'ям Бога, геть!

[1] Тобто церемоніальний (Великий) жезл — символ влади Палати громад, що перед початком засідань ставиться на стіл перед спікером.

Богдан Зіновій Хмельницький

(1595—1657)

Український державний, політичний і військовий діяч, гетьман Війська Запорозького.

Богдан Хмельницький народився 27 грудня 1595 року в Суботові, у родині сотника Чигиринського полку. Здобувши освіту в Києво-братській школі і в єзуїтському колегіумі в Ярославі[1] та Львові, став на службу до польського короля. У 1620—1621 роках брав участь у польсько-турецькій війні, у битві під Цецорою був поранений і потрапив у полон, де пробув два роки. Втікши з полону, Хмельницький повернувся до Суботова і вступив у реєстрове козацтво[2]. До 1647 року він вірою й правдою служив польському королю. Поштовхом до розриву з короною став напад на Суботів підстарости Чаплинського. Хмельницький звернувся по захист до короля Владислава IV, однак відповіддю були глузування на нездатність козаків захищати свої володіння. Наприкінці 1647 року Богдан прибув до Запорізької Січі, де 24 січня наступного року його було проголошено гетьманом. Зібравши військо, Хмельницький пішов у похід проти поляків. За підтримкою кримського хана він здобув низку перемог над польською армією, однак розвинути успіх козакам не вдалося. Розуміючи, що без допомоги ззовні йому не здолати поляків, у 1653 році Хмельницький звернувся до московського царя із проханням про прийняття його в підданство. У січні 1654 року це рішення було закріплено Переяславською радою. Подальший розвиток подій довів, що Москва не збиралася дотримуватися досягнутих домовленостей, не справдилися й плани Хмельницького щодо створення незалежної гетьманської держави. Помер Богдан Хмельницький 27 липня (за іншими даними — у серпні) 1657 року в Чигирині.

Після прохання Богдана Хмельницького про прийняття в підданство восени 1653 року Земський собор у Москві ухвалив рішення щодо входження Лівобережжя України до складу Московської держави. 23 жовтня 1653 року цар Олексій Михайлович оголосив війну Речі Посполитій. Незадовго до цього на перемовини з Хмельницьким з Москви було відправлено посольство на чолі з боярином В. Бутурліним. 31 грудня 1653 року посольство прибуло до Переяслава, де мала відбутися генеральна рада. Через тиждень у Переяслав приїхав і Богдан Хмельницький разом із старшиною. Після наради старшини й московських послів 8 січня 1654 року близько другої години дня бій барабанів скликав жителів міста й прибулих

[1] Місто в Польщі.

[2] Запорозькі козаки, що перебували на державній військовій службі, спочатку в Речі Посполитій, а потім у російського царя, і були записані в спеціальні реєстри, що визначали їх обов'язки та привілеї.

BOHDAN CHMIELNICKI EXERCITUS ZAPOROVIEÑ. PRÆFECTUS, BELLI SERVILIS AUTOR REBELLIUMQ. COSACCORUM ET PLEBIS UKRAYNEÑ. DUX.

козаків на майдан перед гетьманським двором. У своїй короткій промові Богдан Хмельницький пояснив причини вибору царя Олексія Михайловича як майбутнього заступника козацького війська. Потім розпочалася церемонія присяги. Від імені царя Бутурлін вручив гетьманові грамоту та відзнаки гетьманської влади: хоругву, булаву та шапку.

Промова гетьмана Богдана Хмельницького в Переяславі

8 січня 1654 року

Панове полковники, осавули, сотники і все Військо Запорозьке і всі православні християни! Відомо вам усім, як нас Бог ослобонив з рук ворогів, що гонять Церкву Божу і кривдять усе християнство нашого східного православ'я. Шість років живемо ми в нашій землі без господаря — у безнастанних війнах і кровопролиттях з гонителями й ворогами нашими, що хочуть винищити Церкву Божу, аби ім'я руське ані згадувалося в землі нашій. Вельми се нам усім докучило, і бачимо, що не можна нам довше жити без царя. Тому нині зібрали ми явну раду всьому народові, аби-сьте вибрали собі господаря з чотирьох, котрого хочете. Перший — цар турецький, багато разів він закликав нас через послів своїх під свою владу. Другий — хан кримський. Третій — король польський: коли того захочемо, він ще й тепер нас може прийняти до давньої ласки. Четвертий — православний государ Великої Росії, цар і великий князь Олексій Михайлович, всія Русі самодержець східний, котрого ми вже шість літ безнастанно собі випрохуємо. Вибирайте, котрого хочете!

Турецький цар — бусурман; усім вам відомо, яку біду терпить братія наша — православні греки, і в якім вони утиску від безбожних. Кримський хан теж бусурман; поневолі прийнявши його в приятелі, які незносні біди ми перетерпіли! А яка неволя, яке нещадне пролиття християнської крові і утиск був від панів польських, того нікому з вас не треба оповідати: всі ви самі знаєте, що за краще вважали вони жида і пса, ніж християнина-брата нашого. Православний же великий государ, цар східний — одного з нами грецького закону, ми з православними Великої Росії одно тіло церковне, що має головою Ісуса Христа.

Православний же великий государ, цар східний — одного з нами грецького закону, ми з православними Великої Росії одно тіло церковне, що має головою Ісуса Христа.

Сей великий християнський государ змилувався над незносними кривдами православної церкви нашої Малої Росії. Не злегковаживши безнастанних наших шестилітніх благань, він прихилив до нас милостиве своє царське серце і прислав до нас своїх великих ближніх людей з царською ласкою. Коли ми тепер його щиро полюбим, то крім його великої руки не знайдемо благотишнішого пристановища. А коли хто з нами в тім не згоден, тепер куди хоче — вільна дорога!

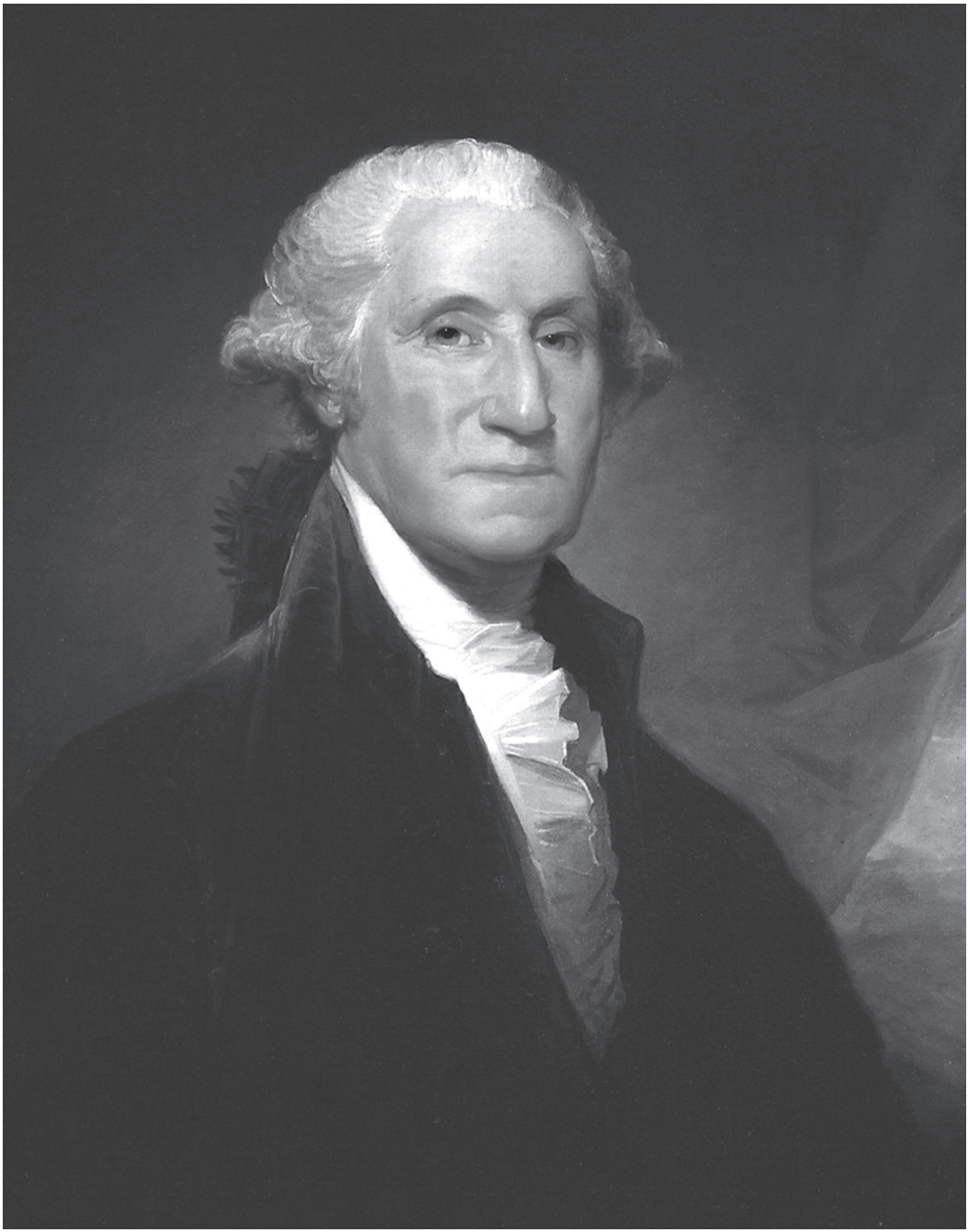

Джордж Вашингтон

(1732—1799)

Американський державний, політичний і військовий діяч, один з «батьків-засновників» американської нації, 1-й Президент США.

Джордж Вашингтон, старший із шістьох дітей власника тютюнової плантації й землеміра, народився 22 лютого 1732 року. Злет його кар'єри як державного й військового діяча пов'язаний з роками війни, що почалася в першій половині 1750-х років між англійськими й французькими колоніями. Вашингтон, що на той час був єдиним власником родинних плантацій, обійняв посаду головнокомандувача ополчення штату Вірґінія. У 1774 році його було обрано делегатом на Перший Континентальний конгрес, що проходив у Філадельфії. У 1775 році на Другому Континентальному конгресі Джордж Вашингтон був обраний головнокомандувачем ополчення всіх колоній, що воювали з Британською імперією.

Після здобуття Сполученими Штатами незалежності Вашингтон на якийсь час відійшов від суспільного й політичного життя. Але незабаром він знову присвятив себе головній справі свого життя — служінню Америці та її народу. На початок лютого 1789 року були призначені перші в історії Сполучених Штатів президентські вибори. Думка виборців була практично одностайна — Джордж Вашингтон став першим Президентом Сполучених Штатів. Через чотири роки його було переобрано на другий термін.

З посади президента Джордж Вашингтон пішов 4 березня 1797 року. У грудні 1799 року після чергового об'їзду своїх ферм він дуже застудився і вночі з 14 на 15 грудня помер.

Перший Президент США Джордж Вашингтон обійняв свою посаду 4 березня 1789 року. Через два місяці, 30 квітня 1789 року, у «Федерал Холі» в Нью-Йорку, що був тоді тимчасовою столицею молодої країни, відбулася церемонія інавгурації. Оскільки процедура інавгураційних торжеств тоді ще не була прописана, керівництво церемонією президент одноособовим рішенням узяв на себе.

Інавгураційна промова Вашингтона стала декларацією принципів, якими збирався керуватися перший Президент США. І донині ці принципи й ця промова актуальні, оскільки завдання, окреслені в ній, є фундаментальними для Америки та американців.

Перша інавгураційна промова

30 квітня 1789 року

Співгромадяни — члени Сенату й Палати представників!

Серед мінливостей життя жодна подія не змогла викликати в мене більшого хвилювання, аніж та, повідомлення про яку було передане за вашим наказом і отримане 14-го дня поточного місяця. З одного боку, мене покликала моя країна, чий голос я не можу слухати без захвату й любові, з того пристанища, що я обрав собі з ніжною турботливістю та надією, маючи твердий намір знайти на схилі віку спокій, необхідність і цінність якого підсилюються для мене з кожним днем через придбані звички та часті хвороби на додачу до поступового погіршення мого здоров'я в міру прожитих років. З іншого боку, значущість та нелегкість того завдання, до виконання якого покликав мене голос моєї країни, цілком достатні для того, щоб розбудити в наймудріших та найдосвідченіших її громадянах бажання зі сповненою сумнівами ретельністю вивчити мої чесноти, не можуть не викликати пригніченості духу в того, хто (через свої природні вади та недосвідченість у справах громадського управління) мусить з особливою увагою ставитися до своїх слабких сторін. За такого конфлікту емоцій я насмілюся стверджувати лише те, що я приймаю на себе ці обов'язки після глибоких роздумів і ретельно оцінивши всі обставини, здатні вплинути на їх виконання. Я насмілююся сподіватися лише на те, що коли я прийняв цю посаду під впливом приємних спогадів про колишні події чи сентиментальної чутливості до такого яскравого свідчення довіри з боку моїх співгромадян і через це недостатньо взяв до уваги мою неспроможність, а також слабку схильність до виконання покладених на мене важких і незвіданих обов'язків, то моя помилка буде визнана не надто серйозною з огляду на ті мотиви, що ввели мене в оману, а її наслідки будуть оцінені моєю країною з певною часткою тієї прихильності, в атмосфері якої вони виникли. Такими були ті враження, під впливом яких я, підкоряючись заклику суспільства, визнав себе придатним для виконання такої посади, і було б непрощенною помилкою не звернутися в цьому першому офіційному виступі з полум'яним благанням до тієї всемогутньої Божественної Сутності, яка править Всесвітом, верховодить у Раді Держав і Своєю Всевишньою допомогою здатна доповнити будь-який недолік людської натури, із проханням про освячення Її благодаттю — в ім'я вольностей і щастя народу Сполучених Штатів — уряду, заснованого ним самим в ім'я цих основних цілей, і про дарування кожному інструменту управління здатності успішно здійснювати покладені на нього функції. Віддаючи належне Великому Архітекторові всякого суспільного й приватного блага, я виражаю впевненість, що це однаковою мірою висловлює і мої, і ваші почуття, почуття всіх співгромадян у цілому, а також кожного окремого співвітчизника. Немає жодного народу, якому варто було б визнати й піднести хвалу невидимій долоні, що керує справами людей, більшою мірою, аніж народу Сполучених Штатів. Кожен крок, здійснений ним на

шляху до статусу незалежної держави, бачиться як такий, що несе на собі певний знак Всевишньої волі; і в тій щойно звершеній і вкрай важливій революції в системі об'єднаного урядування спокійні дебати й добровільна згода вельми численних окремих спільнот, результатом якої стала ця подія, не можуть бути порівняні з методами створення більшості інших урядів без того, щоб не віддати їй благочестиву шану разом зі смиренною надією на майбутні її милості, знамення яких можна побачити в нашому минулому. Ці думки, зумовлені потрясіннями сьогодення, занадто сильно закарбувалися в моїй свідомості, щоб їх можна було проігнорувати. Я надіюсь на те, що ви розділите зі мною моє переконання, що ніщо інше не зможе більшою мірою вплинути на успішний початок роботи нового й незалежного уряду. У статті про заснування виконавчого відомства президенту ставиться за обов'язок «рекомендувати до вашого розгляду такі заходи, які він визнає необхідними та доцільними». Обставини моєї сьогоднішньої зустрічі з вами не дають мені підстав заглиблюватися в цей предмет за межі простого посилання на велику конституційну хартію, відповідно до якої скликані ці збори і в якій — у визначенні ваших прав — міститься вказівка на ті сфери відповідальності, які підлягають вашій увазі. Більш доречним за нинішніх обставин і набагато більше відповідним тим почуттям, що мене охоплюють, буде, замість внесення рекомендацій конкретних заходів, віддати належну шану талантам, моральним підвалинам і патріотизму, які є окрасою тим людям, що були вибрані для розробки й затвердження їх. У таких високих чеснотах вбачаю я найнадійнішу запоруку того, що, з одного боку, ніякі місницькі упередження або пристрасті, ніякі особливі точки зору або партійні чвари не стануть на заваді тому всеосяжному й безсторонньому погляду, з яким слід братися до того величезного зібрання спільнот та інтересів, щоб, з іншого боку, фундамент нашої державної політики покоївся на бездоганних і непорушних принципах особистої моралі, а перевага вільного урядування була б продемонстрована всіма тими його якостями, які здатні завоювати гарне ставлення громадян країни і викликати повагу навколишнього світу. Я міркую про таке майбутнє з усією надією, на яку тільки може спонукати мене палка любов до своєї країни, адже немає істини важливішої, ніж існування в системі світобудови й природному ході речей нерозривного зв'язку між чеснотою й щастям, між обов'язком та благом, між істинними максимами чесної й великодушної політики і щедрими плодами процвітання й добробуту суспільства, тому що ми не повинні применшувати переконаності в тім, що прихильна усмішка Небес ніколи не випадає на долю нації, яка порушує вічні закони порядку й правди, встановлені на Небесах, і тому що збереження священного вогню свободи і доля республіканської моделі правління справедливо вважаються — можливо, не менш безумовно й очевидно — залежними від експерименту, ввіреного рукам американського народу.

Окрім звичайних питань, пропонованих вашій увазі та вашій розсудливості, треба вирішити питання про те, якою мірою здійснення цільових пов-

новажень, делегованих V статтею Конституції, вважається необхідним за нинішнього стану справ з огляду на характер заперечень, висунутих на адресу нинішньої системи, або в міру стурбованості, що породила їх. Замість внесення конкретних рекомендацій із цього предмета, де мої офіційні повноваження не дають мені ніяких указівних вогнів, я знову буду цілком покладатись на вашу проникливість і прихильність громадському благу, бо я запевняю себе, що, поки ви будете із ретельністю уникати будь-яких змін, які могли б поставити під загрозу переваги єдиного й ефективного уряду або яким варто дочекатися майбутніх уроків досвіду, глибока повага до основних прав вільних людей і турбота про суспільну гармонію будуть істотно впливати на ваші судження з приводу того, якою мірою можна надійно підсилити перші або — не ризикуючи та з користю — сприяти другій. До попередніх зауважень я повинен додати іще одне, адресоване передусім Палаті представників. Воно стосується мене особисто, і через це буде якнайкоротшим. Коли мені вперше випала честь бути покликаним на службу моїй країні, що тоді перебувала напередодні напруженої боротьби за свої свободи, моє сприйняття обов'язку вимагало відмови від будь-якої грошової винагороди. Я ніколи не відступав від цієї твердої переконаності і, тримаючись дотепер почуттів, що її породили, мушу відхилити як незастосовну супроти мене будь-яку частку персональної винагороди, яку може бути визнано необхідним включити в положення про фінансування органа виконавчої влади, і, відповідно, молитися за те, щоб розрахунки грошової платні згідно з посадою, на яку я обраний, за час мого перебування на ній не виходили за рамки тих фактичних витрат, які можуть бути визнані необхідними в ім'я суспільного блага.

Висловивши вам таким чином мої почуття, викликані тією подією, що звела нас разом, я залишаю вас, не проминувши звернутися ще раз до милосердного Батька Людства зі смиренним проханням, що коли Йому було вгодно дарувати американському народу можливість обговорювати в обставинах повного спокою і прийняття з безприкладною одностайністю рішення про форму урядування в ім'я безпеки його Союзу і реалізації його прагнення до щастя, то нехай Його Божественне благословення так само виразно проявиться в широті поглядів, виваженості порад та мудрості заходів, від яких і має залежати успіх нашого уряду.

Коли в Сполучених Штатах наближалися чергові, треті за рахунком в історії країни президентські вибори, громадяни країни сподівалися, що Джордж Вашингтон знову виставить свою кандидатуру (конституційні обмеження щодо кількості переобрань на президентську посаду з'явилися в США тільки після Другої світової війни). Однак бажання американців не збігалося з намірами самого Вашингтона. За півтора

місяця до виборів він звернувся з прощальним посланням до нації, у якому оголосив про рішення не виставляти свою кандидатуру на чергових виборах, а також виклав своє бачення того, якою має бути американська держава і якого курсу повинна дотримуватися нова адміністрація у внутрішній і зовнішній політиці. Нині щороку 22 лютого, перед початком чергової сесії законодавчих зборів країни, текст прощального послання Вашингтона зачитується перед обома палатами Конгресу США.

«Прощальне послання» Джорджа Вашингтона

17 вересня 1796 року

Друзі і співгромадяни!

Зважаючи на те, що наближаються нові вибори громадянина, якому доведеться очолити адміністрацію Сполучених Штатів, і фактично надійшов час, коли ваші помисли мають бути присвячені вибору особи, наділеної цією відповідальною довірою, мені здається своєчасним, особливо враховуючи те, що це може сприяти більш чіткому виявленню суспільної позиції, довести до вашого відома моє рішення відмовитися від того, щоб фігурувати серед тих осіб, з котрих буде робитися вибір.

Те, що я погодився до цього часу служити на посаді, на яку двічі кликав мене ваш вибір, було жертвою, яку мої наміри принесли уявленню про обов'язок, і повагою до того, що мені уявлялося вашим бажанням. Я постійно сподівався, що мені вдасться набагато раніше, зважаючи на міркування, які я не міг ігнорувати, повернутися у відставку, з якої я, усупереч бажанню, був відкликаний. Моя рішучість учинити так до останніх виборів навіть підштовхнула мене до думки про підготовку звернення до вас; однак тверезі міркування з приводу того скрутного і загрозливого стану наших справ у відносинах з іноземними державами й одностайна порада осіб, що користуються моєю довірою, змусили мене відмовитися від цієї ідеї. Я радий, що ваша стурбованість з приводу як зовнішніх, так і внутрішніх проблем уже не викликається намірами, які суперечать почуттю обов'язку чи порядності, і я переконаний, що, незалежно від ваших упереджень щодо моїх послуг, за нинішнього стану, в якому перебуває наша країна, ви не поставитеся з осудом до мого рішення подати у відставку.

Тут, можливо, мені слід зупинитися. Але турбота про ваш добробут, яка збережеться, доки я живий, і розуміння небезпеки, цілком природно викликане цією стурбованістю, змушують мене в моменти, подібні до нинішнього, пропонувати на ваше законне обговорення і рекомендувати на ваш розгляд деякі думки, що стали результатом довгих міркувань і ґрунтовних спостережень, що здаються мені дуже важливими для вашого щастя як народу. Вони будуть запропоновані вашій увазі, і ви маєте у своєму розпорядженні цілко-

вите право бачити в них безсторонні застереження друга, що йде і, можливо, не має особистих мотивів давати упереджені поради. Не можу я забути і про схвальне ставлення, виявлене вами в минулому до моїх поглядів в аналогічних випадках.

Громадяни єдиної країни за народженням чи за вибором, ця країна має право розраховувати на вашу любов. Звання американця, що належить вам за ознакою національної належності, повинно незмінно викликати законну гордість патріотизмом більшою мірою, ніж будь-яке інше звання, похідне від місцевих пристрастей. За наявності незначних відтінків розходжень у вас в усіх єдині релігія, звичаї, звички і політичні принципи. У вас спільна справа, за яку ви боролися і разом здобули перемогу. Незалежність і свобода, які ви маєте, є результатами спільних рішень, спільних зусиль, спільних небезпек, страждань і успіхів. Але ці міркування, хоч як би переконливо зверталися вони до ваших почуттів, значно поступаються міркуванням, що відповідають безпосереднішим чином вашим інтересам. У цьому розумінні кожна складова частина нашої країни знаходить найбільш нагальні приводи до того, щоб дбайливо берегти і захищати спільний союз.

Тому всі частини нашої країни, усвідомлюючи в такий спосіб пряму й особливу зацікавленість у союзі, всі вони разом не можуть не знайти в єдиній масі засобів і зусиль більш переконливу силу, більш переконливі можливості і відповідно більш надійні гарантії захисту від зовнішньої небезпеки, менш часті порушення миру іноземними державами і, що незмірно цінніше, повинні здобути із союзу гарантію від тих чвар і воєн між собою, які так часто вражають сусідні країни, не об'єднані єдиними урядами, і викликати які могло б саме лише суперництво між ними, але які конфронтуючі іноземні альянси, прихильності та інтриги заохочували б і робили жорстокішими. Отож, подібним же чином вони будуть уникати необхідності збільшення кількості військових установ, які за будь-якої форми правління не сприяють свободі і які слід розглядати як особливо ворожі республіканській свободі. У цьому розумінні ваш союз слід вважати основною опорою вашої свободи, і любов до першого повинна підвищити для вас цінність другої. Ці міркування переконують кожен мислячий і доброчесний розум і свідчать про необхідність збереження союзу як основної мети патріотичного устремління.

Звання американця, що належить вам за ознакою національної належності, повинно незмінно викликати законну гордість патріотизмом більшою мірою, ніж будь-яке інше звання, похідне від місцевих пристрастей.

Єдиний уряд абсолютно необхідний для забезпечення ефективності і міцності вашого союзу. Ніякі альянси між складовими частинами союзу, хоч якими б суворо дотримуваними вони були, не можуть замінити такого уряду. Неминуче виникнуть порушення і перешкоди, що їх у всі часи пережи-

вали всі альянси. Усвідомлюючи цю важливу істину, ви вдосконалили свою першу спробу прийняттям форми правління, на відміну від попередньої, більше розрахованої на тісний союз і на ефективне керівництво вашими спільними інтересами. Нинішня форма правління, плід вашого власного вибору, незалежна і не викликає побоювань, прийнята в результаті досконального вивчення і зрілого обміркування, абсолютно вільна з погляду своїх принципів і розподілу своїх владних повноважень, об'єднує безпеку з енергією і містить умову можливості внесення поправок, справедливо має право претендувати на вашу довіру і вашу підтримку. Повага до її авторитету, дотримання її законів, підпорядкування її установленням є обов'язком, запропонованим основоположними принципами справжньої свободи. Основою нашої політичної системи визнається право народу створювати і змінювати свої форми правління. Але існуюча Конституція доти, доки вона не змінена в результаті чіткого і достовірного рішення народу, священна й обов'язкова для всіх. Сама ідея повноважень і права народу на утворення уряду передбачає обов'язок кожної особистості підкорятися заснованому уряду. Будь-які перепони на шляху виконання законів, будь-які союзи й асоціації, створені під будь-яким поважним приводом з дійсним наміром здійснювати керівництво чи контроль над конституційною владою, перешкоджати їм чи залякувати їх у ході прийняття ними рішень і здійснення дій, завдають шкоди цьому основному принципу і мають згубний характер.

…ваш союз слід вважати основною опорою вашої свободи, і любов до першого повинна підвищити для вас цінність другої.

Основою нашої політичної системи визнається право народу створювати і змінювати свої форми правління.

Вони сприяють виникненню фракційної боротьби, наданню їй надзвичайної ролі, заміні делегованої волі нації волею партії — найчастіше невеликої, але енергійної меншості суспільства — і, беручи до уваги почергові тріумфи партій, перетворенню державних органів влади у дзеркало, що відбиває непродумані і безглузді прожекти фракцій, а не в орган реалізації розумних планів, підтримуваних загальною думкою, що відповідають взаємним інтересам.

Почергове домінування однієї фракції над іншою, загострене природним для партійних розколів почуттям відплати, що в різні часи і в різних країнах спричиняло найжахливіші злочини, само є жахливим деспотизмом. Але це веде зрештою до ще міцніше закріпленого деспотизму. Наростаючі розлад і злидні підштовхують людей до думки шукати захисту і спочинку в окремої особистості з абсолютною владою, і рано чи пізно голова фракції, що перемогла, більш удатний чи більш щасливий, аніж його суперники, повертає цю ситуацію на користь свого власного піднесення на руїнах суспільної свободи.

Хоча подібна крайність не очікується (та її, проте, не слід цілком випускати з уваги), безнастанні перекручування партійного духу цілком здатні привернути увагу розумних людей і зобов'язати їх відвертати і стримувати ці перекручування.

Завжди дають плоди відволікання суспільної уваги й ослаблення державної влади. Це будить у суспільстві необґрунтовану заздрість і фальшиві тривоги, розпалює ворожнечу між окремими шарами суспільства, часом призводить до бунтів і повстань. Усе це відчиняє двері закордонному впливу і корупції, які під прикриттям партійних розбіжностей легко знаходять доступ до уряду. У такий спосіб політика і воля однієї країни виявляються підлеглими політиці і волі іншої.

Існує думка, що у вільних країнах партії являють собою корисний інструмент контролю за виконанням влади і сприяють збереженню духу свободи. У якомусь сенсі це, можливо, справедливо, і в урядах монархічного напряму патріоти можуть розглядати партійний дух з поблажливістю, якщо не зі схваленням. Але в урядах народного напряму, в обраних урядах такого роду дух не слід заохочувати. Можна з певністю стверджувати, що в кожній партії, природно, буде завжди досить такого духу; а в умовах наявності постійної небезпеки прояву крайнощів суспільна думка повинна використовувати свій вплив для того, щоб зм'якшити і стримати його. Щоб підтримувати вогонь, необхідна загальна пильність для запобігання тому, що він розгориться в полум'я, інакше вогонь не зігріє, а поглине.

Важливо також, щоб звичка мислити попередила тих, кому доручено керувати вільною країною, що не слід перевищувати повноважень, визначених їм Конституцією, і уникати замаху одного владного підрозділу на прерогативи іншого. Дух замаху сприяє консолідації прерогатив усіх владних підрозділів в одних руках і, таким чином, створює, незалежно від форми державного правління, справжній деспотизм... Якщо, на думку народу, поділ чи зміна владних повноважень у якій-небудь їхній частині неправильні, нехай вони будуть змінені поправкою, передбаченою Конституцією. Але не можна допускати змін шляхом узурпації влади, оскільки, навіть якщо в конкретному випадку це слугуватиме добру, такою зброєю звичайно скидаються вільні уряди. Такий прецедент завжди набагато переважить з погляду заподіяної шкоди будь-яку часткову чи тимчасову вигоду.

...не можна допускати змін шляхом узурпації влади, оскільки, навіть якщо в конкретному випадку це слугуватиме добру, такою зброєю звичайно скидаються вільні уряди.

Виявляйте добру волю і дотримуйтеся справедливості щодо всіх держав. Підтримуйте мир і злагоду з усіма. Релігія і мораль заохочують таку поведінку... У здійсненні такого плану ніщо не є більш істотним, аніж відмова від постійної, глибоко вкоріненої ворожнечі щодо одних держав і гарячої при-

хильності до інших; замість цього слід розвивати чесні і дружні відносини з усіма. Держава, що відчуває щодо іншої ненависть, яка стала звичною, чи симпатію, що ввійшла у звичку, є в якійсь мірі рабом. Вона раб своєї ворожнечі чи прихильності, і кожного з цих почуттів досить для того, щоб збити таку держава зі шляху, що відповідає її обов'язку й інтересу.

Антипатія, що існує в одній державі щодо іншої, легко схиляє обидві сторони до вчинення образи чи шкоди, нетерпимого ставлення до найменшої завданої кривди, а також до зарозумілості й незговірливості при виникненні непринципових чи незначних суперечок. Звідси часті колізії, уперті, гострі і криваві сутички. Нація, спонукувана недоброю волею та обуренням, усупереч тверезим політичним розрахункам, іноді примушує уряд до війни.

Аналогічним чином гаряча прихильність однієї держави до іншої призводить до багатьох небажаних наслідків. Симпатія до держави-фаворита, сприяючи ілюзії надуманого взаємного інтересу у випадках, коли взаємні інтереси насправді відсутні, і вселяння одній стороні ворожих почуттів щодо іншої втягують першу до участі в спорах і війнах другої без достатніх на те підстав чи виправдань. Вона також веде до надання державі-фавориту привілеїв, у яких відмовлено іншим, що цілком може завдати великої втрати державі, яка надає поступки і безпідставно втрачає те, що слід було б зберегти, та провокує ревнощі, недобрі почуття і намір відплатити сторицею у тих, хто позбавлений аналогічних привілеїв; і марнославним, продажним чи заведеним в оману громадянам (що присвятили себе державі-фавориту) надається можливість жертвувати інтересами своєї власної країни чи зраджувати її і, не накликаючи на себе ганьби, а іноді навіть і набуваючи популярності, приховувати справжні підстави безрозсудних поступок марнославству, корупції чи захопленню під машкарою шляхетного почуття обов'язку, гідного похвали і поваги суспільної думки чи похвального прагнення до загального добра.

Держава, що відчуває щодо іншої ненависть, яка стала звичною, чи симпатію, що ввійшла у звичку, є в якійсь мірі рабом.

Вільному народу слід бути постійно насторожі через небезпеку підступних вивертів іноземного впливу (заклинаю вас вірити мені, співгромадяни), оскільки історія і досвід свідчать, що іноземний вплив є одним з найлютіших ворогів республіканського уряду. Але для того щоб ця настороженість давала користь, вона повинна бути неупередженою, інакше вона стане інструментом того самого впливу, якого слід уникати, замість бути захистом від нього. Надмірна прихильність до однієї іноземної держави і надмірна ворожість до іншої приводять до того, що ті, відносно яких виявляються ці почуття, бачать небезпеку лише з одного боку і не помічають підступного впливу — з іншого. Справжні патріоти, які можуть опиратися інтригам фаворита, стають пі-

дозрілими і ненависними, тоді як жертви обману удостоюються оплесків і довіри народу, зраджуючи його інтереси.

Основним правилом поведінки для нас у взаєминах з іноземними державами є розвиток наших торгових відносин з ними при мінімально можливих політичних зв'язках. Оскільки в нас уже виникли зобов'язання, давайте будемо їх виконувати, виявляючи добру волю повною мірою. Але тут і зупинімося. Європа визначила для себе низку першорядних інтересів, які або не стосуються нас, або мають до нас дуже віддалене відношення. Тому їй доводиться встрявати в часті конфлікти, причини яких, по суті, далекі від наших турбот. Отож, нерозумно для нас зв'язувати себе штучними узами з буденними мінливостями її політики чи з настільки ж буденними колізіями її дружніх або ворожих відносин.

Наше географічно віддалене положення дозволяє нам дотримуватись іншого курсу. Якщо ми залишимося народом, що покладається винятково на себе, керованим ефективним урядом, то вже недалекий час, коли ми зможемо зневажити матеріальними втратами від неприємностей, що виходять ззовні; коли ми зможемо зайняти позицію, що забезпечує ретельне дотримання нейтралітету, який ми вирішимо в будь-який момент оголосити; коли ворогуючі держави, усвідомлюючи неможливість зробити придбання за наш рахунок, не будуть легко нас провокувати; коли ми зможемо вибирати між миром і війною, зважаючи на власні інтереси, продиктовані справедливістю.

Чому ж не скористатися перевагами такого особливого положення? Для чого залишати наш власний ґрунт і переходити на чужий? Для чого робити нашу долю залежною від долі будь-якої частини Європи і зв'язувати наш мир і процвітання з проявами честолюбства, суперництва, інтересів, настроїв чи примх Європи?

Я дотримуюсь принципу, однаковою мірою застосовного як до державних, так і до приватних справ, що чесність є найкращою політикою.

Нашим правильним політичним курсом є стримування від постійних союзів з будь-якою частиною закордонного світу, оскільки, по-моєму, ми можемо зараз так робити; і, прошу зрозуміти мене правильно, це не означає, що ми здатні на недотримання вже існуючих зобов'язань. Я дотримуюсь принципу, однаковою мірою застосовного як до державних, так і до приватних справ, що чесність є найкращою політикою. Тому я повторюю: нехай ці зобов'язання дотримуються в їхньому первісному розумінні, але, по-моєму, немає необхідності і було б нерозумним розширювати їх.

Політика, гуманність і наші інтереси диктують необхідність установлення гармонійних відносин з усіма державами. Але навіть наша торгова політика повинна ґрунтуватися на принципах рівності і неупередженості, не прагнучи одержати і не надаючи виняткових привілеїв чи пільг; рахуючись із природним станом речей; розумно розподіляючи і варіюючи торгові потоки, але

нічого не нав'язуючи... Не можна зробити більшої помилки, ніж очікувати надання дійсних привілеїв однією державою іншій. Це ілюзія, яку повинен вилікувати досвід і яку повинна відкинути природжена гордість.

Пропонуючи вам, мої співвітчизники, ці поради старого і люблячого вас друга, я не насмілююся сподіватися на те, що вони справлять, як того хотілося б мені, сильне і незабутнє враження. Я можу лише побажати, щоб вони контролювали звичайний прояв емоцій і застерегли нашу країну від того курсу, який до цього часу визначав долю держав. Але я тішу себе надією, що вони виявляться якоюсь мірою корисними хоча б в окремих випадках, що вони зможуть іноді зм'якшити лють партійного духу, застерегти від шкоди закордонних інтриг, захистити від фальшивого патріотизму. Ця надія буде гідною нагородою за стурбованість вашим благополуччям, якою мої поради і були продиктовані.

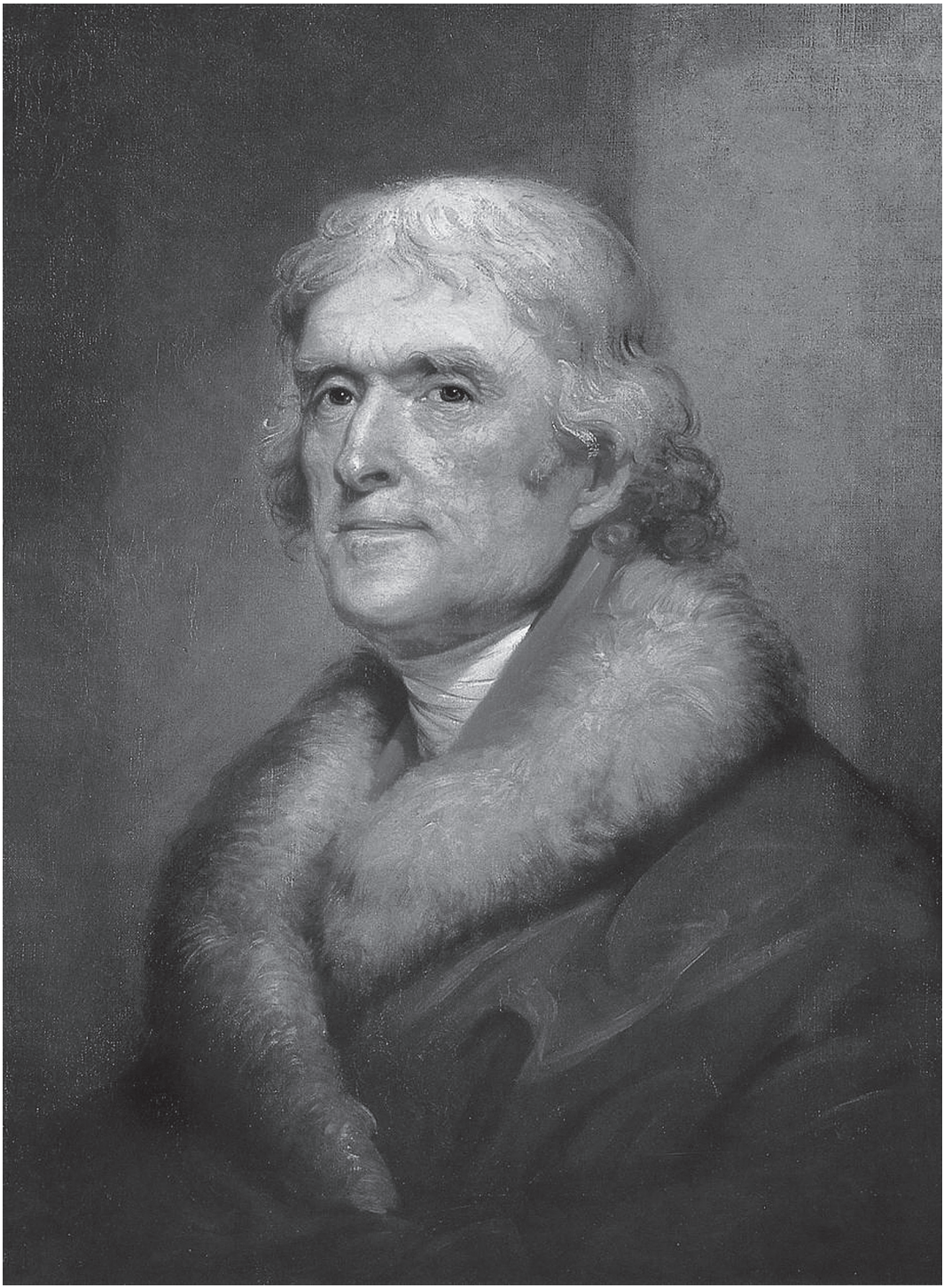

Томас Джефферсон

(1743—1826)

Американський державний і політичний діяч, дипломат, публіцист і філософ, 3-й Президент США.

Томас Джефферсон увійшов в історію Сполучених Штатів не тільки як найвидатніший політик, але і як автор Декларації незалежності — документа, принципи якого визначають життя і долю Сполучених Штатів протягом більш ніж двох сторіч. Він народився 13 квітня 1743 року в маєтку Шедуел, штат Вірґінія, у родині плантатора й депутата законодавчих зборів штату Пітера Джефферсона. Широку популярність у політичних колах Томас завоював у 1774 році після публікації памфлету «Загальний огляд прав Британської Америки». Його зоряним часом став Другий Континентальний конгрес, на якому було прийнято Декларацію незалежності США. Саме Джефферсону, знавцеві права, було доручено скласти цей історичний документ.

У 1790 році Джефферсон став першим в історії США державним секретарем. У 1793 році він пішов у відставку і якийсь час залишався осторонь політичного життя. 1796 року Джефферсон виставив свою кандидатуру на президентських виборах, програв Джону Адамсу, однак через чотири роки взяв переконливий реванш і став третім Президентом США. У 1804 році він був переобраний на другий термін. У 1808 році Джефферсон відмовився брати участь у чергових виборах і, пішовши у відставку, присвятив себе громадській діяльності. Помер Томас Джефферсон 4 липня 1826 року.

1792 року Томас Джефферсон разом з Томасом Медісоном організував першу в історії США опозиційну політичну партію і незабаром став лідером «демократичних республіканців». На відміну від федералістів, що головували тоді в США, республіканці виступали проти обмеження прав окремих штатів на користь центру й представляли інтереси аграріїв та дрібних виробників. Посівши через вісім років найвищу державну посаду, Джефферсон у своїй політиці прагнув об'єднати протиборчі сторони й не допустити розколу країни. Цьому й була присвячена його інавгураційна промова 4 березня 1801 року у Вашингтоні. Слова «Усі ми республіканці, усі ми федералісти» стали хрестоматійними. Уперше в традиції інавгурації промову президента було надруковано в газетах.

Перша інавгураційна промова

4 березня 1801 року

Друзі та співгромадяни!

Покликаний до виконання обов'язків глави виконавчої влади нашої країни, я хочу скористатися нагодою і в присутності тієї частини моїх співгромадян, котрі тут зібралися, висловити їм велику подяку за те, що саме на мене впав їхній доброзичливий погляд, а також заявити про своє щире усвідомлення того, що завдання, яке стоїть переді мною, є вищим за мої таланти, і що я беруся його виконувати з неспокійними та тривожними передчуттями, які справедливо поймають мене через величність обов'язку та слабкість моїх здібностей. Країна, що швидко підіймається, країна, що розкинулася на величезному обширі плодючої землі, країна, що борознить моря та океани, перевозячи вироби своєї промисловості, країна, що торгує з державами, які відчувають свою міць і при цьому забувають про справедливість, країна, яка швидко прямує до призначеної долею мети, що лежить поза межами ока простого смертного, — коли я розмірковую над цими дивовижними й прекрасними речами і бачу славу, щастя та сподівання моєї улюбленої країни, відданої своїй справі, бачу нинішні добрі ознаки, то від цих думок у мене перехоплює подих, і я смиренно млію перед величчю завдань. Однак я не впадаю у відчай, бо присутність багатьох із тих, кого я тут сьогодні бачу, нагадує мені, що серед інших органів верховної влади, передбачених нашою Конституцією, я знайду запаси мудрості, доброчесності та завзятості, на які зможу покластися за будь-яких скрутних обставин. Тож на вас, панове, хто виконує суверенні функції законодавства, а також на тих, хто вам допомагає, дивлюся я з надією на підтримку та наставництво, які дадуть нам змогу безпечно провести через бурхливі стихії нашого тривожного світу той корабель, на борт якого ми всі піднялися.

Під час змагання думок, через яке ми пройшли, запал та завзяття дискусій інколи набували вигляду, який міг вразити чужинців, незвичних вільно думати, вільно висловлюватися і вільно писати те, що вони думають; але тепер, коли ці суперечки були розв'язані волевиявленням народу, а їхній результат проголошено відповідно до положень Конституції, всі громадяни, безперечно, підкоряться волі закону і об'єднають свої зусилля заради загального блага. І всі також матимуть на думці той священний принцип, що хоча воля більшості і мусить в усіх випадках перемагати, ця воля має бути справедливою, розумною й розважливою, і меншість має рівні права, захищені законами, що цю рівність забезпечують, а порушення цих прав та законів значитиме гноблення. Тож об'єднаймося, співгромадяни, серцем і розумом. Повернімося до тих громадських стосунків, основою яких є злагода та милосердя, бо без них важко уявити свободу і навіть саме життя. Не забуваймо про те, що, вигнавши з нашої землі оту релігійну нетерпимість, від якої людство так довго страждало і стікало кров'ю, ми майже нічого не здобудемо, якщо про-

явимо політичну таку ж шалену деспотичну нетерпимість, здатну до переслідувань не менш злобних та кривавих. Коли від болісних мук та конвульсій потерпає старий світ, коли мучиться в корчах розлючена людина, кров'ю та вбивством здобуваючи собі свободу, не дивно, що хвилі збудження та сум'яття докочуються і до цих далеких та мирних берегів; не дивно, що це збудження та сум'яття одні люди сприймають із більшим усвідомленням та страхом, аніж інші, і вносять розкол у думки до небезпечної межі. Але будь-яка розбіжність думок не є розбіжністю принципів. Ми називали різними іменами братів наших, що сповідували один і той самий принцип. Усі ми — республіканці, усі ми — федералісти. А якщо між нами з'являться ті, хто забажає розпустити наш Союз або ж змінити його республіканську форму, то нехай вони стоять непотривожені, як пам'ятники розважливості, яка толерує хибну думку, але не стримує здорового глузду в боротьбі з нею. Я й справді знаю, що дехто з чесних людей боїться, що республіканська форма урядування не може бути міцною, що наш уряд є недостатньо сильним, та хіба ж чесний патріот, у самісінький розпал вдалого експерименту, відмовиться від форми врядування, яка досі забезпечувала нам свободу та міць, лише на підставі чисто теоретичних та умоглядних побоювань, що такому врядуванню може потенційно забракнути енергії та волі до самозбереження? Я так не вважаю. Навпаки, дотримуюся тієї думки, що це — найсильніший уряд у світі. Я вважаю його єдиним, за якого кожна людина за покликом закону мерщій кинеться під штандарт цього закону, бо вважатиме захист громадського порядку від зазіхань своїм особистим обов'язком. Інколи кажуть, що такій людині не можна ввіряти право керувати собою. Але ж хіба тоді можна довіряти їй керування іншими людьми? Чи, може, десь знайшлися непорочні ангели у вигляді королів, які цією людиною правитимуть? Нехай на це питання відповість історія.

Тож із мужністю та твердою впевненістю дотримуймося наших федеральних та республіканських принципів, нашої відданості Союзу та представницькому урядові. З ласки самої природи відокремлені широким океаном від убивчого хаосу, що панує на чверті земної кулі; надто високодумні, щоб терпіти занепад і деградацію інших; маючи благословенну землю, де стане місця нашим нащадкам на тисячі й тисячі поколінь; свідомі нашого права реалізувати свої здібності, здобутки нашого завзяття та підприємливості, свідомі честі та довіри з боку наших співгромадян — не через привілей від народження, а внаслідок наших дій та їхнього осмислення; осяяні світлом милосердної релігії, яку сповідують хоч і в різних формах, та проте всі ці форми прищеплюють людям чесність, правдивість, стриманість, милосердя та любов до людини; визнаючи та шануючи Всевишнє Провидіння, яке, по-

Ми називали різними іменами братів наших, що сповідували один і той самий принцип. Усі ми — республіканці, усі ми — федералісти.

при всі поневіряння, доводить, що воно має на меті щастя людини в цьому світі і ще більше щастя в світі потойбічному, — з усіма цими благословенними дарами що іще потрібно нам, щоб стати людьми щасливими та заможними? Нам потрібно іще одне, співгромадяни: мудрий та ощадливий уряд, який стримуватиме людей від завдання шкоди одне одному, а в усьому іншому забезпечить їм свободу самим вирішувати способи прикладення сил та здібностей для покращення свого життя і не забиратиме з рота трударя зароблений хліб. Саме це і є добре урядування, і саме такого урядування потребуємо ми, щоб завершити коло вищезазначених щасливих надбань.

Співгромадяни! Готуючись узятися виконувати обов'язки, які охоплюють усе, що ви цінуєте, і все, що є дорогим вашому серцю, вважаю за потрібне викласти вам своє бачення головних принципів нашого уряду і — відповідно — принципів, згідно з якими має формуватись урядова адміністрація. Я окреслю їх максимально стислими рамками — наскільки це можливо щодо підставових речей — і викладу лише основні принципи, без можливих застережень. Однакове і справедливе судочинство для всіх людей, безвідносно до стану та релігійних чи політичних переконань; мир, торгівля та чесні доброзичливі стосунки з усіма країнами, без вступу в альянс із жодною з них; підтримка урядів штатів в усіх їхніх правах як найкомпетентніших адміністрацій для вирішення наших внутрішніх питань і як найміцнішого оплоту проти антиреспубліканських тенденцій; усіляка підтримка центрального уряду та всіх його конституційних повноважень як основного гаранта миру всередині країни та безпеки за її межами; ревне забезпечення виборчого права народу як розважливого та ненасильницького засобу виправлення зловживань, що зазвичай відтинаються мечем революції там, де нема мирних засобів їхнього усунення; абсолютна згода з рішеннями, що їх приймає більшість, — засадничий принцип республіканізму, антиподом якого є сила — засадничий принцип і рідна мати деспотизму; добре дисципліноване ополчення — наша найкраща надія в мирні часи та в перші дні війни, поки на допомогу йому не підтягнуться регулярні війська; верховенство цивільної влади над військовою; заощадження громадських витрат — трударі мають сплачувати лише невеликі податки; чесна виплата наших боргів та неухильна підтримка громадської довіри; сприяння сільському господарству та торгівлі як його служниці; поширення інформації про зловживання та притягнення порушників до суду; свобода віросповідання; свобода преси, а також свобода індивідуума під захистом закону про недоторканність особистості, а також суд неупереджено обраних присяжних. Ці принципи утворюють яскраве сузір'я, яке рухалося попереду і скеровувало наш поступ крізь епоху революції та реформації. Їхньому втіленню сприяли мудрість наших мудреців та кров, пролита нашими героями. Ці принципи мають бути кредо нашої політичної віри, основою цивільного права, наріжним каменем, яким перевірятиметься служба тих, кому ми ввірили високі посади; а якщо нам судилося

колись заблукати в часи смути та тривоги, то ми повинні негайно повернутися на той єдиний шлях, що веде до миру, свободи та безпеки.

Отже, співгромадяни, я заступаю на посаду, яку ви мені ввірили. Набувши достатнього досвіду на підпорядкованих посадах і побачивши всі труднощі перебування на найвищому посту, я переконався, що недосконалій людині рідко випадає піти зі своєї посади, зберігши ту ж репутацію та прихильність, які свого часу дозволили їй цю посаду обійняти. Не плекаючи надії на високу довіру, виказану вами нашому найпершому та найвеличнішому революційному діячеві, чиї видатні заслуги забезпечили йому всенародну любов та найяскравіші сторінки в книзі правдивої історії, я прошу у вас рівно стільки довіри, скільки мені буде треба для того, щоб я з твердістю та вправністю здійснював правове керівництво вашими справами. Часто я помилятимуся через хибність суджень. А коли я матиму рацію, то ті, чия позиція не дозволятиме їм бачити все питання в цілому, вважатимуть, що я помиляюся. Я прошу у вас поблажливості до моїх помилок, які ніколи не будуть навмисними, а також вашої підтримки проти помилок тих, хто засуджуватиме мене, не бачачи за деревами лісу. Схвалення, що ви його виказали мені своїм голосуванням, є для мене великою втіхою за минуле, а моєю турботою в майбутньому буде намагання зберегти добру думку про себе у тих, хто повірив мені наперед, і завоювати прихильність інших, роблячи їм усе добро, що є в межах моїх сил та повноважень, та сприяючи загальному щастю та свободі.

…абсолютна згода з рішеннями, що їх приймає більшість, — засадничий принцип республіканізму, антиподом якого є сила — засадничий принцип і рідна мати деспотизму…

Тож, покладаючись на покровительство вашої доброї волі, я слухняно берусь до роботи, завжди готовий полишити її, якщо ви дійдете висновку, що в змозі здійснити вибір набагато кращий. І нехай же та Безконечна Сила, що керує долею Всесвіту, спрямовує наш уряд до того, що є найкращим, і забезпечує сприятливий результат його зусиль заради вашого миру та процвітання.

Наполеон Бонапарт

(1769—1821)

Французький державний діяч і полководець,
імператор Франції.

Наполеон Бонапарт народився 15 серпня 1769 року в місті Аяччо на Корсиці. У 1785 році закінчив Паризьке військове училище. Популярності у країні він набув у 1793 році, після блискучої перемоги французів над англійцями під Тулоном, де командував артилерією. У 1794 році отримав звання бригадного генерала.

У 1799 році Наполеон, у той час — один з найвідоміших воєначальників французької армії, повернувся з Єгипту до Франції і, скинувши Директорію, що правила тоді, захопив владу в країні. У 1804 році він коронувався як імператор Франції. У ході так званих «наполеонівських війн» до 1808 року під контролем Франції та її імператора опинилася практично вся континентальна Європа. У 1812 році Наполеон спробував захопити Росію, але зазнав невдачі. Повернувшись у Францію, Наполеону вдалося відновити колишню міць своєї армії, однак поразка під Лейпцигом у 1813 році остаточно підірвала його плани підкорити Європу. У 1814 році Париж упав під натиском військ антинаполеонівської коаліції, й імператор був змушений вирушити в заслання на острів Ельба. Наступного року він повернувся до Франції і за підтримкою вірної йому армії зумів знову захопити владу. Однак цей період правління Наполеона тривав усього 100 днів і закінчився після поразки французької армії в битві під Ватерлоо. Наполеона було взято під варту й відправлено на острів Святої Єлени біля берегів Африки, де він і помер 5 травня 1821 року.

У замку Фонтенбло, заміській резиденції французьких правителів, серед експонатів можна побачити невеликий столик із цінної деревини. Саме за цим столиком 6 квітня 1814 року Наполеон Бонапарт написав слова: «...імператор, вірний своїй клятві, заявляє, що він відмовляється за себе й своїх дітей від тронів Франції й Італії, тому що немає такої жертви, включаючи його власне життя, якої він не приніс би в ім'я інтересів Франції». Через два тижні, опівдні 20 квітня солдати імператорської гвардії дістали наказ взяти зброю й вишикуватися на парадному дворі. О першій годині дня там з'явився Наполеон і звернувся до гвардії з короткою промовою, після чого покинув Фонтенбло і вирушив у заслання на острів Ельба.

«Солдати моєї старої гвардії!»

20 квітня 1814 року

Солдати моєї старої гвардії! Я прощаюся з вами. Двадцять років я вів вас дорогою честі і слави. У ці останні дні, як і в наші щасливі часи, ви не переставали бути прикладом вірності і відваги. З такими людьми, як ви, наша справа не пропала б, але війна змінюється іншою, нескінченною, громадянською; для Франції це було б величезним лихом. Я пожертвував нашими з вами інтересами в ім'я батьківщини. Я йду, ви ж, друзі мої, продовжуйте служити Франції; її щастя — єдине, що мене турбує, це все, про що я думаю. Не засмучуйтеся через мене; якщо я готовий жити далі, то тільки, щоб служити вашій славі. Я опишу весь шлях, пройдений разом з вами. Прощайте, діти мої! Я хотів би кожного з вас пригорнути до моїх грудей. Я поцілую ваш прапор.

Я йду, ви ж, друзі мої, продовжуйте служити Франції…

Авраам Лінкольн

(1809—1865)

Американський державний і політичний діяч,
16-й Президент США.

Один з найвидатніших лідерів в історії Сполучених Штатів, Авраам Лінкольн народився 12 лютого 1809 року на фермі в штаті Кентуккі. Політичну кар'єру почав у 1832 році, через два роки був обраний до палати представників штату Іллінойс. 1846 року Лінкольн став членом Конгресу США, після розпаду партії віґів, у лавах якої він перебував, узяв активну участь у створенні Республіканської партії. В 1860 році він був обраний Президентом США, першим від республіканців. Ще до офіційного вступу Лінкольна на посаду, 20 грудня 1860 року Південна Кароліна прийняла так званий «ордонанс про сецесію»[1], що фактично означав відділення від Сполучених Штатів. Незабаром це зробили ще декілька штатів, які утворили так звану Конфедерацію Південних штатів. 12 квітня 1861 року конфедерати відкрили вогонь по федеральному форту Самтер, а наступного дня захопили його. Це стало початком Громадянської війни в США, що стала протистоянням противників (жителів Півночі) і прихильників (жителів Півдня) рабства.
4 березня 1865 року Авраам Лінкольн удруге склав президентську присягу. Він закликав співгромадян «виявити милосердя до всіх». Однак 14 квітня під час відвідування театру у Вашингтоні фанатик-південець тяжко поранив Лінкольна. Не приходячи до тями, о 7 годині 22 хвилини 15 квітня 1865 року Авраам Лінкольн помер.

Здобуття нових територій, з одного боку, відкривало перед Сполученими Штатами нові перспективи, але з другого — з особливою гостротою оголило застарілу проблему — рабство. Промислово розвинені штати Півночі або взагалі не використовували рабську працю, або заборонили її невдовзі після утворення США. На Півдні ж ситуація була зовсім іншою — жителі Півдня вважали, що їх орієнтована на сільське господарство економіка просто не може функціонувати без цього «особливого інституту».

Незважаючи на те, що Авраам Лінкольн усе своє життя був переконаним противником рабства, він не вимагав негайного його скасування. У своїй інавгураційній промові 4 березня 1861 року він, відзначаючи необхідність збереження Союзу штатів, ще раз закликав жителів Півдня сісти за стіл переговорів. «Я вважаю, що не маю законного права робити це [втручатися у функціонування інституту рабства. — *Авт.*],

[1] *Сецесія* — односторонній вихід із союзу, федерації.

і я не схильний це робити», — заявив Лінкольн. Але його заклики не були почуті. Через місяць Сполучені Штати поринули в Громадянську війну, що стала найкривавішою війною в історії країни.

Перша інавгураційна промова

4 березня 1861 року

Співвітчизники — громадяни Сполучених Штатів! Відповідно до традиції, традиції настільки ж старої, як сама форма правління, я з'являюся перед вами, щоб звернутися до вас із короткою промовою і скласти у вашій присутності присягу перед вступом на посаду, як того вимагає від президента Конституція Сполучених Штатів.

Сьогодні я не вважаю для себе потрібним обговорювати ті проблеми управління, які не викликають особливого занепокоєння або хвилювання. Судячи з усього, серед жителів південних штатів існують побоювання, що з приходом республіканської адміністрації їхня власність, мирне життя й особиста безпека можуть опинитися під загрозою. Проте для подібних побоювань не було і немає жодних розумних підстав. Насправді, завжди були і є найпереконливіші докази, що свідчать про інше, і їх легко перевірити. Їх можна знайти майже в усіх опублікованих промовах того, хто зараз виступає перед вами. Наведу лише один вислів, що міститься в одному з моїх виступів, де я заявляю, що не маю жодних намірів прямо або побічно втручатися у функціонування інституту рабства в тих штатах, де воно існує. Я вважаю, що не маю законного права робити це, і я не схильний це робити.

Ті, хто висунув мою кандидатуру і вибрав мене на цей пост, вчинили так із повною свідомістю того, що я зробив цю і багато інших подібних до неї заяв і жодного разу не зрікся їх; більше того, ці люди запропонували мені включити в політичну платформу — причому як закон для самих себе й для мене — зрозумілу й виразну резолюцію, яку я зараз зачитаю: «Постановили, що збереження непорушності прав штатів і особливо права кожного штату встановлювати порядки у своїх внутрішніх інститутах і управляти ними виключно за своїм власним розумінням є надзвичайно важливим для тієї рівноваги сил, від якої залежать досконалість і довговічність нашої політичної структури; і ми засуджуємо незаконне вторгнення збройних сил на землю будь-якого штату або території, хоч би під яким приводом воно було здійснене, як один із найтяжчих злочинів».

Я знову наголошую тепер на цих переконаннях, і, роблячи це, я лише привертаю особливу увагу громадськості до найпереконливішого зі всіх можливих у цій справі доказів того, що власність, порядки й безпека будь-якого регіону жодним чином не зазнаватимуть втручання з боку адміністрації, яка береться до своїх обов'язків, я хочу також додати, що будь-який захист, який можна надати відповідно до Конституції і законів, буде наданий усім штатам,

коли його законно зажадають, з будь-якого приводу і з однаковою готовністю, незалежно від того, хто цього захисту прохатиме.

Багато суперечок виникає щодо видачі втеклих слуг або працівників. Стаття, яку я зараз зачитаю, записана в Конституції так само зрозуміло, як і всяка інша:

«Жодна особа, яка зобов'язана до служби чи роботи в одному із штатів згідно з його законами і яка тікає до іншого штату, не може на підставі законів або постанов останнього бути звільнена від цієї служби або роботи і мусить бути видана на вимогу сторони, для якої така служба чи робота виконується».

Навряд чи можна сумніватися в тому, що автори цього положення створювали його для вимог повернути назад тих, кого ми називаємо втеклими рабами, але намір законодавця — закон. Усі члени Конгресу присягаються дотримуватись Конституції у всіх її частинах, зокрема й цього положення — як і всякого іншого. Отже, пропозиція, щоб раб, чий випадок підпадає під дію цієї статті, «був виданий», дістає одностайне схвалення, сформульоване у вигляді клятви. Тепер, якби законодавці доклали належних зусиль, то хіба вони не змогли б з майже такою ж одностайністю виробити й ухвалити закон, за допомогою якого можна було б надійно захистити цю одностайну клятву?

Є певні розбіжності в думках щодо того, хто має забезпечувати дотримання цієї статті — федеральна влада чи влада штату, але ці розбіжності, звичайно ж, не настільки істотні. Якщо раб має бути виданий, то для нього або кого-небудь іншого навряд чи матиме велике значення, яка влада зробить це. Хай там як — чи слід задовольнитися тим, що твоя клятва залишиться невиконаною через неістотну розбіжність із приводу того, як саме її треба дотримуватися?

Знову ж таки, хіба не слід у будь-який закон з цього питання внести всі відомі в цивілізованій і гуманній юриспруденції гарантії свободи, аби вільна людина в жодному випадку не була видана як раб? І хіба не варто водночас із цим забезпечити законом реалізацію тієї статті Конституції, яка гарантує, що «громадянам кожного штату надаються всі привілеї і пільги громадян інших штатів»?

Сьогодні я виголошую офіційну клятву, не маючи на думці якихось застережень та без наміру тлумачити Конституцію або закони за допомогою якихось надмірно суворих правил; і хоча я тепер не називаю конкретно ті або інші закони Конгресу, які слід запровадити, я наполягаю на тому, що для всіх — і для офіційних, і для приватних осіб — буде набагато безпечніше виконувати і дотримуватися всіх тих законів, які продовжують бути чинними, аніж порушувати будь-який із них, бажаючи знайти собі виправдання в тому, що, за чиїмось власним розумінням, вони є антиконституційними.

Сімдесят два роки минуло від дня першої інавгурації президента, що відбулася за нашою Конституцією. Протягом цього періоду п'ятнадцять різних видатних громадян один за одним здійснювали управління органами виконавчої влади. Вони діяли всупереч численним небезпекам і, як правило, з ве-

ликим успіхом. Та все ж, при всій масштабності прецеденту, тепер я на короткий чотирилітній конституційний термін берусь виконувати те ж саме завдання в украй важкій і незвичайній ситуації. Розкол федерального Союзу, що досі маячив лише як загроза, тепер проявляється як страхітлива спроба здійснити його.

Я вважаю, що з точки зору універсального права і Конституції Союз цих штатів вічний. Вічність, навіть якщо вона не виражена прямо, мається на увазі в Основному законі всіх державних форм правління. Можна з упевненістю стверджувати, що жодна система правління як така ніколи не мала в своєму Основному законі положення про припинення власного існування. Продовжуйте виконувати всі чітко виражені положення нашої національної Конституції, і Союз залишатиметься завжди, бо його неможливо знищити інакше, як удавшись до дії, не передбаченої в самому цьому документі.

Знову ж таки, якщо Сполучені Штати є не системою урядування у власному значенні слова, а Союзом штатів, заснованим просто на договорі, чи може він, як договір, бути мирно розірваним меншою кількістю сторін, аніж їх було під час його створення? Одна сторона — учасниця договору може порушити його, тобто розірвати, але хіба ж скасування його дії не потребує згоди всіх?

Виходячи з цих загальних принципів, ми приходимо до твердження, що з юридичної точки зору Союз вічний, і це підтверджується історією самого Союзу. Союз набагато старший за Конституцію. Його фактичне існування почалося з підписання Статей асоціації в 1774 році. Він зміцнів і продовжував розвиватися з прийняттям Декларації незалежності 1776 року. Подальше зміцнення Союзу, відданість якому всі тодішні тринадцять штатів наочно підтвердили, давши слово вірності й пообіцявши, що він буде вічним, було відображено в Статтях Конфедерації в 1778 році. І нарешті в 1787 році однією з цілей розробки і прийняття Конституції було проголошено завдання «утворити досконаліший Союз».

Але якщо руйнування Союзу одним або лише частиною штатів стане можливим згідно із законом, то тоді Союз буде менш досконалим, аніж до прийняття Конституції, тому що буде втрачено життєво важливий елемент вічності.

Звідси випливає, що жоден із штатів не має права суто за власною ініціативою вийти із Союзу, що рішення і постанови, які приймалися з цією метою, не мають юридичної сили, і акти насильства, здійснені в межах будь-якого штату (або штатів), спрямовані проти Уряду Сполучених Штатів, набувають, залежно від обставин, заколотницького або революційного характеру.

Тому, з огляду на Конституцію та права, я вважаю, що Союз непорушний, і буду в межах моїх можливостей, як того прямо і недвозначно вимагає від мене Конституція, піклуватися про те, аби закони Союзу були сумлінно дотримані в усіх штатах. Я вважаю, що чинити так — це мій обов'язок, і я виконуватиму його, наскільки дозволять обставини, поки мій законний госпо-

дар, американський народ, не відмовить мені в необхідних засобах або яким-небудь владним чином не накаже мені інше. Я сподіваюся, що це буде розцінено не як загрозу, а всього лише як оголошений намір Союзу захищати і зберігати себе конституційними засобами.

Під час проведення цієї політики немає жодної потреби в кровопролитті або насильстві, і їх не буде, якщо їх не нав'яжуть загальнонаціональним органам влади. Довірені мені повноваження будуть використані для того, щоб контролювати, займати власність і території, що належать уряду, і володіти ними, а також збирати мито й податки, але не виходити за рамки того, що може бути необхідним для виконання цих завдань, що є неприпустимим, так само як і використовувати силу проти народу або в його середовищі — хоч би де це було. Якщо в якому-небудь внутрішньому районі країни ворожість до Сполучених Штатів буде настільки велика й повсюдна, що не дозволить компетентним місцевим громадянам виконувати свої обов'язки на федеральних постах, то в цьому випадку для вирішення виниклої проблеми не буде зроблено жодних спроб нав'язати людям неприйнятних для них осіб зі сторони. Навіть якщо уряд матиме юридично бездоганне право застосувати силу, щоб забезпечити виконання згаданих обов'язків, спроба добитися цього може стати настільки визивною і до того ж майже нездійсненною, що, на мою думку, краще на якийсь час утриматися від створення таких посад.

Пошта, якщо її не відкидають, як і раніше доставлятиметься в усі частини Союзу. Усюди, наскільки це можливо, люди повинні мати те відчуття абсолютної безпеки, яке є найсприятливішим для того, щоб спокійно мислити і міркувати. Указаний курс послідовно буде втілювано в життя, якщо поточні події і досвід не доведуть доцільності внесення до нього коректив або змін, і кожного разу за такої потреби я оптимально використовуватиму свої повноваження відповідно до обставин, маючи на увазі і сподіваючись, що таким чином буде мирно врегульовано проблеми, котрі хвилюють націю, і буде відновлено братську симпатію і стосунки.

Усюди, наскільки це можливо, люди повинні мати те відчуття абсолютної безпеки, яке є найсприятливішим для того, щоб спокійно мислити і міркувати.

Я не стану ані стверджувати, ані заперечувати, що у нас подекуди є люди, які так чи інакше хочуть знищити Союз і радіють будь-якому приводу, аби зробити це. Але якщо вони існують, мені немає потреби звертатися до них. Проте чи можу я не говорити з тими, хто справді любить Союз?

Перш ніж звернутися до такого серйозного питання, як руйнування нашого державного устрою зі всіма його вигодами, пам'ятними подіями і сподіваннями, чи не слід уточнити, навіщо це руйнування потрібне. Чи зважитеся ви на такий безрозсудливий вчинок, якщо є всі підстави вважати, що тих чи інших бід, яких ви намагаєтеся уникнути, насправді не існує? Чи ризикнете

ви зробити таку жахливу помилку, якщо цілком конкретні біди, до яких ви наближаєтеся, є набагато тяжчими, аніж усі ті біди, від яких ви тікаєте?

Усі публічно заявляють про своє задоволення Союзом за умови дотримання в нім усіх конституційних прав. Чи правда тоді, що кому-небудь відмовили в якому-небудь чітко записаному в Конституції праві? Думаю, що ні. На щастя, людський розум влаштований так, що жодна зі сторін не наважиться на це. Пригадайте, якщо зможете, хоча б один випадок, коли б ясно записане положення Конституції було знехтуване. Якби більшість просто через свою кількісну перевагу позбавила меншість будь-якого чітко виписаного конституційного права, це могло б з моральної точки зору виправдати революцію, за тієї умови, звичайно, що таке право мало б життєво важливе значення. Але в нашому випадку це не так. Усі життєво важливі права меншин й індивідів настільки певно забезпечені положеннями Конституції, а також її застереженнями, гарантіями і заборонами, що стосовно них ніколи не виникає суперечок. Але в жодному Основному законі неможливо сформулювати положення, застосовне до якогось конкретного випадку, який може виникнути в практиці управління. Жоден провидець не може передбачити всіх питань майбутнього, і жоден документ розумного обсягу не може вмістити правильні відповіді на всі можливі питання. Хто мусить видавати втеклих рабів — влада федерального центру чи штату? У Конституції не сказано нічого конкретного. Чи може Конгрес заборонити рабство в територіях? У Конституції не сказано з цього приводу нічого визначеного. Чи може Конгрес захищати рабство в територіях? У Конституції не сказано і з цього приводу нічого певного.

Довкола питань такого роду виникають усі наші конституційні суперечки, і ми розділяємося у відношенні до них на більшість та меншість. Якщо меншість не погоджуватиметься, то більшість повинна погодитися або ж уряд має піти у відставку. Іншої альтернативи не існує, бо, залишаючись при владі, уряд солідаризуватиметься з однією або іншою стороною. Якщо меншість у такому разі відщепиться від більшості, замість того щоб погодитися з нею, то вона створить прецедент, який, у свою чергу, розщепить і погубить її, тому що всяка меншість, яка виникне в її власному середовищі, відщеплюватиметься від неї кожного разу, коли більшість відмовиться бути контрольованою такою меншістю. Чому, наприклад, через два або три роки яка завгодно частина нової Конфедерації не зможе довільно відколотися знову, так само як і частини чинного Союзу мають намір вийти з його складу?

Усі, хто тепер плекає наміри відокремитися, поволі привчаються саме до таких дій.

Чи існує серед штатів, що збираються створити новий Союз, така бездоганна тотожність інтересів, яка породжуватиме лише гармонію і не допустить нового розколу?

Ясно, що центральна ідея прибічників розколу — це, по суті, анархія. Єдиним справжнім сувереном вільного народу є більшість, яка обмежується пев-

ними рамками за допомогою конституційних застережень та заборон і завжди легко міняється разом із зваженими змінами думок і відчуттів народу. Усякий, хто відкидає це, неминуче скочується до анархії або деспотизму. Одностайність неможлива. Правління меншості як перманентний устрій є абсолютно неприпустимим, тому якщо відкинути принцип більшості, то нічого не залишається, окрім анархії або деспотизму в певній формі.

Я не забуваю про займану деким позицію, згідно з якою конституційні питання треба вирішувати у Верховному суді, і я нітрохи не заперечую, що рішення, які він ухвалює, мають у будь-якому випадку бути обов'язковими для сторін як щодо судового клопотання, так і щодо предмета цього клопотання, і що всім іншим органам влади належить ставитися до них украй шанобливо і враховувати у всіх аналогічних випадках. Звичайно, не виключено, що таке рішення в якій-небудь конкретній справі може виявитися помилковим, проте через те, що потенційні згубні наслідки обмежуватимуться лише цим окремим випадком, а рішення може бути анульоване, так і не ставши прецедентом для інших справ, у нього є всі шанси виявитися меншим злом, аніж ті біди, які породила б інша практика.

У той же час чесний громадянин повинен визнати, що коли політику уряду з життєво важливих питань, котрі зачіпають увесь народ, треба остаточно зміцнити постановами Верховного суду, то, як тільки ці постанови будуть прийняті в звичайному судовому позові між сторонами з особистими позовами, народ перестане бути власним правителем, адже в цих межах він практично передасть свою виконавчу владу до рук цього видатного трибуналу. І в цій думці немає жодних нападок на суд або суддів. Вирішувати справи, що подаються до суду, належним чином — їхній обов'язок, від виконання якого вони не можуть ухилитися; і не вони винні, якщо хтось прагне використовувати їхні рішення в політичних цілях.

Одна частина нашої країни вважає, що рабство — це справа правильна й потрібна і що його слід поширювати, тоді як інша вважає, що це зло і його поширювати не слід. Це єдина суперечка по суті. Статті Конституції про втеклих рабів і закону, спрямованого на припинення зарубіжної работоргівлі, дотримуються, мабуть, так само сумлінно, як і будь-якого іншого закону в суспільстві, де моральні засади людей змушують їх — хоча й небездоганно — підтримувати сам закон. Основна частина народу дотримується безстороннього правового зобов'язання в обох випадках, але деякі порушують і те, й інше. Це становище, на мій погляд, неможливо виправити до кінця, і в обох випадках після розпаду частин воно може стати ще гіршим, аніж раніше. Зарубіжна работоргівля, до теперішнього часу ще не остаточно ліквідована, була б урешті-решт відновлена без будь-яких обмежень в одній частині, тоді як утеклі раби, що їх видають сьогодні лише в окремих випадках, не були б видані іншою частиною взагалі.

Щиро кажучи, ми не можемо розділитися. Ми не можемо відгородити частини нашої країни одну від одної або побудувати між ними непробивну

стіну. Чоловік та дружина можуть розлучитися і вийти за межі спілкування та досяжності одне одного, але різні частини нашої країни цього зробити не зможуть. Вони не зможуть відвернутися одна від одної, і відносини між ними, дружні або ворожі, мусять тривати. Чи можна буде тоді після розділення зробити ці відносини вигіднішими або більш задовільними, аніж до нього? То хіба чужоземцям простіше укладати договори, аніж друзям розробляти закони? То хіба легше дотримуватися договорів між чужоземцями, аніж законів серед друзів? Припустімо, ви розпочнете війну, але ви не зможете воювати вічно, і тоді, після того як обидві сторони зазнають тяжких втрат і жодна з них не доб'ється успіху, ви припините бойові дії і перед вами знову постане те ж саме старе питання: на яких умовах будувати відносини?

Ця країна, з усіма її установами, належить тим людям, які її населяють. Кожного разу, коли їх починає дратувати чинний уряд, вони можуть скористатися своїм конституційним правом внести поправки до його діяльності або своїм революційним правом розігнати або повалити його. Я не можу не зважати на той факт, що багато гідних і патріотично налаштованих громадян хочуть, щоб у національну Конституцію були внесені поправки. Не даючи жодних рекомендацій щодо поправок, я водночас вважаю за потрібне сказати, що цілком визнаю законні повноваження людей щодо всієї сукупності даної проблематики, які вони можуть здійснити будь-яким способом, безпосередньо зазначеним у цьому документі.

Чоловік та дружина можуть розлучитися і вийти за межі спілкування та досяжності одне одного, але різні частини нашої країни цього зробити не зможуть.

І за нинішніх обставин мені слід не протидіяти, а сприяти тому, щоби люди могли користуватися справедливо наданою їм можливістю впливати на хід подій у цій справі. Наважуся додати, що я б віддав перевагу погоджувальному методу, тому що в цьому випадку поправки можуть виходити безпосередньо від самого народу, на відміну від того, коли йому дозволяється лише приймати або відкидати чиїсь пропозиції, які не були вироблені спеціально для вирішення даного питання і які можуть не відповідати його бажанню схвалити або відкинути їх. Наскільки мені відомо, через Конгрес пройшла запропонована до Конституції поправка — яку, проте, я ще не бачив, — що має на своїй меті не допускати жодного втручання федерального уряду в діяльність внутрішніх інститутів штатів, включаючи інститут осіб, що перебувають на офіційній службі. Щоб уникнути неправильного тлумачення того, що я сказав, я відступаю від свого наміру не говорити про конкретні поправки лише для того, щоб зазначити, що в застосуванні цього положення до конституційного закону, про який ідеться в цьому випадку, я не заперечую проти надання йому недвозначного і необоротного характеру.

Президент США отримує всі свої повноваження від народу, і в жодному з них йому не доручалося ставити умови роз'єднання штатів. Народ сам може зробити це, якщо, звичайно, прийде до такого рішення, але президент як такий до цього не має жодного відношення. Його обов'язок — керувати дійсною системою управління в тому вигляді, в якому вона дісталася йому, і передати її неослабленою своєму наступникові.

Чом би нам не зберігати терплячу віру в кінцеву справедливість народного рішення? Чи є в світі надія краща або хоча б сумірна з цією?

Чом би нам не зберігати терплячу віру в кінцеву справедливість народного рішення? Чи є в світі надія краща або хоча б сумірна з цією? В умовах нинішніх розбіжностей хіба ж не вірить кожна зі сторін у свою правоту? Якщо Всемогутній Правитель Народів з Його вічною істиною і справедливістю буде на вашому боці на Півночі або на вашому боці на Півдні, ця істина і ця справедливість, звичайно ж, запанують завдяки рішенню цього великого суду американського народу.

У рамках системи правління, за якої ми живемо, цей самий народ, проявляючи мудрість, надав своїм державним чиновникам дуже малі повноваження для лиходійства і настільки ж мудро передбачив повернення цих малих повноважень у власні руки через дуже короткі проміжки часу. І доки народ зберігатиме свою гідність і пильність, жодна адміністрація, попри всю її порочність або глупоту, не зможе заподіяти дуже серйозної шкоди системі правління за короткий чотирилітній термін.

Мої співвітчизники, кожен і всі разом, спокійно й ґрунтовно обдумайте всі сторони цієї проблеми! Ми не втратимо нічого цінного, якщо не квапитимемося. Якщо є мета, що спонукає кого-небудь з вас до необачних дій, до того, щоб у гарячому поспіху зробити вчинок, на який ви ніколи не пішли б навмисне, то ця мета залишиться нездійсненою, якщо ви не квапитиметеся, але добрій меті не може зашкодити неквапливе обдумування. При всьому вашому незадоволенні нинішнім становищем у вас і досі є стара, але як і раніше сильна Конституція, а з дражливих питань — закони, створені вами в її рамках; до того ж у нової адміністрації не буде ані повноважень, ані бажання негайно міняти який-небудь з них. Навіть якщо припустити, що ви з вашим незадоволенням стоїте в цій суперечці на стороні істини, то все одно для поспішних дій немає жодної поважної причини. Інтелект, патріотизм, християнство і тверда віра в Нього, який ніколи не залишав цю благословенну землю, як і раніше в змозі щонайкраще влагодити всі наші сьогоднішні труднощі.

У ваших руках, мої невдоволені співвітчизники, а не в моїх, знаходиться найважливіша проблема Громадянської війни. Уряд не збирається нападати на вас. Ви не матимете конфлікту, якщо не нападете самі. Ви не зв'язані жодною карбованою на небесах клятвою знищити дійсну систему правління,

натомість я буду зобов'язаний найурочистішою клятвою «підтримувати, охороняти і захищати» її.

Мені дуже не хочеться завершувати на цій ноті. Ми не вороги, а друзі. Ми не маємо бути ворогами. Хоча пристрасті, можливо, і ослабили узи нашої прихильності, вони не повинні розривати їх. Таємні струни пам'яті, що протягнулися від кожного поля битви й могили патріота до кожного живого серця і домівки через усю нашу широку країну, таки зазвучать єдиним хором Союзу, коли до них знову доторкнуться кращі ангели нашого єства, і це неодмінно станеться.

Наприкінці червня 1863 року армія конфедератів під командуванням генерала Лі (близько 70 тисяч чоловік), обійшовши армію Півночі із заходу, вторглася до штату Пенсільванія. Назустріч їй для прикриття столиці виступила армія жителів Півночі під командуванням генерала Дж. Міда (близько 90 тисяч чоловік). Вирішальна битва відбулася біля міста Ґеттісберґ. Протягом трьох днів армія Півночі відбивала шалені атаки конфедератів і зрештою змусила їх відступити. У ході цієї битви загинуло близько трьох тисяч солдатів армії Союзу й близько чотирьох тисяч Конфедерації. І хоча війна тривала ще майже два роки, Ґеттісберзька битва фактично визначила остаточну перемогу Півночі.
19 листопада 1863 року на місці битви відбулася церемонія відкриття Національного солдатського цвинтаря. Виголошена президентом Лінкольном промова, незважаючи на свою стислість (вона тривала трохи більше двох хвилин), дотепер залишається однією з вершин ораторської майстерності. У своїй промові Лінкольн закликав співгромадян звернутися до принципів рівності, проголошених у Декларації незалежності США. Повний текст Ґеттісберзької промови викарбувано на п'єдесталі пам'ятника Лінкольну у Вашингтоні.

Ґеттісберзька промова

19 листопада 1863 року

Вісім десятків і сім років тому наші батьки утворили на цьому континенті нову націю, зачату в свободі і вірячу в те, що всі люди народжені рівними.

Тепер ми ведемо велику Громадянську війну, яка піддає нашу націю чи будь-яку іншу націю, що в такий же спосіб зачата і сповідує ті ж ідеали, випробуванню на здатність вистояти. Ми зустрічаємося сьогодні на великому полі битви цієї війни. Зустрічаємося, щоб зробити його частину останнім

пристановищем для тих, хто віддав своє життя в ім'я того, щоб наша нація змогла вижити. З усіх поглядів це доречний і цілком правильний крок.

Але в ширшому розумінні ми не можемо присвячувати, ми не можемо благословляти, ми не можемо шанувати цю землю. Відважні люди, живі і мертві, що билися тут, уже вчинили обряд такої присвяти, і не в наших слабких силах що-небудь додати чи відняти. Світ навряд помітить чи запам'ятає надовго те, що ми тут говоримо, але він не зможе забути того, що вони зробили тут. Радше, це нам, живим, слід присвятити себе завершенню початої ними справи, над якою трудилися до нас з такою шляхетністю ті, хто боровся тут. Радше, це нам, живим, слід присвятити себе великому завданню, що все ще стоїть перед нами, — перейняти в цих вельмишановних загиблих ще більшу відданість тій справі, якій вони повною мірою і до кінця зберігали вірність, сповнитися переконаністю, що вони загинули не даремно, що наша нація з Божою допомогою відродиться у свободі і що влада народу волею народу і для народу не зникне з лиця землі.

Махатма Ґанді

(1869—1948)

Ідеолог та один з керівників індійського національно-визвольного руху.

Мохандас Карамчанд (Махатма) Ґанді народився 2 жовтня 1869 року в місті Порбандар (князівство Ґуджарат). Здобув юридичну освіту в Англії, до 1893 року займався адвокатською практикою в Бомбеї, у 1893—1914 роках служив юрисконсультом ґуджаратської торговельної фірми в Південній Африці. В 1915 році повернувся до Індії, зблизився з партією Індійський національний конгрес (ІНК), у 1921 році очолив ІНК, однак в 1934 році вийшов з рядів партії через розбіжності з іншими лідерами з приводу методів ведення визвольної боротьби. 30 січня 1948 року на богослужінні, що відбувалося в Делі, був убитий фанатиком-індусом.

У 1893 році до Південної Африки їхав маловідомий ґуджаратський адвокат Мохандас Карамчанд Ґанді. А в 1915-му в Індію повернувся Махатма — «Велика душа» (титул «Махатма» вперше застосував стосовно Ґанді Рабіндранат Таґор, однак Ґанді вважав себе не гідним такої честі й титулу не прийняв).
Промова, виголошена Ґанді 4 лютого 1916 року у Варанасі (Бенаресі) на відкритті Індуського університету, є відображенням принципів Ґанді — упевненості в тому, що індійці повинні бути господарями своєї долі й своєї країни.

Промова у Варанасі («Індії немає порятунку»)

4 лютого 1916 року

...Для всіх нас надзвичайно принизливим є той факт, що цього вечора, під покровом цього великого університету, в цьому священному місті я змушений звертатися до своїх одноплемінників нерідною мовою.

...У грудні я побував на сесіях конгресу. У залі було набагато більше людей, аніж тут, і чи повірите ви, якщо я скажу вам, що їхні серця торкнули тільки ті промови, що виголошувалися мовою хіндустані? Так було в Бомбеї, а не у Варанасі, де хінді володіють усі. Але між хінді і діалектами президентства Бомбей немає такої вже великої різниці, як між хінді й англійською, і присутні на засіданні конгресу цілком розуміли тих, хто говорив мовою Індії.

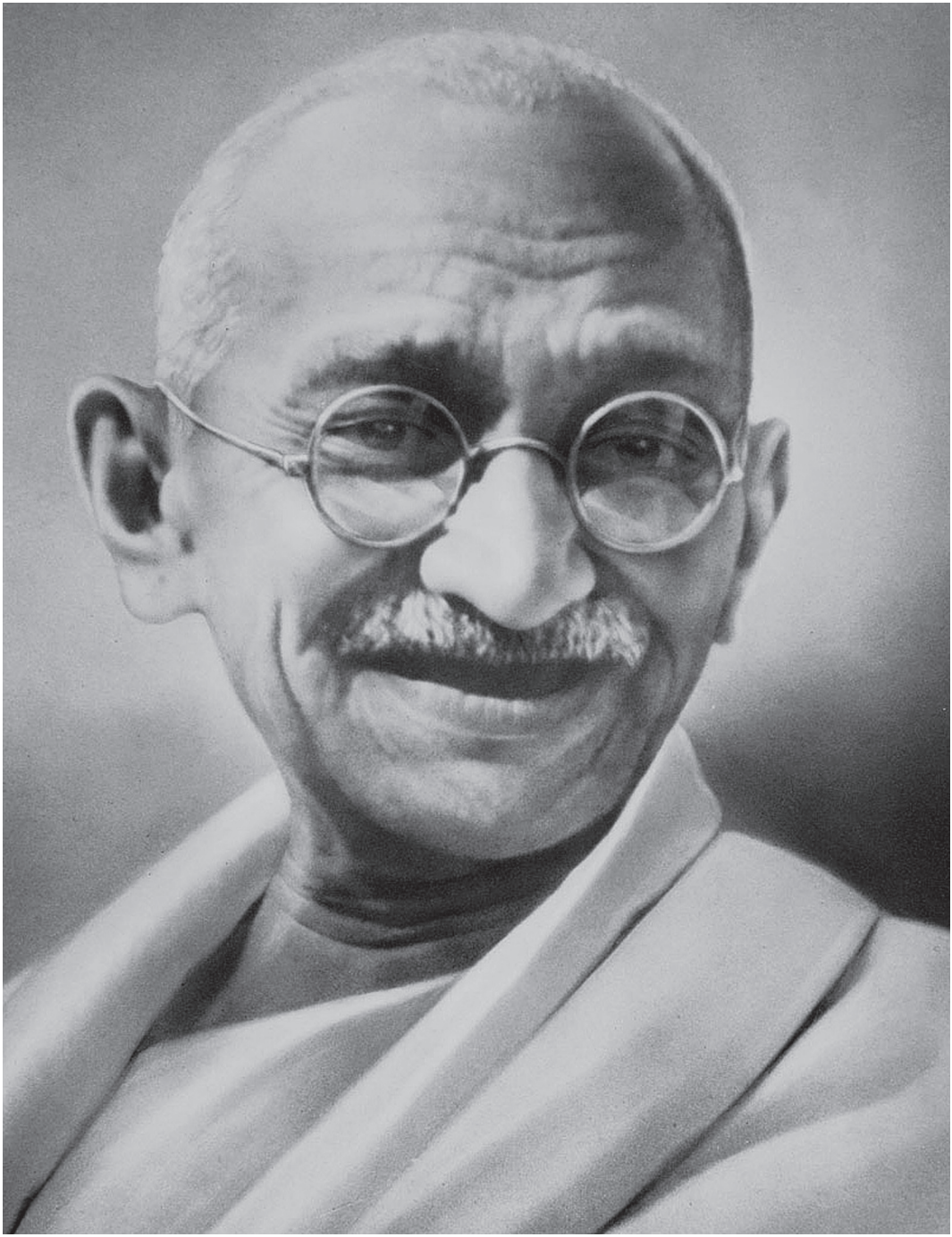

Я сподіваюся, що університет подбає про те, щоб молоді, котра прийде сюди, передали знання її рідною мовою. Наші мови — це відображення нас самих, і якщо ви говорите мені, що наша мова занадто бідна, щоб точно висловити кращі думки, тоді вже скажіть: чим скоріше ми зникнемо з лиця землі, тим краще. Чи є серед нас хоч одна людина, що мріє про те, щоб англійська стала національною мовою Індії? Навіщо нашому народові така перешкода? Задумайтеся хоч на мить, чи в рівних умовах перебувають наша молодь і англійське юнацтво.

...Нас обвинувачують у тому, що ми незаповзятливі. Але як же нам бути заповзятливими, коли ми змушені віддавати дорогоцінні роки життя на оволодіння далекою нам мовою?

...Дістаємо ми винятково англійську освіту. Зрозуміло, це далося нам взнаки. Та уявіть собі, що останні п'ятдесят років ми вчилися своїм рідним наріччям. Чого б ми тоді досягли? Сьогодні в нас була б вільна Індія, люди були б освічені, але не виглядали б так, мовби вони іноземці у власній країні, а зверталися б до самого серця народу. Вони трудилися б серед найбідніших з бідних, і все, чого вони досягли б за ці п'ятдесят років, стало б надбанням нації. Однак зараз навіть наші жінки нездатні поділити наші кращі, найпередовіші ідеї...

Наші мови — це відображення нас самих, і якщо ви говорите мені, що наша мова занадто бідна, щоб точно висловити кращі думки, тоді вже скажіть: чим скоріше ми зникнемо з лиця землі, тим краще.

...Я змалював картину в цілому і, якщо вже ви дарували мені почесне право звернутися до вас, буду з вами відвертий. Звичайно, ми повинні розібратися з цими питаннями, йдучи до здобуття автономії. Покажу вам іншу картину. Його величність магараджа, що керував учора нашою дискусією, говорив про бідність індійського народу. На цьому наголошували й інші оратори. Але чому ми стали свідками в пандалі[1], де віце-король заклав перший камінь університету? Безперечно, видовище було чудове: виставка коштовностей, розкішний бенкет для зору найбільшого ювеліра, що зволив прибути з Парижа. Я ж порівнюю пишно вичепурених аристократів і мільйони бідняків, і мені хочеться сказати знаті: «Індії немає порятунку, доки ви не зірвете із себе ці коштовності і не віддасте їх, щоб поліпшити становище ваших співвітчизників». Переконаний, що ні королю, ані лорду Гардінґу[2] не потрібно, щоб на знак найглибшої поваги до них ми спустошували свої скриньки й обвішувалися коштовностями від голови до п'ят. Візьму на себе сміливість донести до вас думку самого короля Ґеорґа: йому не потрібний подібний вияв вірнопідданських почуттів.

Коли я чую, що в одному з великих індійських міст зводиться величезний палац — неважливо де, у Британській Індії чи в Індії, керованій нашими ве-

[1] *Пандал* — прикрашений квітами намет для урочистих церемоній.
[2] У той час — віце-король Індії.

ликими вождями, — мені стає прикро, і я думаю: «От на що витрачаються гроші, здобуті працею хліборобів». Але ж хлібороби — понад три чверті населення нашої країни, і вчора пан Хіггінботам сказав нам своєю чудовою рідною мовою, що це ті люди, котрі «замість одного колоска вирощують два». Та якщо ми відбираємо в них або ж дозволяємо комусь відбирати майже всі плоди їхньої праці, чи живий у нас дух незалежності? Наш порятунок — у селянах. Його не дадуть нам ні юристи, ні лікарі, ані багаті поміщики.

Сатьяграха (у перекладі з санскриту — «прагнення до істини»), створена Махатмою Ґанді філософія ненасильницької боротьби, зіграла величезну роль не тільки у звільненні Індії від колоніального гноблення, але й вплинула на боротьбу за права людини в усьому світі. В основі цієї філософії — прагнення впливати на совість супротивника шляхом відмови від насильства й готовності переносити страждання. У 1919 році англійська влада прийняла так званий «закон Роулетта», яким розширювалися надзвичайні повноваження англійського уряду в Індії й визначалися покарання за антиурядові акції. Цей закон призвів до масових акцій протесту, центром яких стало місто Ахмедабад. Під час заворушень індійські робітники спалили більш ніж півсотні урядових будинків, загинули ні в чому не повинні люди. Ці дії обурили Ґанді, який розумів, що насильство викличе ще більше насильства. У своїй промові, виголошеній на зборах громадян Ахмедабада в його ашрамі (резиденції) у Сабарматі 14 квітня 1919 року, він засудив дії своїх одноплемінників. Ця промова стала однією з яскравих сторінок історії Індії, справжнім проявом філософії сатьяграха, принципи якої Ґанді відстоював усе життя.

Промова, виголошена в Ахмедабаді

14 квітня 1919 року

Брати, я звертаюся головним чином до вас. Брати, події, що сталися за останні кілька днів, були вкрай ганебні для Ахмедабада, а позаяк усе це робилося від мого імені, то я відчуваю сором, і ті, хто несуть відповідальність за ці події, замість того щоб зробити мені честь, зганьбили мене. Якби моє тіло проткнули шпагою, я навряд чи зазнав би більше страждань. Я незліченно багато разів говорив, що сатьяграха не допускає насильства, грабежів і підпалів, а тим часом в ім'я сатьяграхи ви спалювали будинки, силою захоплювали зброю, вимагали гроші, зупиняли потяги, зрізали телеграфний дріт, убивали невинних людей, грабували крамниці і будинки, що належать при-

ватним особам. Якби подібні справи могли врятувати мене від в'язниці й ешафота, то я не хотів би бути врятованим таким чином. Я хочу сказати цілком серйозно, що насильство не стало причиною мого звільнення. Було пущено надзвичайно безглузду чутку, що Анасуябай арештовано. Натовп ще дужче розлютився, безлад посилився. Ви цим самим зганьбили Анасуябай; під приводом її арешту були скоєні огидні справи.

Ці справи жодною мірою не пішли на користь народу. Вони не дали нічого, крім шкоди. Спалені будинки були суспільною власністю, і їх, зрозуміло, доведеться відбудувати за ваш рахунок. Збитки, завдані крамницям, що залишаються зачиненими, є теж вашими збитками. Терор, що панує в місті внаслідок воєнного стану, теж є результатом застосованого вами насильства. Говорять, що багато невинних загинуло в результаті застосування воєнного стану. Якщо це так, то і за це відповідальність падає на діяння, про які я вже говорив. Отже, ви бачите, що всі ці події тільки зашкодили нам. Крім того, ці діяння надзвичайно зашкодили руху сатьяграхи. Якби за моїм арештом сталася цілком мирна агітація, то вже сталося б чи було близьке скасування закону Роулетта. Тепер не варто дивуватися, якщо скасування закону буде відстрочено. Коли мене в п'ятницю випустили з в'язниці, я збирався в суботу знову вирушити в Делі і постаратися, щоб мене знову заарештували; це додало б сили руху, а тепер, замість того щоб їхати в Делі, мені залишається тільки застосувати сатьяграху щодо мого власного народу.

Подібно до того, як я твердо вирішив проводити сатьяграху, не зупиняючись навіть хоча б ціною життя для того, щоб домогтися скасування закону Роулетта, так само я вважаю, що в теперішньому становищі я повинен застосувати сатьяграху щодо нас самих за ті насильства, що відбулися. І я це зроблю, хоча б це мені коштувало життя, доки ми не станемо поводитися цілком мирно і не припинимо насильства над людьми і власністю. Як можу я домагатися ув'язнити мене, доки в мене немає цілковитої віри, що ми не допустимо більше таких помилок? Ті, хто бажають приєднатися до руху сатьяграхи чи допомогти йому, повинні зовсім утриматися від насильства. Вони не повинні вдаватися до нього навіть у тому разі, якщо я буду знову заарештований чи якщо відбудуться які-небудь аналогічні події. Англійці, не тільки чоловіки, але й жінки, змушені були залишити свої житла і піти в захищені пункти до Шахибагу, тому що і їхня віра в нашу безневинність дуже похитнулася. Після деякого міркування ми змушені визнати, що це принизливо для нас. Чим швидше припиниться таке становище, тим краще.

Англійці — наші брати, і наш обов'язок вселити їм віру, що їхня особистість така ж священна для нас, як і наша власна. Це те, що ми називаємо «абайдан» — головний елемент справжньої релігії, без цього сатьяграха перетворюється в «дураграху»[1].

Перед нами подвійний обов'язок. По-перше, ми повинні твердо вирішити утримуватися від будь-якого насильства, по-друге, ми повинні покаятися

[1] Тобто, в дослівному перекладі, «прагнення до сили» — антонім сатьяграхи.

в наших гріхах. Доки ми не покаялися і не усвідомили своїх помилок і відкрито і всенародно не сповідалися в них, ми не змінимо по-справжньому нашої поведінки. Першим кроком тут має бути ось що: ті з нас, хто захопив зброю, повинні її повернути. Далі на доказ того, що ми справді покаялися, ми повинні пожертвувати кожен не менше восьми ана на користь родин осіб, убитих з нашої вини, і хоча ніякі грошові пожертвування не можуть знищити результатів жахливих діянь, скоєних за останні кілька днів, але все-таки наші пожертвування будуть певним доказом нашого каяття. Я сподіваюся, що ніхто не ухилиться від цих пожертвувань під приводом того, що він не брав участі в цих поганих діяннях, тому що, якби ті, хто не брав участі в них, відважно виступали за усунення беззаконня, то чернь наштовхнулася б на перешкоди у своїх діях і відразу зрозуміла б, як погано вона робить. Я дозволю собі сказати, що якби замість того, щоб зі страху давати гроші черні, ми рушили б на захист будинків і на порятунок невинних, не боячись смерті, то ми б мали успіх. Доки в нас не буде такої сміливості, доти злочинці завжди намагатимуться залякати нас і змусити брати участь в їхніх злочинствах. Страх перед смертю одночасно позбавляє нас доблесті і релігії, тому що відсутність доблесті є відсутність віри. Оскільки ми мало зробили для припинення насильства, ми всі є співучасниками в гріховних діяннях, що були скоєні, і тому ми повинні внести нашу скромну лепту на знак нашого каяття. Кожна група може сама влаштувати в себе збір грошей, а зібрані [гроші] через збирача передати мені. Я рекомендував би також, якщо це можливо, протягом доби поститися, що було б деякою спокутою за ці гріхи. Посту треба дотримуватися в домашньому порядку і нема чого юрбами ходити до обмивання.

Я звернув вашу увагу на те, що, по-моєму, є вашим обов'язком. Тепер я повинен подумати про мій власний обов'язок. Моя відповідальність у мільйон разів більша за вашу. Я запропонував народу прийняти сатьяграху, і я жив у вашому середовищі протягом чотирьох років. Я зробив також деякі послуги Ахмедабаду, і громадянам його мають бути більш або менш відомі мої погляди.

Страх перед смертю одночасно позбавляє нас доблесті і релігії, тому що відсутність доблесті є відсутність віри.

Стверджують, що я без достатнього розбору переконував тисячі людей приєднатися до руху. Я визнаю, що це твердження до певної міри правильне, але тільки до певної міри. Кожен може сказати, що якби не було кампанії сатьяграхи, то не було б і цих насильств. За це я вже наклав на себе покарання, по-моєму недостатнє, а саме: я змусив себе відкласти поїздку до Делі з метою домогтися там знову мого арешту, і таким чином повинен був запропонувати тимчасове обмеження сатьяграхи щодо сфери дії. Це для мене болісніше, ніж рана, але такого покарання ще недостатньо, і тому я вирішив поститися три доби, тобто 72 години. Я сподіваюся, що мій пост нікого не засмутить. Я вважаю, що для мене поститися

72 години легше, ніж вам 24. Я наклав на себе покарання, яке я можу відбути. Якщо ви справді відчуваєте жаль з приводу страждань, що чекають на мене, то я прошу вас, щоб цей жаль назавжди утримав вас від участі в злочинних діях, на які я тільки що скаржився.

Запам'ятайте мої слова: ми не завоюємо собі самоврядування, не створимо благополуччя своєї батьківщини, якщо дамо волю насильству і терору. Якби здобути самоврядування і домогтися усунення правопорушень можна було тільки за допомогою насильства над англійцями і за допомогою вбивств, то я волів би обійтися без самоврядування і без усунення правопорушень. Для мене життя втратило б свою цінність, якби Ахмедабад продовжував застосовувати насильство в ім'я істини. Поет назвав Ґуджарат «гарві», великим і славним, Ахмедабад, столиця Ґуджарата, має серед свого населення багато віруючих індусів і магометан. Робити акти публічного насильства в такому місті це все одно, що запалити пожежу в океані. Хто в змозі погасити? Я можу тільки запропонувати як жертву себе, щоб мене спалили в цьому вогні, і тому я прошу вас усіх допомогти в досягненні тієї мети, якої я прагну досягти за допомогою посту. Нехай любов, що штовхнула вас на негідні вчинки, розбудить у вас почуття реального, і якщо ця любов продовжує надихати вас, то постарайтеся, щоб мені не довелося поститися до смерті.

Діяння, що викликали моє невдоволення, очевидно, відбувалися організовано. Тут, мабуть, був певний план, і я переконаний, що за всім цим стоїть якась освічена і розумна людина. Вона, можливо, й освічена, але освіта не освітила її. Такі люди втягнули вас в оману, штовхнувши на подібні справи. Я раджу вам ніколи не піддаватися омані, а цих людей серйозно попрошу переглянути свої погляди. І їм, і вам я рекомендую мою книгу «Хінд Сварадж», яка, на мою думку, може бути надрукована і випущена в обіг, не порушуючи законів.

Запам'ятайте мої слова: ми не завоюємо собі самоврядування, не створимо благополуччя своєї батьківщини, якщо дамо волю насильству і терору.

З фабричних робітників кілька днів страйкували прядильники. Я рекомендую їм негайно стати до праці і домагатися підвищення заробітної плати, якщо вони бажають цього, вже після того, як вони відновлять працю, і робити це в розсудливій формі. Вдаватися до насильства для підвищення заробітної плати рівнозначно самогубству. Я особливо рекомендую робітникам уникати будь-якого насильства. Це в їхніх інтересах, і я нагадую їм про обіцянку, дану Анасуябай мені, що вони завжди утримуватимуться від будь-якого насильства. Я сподіваюся, що всі тепер відновлять роботу.

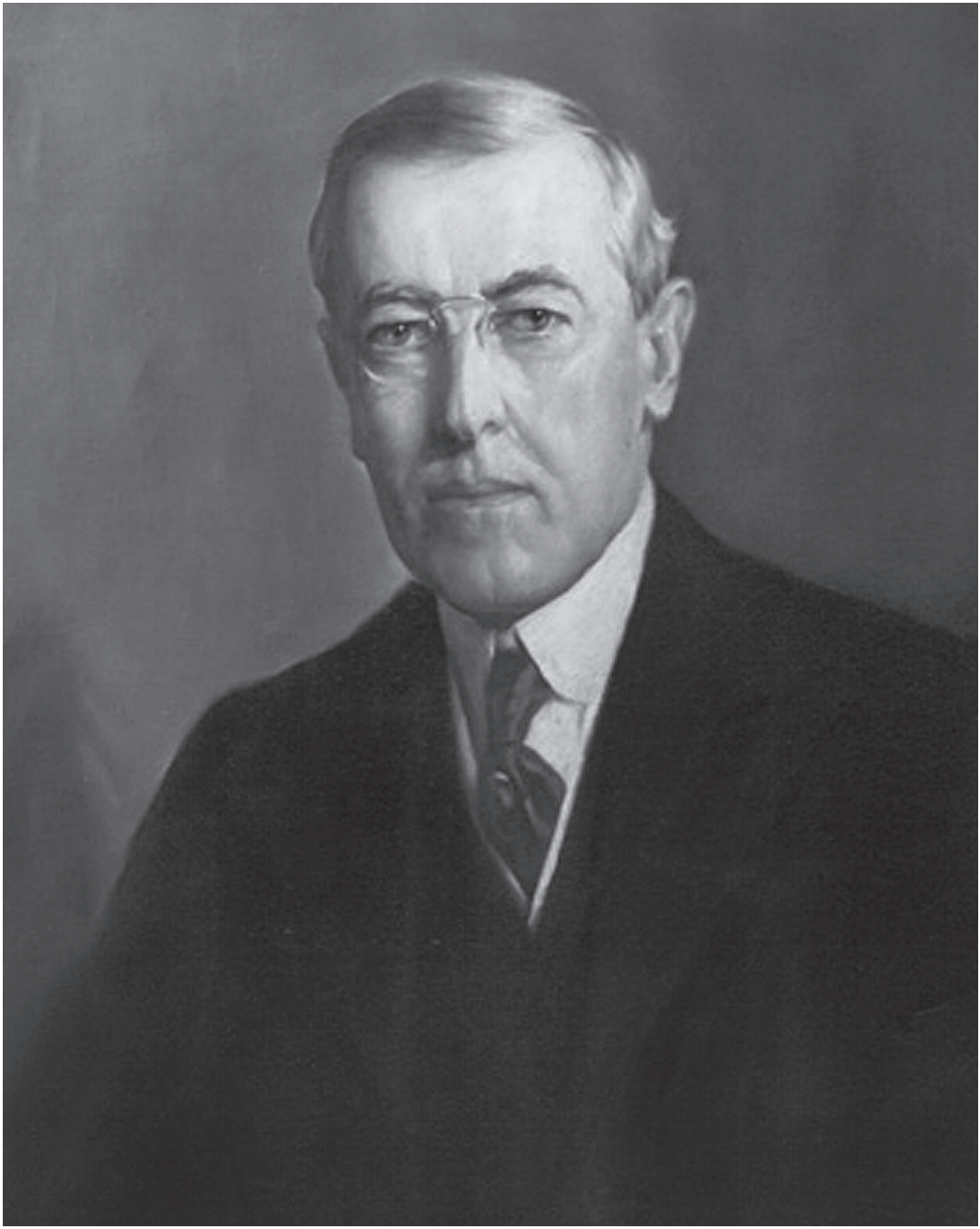

Томас Вудро Вільсон

(1856—1924)

Американський державний і політичний діяч,
28-й Президент США,
історик, політолог. Лауреат Нобелівської премії миру за 1919 рік.

Виходець з родини пресвітеріанського священика, Томас Вудро Вільсон народився 28 грудня 1856 року в місті Стонтон, штат Вірґінія. Навчався в коледжі Девідсона в Північній Кароліні, у Прінстонському університеті та юридичній школі при Вірґінському університеті. У 1882 році зайнявся приватною адвокатською практикою. У 1890 році Вудро Вільсон був запрошений до Прінстонського університету на посаду професора права й політичної економії, через 12 років він став президентом цього університету.

У політику Вудро Вільсон прийшов у 1906 році, в 1910 році його було обрано губернатором штату Нью-Джерсі. Через два роки на чергових президентських виборах Вільсон, кандидат від Демократичної партії, здобув перемогу над 26-м Президентом США Теодором Рузвельтом (який представляв тоді Прогресивну партію) і 27-м Вільямом Тафтом. Через чотири роки він був переобраний на другий термін. Після завершення Першої світової війни Вільсон взяв активну участь у Паризькій мирній конференції й підготовці Версальського мирного договору, був одним з ініціаторів створення Ліги націй. Незадовго до закінчення другого президентського терміну Вільсон тяжко захворів. Помер він 3 лютого 1924 року.

Після початку Першої світової війни Вудро Вільсон усіма засобами прагнув зберегти нейтралітет своєї країни. Відносини між США та Німеччиною погіршилися після того, як німецькі субмарини потопили кілька американських суден. Але провокаційні дії Німеччини щодо Сполучених Штатів (насамперед це стосувалося «тактики необмеженої підводної війни по всій земній кулі», оголошеної Німеччиною, і нападу німецьких субмарин на американські цивільні судна) змусили Вільсона в лютому 1917-го заявити про політику «збройного нейтралітету». 2 квітня 1917 року президент звернувся до Конгресу США з посланням, у якому говорилося, що Сполучені Штати більше не можуть залишатися осторонь від воєнних дій. 6 квітня Конгрес США схвалив оголошення війни Німеччині, і Сполучені Штати вступили в Першу світову війну.

Воєнне звернення до Конгресу

2 квітня 1917 року

Я скликав Конгрес на надзвичайну сесію, оскільки виникла необхідність зробити серйозний, дуже серйозний вибір політичного курсу, причому зробити його негайно, і було б неправильно й антиконституційно, якби я взяв на себе відповідальність зробити його самостійно. 3 лютого цього року я офіційно подав вам надзвичайну заяву імперського уряду Німеччини про те, що починаючи з 1 лютого він має намір відмовитися від усіх обмежень, що накладаються законами чи міркуваннями гуманності, і використовувати свої субмарини, щоб топити будь-який корабель, що спробує наблизитися до портів Великої Британії та Ірландії чи до західного узбережжя Європи або до будь-якого порту, контрольованого ворогами Німеччини в межах Середземного моря.

Такою, як уявлялося, була мета підводних бойових дій на ранньому етапі війни, але з квітня минулого року імперський уряд до певної міри стримував командирів своїх підводних човнів від порушення даної нам обіцянки не топити пасажирські кораблі і відповідним чином попереджати всі інші кораблі, що не чинять опору і не намагаються втекти. Були навіть створені умови для того, щоб членам їхніх екіпажів надавався шанс урятувати своє життя у відкритих шлюпках. Ужиті заходи обережності були мінімальними, і робилися вони лише час від часу, свідченням чого були часто повторювані прикрі випадки прояву жорстокого і нелюдського акту, хоча деяка стриманість усе ж таки дотримувалась.

Нова політика відмела геть усі обмеження. Кораблі будь-якого типу незалежно від їхньої національної належності безжалісно відправлялися на дно без попередження і без прояву наміру пощадити людей, що перебувають на борту, чи надати їм допомогу. Судна дружньо налаштованих нейтралів гинули поряд із суднами противника. Були потоплені навіть шпитальні кораблі і судна, що несли на своєму борту допомогу дуже нещасному і нужденному народу Бельгії, хоча сам німецький уряд надав цим суднам право вільного проходу через особливо виділені райони. Ці кораблі, що мали розпізнавальні знаки, які не можна було ні з чим сплутати, пускалися на дно з такою ж відсутністю жалю і безглуздою безпринципністю.

Деякий час я не міг повірити, що такі речі могли відбуватися з відома уряду, який до цього дотримувався гуманної практики цивілізованих держав... Я зараз думаю не про пов'язану з цим утрату власності, хоч якою б величезною і серйозною вона була, а лише про безвідповідальне масове знищення цивільних осіб, чоловіків, жінок і дітей, котрі роблять те, що завжди, навіть у найпохмуріші періоди сучасної історії, вважалося невинним і законним. За власність можна заплатити — за життя мирних і невинних людей заплатити не можна.

Підводна війна проти торгівлі, що її веде зараз Німеччина, є війною проти людства. Це війна проти всіх країн. У результаті дій, про які ми довідалися з величезним хвилюванням, були пущені на дно американські кораблі, були відібрані життя американців. Були, однак, потоплені кораблі і загинули люди й інших держав. Не робиться жодних винятків. Виклик кинуто всьому людству.

Кожна нація повинна вирішити, як вона зустріне цей виклик. Прийняте нами рішення повинно ґрунтуватися на стриманості і розумній точці зору, у повній відповідності з нашим національним характером і нашою політикою. Ми повинні уникнути нерозсудливих вчинків. Мотивом наших дій повинні бути не помста і не переможне утвердження могутності нації, а лише захист прав людини, поборниками яких ми є одні-єдині.

За власність можна заплатити — за життя мирних і невинних людей заплатити не можна.

Коли я звернувся до Конгресу 26 лютого, я думав, що буде досить зі зброєю в руках захистити наші права нейтральної держави, забезпечити наше право на вільне мореплавство, наше право захистити наш народ від незаконного насильства. Але склалося так, що збройний нейтралітет виявився недієздатним.

Глибоко усвідомлюючи важкий і навіть трагічний характер зробленого мною кроку і пов'язану з ним серйозну відповідальність, але без вагання підкоряючись тому, що я вважаю своїм конституційним обов'язком, я пропоную, щоб Конгрес оголосив курс, що його віднедавна проводить імперський уряд Німеччини, не чим іншим, як війною проти уряду і народу Сполучених Штатів. Пропоную, щоб Конгрес офіційно затвердив нав'язаний нам у такий спосіб статус воюючої держави і зробив необхідні кроки не тільки для зміцнення оборони країни, але і для того, щоб, використовуючи всю свою міць і всі свої можливості, закликати уряд Німецької імперії до порядку і зупинити війну.

У той час як ми робимо ці кроки, ці винятково важливі кроки, нам слід дати зрозуміти всьому світу, причому ясно зрозуміти, які наші мотиви і наші цілі. Сумні події двох останніх місяців не вплинули на звичний хід моїх думок, і я не думаю, що позиція нашої країни змінилася чи стала жорстокішою в результаті цих подій. Сьогодні я спонукуваний тими ж думками, як і в момент звернення до Сенату 22 січня, тими ж думками, як і в момент звернення до Конгресу 26 лютого.

Нашою метою, як і тоді, є відстояти принципи миру і справедливості в усьому світі на противагу егоїстичній і автократичній силі й узгодити з усіма справді вільними і незалежними народами світу єдині цілі і дії, що відтепер гарантуватимуть дотримання цих принципів.

Сьогодні, коли мова йде про мир в усьому світі і свободу його народів, нейтралітет уже неможливий і небажаний. Загроза миру і свободі полягає

в існуванні деспотичних держав, підтримуваних силою, що цілком підконтрольна їхній волі, а не волі народів цих держав. За таких обставин настав кінець нейтралітету. Ми не сваримося з німецьким народом. Ми не маємо до нього злості, ми ставимося до нього із симпатією і дружбою. Та аж ніяк не відповідно до волі народу, а, навпаки, без його відома і згоди діяв німецький уряд, вступаючи у війну. Війна була нав'язана народові, подібно до того, як нав'язувалися війни за давніх сумних часів, коли жоден правитель не радився зі своїм народом і війни провокувалися й велися в інтересах династій чи невеликих груп честолюбних людей, котрі звикли використовувати своїх побратимів як пішаків.

Без взаємної згоди демократичних націй міцний мирний союз зберегти неможливо. Жодному автократичному уряду не можна довіряти, що він залишатиметься лояльним до такого союзу чи дотримуватиметься його договорів. Необхідна ліга честі, партнерство думок, інакше віроломство роз'їсть подібний союз ізсередини, його єдність почнуть розкладати внутрішні змови угруповань, які можуть замишляти все, що їм заманеться, і ні перед ким не звітувати.

Лише вільні народи можуть утверджувати свої наміри і пильнувати свою честь в ім'я спільної мети і ставити інтереси людства вище будь-яких вузькокорисливих інтересів.

Хіба не відчуває кожен американець, що чудові, радісні для серця події, що відбуваються в останні кілька тижнів у Росії, зміцнили наші надії на майбутній мир в усьому світі? Для тих, хто знав її краще за інших, Росія завжди була в основі своїй країною демократичною в усьому, що стосувалося життєво важливих традицій її ідеології, у всіх родинних взаємовідносинах її народу, які віддзеркалювали його природні інстинкти, його звичне ставлення до життя. Автократія, що була на вершині її політичної структури, попри все те, що вона існувала там віддавна, мала жахливу владу, але ні за своїм характером, ні за цілями самодержавство не було російським за походженням. І сьогодні його скинуто, і великий, щедрий російський народ у всій своїй величі і могутності став складовою частиною сил, що борються за свободу у світі, за справедливість і мир. Це гідний партнер у лізі честі.

Лише вільні народи можуть утверджувати свої наміри і пильнувати свою честь в ім'я спільної мети і ставити інтереси людства вище будь-яких вузькокорисливих інтересів.

Одним з тих свідчень, які допомогли нам переконатися, що прусська автократія не була і ніколи не могла бути нашим другом, є той факт, що від самого початку нинішньої війни наші громади і навіть наші урядові відомства виявилися затоплені шпигунами. Вона повсюдно спровокувала злочинні підступи, спрямовані проти нашої національної єдності, нашої промисловості і торгівлі, проти миру в нашій країні і за її межами.

І справді, зараз з усією очевидністю стало зрозуміло, що її шпигуни були тут навіть до початку війни. І, на жаль, це не просто припущення, а факт, доведений нашими судовими органами, що їхні підступи, які не раз могли б порушити мир і зруйнувати промисловість нашої країни, провокувалися, підтримувалися і навіть здійснювалися під безпосереднім керівництвом офіційних представників імперського уряду, акредитованих при Уряді Сполучених Штатів.

Навіть здійснюючи контроль за цими діями і намагаючись їх відвернути, ми прагнули знайти для них, по можливості, найбільш великодушне виправдання, оскільки знали, що в їхній основі лежать не ворожі почуття чи цілі щодо нас з боку народу Німеччини (який, безперечно, як і ми, не мав про них жодного уявлення), а лише егоїстичні задуми уряду, який робив усе, що йому хотілося, і ні про що не повідомляв своєму народові. І цей уряд виконав свою роль, переконавши нас у тому, що він не має до нас ніяких дружніх почуттів і збирається діяти у своїх інтересах, порушуючи наш мир і нашу безпеку, провокуючи проти нас ворогів, котрі в нас на порозі. Красномовним свідченням цього є перехоплена нота на ім'я німецького посланника в Мехіко[1].

Ми приймаємо цей ворожий виклик, оскільки знаємо, що в особі уряду, який використовує такі методи, ми ніколи не зможемо мати друга... Ми готові, зіткнувшись зараз із фактами, не маскованими брехливою вдаваністю, боротися за мир в усьому світі і за визволення його народів, включаючи німецький народ, за права країн великих і малих і за право людей вибирати свій спосіб життя і свій уряд. Світ повинен стати безпечним для демократії, повинен ґрунтуватися на фундаменті політичної свободи.

Звертаючись у такий спосіб до вас, джентльмени Конгресу, я виконав гіркий і тяжкий обов'язок. На нас чекає, можливо, багато місяців вогняних випробувань і жертв. Це страшна річ — увергати наш великий мирний народ у війну, у найжахливішу і найзгубнішу з усіх воєн, у війну, від результату якої залежить доля самої цивілізації. Але справедливість дорожча миру, і ми будемо боротися за те, що завжди було близьке нашим серцям, — за демократію, за права тих, хто підкоряється владі, за право мати голос у своєму уряді, за права і свободи малих націй, за те, щоб усюди панувала справедливість. Спільні дії вільних народів принесуть мир і безпеку всім країнам і зроблять, нарешті, світ вільним.

Виконанню цього завдання ми готові з гордістю присвятити наші життя, віддати все, що ми маємо. Ми знаємо, що настав день, коли на долю Америки випало щастя віддати свою кров і всі сили за принципи, що дали їй життя, щастя і шанований нею мир. З Божою допомогою в неї немає іншого шляху.

[1] Мова йде про так звану «телеграму Ціммермана» — таємну телеграму, у якій німецький міністр закордонних справ Артур Ціммерман давав вказівки послу Німеччини в США фон Бернсторфу. У разі, якщо Сполучені Штати вирішать вступити у війну, посол Німеччини в Мексиці фон Екхард мав спонукати президента Мексики розпочати бойові дії проти США. В обмін на це Мексиці обіцялись її втрачені території на півдні США. Телеграма Ціммермана була перехоплена британською розвідкою й доправлена в США.

Михайло Сергійович Грушевський

(1866—1934)

Український державний і політичний діяч,
голова Центральної Ради Української Народної Республіки (УНР), історик.

Михайло Грушевський народився в Холмі[1] 29 (17) вересня 1866 року в родині вчителя греко-уніатської гімназії. Юнацькі роки провів на Кавказі, в 1886—1890 роках учився на філологічному факультеті Київського університету. У 1894 році Грушевський перебрався до Львова, де обійняв посаду завідувача кафедри загальної історії Львівського університету. У 1914 році Михайло Грушевський переїхав до Києва, де керував діяльністю «Наукового Товариства» і виданням «Літературно-наукового вісника». Наприкінці того ж року його заарештували за обвинуваченням у шпигунстві й вислали в Симбірськ. Коли 4 березня 1917 року в Києві була створена Центральна Рада, Грушевського заочно обрали її головою. 14 березня він приїхав у Київ. Після поразки УНР у боротьбі з більшовиками в 1919 році Грушевський виїхав до Австро-Угорщини. Перебуваючи в еміграції, він неодноразово просив радянський уряд дозволити йому повернутися, і в 1924 році такий дозвіл було надано. Після повернення колишній президент УНР викладав історію в Київському державному університеті, був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, а в 1929 році — дійсним членом АН СРСР. Помер Михайло Грушевський 25 листопада 1934 року в Кисловодську.

За свідченням істориків, улітку 1917 року чисельність прихильників УНР, готових захищати її зі зброєю в руках, досягала 300 тисяч чоловік. Це була потужна сила, здатна протистояти будь-якому зовнішньому й внутрішньому ворогові. Але недалекоглядна політика керівництва та інші фактори призвели до того, що під кінець року армія УНР скоротилася в 20 разів. Зовсім іншою була ситуація в армії Радянської Росії. Завдяки добре налагодженій системі агітації армія більшовиків зростала з кожним днем.

Такий розвиток подій призвів до того, що в січні 1918 року УНР опинилася в критичному становищі. Більшовики захопили Харків і Полтаву й рвалися до Києва. Тим часом у самій столиці спалахнуло спровоковане більшовиками повстання робітників заводу «Арсенал». У такій ситуації фактично єдиними захисниками Києва були близько 300 бійців студентського куреня Українських січових стрільців.

28 січня 1918 року студенти і юнкери зайняли оборону на станції Крути між Бахмачем та Ніжином. Ранком наступного дня захисники Крут

[1] Нині польське місто Хелм.

протягом декількох годин героїчно стримували наступ (за різними даними) від двох до шести тисяч добре озброєних солдатів і матросів. Ці кілька годин дозволили владі УНР придушити повстання в Києві, перегрупувати сили й урятувати столицю від більшовиків. Практично всі захисники Крут загинули, 27 студентів були захоплені в полон і, після катувань, розстріляні більшовиками.

Бій під Крутами став символом патріотизму в боротьбі за незалежність України. У березні 1918 року, після підписання більшовиками Брест-Литовського миру й повернення уряду УНР до Києва, було ухвалене рішення провести врочисте перепоховання захисників Крут. 19 березня на Аскольдовій горі в Києві відбувся похорон 28 полеглих студентів. З траурною промовою виступив голова УНР Михайло Грушевський.

Промова під час похорону полеглих захисників Крут

19 березня 1918 року

Dulce et decorum pro patria mori! Солодко і гарно вмерти за отчизну, — каже латинський поет[1], поезії котрого були шкільною книжкою тих, котрих тепер ховаємо. Солодко і гарно! Се затямили вони — і не опустили тієї рідкої нагоди, яку давала їм нинішня велична хвиля відбудування нашої держави і охорони вільностей і прав нашого трудящого люду. Вони стали грудьми за свою батьківщину і мали щастя полягти головами в цій святій боротьбі.

Велике щастя згинути так, в боротьбі, а не дезертирами, не нейтральними, не замішаними в юрбі страхополохами, що безплатними пасажирами силкуються прослизнути в нове царство української свободи. Велике щастя окупити своєю кров'ю забезпечення цієї свободи!

Вони стали грудьми за свою батьківщину і мали щастя полягти головами в цій святій боротьбі.

От у цій хвилі, коли провозяться їх домовини перед Центральною Радою, де протягом року кувалась українська державність, з фронтону її будинку здирають російського орла, ганебний знак російської власті над Україною, символ неволі, в котрій вона прожила двісті шістдесят з верхом літ. Видно, можливість його здерти не давалась даремно, видно, вона не могла пройти без жертв, її треба було купити кров'ю. І кров пролили ці молоді герої, котрих ми нині проводжаємо!

Вони щасливі, що могли купити своєю кров'ю такі вартості своєму народові! Батьки, брати, сестри тих, котрих ми сьогодні ховаємо! Стримайте сльози, що котяться з ваших очей, як стримую я. Бо ж ті, котрих ви ховаєте, доступили найвищого щастя — вмерти за отчизну! Їх слава і вдячна пам'ять про них житиме з нашою свободою разом, серед народу нашого однині і довіку!

[1] Тобто Горацій.

Володимир Ілліч Ленін (Ульянов)

(1870—1924)

Революціонер, один з творців партії більшовиків,
керівник Жовтневої революції 1917 року,
Голова Ради Народних Комісарів (РНК) РРФСР і СРСР, філософ-марксист.

Володимир Ульянов народився 22 (10) квітня 1870 року в Симбірську (нині — Ульяновськ) у родині інспектора народних училищ. У 1887 році вступив на юридичний факультет Казанського університету, звідки був виключений за участь у студентських заворушеннях. У 1888 році вступив до одного з марксистських гуртків Казані. У 1895 році в Санкт-Петербурзі заснував «Союз боротьби за визволення робітничого класу», незабаром був арештований і засланий у Сибір на три роки.
З 1905 року по лютий 1917 року Ленін перебував в еміграції. Після Лютневої революції німецький уряд дозволив йому виїхати в Росію, де він відразу ж порушує питання про необхідність другої революції («Квітневі тези»). Після липневого повстання 1917 року Ленін перебував на підпільному становищі. Після скинення Тимчасового уряду 7 листопада (25 жовтня) 1917 року Ленін очолив РНК — щойно створений робітничо-селянський уряд. 30 серпня 1918 року був тяжко поранений есеркою Фані Каплан. Навесні 1922 року через поранення й напружену працю стан його здоров'я погіршився, формально залишаючись при владі, фактично під кінець року Ленін відійшов від керівництва країною. Помер В. І. Ленін 22 січня 1924 року в підмосковному маєтку Горки.

Промова «Що таке Радянська влада?», виголошена Леніним у 1919 році, є свого роду продовженням його статті «Основні завдання Радянської влади». Після Брестського миру більшовики розкололися: Лев Троцький і його послідовники вважали, що договір — це відступ від революційних ідеалів, що уклавши Брестський мир, Ленін гальмує розвиток всесвітньої революції. У відповідь Ленін уперше висунув тезу про те, що необхідності в негайному здійсненні всесвітньої революції немає, що комунізм можна побудувати в окремо взятій країні, у якій на даний момент уже створені всі умови для виникнення соціалістичного суспільства. І тільки після цього, як уважав Ленін, коли пролетарі всіх країн побачать досягнення Радянської влади, вона «неминуче, невідворотно і в недалекому майбутньому переможе в усьому світі».

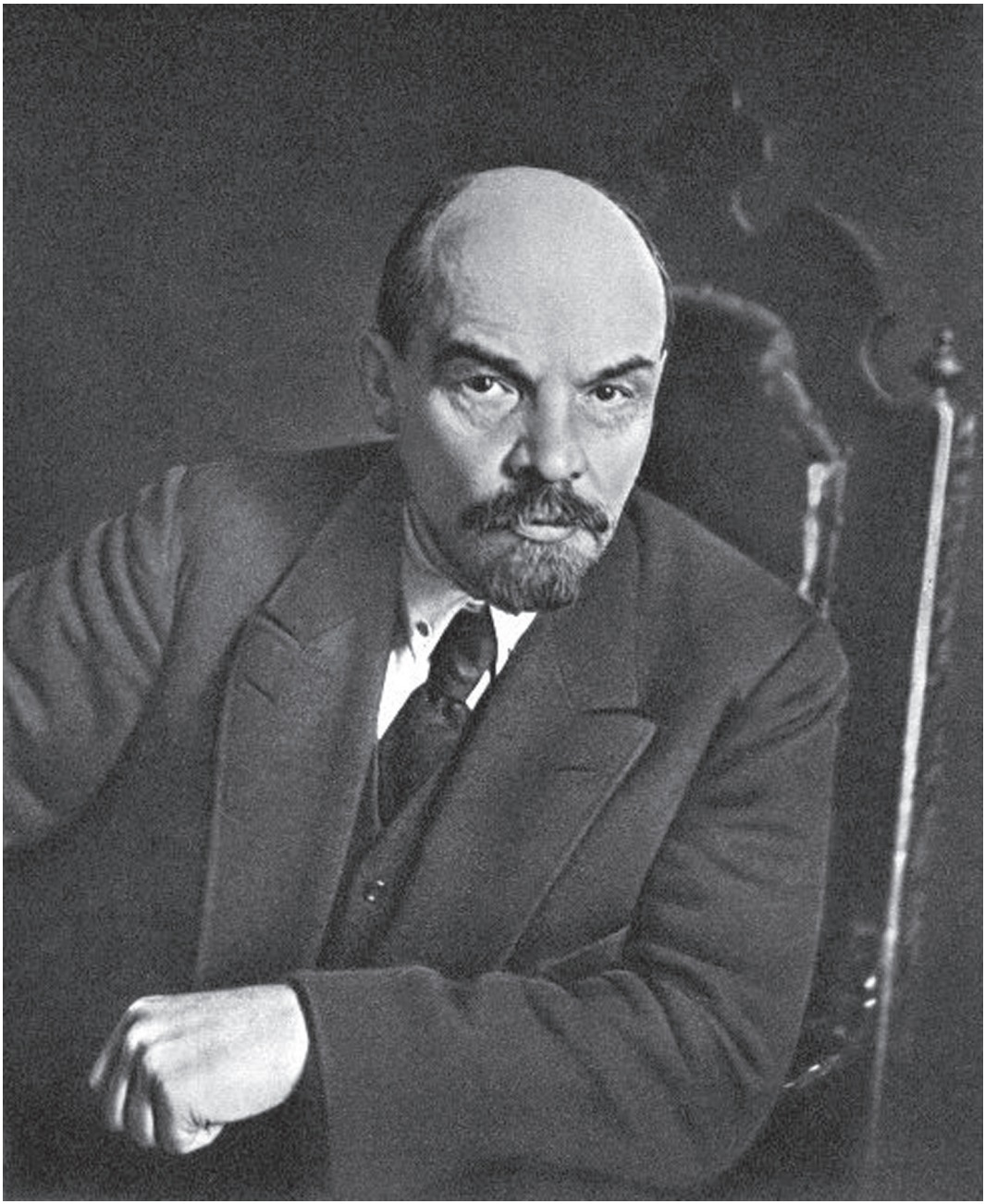

«Що таке Радянська влада?»

1919 рік

Що таке Радянська влада? У чому полягає сутність цієї нової влади, якої не хочуть чи не можуть зрозуміти ще в більшості країн? Сутність її, що привертає до себе робітників кожної країни все більше і більше, полягає в тому, що колись державою керували так чи інакше багаті чи капіталісти, а тепер уперше керують державою, до того ж у масовій кількості, саме ті класи, що їх капіталізм пригноблював. Навіть у найдемократичнішій, навіть у найвільнішій республіці, поки залишається панування капіталу, поки земля залишається в приватній власності, державою завжди керує невеличка меншість, узята на дев'ять десятих з капіталістів чи з багатих.

Уперше у світі влада держави побудована в нас у Росії таким чином, що тільки робітники, тільки селяни-трудівники, крім визискувачів, створюють масові організації — Ради, і цим Радам передається вся державна влада. Ось чому, хоч як зводять наклепи на Росію представники буржуазії в усіх країнах, а скрізь у світі слово «Рада» стало не тільки зрозумілим, стало популярним, стало улюбленим для робітників, для всіх трудящих. І ось чому Радянська влада, які б не були переслідування прихильників комунізму в різних країнах, Радянська влада неминуче, неодмінно і в недалекому майбутньому переможе в усьому світі.

Радянська влада не чудесний талісман. Вона не виліковує відразу від недоліків минулого, від неграмотності, від некультурності, від спадщини дикої війни, від спадщини грабіжницького капіталізму.

Ми добре знаємо, що в нас ще багато недоліків в організації Радянської влади. Радянська влада не чудесний талісман. Вона не виліковує відразу від недоліків минулого, від неграмотності, від некультурності, від спадщини дикої війни, від спадщини грабіжницького капіталізму. Але зате вона дає можливість переходити до соціалізму. Вона дає можливість піднятися тим, кого пригноблювали, і самим брати все більше і більше у свої руки все керування державою, все керування господарством, все керування виробництвом.

Радянська влада є шлях до соціалізму, знайдений масами трудящих, і тому — правильний, і тому — непереможний.

Марія Склодовська-Кюрі

(1867—1934)

Французький хімік і фізик польського походження, єдина в історії жінка двічі лауреат Нобелівської премії: з фізики (1903) і хімії (1911).

Марія Склодовська народилася у Варшаві 7 листопада 1867 року. Освіту вона здобула в Сорбонні, а потім стала першою в історії жінкою-викладачем цього престижного університету. У 1894 році вона познайомилася із французьким вченим П'єром Кюрі, з яким згодом одружилася. Разом із чоловіком вона всебічно вивчала явище радіоактивності, 1898 року Марія і П'єр відкрили радіоактивність торію, а згодом — радіоактивні елементи полоній і радій. Померла Марія Склодовська-Кюрі 4 липня 1934 року.

Марія Склодовська-Кюрі, жінка, що вирізнялася блискучим розумом й умінням викладати свої думки, на публіці виступала рідко. У своїй промові «Про відкриття радію», виголошеній у 1921 році, вона розповіла слухачам про історію і значення радіоактивності і змалювала перспективи й вигоди, які могло здобути людство, розумно використовуючи це явище.

Промова у Вассарському коледжі, Нью-Йорк

14 травня 1921 року

Я могла б багато чого розповісти вам про радій і радіоактивність, забравши у вас чимало часу. Та оскільки ми не можемо собі цього дозволити, коротко розкажу про перші роки своєї роботи над радієм. Радій — більше не дитина, йому вже понад 20 років. Відкрито його було в дуже нестандартних умовах, про що завжди цікаво згадувати і розповідати.

Повернімося в 1897 рік. Ми з П'єром Кюрі на той час працювали в лабораторії при фізико-хімічній школі, де мій чоловік читав лекції. Я брала участь у дослідженнях уранового випромінювання, відкритого двома роками раніше професором Беккерелем.

Якийсь час я вивчала способи правильного вимірювання уранового випромінювання, а потім мені захотілося довідатися, чи існують інші елементи з подібним випромінюванням. Тому я почала працювати з усіма відомими елементами та їх сполуками і відкрила, що активність показують уранові сполуки, а також усі сполуки торію. Інші елементи та їх сполуки виявилися неактивними.

Потім я зайнялася вимірюванням мінералів і з'ясувала, що активними є декілька з тих, що містять уран чи торій або ж обидва елементи. Ця активність

була вища, ніж я сподівалась. Набагато вища, ніж активність таких сполук урану чи торію, як оксиди, що практично цілком складаються з них.

Тоді я подумала: у цих мінералах, мабуть, є якийсь невідомий елемент, що має набагато вищу радіоактивність, аніж уран чи торій. І мені захотілося знайти і виділити його. Я взялася виконувати завдання разом з П'єром Кюрі. Ми були впевнені, що з ним можна впоратися за кілька тижнів чи місяців, але це виявилося не так. Знадобилося багато років копіткої праці, перш ніж ми добилися успіху. Виявився не один елемент, а декілька. І найважливіший з них — радій, який можна було отримати в чистому вигляді.

Особливий інтерес становить інтенсивність випромінювання радію: вона в мільйони разів перевищує інтенсивність випромінювання урану. Саме ефект цих променів робить радій таким важливим. З практичної точки зору головна властивість радію полягає в тому, що він фізіологічно впливає на клітини людського організму і може бути використаний для лікування декількох захворювань. Особливо значущим є лікування раку. Медичне застосування радію розуміє необхідність добувати цей елемент у достатніх кількостях. Тому було засновано завод з виробництва радію, спочатку у Франції, а згодом у США, де достатньо руди під назвою карнотит. США щороку виробляють багато грамів радію, але ціна його все ще дуже висока, тому що радію в руді надзвичайно мало. Радій більш ніж у 100 тисяч разів цінніший від золота.

Разом з тим ми не повинні забувати ось що: коли радій було відкрито, ніхто не знав, що він виявиться корисним у медицині. Велися суто наукові дослідження. Цей випадок може стати доказом того, що наукову працю не можна оцінювати лише з погляду її прикладного значення. Дослідження повинні проводитися заради краси науки, але завжди залишається ймовірність того, що наукове відкриття дасть людству користь подібно до відкриття радію.

Дослідження повинні проводитися заради краси науки, але завжди залишається ймовірність того, що наукове відкриття дасть людству користь подібно до відкриття радію.

Наукова історія радію прекрасна. Властивості променів дуже добре вивчені. Ми знаємо, що частинки виштовхуються з радію з величезною швидкістю, близькою до швидкості світла. Відомо також, що атоми радію, руйнуючись виштовхуванням цих частинок, перетворюються в атоми гелію. Таким чином, доведено, що радіоактивні елементи постійно змінюють свою структуру і зрештою утворюють звичайні елементи, в основному гелій і свинець. Це, як бачите, теорія трансмутації атомів, які не стабільні, як ми думали раніше, а здатні зазнавати спонтанних змін.

...Завжди є місце експериментам, і я сподіваюся, що в найближчі роки ми значно просунемося вперед. Я щиро хочу, щоб хтось із вас продовжив дослідження в цій галузі і поставив собі за мету зробити значний внесок у науку.

Франклін Делано Рузвельт

(1882—1945)

Американський державний і політичний діяч,
32-й Президент США.

На думку переважної більшості істориків і простих американців, Франклін Рузвельт був найвидатнішим Президентом США XX століття. Він народився 4 березня 1882 року в місті Гайд-Парк, штат Нью-Йорк, у родині великого підприємця. Здобув освіту в Гарвардському й Колумбійському університетах. У 1910 році був обраний до сенату штату Нью-Йорк. Через перенесений поліомієліт на початку 1920-х років Франклін Рузвельт на якийсь час пішов з політики. В 1928-му він був обраний губернатором штату Нью-Йорк, а в 1932 році як кандидат від Демократичної партії виграв президентські вибори. Надалі Рузвельт тричі переобирався на президентську посаду (у 1936-му, 1940-му й 1944 роках). Помер Франклін Делано Рузвельт 12 квітня 1945 року.

24 жовтня 1929 року (цей день увійшов в історію як «чорний четвер») на Нью-Йоркській фондовій біржі почалася паніка, що призвела до масового скидання й катастрофічного падіння курсу акцій. Незважаючи на заяви президента-республіканця Герберта Гувера про те, що «економіка країни спирається на міцний фундамент» і паніка на біржі викликана «технічними причинами», скидання акцій на біржах країни зростало з кожним днем. Так починалася Велика депресія. Масштабна фінансова криза викликала ланцюгову реакцію в усій американській економіці. У результаті краху курсу акцій розорилося понад 4800 банків і 110 тисяч компаній. Катастрофічно зріс рівень безробіття.

У цих умовах перемога на виборах кандидата від Демократичної партії, яким став Франклін Рузвельт, була фактично вирішена. Однак у нового президента не було часу на святкування своєї вікторії. Ще до свого вступу на посаду Рузвельт і його команда взялися за розробку комплексу заходів для оздоровлення економіки (так званий «Новий курс»). Інавгураційна промова, виголошена президентом 4 березня 1933 року, стала свого роду лібрето цього курсу — дуже жорсткого, але такого, що зрештою дозволив Америці вибратися з найглибшої економічної ями. Ця промова дотепер уважається одним із шедеврів ораторського мистецтва.

Перша інавгураційна промова

4 березня 1933 року

Я впевнений, що мої дорогі співвітчизники-американці чекають, що, вступаючи на посаду президента, я звернуся до них із прямотою й рішучістю, яких вимагає нинішнє становище нашої країни. Тепер саме час говорити правду, всю правду, відкрито й сміливо. І ми не повинні ухилятися від чесного погляду на сьогоднішню ситуацію в нашій державі.

Ця велика країна вистоїть, як це бувало і раніше, відродиться і розцвіте. Тому насамперед дозвольте мені висловити тверде переконання, що єдине, чого нам слід страхатися, — це самого страху — безпричинного, безрозсудного і невиправданого страху, що паралізує зусилля, такі потрібні для перетворення відступу на наступ. Кожного разу в похмуру годину нашого національного життя відверте і енергійне керівництво зустрічало те саме розуміння і ту підтримку народу, які є найважливішими для перемоги. Я переконаний, що в ці надзвичайно важкі дні ви знову надасте керівництву таку підтримку.

З таким настроєм ми з вами зустрічаємо наші спільні труднощі. Слава Богу, вони стосуються лише матеріальних речей. Цінність майна та акцій знизилася до фантастичного рівня, податки зросли, наша платоспроможність упала, влада всіх рівнів стинається з серйозним скороченням доходу, засоби обміну заморожені в торговельних потоках, повсюдно завмирають промислові підприємства, фермери не знаходять ринків для своєї продукції, пропали багатолітні заощадження тисяч сімей.

…єдине, чого нам слід страхатися, — це самого страху — безпричинного, безрозсудного і невиправданого страху, що паралізує зусилля, такі потрібні для перетворення відступу на наступ.

Що ще важливіше, перед безліччю безробітних громадян постала жорстока проблема виживання, при цьому не менше число людей працюють у поті чола свого, мало що отримуючи навзамін. Лише безрозсудливий оптиміст може заперечувати похмуру реальність моменту.

Але все ж таки біди прийшли до нас не від матеріальної нестачі. Нас не покарала навала сарани. Наші біди непорівнянні з тими жорстокими випробуваннями, які наші предки здолали, бо вірили і не жахалися, — за що ми маємо бути їм вельми вдячні. Природа, як і раніше, приносить щедрі дари, а людські зусилля їх примножують. Достаток — біля нашого порога, але ми не можемо скористатися його щедротами через їхню недоступність. Відбувається це головно тому, що відповідальні за обмін плодами рук людських зазнали провалу через власну впертість і некомпетентність, а тепер визнали свою поразку і вийшли з гри. Діяльність ганебних міняйл засуджена громадською думкою, люди не приймають її ані розумом, ані серцем.

Щоправда, вони намагалися виправити становище, але їхні дії не виходили за рамки віджилих традиційних методів. Зазнавши невдачі з кредитом, міняйли лише запропонували позичати більше грошей. Позбувшись можливості спокушати людей прибутком, вони вдалися до слізних прохань і благань повернути їм утрачену довіру. Їм відомі лише правила покоління користолюбців. Це недалекоглядні люди, а недалекоглядні люди приречені на загибель.

Рятуючись утечею, міняйли покинули храм нашої цивілізації. Тепер ми можемо повернути цей храм до древніх істин. Мірою цього повернення служитиме міра нашого звернення до суспільних цінностей, благородніших, ніж звичайний грошовий прибуток.

Щастя полягає не просто у володінні грошима — воно в радості звершень, у творчому неспокої. Не можна допускати, щоб у безумній гонитві за плинним прибутком забувалися і ця радість, і моральне заохочення праці. Ці похмурі часи будуть чогось варті, якщо навчать нас, що наше справжнє призначення не прислуговувати комусь, а бути слугою самому собі і своїм побратимам.

Визнання помилковим такого мірила успіху, як матеріальне багатство, йде поруч із відмовою від переконання, що вага державної посади і висота політичного положення вимірюються лише особистою вигодою. Треба покінчити з тим способом дій у банківській справі і в бізнесі, який дуже часто перетворював священний обов'язок на подібність безсердечного та корисливого лиходійства. Недивно, що довіра тане, бо вона тримається лише на чесності, честі, на непорушності зобов'язань, на самовідданому захисті, на безкорисливій діяльності, а без всього цього вона існувати не може.

Щастя полягає не просто у володінні грошима — воно в радості звершень, у творчому неспокої.

Проте відродження вимагає не лише змін у моралі. Країна потребує дій, і дій негайних.

Наше найнагальніше завдання — повернути людям роботу. Ця проблема виявиться цілком вирішуваною, якщо ми підійдемо до неї розумно й сміливо. Частково її може вирішити пряма вербовка силами самої влади, яка розв'язуватиме це завдання так, як воно розв'язується в надзвичайних військових умовах, але натомість скеровуючи мобілізовану робочу силу на реалізацію вкрай необхідних проектів, покликаних більш повно та більш упорядковано використовувати наші природні ресурси.

У той же час ми повинні відверто сказати про перенаселеність наших промислових центрів і, узявшись перерозподіляти людність у національному масштабі, постаратися наділити землею тих, хто краще за всіх готовий її використовувати. Упоратися з цим завданням допоможуть рішучі дії з підвищення цін на сільськогосподарську продукцію, а одночасно — і купівельної спроможності по відношенню до продукції, вироблюваної в містах. Виконанню цього завдання зможе допомогти ефективне запобігання трагедії усе біль-

шого розорення внаслідок позбавлення права викупу наших будинків та ферм. Цьому зможе зарадити вимога до федеральної влади, властей штатів і місцевих властей негайно і різко скоротити витрати на свою діяльність. Цьому зможе зарадити уніфікація виплат грошової допомоги, які сьогодні нерідко є роздробленими, неефективними та нерівноправними. Цьому може зарадити державне планування і контроль над усіма видами транспорту, зв'язку та інших послуг недвозначно суспільного характеру. Цьому можна зарадити багатьма способами, але ніколи не зарадимо самими розмовами. Ми повинні діяти, і діяти швидко.

І насамкінець, знову беручись до роботи, ми потребуємо двох гарантій захисту від лих старого порядку. Має бути встановлений суворий контроль над усією банківською, кредитною й інвестиційною діяльністю. Має бути покладений край спекуляціям з чужими грошима і забезпечена адекватна вимогам, але здорова валюта.

Ось такими є напрямки наступу. Тепер я викладу перед новим конгресом на спеціальному засіданні детальні заходи для його проведення і попрошу негайного сприяння декількох штатів.

Цією програмою дій ми закликаємо самих себе навести лад у власному національному будинку і збалансувати доходи з витратами. Хоча наші міжнародні торговельні зв'язки украй важливі, в даний момент і за даних потреб вони відходять на другий план перед лицем створення здорової національної економіки. У практичній політиці я вважаю за краще ставити головні речі на головне місце. Я не пошкодую сил для відродження нашої світової торгівлі шляхом міжнародної економічної реорганізації, але критична ситуація у себе вдома не може чекати вирішення цього завдання. Головна ідея, що задає напрямок цим конкретним способам національного відродження, не є вузьконаціональною. Вона передусім підкреслює взаємозалежність усіляких чинників у всіх частинах Сполучених Штатів, нагадуючи про старий і вічно важливий прояв американського піонерського духу. Це дорога до відродження. Це найпряміша дорога. Це — щонайпевніша гарантія дієвості відродження.

У царині світової політики мені хотілося б, щоб наша країна проводила політику доброго сусіда — сусіда, який найперше поважає себе і тому поважає права інших, сусіда, який поважає свої зобов'язання і поважає святість своїх угод із сусідами в усьому світі. Якщо я правильно розумію характер нашого народу, ми сьогодні сильніше, аніж будь-коли, усвідомлюємо нашу залежність один від одного; усвідомлюємо, що не можна лише брати, треба також і віддавати, що вперед треба рухатися дисциплінованою, згуртованою армією, готовою на жертви ради загальної дисципліни, бо без такої дисципліни неможливий рух вперед, неможливе ефективне керівництво. Я знаю: ми готові і згодні підпорядкувати своє життя та свої надбання такій дисципліні, уможливлюючи лідерство, націлене на вищу мету. Це я і хочу запропонувати, запевняючи, що великі цілі збудили в нас священне почуття обов'язку, подібне до того, яке прокидається під час збройної боротьби.

Принісши присягу, я без вагань візьму на себе керівництво великою армією нашого народу, направляючи її на цілеспрямоване вирішення наших загальних проблем.

При формі влади, успадкованої нами від предків, цілком можливо діяти таким чином і з такою метою. Наша Конституція настільки проста і практична, що завжди можна задовольнити надзвичайні вимоги, переставляючи акценти і міняючи синтаксис, та проте не втрачаючи суті. Саме тому наша конституційна система зарекомендувала себе як найнадійніший і найміцніший політичний механізм, що існує в сучасному світі. Вона витримала всі потрясіння широкої територіальної експансії, зарубіжних воєн, гострих внутрішніх розбратів та напружених світових відносин. Сподіватимемося, що нормального балансу виконавчої і законодавчої влади виявиться цілком достатньо для вирішення того безпрецедентного завдання, що стоїть перед нами. Але може статися, що якась незвичайна вимога життя і потреба невідкладно діяти змусять нас тимчасово відійти від нормально збалансованого державного процесу.

Згідно зі своїм конституційним обов'язком, я готовий рекомендувати заходи, які можуть знадобитися ураженій країні в ураженому світі. У межах своїх конституційних повноважень я постараюся добитися швидкого прийняття цих або інших подібних заходів, які може розробити Конгрес із його досвідом та мудрістю.

Проте в тому випадку, якщо Конгрес не зуміє прийняти один з цих двох курсів, і в тому випадку, якщо країна як і раніше залишиться в надзвичайному критичному положенні, я не відхилюся від ясного, визначеного моїм обов'язком курсу, який у такому разі переді мною відкриється. Я проситиму в Конгресу єдиний інструмент вирішення кризи, що залишився: широких владних повноважень для боротьби з надзвичайною ситуацією, так само необмежених, як і ті повноваження, що були б мені надані в разі фактичного вторгнення іноземних загарбників. За надану мені довіру я віддячу відвагою та відданістю, рівними сьогоднішньому моменту. Це мінімум того, що я зобов'язаний зробити.

Ми дивимося в грядущі важкі дні, зігріті теплом національної єдності, з усвідомленим прагненням повернутися до старих і дорогих моральних цінностей, зі світлим задоволенням, яке приносить чітке виконання обов'язку як людьми похилого віку, так і молоддю. Наша мета — гарантувати повноцінне і стабільне життя країни.

За надану мені довіру я віддячу відвагою та відданістю, рівними сьогоднішньому моменту. Це мінімум того, що я зобов'язаний зробити.

Ми не розчарувалися в майбутньому основ демократії. Народ Сполучених Штатів не зазнав невдачі. Коли виникла потреба, він на виборах дав наказ, проголосивши, що бажає прямих енергійних дій. Він просить дисципліни та рішучого керівництва. Інструментом своєї волі він зробив сьогодні мене. І я приймаю це як дар.

Віддані своїй країні, ми покірливо просимо Божого благословення. Нехай зберігає Він усіх і кожного з нас. Нехай керує Він мною в грядущі дні.

Ще в 1935 році Конгрес США прийняв законодавство про нейтралітет, відповідно до якого Сполучені Штати не тільки не могли надавати військову допомогу якій-небудь державі, але й заборонялось американським компаніям торгувати з воюючими країнами або надавати їм кредити. Навіть напад Німеччини на Польщу, що, як виявилося, був початком Другої світової війни, не змусив Сполучені Штати змінити цю позицію.

Але незабаром стало очевидно, що Америка не зможе залишитися осторонь від Світової війни. Крапку над «і» було поставлено в грудні 1941 року. 6 грудня Президент Рузвельт звернувся особисто до японського імператора Хірохіто з пропозицією продовжити перервані напередодні переговори щодо ситуації в Тихоокеанському регіоні. Але наступного дня японська військово-морська авіація зненацька атакувала базу й кораблі Тихоокеанського флоту США, що стояли на якорі в гавані Перл-Харбор (Гавайські острови), та аеродроми на острові Оаху. 8 грудня 1941 року Франклін Рузвельт виголосив у Конгресі промову, у якій оголосив війну Японії. За резолюцію про оголошення війни Сенат проголосував одноголосно, у Палаті представників проти неї було подано всього один голос. 11 грудня у відповідь на оголошення війни Японії її союзники Німеччина та Італія оголосили війну США. Так Сполучені Штати вступили в Другу світову війну.

Воєнне послання нації

8 грудня 1941 року

Учора, 7 грудня 1941 року, у день, назавжди позначений ганьбою, Сполучені Штати Америки зазнали несподіваного і свідомого нападу з боку військово-морських і військово-повітряних сил Японії.

Сполучені Штати перебували в стані миру з цією державою і на прохання Японії продовжували переговори з її урядом та її імператором, сподіваючись на збереження миру на Тихому океані.

Так склалося, що через годину після того, як японські авіаційні ескадрильї почали бомбардувати Оаху, японський посол у Сполучених Штатах і його колеги передали державному секретарю офіційну відповідь на недавнє американське послання. І хоча в цій відповіді містилася заява про те, що продовження дипломатичних переговорів, що ведуться, видається марним, у ній не було ані погрози, ані натяку на війну чи збройний напад.

Слід зазначити, що відстань від Японії до Гавайських островів свідчить з усією очевидністю, що цей напад заздалегідь готувався протягом останніх днів і навіть тижнів. Протягом цього проміжку часу японський уряд навмисно прагнув завести в оману Сполучені Штати брехливими заявами і висловами надії на збереження миру. Вчорашній напад на Гавайські острови завдав жорстокої втрати американським військово-морським і збройним силам. Було знищено багато американських життів. Крім того, відповідно до отриманих повідомлень, у відкритому морі між Сан-Франциско і Гонолулу були піддані торпедним атакам американські кораблі.

Учора японський уряд зробив напад і на Манілу.

Учора ввечері японські збройні сили піддали нападу Гонконґ.

Учора ввечері японські збройні сили напали на Ґуам.

Учора ввечері японські збройні сили напали на Філіппінські острови.

Учора ввечері японці напали на острів Уейк.

Сьогодні вранці японці піддали нападу острів Мідуей.

Отже, Японія почала раптовий наступ по всьому Тихоокеанському регіону.

Факти вчорашніх подій говорять самі за себе. Народ Сполучених Штатів уже визначив своє ставлення до них і чудово розуміє наслідки того, що сталося, для самого життя і безпеки нашої нації.

Як головнокомандувач армії і флоту я віддав наказ ужити всіх заходів в інтересах нашої оборони.

Ми назавжди запам'ятаємо характерні риси цього раптового нападу на нас.

Незалежно від того, скільки часу піде в нас на подолання цього навмисного нападу, американський народ використає всю свою праведну потугу в ім'я досягнення цілковитої перемоги.

Я переконаний, що висловлюю волю Конгресу і народу, коли заявляю, що ми не тільки зробимо все можливе, щоб захистити себе, а й передбачимо абсолютно все, щоб ця форма зрадництва більше ніколи нам не загрожувала.

Воєнні дії розпочалися. Не можна заплющувати очі на існування серйозної загрози нашому народові, нашій території і нашим інтересам.

Воєнні дії розпочалися. Не можна заплющувати очі на існування серйозної загрози нашому народові, нашій території і нашим інтересам.

З упевненістю в наших збройних силах, з безмежною рішучістю нашого народу ми доб'ємося неминучого тріумфу, і хай допоможе нам Бог.

Я прошу, щоб у зв'язку з нічим не спровокованим і підлим нападом Японії, що стався в неділю 7 грудня, Конгрес оголосив стан війни між Сполученими Штатами і Японською імперією.

Адольф Гітлер

(1889—1945)

Основоположник ідеології націонал-соціалізму, фюрер і рейхсканцлер Німеччини.

Адольф Гітлер народився 20 квітня 1889 року в Браунау-ам-Інн (Австро-Угорщина) у родині шевця (згодом — працівника митниці). У вересні 1907 року Адольф перебрався у Відень, де кілька разів безуспішно намагався вступити до Віденської академії образотворчих мистецтв. У 1913 році він переїхав до Мюнхена.

Незабаром після початку Першої світової війни Гітлер вступив добровольцем до німецької армії. Наприкінці 1918 року він повернувся до Мюнхена і вступив до військової розвідки. В 1919 році увійшов до складу мюнхенської «Німецької робітничої партії» і, швидко відтіснивши від керівництва партією її творців, став її вождем — фюрером (пізніше партія була перейменована в Націонал-соціалістичну робітничу партію, у німецькій транскрипції — НСДАП).

Швидке зростання популярності націонал-соціалістів у народі привело до того, що наприкінці 1920-х років у промислових та військових колах Гітлер все частіше розглядався як можливий керівник держави. 30 січня 1933 року президент Гінденбурґ призначив Гітлера главою уряду (рейхсканцлером), а 2 серпня 1934 року, після смерті Гінденбурґа, Гітлерові були надані всі повноваження глави держави («фюрера німецького народу»).

Після приходу до влади Гітлер оголосив про вихід з Версальського договору, який обмежив після Першої світової війни військовий потенціал Німеччини, і розпочав підготовку до нової війни. 1 вересня 1939 року німецькі війська вступили на територію Польщі, що стало початком Другої світової війни.

Після того як на початку 1945 року радянські війська і війська союзників перейшли кордони Німеччини, Гітлер практично увесь час проводив у підземному бункері в Берліні. Тут він і покінчив життя самогубством 30 квітня 1945 року.

—— • ——

Війна та територіальні зазіхання, помножені на націоналізм, — добре відомий спосіб у політиці, щоб завоювати й зберегти владу, відволікти увагу суспільства від справжніх проблем. Саме цією «гримучою» сумішшю скористалися німецькі націонал-соціалісти на чолі з Гітлером. У цьому сенсі дуже зручною й безпрограшною в плані нагнітання націоналістичних настроїв була для фашистського режиму «судетська карта» — 3,5 мільйона етнічних німців, що компактно мешкали в Судетській області Чехословаччини[1]. Ще в 1935 році Гітлер почав таємно

[1] Судети (за назвою однойменних гір) — історичний регіон, промислово розвинута та багата на корисні копалини область на півночі та північному заході Чехії.

TELEFUNK

фінансувати сепаратистську Судетсько-німецьку партію на чолі з Конрадом Генлейном. Ця партія, яка стала рупором фашистів, неодноразово заявляла про утиски з боку чехословацького уряду, що дозволяло Гітлеру виглядати не агресором, а «захисником гноблених нацменшин». У лютому 1938 року фюрер у своєму зверненні до Рейхстагу закликав «звернути увагу на жахливі умови життя німецьких побратимів у Чехословаччині». У березні того ж року вибухнула так звана Перша судетська криза — після заяви партії Генлейна про намір провести плебісцит щодо питання про приєднання до Німеччини, до кордонів Чехословаччини почали активно стягуватися війська вермахту. Однак Франція й СРСР заявили про підтримку Чехословаччини, й Гітлер змушений був відступити.

Друга судетська криза почалася 12 вересня 1938 року. Цього дня на партійному з'їзді в Нюрнберґзі Гітлер знову обрушився «на пригноблювачів кревних братів». Цей виступ спровокував масові безладдя в Судетах, у результаті чого чеський уряд був змушений увести війська й оголосити надзвичайний стан в області. Після цього «судетську карту» було практично розіграно. Виступаючи 26 вересня 1938 року в берлінському Палаці спорту, Гітлер заявив, що почне війну, якщо чеський уряд не погодиться з вимогою віддати Німеччині Судетську область. Бажаючи зберегти мир у Європі, керівники Великобританії та Франції вмовили президента Чехословаччини Бенеша поступитися Гітлеру. Вони були впевнені, що рятують Європу від війни, однак насправді система європейської безпеки, що склалася після Першої світової війни, була зруйнована і Друга світова війна стала невідворотною.

«Мій терпець уривається»

26 вересня 1938 року

...В останні роки я дотримувався практичної політики миру. Я підходив до всіх на перший погляд нерозв'язних проблем з твердим наміром знайти вихід — навіть тоді, коли існувала небезпека, що Німеччині доведеться відмовитися від більш або менш серйозних вигод. Я сам був солдатом, воював на передовій і знаю, яка важка річ війна. Я хотів позбавити німецький народ від подібного зла. Я розв'язував проблему за проблемою з однією ясною метою: зробити все можливе для того, щоб знайти по можливості мирне розв'язання.

Найважча проблема, з якою мені довелося зіткнутися, — відносини між Німеччиною і Польщею. Існувала загроза, що наш і польський народи виявляться заручниками так званої потомственої ворожнечі. Я хотів уникнути цього. Чудово розумію, що я не добився б успіху, якби в Польщі на той момент була демократична конституція. Тому що ці демократичні держави, що розсипають наліво й направо слова про мир, — є найзапекліші палії війни. Але Польщею в той час керувала одна людина, а не демократичний уряд. Менш ніж за рік вдалося укласти з Польщею договір, який уперше за останні десять

років у принципі виключає ймовірність конфлікту. Ми всі переконані, що цей договір принесе із собою надійний мир. Ми усвідомлюємо, що йдеться про два народи, котрі повинні жити пліч-о-пліч, і жоден з них не може знищити іншого. Але держава з населенням 33 мільйони людей завжди шукатиме вихід до моря. Таким чином, необхідно знайти шлях до взаєморозуміння...

Тепер перед нами стоїть остання проблема, яку потрібно розв'язати і яка буде розв'язана. Це останнє моє територіальне домагання в Європі, але від цього домагання я не відступлюся і з Божою допомогою доведу справу до остаточного вирішення...

Мушу зробити ще кілька заяв. Я дякую панові Чемберлену за всі його зусилля. Я запевнив його, що німецький народ не бажає нічого, крім миру, але підкреслив, що більше неможливо випробовувати наше терпіння. Далі я запевнив його — і повторю свої слова зараз: коли ця проблема розв'яжеться, у Німеччини не залишиться в Європі ніяких територіальних претензій. Я запевнив Чемберлена, що в даний момент, коли Чехословаччина розв'яже свої проблеми, тобто коли чехи прийдуть до згоди зі своїми національними меншостями шляхом мирних переговорів, а не утисків, тоді в мене не залишиться ані найменшого інтересу до Чеської держави. І я це йому гарантую! Нам не потрібні чехи!

Одночасно хочу заявити німецькому народу, що відносно проблеми Судетської області мій терпець уривається! Я зробив панові Бенешу пропозицію, що являє собою не що інше, як перетворення в життя даних ним же самим обіцянок. Тепер рішення цілком залежить від нього — війна чи мир. Або Бенеш приймає цю пропозицію і нарешті дає німцям волю, або ми прийдемо і самі візьмемо свою свободу.

Вересень 1938 року — Чехословаччина, вересень 1939-го — Польща. Змінилися обставини й конкретні географічні об'єкти, однак суть методів німецького фашизму була тією ж. Забуто слова про те, що з Польщею «укладено договір, що в принципі виключає можливість конфлікту», не згадує Гітлер і свою обіцянку, що «Судети — це остання територіальна вимога Німеччини в Європі». Цього разу формальною причиною для територіальних домагань став так званий «Польський коридор» — територія, що відділяла Східну Пруссію від основної території Німеччини, та Вільне місто Данциг[1], яке, відповідно до Версальського мирного договору, було під управлінням Ліги Націй.

Виступаючи 1 вересня 1939 року в Рейхстазі, Гітлер заявив про свій намір «розв'язати польське питання». За тиждень до цього в Москві між

[1] Нині польське місто Ґданськ.

Німеччиною й СРСР був підписаний договір про ненапад (пакт Молотова—Ріббентропа), у секретному додатку до якого були визначені межі поділу Польщі. Це, безумовно, надавало впевненості Гітлеру. І хоча у своєму виступі напередодні вторгнення в Польщу він заявив про те, «що в Німеччини немає інтересів на Заході», фюрер чудово усвідомлював, що цього разу Великобританія і Франція не залишаться осторонь і цей крок означає початок широкомасштабних бойових дій.

Промова в Рейхстазі

1 вересня 1939 року

Депутати німецького Рейхстагу!

Протягом тривалого часу ми страждали від жахливої проблеми, проблеми, створеної Версальським диктатом, що погіршувалася, доки не стала нестерпною для нас. Данциґ був — і є німецьке місто. Коридор був — і є німецький. Обидві ці території за їхнім культурним розвитком належать виключно німецькому народу. Данциґ був відібраний у нас, Коридор був анексований Польщею. Як і на інших німецьких територіях на сході, з усіма німецькими меншостями, що проживають там, поводилися все гірше і гірше. Більш ніж мільйон людей німецької крові в 1919—1920 роках були відрізані від їхньої батьківщини.

Як завжди, я намагався мирним шляхом домогтися перегляду, зміни цього нестерпного становища. Це — неправда, коли світ говорить, що ми хочемо домогтися змін силою. За 15 років до того, як націонал-соціалістична партія прийшла до влади, була можливість мирного врегулювання проблеми. За своєю власною ініціативою я неодноразово пропонував переглянути ці нестерпні умови. Усі ці пропозиції, як ви знаєте, були відхилені — пропозиції про обмеження озброєнь і, якщо необхідно, роззброювання, пропозиції про обмеження військового виробництва, пропозиції про заборону деяких видів сучасного озброєння. Ви знаєте про пропозиції, що я робив для відновлення німецького суверенітету над німецькими територіями. Ви знаєте про мої нескінченні намагання, що я робив для мирного врегулювання питань з Австрією, потім із Судетською областю, Богемією і Моравією. Усі вони виявилися марні.

Неможливо вимагати, щоб це нестерпне становище було виправлено мирним шляхом, і в той же час постійно відхиляти пропозиції про мир. Так само неможливо говорити, що той, хто бажає змін для себе, порушує закон, бо Версальський диктат — не закон для нас. Нас змусили підписати його, приставивши пістолет до скроні, під загрозою голоду для мільйонів людей. І після цього цей документ, з нашим підписом, здобутим силою, був урочисто оголошений законом.

У такий же спосіб я пробував вирішити проблему Данциґа, Коридору і т. д., пропонуючи мирне обговорення проблем. Те, що проблеми повинні бути розв’язані, зрозуміло. Нам також зрозуміло, що в західних демократій

немає часу і немає інтересу розв'язувати ці проблеми. Але відсутність часу — не виправдання байдужості до нас. Навіть більше, це не може бути виправданням байдужості до тих, хто страждає найбільше.

У розмові з польськими державними діячами я обговорював ідеї, з якими ви знайомі з моєї останньої промови в Рейхстазі. Ніхто не може сказати, що це було нечемно або що це був неприпустимий тиск. Я, природно, сформулював нарешті німецькі пропозиції. Немає на світі нічого більш скромного і лояльного, ніж ці пропозиції. Я хотів би сказати всьому світові, що тільки я міг зробити такі пропозиції, бо знав, що, роблячи такі пропозиції, я протиставляю себе мільйонам німців. Ці пропозиції були відкинуті. Мало того, відповіддю спочатку була мобілізація, а потім і посилення терору й тиску на наших співвітчизників і з повільним видавлюванням їх з Вільного міста Данциґа — економічними, політичними, а в останні тижні — військовими засобами.

Польща обрушила нападки на Вільне місто Данциґ. Навіть більше, Польща не була готова залагодити проблему Коридору розумним способом, з рівноправним ставленням до обох сторін, і вона не думала про дотримання її зобов'язань щодо нацменшин.

Я повинен заявити чітко: Німеччина дотримує своїх зобов'язань; нацменшини, що проживають у Німеччині, не переслідуються. Жоден француз не може встати і сказати, що який-небудь француз, котрий живе в Саарі, пригноблений, замучений чи позбавлений своїх прав. Ніхто не може сказати такого.

Протягом чотирьох місяців я мовчки спостерігав за подіями, хоч і не припиняв робити попередження. В останні кілька днів я посилив ці попередження. Три тижні тому я проінформував польського посла, що коли Польща й далі посилатиме Данциґу ноти у формі ультиматумів, коли Польща й далі робитиме свої утиски проти німців і коли польська сторона не скасує митних правил[1], спрямованих на руйнування данцизької торгівлі, тоді Рейх не залишиться бездіяльним спостерігачем. Я не дав приводу сумніватися, що ті люди, котрі порівнюють Німеччину сьогоднішню з Німеччиною колишньою, обманюють себе.

Було зроблено спробу виправдати утиски німців — були вимоги, щоб німці припинили провокації. Я не знаю, у чому полягають провокації з боку жінок і дітей, якщо з ними самими погано поводяться і деяких було вбито. Я знаю одне — жодна велика держава не може пасивно спостерігати за тим, що відбувається, тривалий час.

Я зробив ще одне остаточне зусилля, щоб прийняти пропозицію про посередництво з боку британського уряду. Вони не хочуть самі починати переговори, а запропонували, щоб Польща і Німеччина ввійшли в прямий контакт і ще раз почали переговори.

Я мушу заявити, що я погодився з цими пропозиціями, і я готувався до цих переговорів, про які вам відомо. Два дні поспіль я сидів зі своїм

[1] Згідно з Версальським договором, у ті часи Данциґ входив до митної зони Польщі.

урядом і чекав, уважатиме за можливе уряд Польщі послати повноважного представника чи не вважатиме. Учора ввечері вони не надіслали нам повноважного представника, а замість цього проінформували нас через польського посла, що все ще роздумують, чи підходять для них британські пропозиції. Польський уряд також сказав, що повідомить Англії своє рішення.

Депутати, якби німецький уряд і його фюрер терпляче зносили таке поводження з Німеччиною, заслуговували б лише зникнення з політичної сцени. Однак неправим виявиться той, хто візьметься розцінювати мою любов до миру і моє терпіння як слабкість чи навіть боягузтво. Тому я прийняв рішення і вчора ввечері проінформував британський уряд, що в цих обставинах я не бачу готовності з боку польського уряду вести серйозні переговори з нами.

Ці пропозиції про посередництво зазнали невдачі, тому що в той час, коли вони надійшли, пройшла раптова польська загальна мобілізація, супроводжувана великою кількістю польських злодіянь. Вони повторилися минулої ночі. Нещодавно за ніч ми зафіксували 21 прикордонний інцидент, минулої ночі було 14, з яких три були дуже серйозні. Тому я вирішив удатися до мови, яку в розмові з нами поляки вживають протягом останніх місяців. Ця позиція Рейху змінюватися не буде.

Я б хотів, насамперед, подякувати Італії, яка завжди нас підтримувала. Ви повинні зрозуміти, що для ведення боротьби нам не буде потрібна іноземна допомога. Ми виконаємо своє завдання самі. Нейтральні держави запевнили нас у своєму нейтралітеті так само, як і ми гарантуємо їхній нейтралітет з нашої сторони.

Коли державні діячі на Заході заявляють, що це йде врозріз з їхніми інтересами, я тільки можу шкодувати про такі заяви. Це не може ані на мить похитнути мене у виконанні моїх обов'язків. Що важливіше? Я урочисто запевнив їх, і я повторюю це — ми нічого не просимо від західних держав і ніколи нічого не попросимо.

Я оголосив, що кордон між Францією і Німеччиною — остаточний. Я неодноразово пропонував Англії дружбу і, якщо потрібно, найтісніше співробітництво, але такі пропозиції не можуть бути тільки однобічними. Вони повинні знайти відгук в іншої сторони. У Німеччини немає ніяких інтересів на Заході, наші інтереси кінчаються там, де кінчається Західний Вал[1]. Крім того, у нас і в майбутньому не буде ніяких інтересів на Заході. Ми серйозно й урочисто гарантуємо це, і, поки інші країни дотримують свого нейтралітету, ми ставимося до цього з повагою і відповідальністю.

…у нас і в майбутньому не буде ніяких інтересів на Заході. Ми серйозно й урочисто гарантуємо це…

[1] Тобто Лінія Зіґфріда — система захисних споруд уздовж німецького кордону з Францією.

Я особливо щасливий, що можу повідомити вам одну річ. Ви знаєте, що в Росії і Німеччини різні державні доктрини. Це питання єдине, що його необхідно було прояснити. Німеччина не збирається експортувати свою доктрину. Враховуючи той факт, що і в Радянської Росії немає ніяких намірів експортувати свою доктрину до Німеччини, я більше не бачу жодної причини для протистояння між нами. Цю думку поділяють обидві наші сторони. Будь-яке протистояння між нашими народами було б вигідне іншим. Тому ми вирішили укласти договір, який назавжди усуває можливість будь-якого конфлікту між нами. Це накладає на нас зобов'язання радитися один з одним при розв'язанні деяких європейських питань. З'явилася можливість для економічного співробітництва, і, насамперед, є впевненість, що обидві держави не витрачатимуть сили в боротьбі одна з одною. Будь-яка спроба Заходу перешкодити нам зазнає невдачі.

Водночас я хочу заявити, що це політичне рішення має величезне значення для майбутнього, це рішення — остаточне. Росія і Німеччина боролися одна проти одної в Першу світову війну. Такого не трапиться знову. У Москві цьому договору раді також, як і ви раді йому. Підтвердження цьому — промова російського комісара закордонних справ Молотова.

Росія і Німеччина боролися одна проти одної в Першу світову війну. Такого не трапиться знову.

Я призначений, щоб розв'язати: по-перше, проблему Данциґа, по-друге, проблему Коридору і, по-третє, щоб забезпечити зміну у взаємовідносинах між Німеччиною і Польщею, яка повинна гарантувати мирне співіснування. Тому я вирішив боротися, доки існуючий польський уряд не зробить цього або доки інший польський уряд не буде готовий зробити це. Я вирішив позбавити німецькі кордони елементів непевності, постійної загрози громадянської війни. Я доб'юся, щоб на східному кордоні запанував мир, такий же, як на інших наших кордонах.

Для цього я вживу необхідних заходів, що не суперечать пропозиціям, зробленим мною в Рейхстазі для всього світу, тобто я не буду воювати проти жінок і дітей. Я наказав, щоб мої повітряні сили обмежилися атаками на військові цілі. Якщо, однак, ворог вирішить, що це дає йому карт-бланш, щоб вести війну всіма способами, то дістане нищівну зубодробильну відповідь.

Минулої ночі польські солдати вперше зчинили стрілянину на нашій території. До 5.45 ранку ми відповідали вогнем, тепер бомбам ми протиставимо бомби. Хто застосовує бойові гази, нехай чекає, що ми застосуємо їх також. Хто дотримує правил гуманної війни, може розраховувати, що ми зробимо те ж саме. Я продовжуватиму боротьбу проти будь-кого, доки не будуть забезпечені безпека Рейху та його права.

Минуло шість років, як я дбаю про німецьку оборону. Понад 90 мільярдів витрачено за цей час на збройні сили. Вони тепер краще екіпіровані і незрівнянні з тим, якими вони були в 1914 році. Моя віра в них непохитна. Коли

я створював ці сили, і тепер, коли я закликаю німецький народ до жертв і, якщо необхідно, до самопожертви, я мав і маю на це право, тому що сьогодні я сам цілком готовий, як і колись, принести себе в жертву.

Я не прошу від жодного німця робити понад те, що я був готовий усі ці чотири роки зробити будь-якої години. Не буде ніяких труднощів для німців, яких би не зазнавав і я. Усе моє життя належить моєму народові — більше, ніж будь-коли. Відтепер я — перший солдат німецького Рейху. Я знову надягнув форму, яка була для мене дорога і священна. Я не зніму її доти, доки не буде здобута перемога, тому що поразки я не переживу.

Коли що-небудь під час боротьби трапиться зі мною, тоді [мене замінить] мій перший наступник — товариш по партії Ґерінґ; коли що-небудь трапиться з товаришем по партії Ґерінґом, мій черговий наступник — товариш по партії Гесс. Ви будете зобов'язані підкорятися їм як фюрерам з такою ж сліпою вірністю і покорою, як мені самому. Коли що-небудь трапиться з товаришем по партії Гессом, тоді відповідно до закону збереться сенат і вибере з членів сенату найдостойнішого, найхоробрішого наступника.

Як націонал-соціаліст і як німецький солдат, я розпочинаю боротьбу з незворушним серцем. Усе моє життя — лише нескінченна боротьба в ім'я мого народу, його відродження і в ім'я Німеччини. Було тільки одне гасло в цій боротьбі — віра в цей народ. Одне слово мені ніколи не було знайоме — здатися. Якщо хто-небудь вважає, що нас, можливо, очікують важкі часи, прошу його задуматися над тим, що одного разу прусський король разом зі своєю до смішного малою державою протистояв найбільшій коаліції і в ході всього трьох битв кінець кінцем прийшов до перемоги, тому що в нього було сильне серце, сповнене віри, яке потрібне і нам сьогодні. А тому я хотів би відразу запевнити увесь світ: листопад 1918 року[1] в німецькій історії більше не повториться ніколи!

Будучи сам готовий будь-якої хвилини віддати своє життя — його може взяти хто завгодно — за мій народ і за Німеччину, я вимагаю того ж і від кожного іншого. Ну, а той, хто думає, ніби йому прямо чи непрямо вдасться стати проти цього національного обов'язку, мусить упасти. Нам не по дорозі зі зрадниками. Тим самим усі ми висловлюємо прихильність нашому старому принципу. Не має ніякого значення, чи виживемо ми самі, потрібно, щоб жив наш народ, щоб жила Німеччина!

Жертви, що вимагаються від нас, не більші, аніж жертви, що їх робили багато поколінь. Якщо ми створимо суспільство, зв'язане клятвеними узами, готове до всього, яке вирішило ніколи не здаватися, тоді наша воля запанує над будь-якими труднощами і нестатками. Я хочу закінчити тими ж словами, з якими почав боротьбу за владу над Рейхом. Тоді я сказав: «Якщо наша воля така сильна, що ніякі труднощі і страждання не можуть її зломити, тоді наша воля і наша Німеччина будуть понад усе!»

[1] Маються на увазі революція та створення Веймарської республіки.

Артур Невілл Чемберлен

(1869—1940)

Британський державний і політичний діяч,
прем'єр-міністр Великобританії.

Представник відомої політичної династії Артур Невілл Чемберлен народився 18 березня 1869 року в Бірмінґемі. Якийсь час він займався підприємництвом на Багамських островах і в рідному місті. У політику прийшов у 1915 році, обійнявши посаду лорда-мера Бірмінґема. В 1918 році був обраний до парламенту від Консервативної партії. З 1922 року займав різні міністерські пости — міністра фінансів, поштової служби, охорони здоров'я та ін. У 1937 році Чемберлен був висунутий консерваторами на посаду прем'єр-міністра. Через провал політики поступок Німеччині і тяжку хворобу 10 травня 1940 року він подав прохання про відставку. Помер Артур Невілл Чемберлен 9 листопада 1940 року.

Судетська криза й Мюнхенська угода 1938 року є одним з найяскравіших прикладів у світовій історії, що ілюструють безглуздість політики поступок агресорові. Невілл Чемберлен і прем'єр-міністр Франції Едуар Даладьє, які дозволили Гітлерові після секретної наради в Мюнхені (у цій нараді також брав участь Беніто Муссоліні) анексувати в Чехословаччини Судетську область, щиро вірили, що подібний крок дозволить уникнути світової війни. Прибувши 30 вересня 1938 року з Мюнхена до Лондона, прем'єр-міністр, показуючи текст договору, прямо в аеропорту виголосив знамениту промову, у якій запевняв присутніх у тому, що «привіз мир до кінця наших днів». Незабаром Чемберлен зрозумів свою помилку і здійснив низку заходів, спрямованих на підготовку до війни. Але було вже пізно — через рік після Мюнхенської угоди фашистські війська напали на Польщу.

Промова в Лондонському аеропорту

30 вересня 1938 року

Ми, німецький фюрер і канцлер і прем'єр-міністр Британії, на сьогоднішній зустрічі дійшли згоди, визнавши, що питання англо-німецьких відносин має першорядну важливість для двох наших країн і для всієї Європи.

Ми вважаємо угоду, підписану вчора ввечері, і англо-німецький військово-морський договір підтвердженням бажання двох наших народів ніколи більше не починати війни один з одним.

Ми дійшли висновку, що єдиним методом розв'язання питань, що зачіпають інтереси наших країн, буде метод обговорень. Ми маємо намір і надалі докладати зусиль до того, щоб усувати можливі джерела розбіжностей і таким чином робити свій внесок у забезпечення миру в Європі.

Дорогі друзі, вдруге в історії британський прем'єр-міністр повертається з Німеччини і з честю привозить мир. Упевнений, що це мир до кінця наших днів. Йдіть додому і спіть спокійно.

Йосип Віссаріонович Сталін (Джугашвілі)

(1879—1953)

Радянський партійний і державний діяч.

Народився 21 (9) грудня[1] 1879 року в місті Горі в Грузії в родині дрібного ремісника Віссаріона Джугашвілі. 1894 року закінчив Горійське духовне училище, після чого вступив до Тифліської православної семінарії, де вперше познайомився з марксистськими ідеями. В 1898 році вступив до лав РСДРП, з 1903 року, після II з'їзду РСДРП, приєднався до фракції більшовиків. Вів активну революційну діяльність, неодноразово був засланий та заарештований.
Після Лютневої революції 1917 року Сталін зайняв позицію Леніна, який вважав, що пролетарську революцію ще не зроблено. Незважаючи на те, що Сталін у той час був одним з лідерів партії, у підготовці жовтневого повстання він участі практично не брав. Після перемоги більшовиків він увійшов до складу РНК як народний комісар у справах національностей.
У квітні 1922 року Пленум ЦК Робітничо-Селянської партії (більшовиків) обрав Сталіна Генеральним секретарем Центрального Комітету партії. У ті роки ця посада хоч і була значною, однак аж ніяк не означала всієї повноти влади в партії та країні. Цього Сталін домігся на початку 1930-х років, спершу шляхом ізоляції та дискредитації своїх політичних конкурентів, а потім і їх знищення. У ході «Великого терору», приводом для якого стало вбивство 1 грудня 1934 року С. М. Кірова, першого секретаря Ленінградського обкому партії, було репресовано мільйони людей. Зосередивши всі важелі влади у своїх руках, Сталін практично одноосібно керував країною аж до своєї смерті 5 березня 1953 року.

— • —

Чи проголошував Сталін на секретному засіданні Політбюро 19 серпня 1939 року промову, у якій він фактично «давав добро» на вторгнення Німеччини в Польщу, що надалі мало перерости у війну «між рейхом і капіталістичним англо-французьким блоком»? Це питання, що за десятиліття обросло горами матеріалів і досліджень і на яке досі немає достовірної відповіді. Сталін діяв за принципом «немає документів — немає слідів» і, як свідчать очевидці, особливо важливі й секретні засідання й зустрічі не протоколювалися. І тому серед істориків дотепер тривають запеклі суперечки: чи була розповсюджена в листопаді 1939 року французьким інформаційним агентством «Ґавас»

[1] Є також версія, що Сталін народився 18 (6) грудня 1878 року, про що ніби свідчить знайдений запис у метричній книзі Горійської Успенської соборної церкви, а також інтерв'ю Сталіна шведській газеті 1920 року.

інформація про згадане засідання Політбюро й промову Сталіна фальшивкою, чи кореспондентові агентства Анрі Рюффену справді вдалося дістати стенограму засідання, зроблену кимсь із його учасників. У кожному разі, того ж дня відбулася зустріч між Молотовим і Ріббентропом, на якій міністр закордонних справ Радянського Союзу подав радянський варіант пакту про ненапад між СРСР і Німеччиною, через чотири дні пакт було підписано, а через одинадцять — німецькі війська вторглися на територію Польщі. Зелене світло Другій світовій війні було дано...

Промова на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б)

19 серпня 1939 року

Питання миру чи війни входить у критичну для нас фазу. Якщо ми укладемо договір про взаємодопомогу з Францією і Великою Британією, Німеччина відмовиться від Польщі і почне шукати «модус вівенді»[1] із західними державами. Війну буде відвернено, але надалі події можуть набути небезпечного характеру для СРСР. Якщо ми приймемо пропозицію Німеччини про укладення з нею пакту про ненапад, вона, звичайно, нападе на Польщу, і втручання Франції та Англії в цю війну стане неминучим. Західна Європа зазнає серйозних заворушень і безладу. В цих умовах у нас буде багато шансів залишитися осторонь від конфлікту, і ми зможемо сподіватися на наш вигідний вступ у війну.

Досвід двадцяти останніх років показує, що за мирного часу неможливо мати в Європі комуністичний рух, сильний до такої міри, щоб більшовицька партія змогла захопити владу. Диктатура цієї партії стає можливою тільки в результаті великої війни. Ми зробимо свій вибір, і він очевидний. Ми повинні прийняти німецьку пропозицію і ввічливо відіслати назад англо-французьку місію. Першою перевагою, яку ми здобудемо, буде знищення Польщі аж до підступів до Варшави, включаючи українську Галичину.

Німеччина надає нам цілковиту волю дій у прибалтійських країнах і не заперечує з приводу повернення Бессарабії СРСР. Вона готова поступитися нам як зоною впливу Румунією, Болгарією та Угорщиною. Залишається відкритим питання, пов'язане з Югославією... У той же час ми повинні передбачати наслідки, що випливатимуть як з поразки, так і з перемоги Німеччини. У разі її поразки неминуче відбудеться радянізація Німеччини і буде створено комуністичний уряд. Ми не повинні забувати, що радянізована Німеччина опиниться перед великою небезпекою, якщо ця радянізація стане наслідком поразки Німеччини у короткочасній війні. Англія і Франція будуть ще досить сильні, щоб захопити Берлін і знищити радянську Німеч-

[1] *Modus vivendi (лат.)* — дипломатичний термін, що означає тимчасові або попередні угоди, які згодом планується замінити постійними або більш докладними.

чину. А ми не зможемо прийти на допомогу нашим більшовицьким товаришам у Німеччині.

Таким чином, наше завдання полягає в тому, щоб Німеччина змогла вести війну якомога довше, з метою, щоб утомлені і до такої міри виснажені Англія і Франція були б неспроможні розгромити радянізовану Німеччину. Дотримуючи позиції нейтралітету й очікуючи свого часу, СРСР надаватиме допомогу нинішній Німеччині, постачаючи їй сировину і продовольчі товари. Але само собою зрозуміло, наша допомога не повинна перевищувати певних розмірів для того, щоб не підривати нашу економіку і не послабляти могутність нашої армії.

У той-таки час ми повинні вести активну комуністичну пропаганду, особливо в англо-французькому блоці і переважно у Франції. Ми повинні бути готові до того, що в цій країні у воєнний час партія буде змушена відмовитися від легальної діяльності і піти в підпілля. Ми знаємо, що ця робота вимагатиме багатьох жертв, але наші французькі товариші не будуть сумніватися. Їхніми завданнями в першу чергу будуть розкладання і деморалізація армії і поліції. Якщо цю підготовчу роботу буде виконано як слід, безпеку радянської Німеччини буде забезпечено, а це сприятиме радянізації Франції.

Розглянемо тепер друге припущення, тобто перемогу Німеччини. Дехто дотримується думки, що ця можливість становить для нас серйозну небезпеку. Частка правди в цьому твердженні є, але було б помилково думати, що ця небезпека буде така близька і така велика, як дехто її уявляє. Якщо Німеччина здобуде перемогу, вона вийде з війни надто виснаженою, щоб почати збройний конфлікт з СРСР принаймні протягом десяти років.

Її основною турботою буде спостерігання за переможеними Англією і Францією з метою перешкодити їхньому відновленню. З другого боку, переможна Німеччина матиме в своєму розпорядженні величезні території, і протягом багатьох десятиліть вона буде заклопотана їх «експлуатацією» і встановленням там німецьких порядків. Очевидно, що Німеччина буде дуже заклопотана в іншому місці, щоб повернутися проти нас. Є і ще одна річ, що послужить зміцненню нашої безпеки. У переможеній Франції компартія завжди буде дуже сильною. Комуністична революція неминуче відбудеться, і ми зможемо використати цю обставину для того, щоб прийти на допомогу Франції і зробити її нашим союзником. Пізніше всі народи, що потрапили під «захист» переможної Німеччини, також стануть нашими союзниками. У нас буде широке поле діяльності для розвитку світової революції.

В інтересах СРСР — батьківщини трудящих, щоб війна вибухнула між рейхом і капіталістичним англо-французьким блоком.

Товариші! В інтересах СРСР — батьківщини трудящих, щоб війна вибухнула між рейхом і капіталістичним англо-французьким блоком. Потрібно зробити все, щоб ця війна тривала якомога довше з метою виснаження двох сторін. Саме з цієї причини ми повинні погодитися на укладення пакту, запропонованого Німеччиною, і працювати

над тим, щоб ця війна, оголошена одного разу, протривала максимальну кількість часу. Треба буде посилити пропагандистську роботу у воюючих країнах для того, щоб бути готовими на той час, коли війна закінчиться...

«Прострація Сталіна» — ще одна загадка історії, що є предметом запеклих суперечок вчених-істориків. Під цим терміном мається на увазі фактичне самоусунення Сталіна від керівництва обороною країни в перші дні війни й нервовий зрив, що нібито мав місце у вождя 29—30 червня 1941 року, причиною якого стала звістка про взяття німцями Мінська. Дійсно, той факт, що першим до народу звернувся Молотов, а Сталін зробив це тільки 3 липня, викликає подив, хоча й трактується по-різному.

Так чи інакше, але ця промова, навіть незважаючи на найтяжчі обставини, у яких опинилася країна, виглядала дуже незвичайно. По-перше, після заспокійливих повідомлень у газетах було вперше заявлено про те, що ворог захопив величезні території й просувається вперед стрімкими темпами. По-друге, незвичайним був тон цієї промови, звертання «Брати й сестри!» та «Друзі мої!», що йшли за «стандартним» «Товариші! Громадяни!».

Того ж дня, 3 липня, було оголошено про створення Державного Комітету Оборони (ДКО) на чолі зі Сталіним, 8 липня Сталін був призначений Верховним Головнокомандувачем.

Радіозвернення Й. В. Сталіна до народу

3 липня 1941 року

Товариші! Громадяни!

Брати і сестри!

Бійці нашої армії і флоту!

До вас звертаюся я, друзі мої!

Віроломний військовий напад гітлерівської Німеччини на нашу Батьківщину, вчинений 22 червня, — триває. Незважаючи на героїчний опір Червоної армії, незважаючи на те, що кращі дивізії ворога і кращі частини його авіації вже розбиті і знайшли собі могилу на полях битви, ворог і далі лізе вперед, кидаючи на фронт нові сили. Гітлерівським військам удалося захопити Литву, значну частину Латвії, західну частину Білорусії, частину Західної України. Фашистська авіація розширює райони дії своїх бомбардувальників, піддаючи бомбардуванням Мурманськ, Оршу, Могильов, Смоленськ, Київ, Одесу, Севастополь. Над нашою Батьківщиною нависла серйозна небезпека.

Як могло статися, що наша славна Червона армія здала фашистським військам деякі наші міста і райони? Невже німецько-фашистські війська справ-

ді є непереможними військами, як про це трублять невпинно фашистські хвалькуваті пропагандисти?

Звичайно, ні! Історія показує, що непереможних армій нема і не бувало. Армію Наполеона вважали непереможною, але вона була розбита по черзі російськими, англійськими, німецькими військами. Німецьку армію Вільгельма в період першої імперіалістичної війни теж вважали непереможною армією, але вона кілька разів зазнавала поразки від російських і англо-французьких військ і, нарешті, була розбита англо-французькими військами. Те ж саме потрібно сказати про нинішню німецько-фашистську армію Гітлера. Ця армія не зустрічала ще серйозного опору на континенті Європи. Тільки на нашій території зустріла вона серйозний опір. І якщо в результаті цього опору кращі дивізії німецько-фашистської армії виявилися розбитими нашою Червоною армією, то це означає, що гітлерівська фашистська армія так само може бути розбита і буде розбита, як були розбиті армії Наполеона і Вільгельма.

Що стосується того, що частина нашої території виявилася все-таки захопленою німецько-фашистськими військами, то це пояснюється головним чином тим, що війна фашистської Німеччини проти СРСР почалася за вигідних умов для німецьких військ і невигідних — для радянських військ. Річ у тім, що війська Німеччини, як країни, що веде війну, були вже повністю відмобілізовані, і 170 дивізій, кинутих Німеччиною проти СРСР і присунутих до кордонів СРСР, були в стані повної готовності, очікуючи лише сигналу для виступу, тоді як радянським військам потрібно було ще відмобілізуватися і присунутися до кордонів. Чимале значення мала тут і та обставина, що фашистська Німеччина несподівано і віроломно порушила пакт про ненапад, укладений 1939 року між нею і СРСР, незважаючи на те, що її буде визнано всім світом стороною нападаючою. Зрозуміло, що наша миролюбна країна, не бажаючи брати на себе ініціативу порушення пакту, не могла стати на шлях віроломства.

Можуть запитати: як могло статися, що радянський уряд пішов на укладення пакту про ненапад з такими віроломними людьми і нелюдами, як Гітлер і Ріббентроп? Чи не припустився радянський уряд помилки? Звичайно, ні! Пакт про ненапад є пакт про мир між двома державами. Саме такий пакт запропонувала нам Німеччина 1939 року. Чи міг радянський уряд відмовитися від такої пропозиції? Я думаю, що жодна миролюбна держава не може відмовитися від мирної угоди із сусідньою державою, якщо на чолі цієї держави стоять навіть такі нелюди і людожери, як Гітлер і Ріббентроп. І це, звичайно, за однієї обов'язкової умови — якщо мирна угода не зачіпає ані прямо, ані непрямо територіальної цілісності, незалежності і честі миролюбної держави. Як відомо, пакт про ненапад між Німеччиною і СРСР є саме таким пактом.

Що виграли ми, уклавши з Німеччиною пакт про ненапад? Ми забезпечили нашій країні мир протягом півтора року і можливість підготування своїх сил для відсічі, як фашистська Німеччина ризикнула би напасти на нашу країну всупереч пакту. Це певний виграш для нас і програш для фашистської Німеччини.

Що виграла і що програла фашистська Німеччина, віроломно розірвавши пакт і напавши на СРСР? Вона добилася цим деякого виграшного становища для своїх військ протягом короткого часу, але вона програла політично, викривши себе в очах усього світу як кривавого агресора. Не може бути сумніву, що цей нетривалий військовий виграш для Німеччини є лише епізодом, а величезний політичний виграш для СРСР є серйозним і тривалим фактором, на основі якого повинні розгорнутися рішучі військові успіхи Червоної армії у війні з фашистською Німеччиною.

Ось чому вся наша доблесна армія, весь наш доблесний Військово-морський флот, усі наші льотчики-соколи, усі народи нашої країни, усі кращі люди Європи, Америки й Азії, нарешті, усі кращі люди Німеччини — таврують віроломні дії німецьких фашистів і співчутливо ставляться до радянського уряду, схвалюють поведінку радянського уряду і бачать, що наше діло справедливе, що ворога буде розбито, що ми повинні перемогти.

Через нав'язану нам війну наша країна розпочала смертельну сутичку зі своїм найлютішим і найпідступнішим ворогом — німецьким фашизмом. Наші війська героїчно б'ються з ворогом, озброєним до зубів танками й авіацією. Червона армія і Червоний флот, долаючи численні труднощі, самовіддано б'ються за кожну п'ядь радянської землі. У бій стають головні сили Червоної армії, озброєні тисячами танків і літаків. Хоробрість воїнів Червоної армії — безприкладна. Наша відсіч ворогу міцніє і росте. Разом з Червоною армією на захист Батьківщини піднімається весь радянський народ.

Що потрібно для того, щоб ліквідувати небезпеку, що нависла над нашою Батьківщиною, і які заходи потрібно вжити для того, щоб розгромити ворога?

Насамперед необхідно, щоб наші люди, радянські люди зрозуміли всю глибину небезпеки, що загрожує нашій країні, і позбулися благодушності, безтурботності, настроїв мирного будівництва, цілком зрозумілих у довоєнний час, але згубних тепер, коли війна докорінно змінила становище. Ворог жорстокий і невблаганний. Він ставить собі за мету захоплення наших земель, политих нашим потом, захоплення нашого хліба і нашої нафти, здобутих нашою працею. Він ставить собі за мету відновлення влади поміщиків, відновлення царизму, руйнування національної культури і національної державності росіян, українців, білорусів, литовців, латишів, естонців, узбеків, татар, молдаван, грузинів, вірменів, азербайджанців та інших вільних народів Радянського Союзу, їхнє онімечування, їхнє перетворення в рабів німецьких князів і баронів. Йдеться, таким чином, про життя і смерть Радянської держави, про життя і смерть народів СРСР, про те — бути народам Радянського Союзу вільними чи стати поневоленими. Потрібно, щоб радянські люди зрозуміли це і перестали бути безтурботними, щоб вони мобілізували себе і перебудували всю свою роботу на новий, воєнний лад, що не знає пощади ворогові.

Необхідно, далі, щоб у наших лавах не було місця скигліям і боягузам, панікерам і дезертирам, щоб наші люди не знали страху в боротьбі і самовід-

дано йшли на нашу вітчизняну визвольну війну проти фашистських поневолювачів. Великий Ленін, котрий створив нашу державу, говорив, що основною якістю радянських людей повинні бути хоробрість, відвага, незнання страху в боротьбі, готовність битися разом з народом проти ворогів нашої Батьківщини. Необхідно, щоб ця чудова якість більшовика стала надбанням мільйонів і мільйонів Червоної армії, нашого Червоного флоту й усіх народів Радянського Союзу.

Ми повинні негайно перебудувати всю нашу роботу на воєнний лад, усе підкоривши інтересам фронту і завданням організації розгрому ворога. Народи Радянського Союзу бачать тепер, що німецький фашизм нестримний у своїй скаженій злості і ненависті до нашої Батьківщини, яка забезпечила всім трудящим вільну працю і добробут. Народи Радянського Союзу повинні піднятися на захист своїх прав, своєї землі проти ворога.

Червона армія, Червоний флот і всі громадяни Радянського Союзу повинні відстоювати кожну п'ядь радянської землі, битися до останньої краплі крові за наші міста і села, виявляти сміливість, ініціативу і кмітливість, властиві нашому народові.

Ми повинні організувати всебічну допомогу Червоній армії, забезпечити посилене поповнення її лав, забезпечити її постачання всім необхідним, організувати швидке просування транспортів з військами і військовими вантажами, широку допомогу пораненим.

Ми повинні зміцнити тил Червоної армії, підпорядкувавши інтересам цієї справи всю свою роботу, забезпечити посилену роботу всіх підприємств, виробляти більше гвинтівок, кулеметів, гармат, патронів, снарядів, літаків, організувати охорону заводів, електростанцій, телефонного і телеграфного зв'язку, налагодити місцеву протиповітряну оборону.

Ми повинні організувати нещадну боротьбу з усякими дезорганізаторами тилу, дезертирами, панікерами, розповсюджувачами чуток, знищувати шпигунів, диверсантів, ворожих парашутистів, надаючи в усьому цьому швидке сприяння нашим винищувальним батальйонам. Потрібно мати на увазі, що ворог підступний, хитрий, досвідчений в обмані і поширенні хибних чуток. Потрібно враховувати все це і не піддаватися на провокації. Потрібно негайно віддавати до суду військового трибуналу всіх тих, хто своїм панікерством і боягузтвом заважають справі оборони, не зважаючи на особи.

У разі змушеного відходу частин Червоної армії потрібно гнати всі рухомі залізничні состави, не залишати ворогові жодного паровоза, жодного вагона, не залишати противнику ані кілограма хліба, ані літра пального. Колгоспники повинні гнати всю худобу, хліб здавати на збереження державним органам для вивезення його до тилових районів. Усе цінне майно, у тому числі кольорові метали, хліб і пальне, яке не може бути вивезено, повинне безумовно знищуватися.

У зайнятих ворогом районах потрібно створювати партизанські загони, кінні й піші, створювати диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої

армії, для розпалювання партизанської війни всюди і скрізь, для підривання мостів, доріг, псування телефонного і телеграфного зв'язку, підпалювання лісів, складів, обозів. У захоплених районах створювати нестерпні умови для ворога і всіх його пособників, переслідувати і знищувати їх на кожному кроці, зривати всі їхні заходи.

Війну з фашистською Німеччиною не можна вважати війною звичайною. Вона є не тільки війною між двома арміями. Вона є разом з тим великою війною всього радянського народу проти німецько-фашистських військ. Метою цієї всенародної вітчизняної війни проти фашистських гнобителів є не тільки ліквідація небезпеки, що нависла над нашою країною, але й допомога всім народам Європи, що стогнуть під ярмом німецького фашизму. У цій визвольній війні ми не будемо самотніми. У цій великій війні ми матимемо вірних союзників в особі народів Європи й Америки, у тому числі в особі німецького народу, поневоленого гітлерівськими верховодами. Наша війна за волю нашої Батьківщини зіллється з боротьбою народів Європи й Америки за їхню незалежність, за демократичні свободи. Це буде єдиний фронт народів, що стоять за волю проти поневолення і загрози поневолення з боку фашистських армій Гітлера. У цьому зв'язку історичний виступ прем'єра Великобританії пана Черчілля про допомогу Радянському Союзу і декларація уряду США про готовність надати допомогу нашій країні, що можуть викликати лише почуття вдячності в серцях народів Радянського Союзу, — є цілком зрозумілими і показовими.

Товариші! Наші сили незліченні. Зарозумілий ворог змушений буде невдовзі переконатися в цьому. Разом з Червоною армією піднімаються багато тисяч робітників, колгоспників, інтелігенції на війну з ворогом-нападником. Піднімуться мільйонні маси нашого народу. Трудящі Москви і Ленінграда вже взялися до створення багатотисячного народного ополчення на підтримку Червоної армії. У кожному місті, якому загрожує небезпека навали ворога, ми повинні створити таке народне ополчення, підняти на боротьбу всіх трудящих, щоб своїми грудьми захищати свою волю, свою честь, свою Батьківщину — у нашій вітчизняній війні з німецьким фашизмом.

З метою швидкої мобілізації всіх сил народів СРСР, для проведення відсічі ворогу, що віроломно напав на нашу Батьківщину, створено Державний Комітет Оборони, у руках якого тепер зосереджено всю повноту влади в державі. Державний Комітет Оборони почав свою роботу і закликає весь народ згуртуватися навколо партії Леніна—Сталіна, навколо радянського уряду для самовідданої підтримки Червоної армії і Червоного флоту, для розгрому ворога, для перемоги.

Усі наші сили — на підтримку нашої героїчної Червоної армії, нашого славного Червоного флоту!

Усі сили народу — на розгром ворога!

Вперед, за нашу перемогу!

Вінстон Леонард Спенсер Черчілль

(1874—1965)

Британський державний і політичний діяч, історик, письменник, прем'єр-міністр Великобританії, лауреат Нобелівської премії з літератури 1953 року.

Вінстон Черчілль народився 30 листопада 1874 року в Бленхеймському палаці, родовому маєтку родини герцогів Мальборо (графство Оксфордшир). З 1893 по 1895 рік навчався в Королівському військовому училищі в Сендхерсті, по закінченні училища йому було присвоєно звання молодшого лейтенанта. В 1900 році вперше обраний до парламенту. З 1908 року обіймав різні міністерські посади (міністр торгівлі й промисловості, міністр внутрішніх справ, лорд-канцлер Адміралтейства та ін.).
3 вересня 1939 року, через два дні після початку Другої світової війни, прем'єр-міністр Невілл Чемберлен повертає Вінстона Черчілля на посаду, яку він обіймав у роки Першої світової війни, — лорда-канцлера Адміралтейства (військово-морського міністра). 11 травня 1940 року, після відставки уряду Чемберлена, Вінстон Черчілль уперше стає прем'єр-міністром Великобританії.
У липні 1945 року перемогу на чергових виборах здобула Лейбористська партія, і уряд Черчілля пішов у відставку. Через шість років консерватори взяли реванш на виборах і 77-річний Черчілль вдруге обійняв посаду прем'єр-міністра. У квітні 1955 року він залишив прем'єрський кабінет, зберігши при цьому за собою місце в Палаті громад. Помер Вінстон Черчілль 24 січня 1965 року в Лондоні, похований на цвинтарі Сент-Мартін, неподалік від Бленхеймського палацу.

«Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів», — сказав одного разу Вінстон Черчілль. Людина, яка з молодих років присвятила себе політиці, дуже добре розуміла, яке значення має ораторська майстерність для політика. Але блискуча промова була для Черчілля не тільки засобом досягнення своїх цілей. У важкі хвилини слово може бути зброєю, набагато могутнішою, ніж тисячі гармат. Промова, що її виголосив Вінстон Черчілль 13 травня 1940 року в Палаті громад, через два дні після його призначення на посаду прем'єр-міністра, стала не просто формальним відрекомендуванням нового уряду. Це було звернення до нації, а не лише до консерваторів чи лейбористів, заклик згуртувати сили в боротьбі з нацистською загрозою.

Промова в Палаті громад з нагоди формування нового уряду Великобританії

13 травня 1940 року

Прошу дозволу почати...

Палата громад вітає утворення уряду, що уособлює єдине і непохитне рішення нації вести війну з Німеччиною до переможного кінця.

Минулої п'ятниці ввечері я дістав дозвіл Її Величності формувати новий уряд. Він, як показує нам бажання і воля Парламенту і нації, повинен спиратися на якомога ширшу народну підтримку і повинен включати в себе всі партії — як ті, що підтримували колишній уряд, так і опозицію. Я виконав найважливішу частину цього завдання. Був сформований кабінет військових міністрів у складі п'яти членів, що становлять, з лібералами-опозиціонерами, єдність нації. Троє лідерів партій погодилися ввійти або до кабінету військових міністрів, або до вищого виконавчого комітету. Армія, флот і військова авіація отримали своїх керівників. Було потрібно зробити все це за один день, беручи до уваги нагальність і суворість подій. На кілька інших ключових посад були зроблені призначення вчора, а сьогодні я подам подальший список кандидатів Її Величності. Я сподіваюся закінчити призначення голів основних міністерств протягом завтрашнього дня. Призначення інших міністрів звичайно забирає більше часу, але я думаю, що, коли Парламент знову збереться, ця частина моїх обов'язків буде виконана, і уряд буде сформовано повністю.

Я визнав, що в загальних інтересах запропонувати, щоб Палату було скликано сьогодні. Голова Палати громад погодився зі мною і зробив необхідні дії, відповідно до повноважень, наданих йому резолюцією Палати. По закінченні сьогоднішнього засідання буде запропоновано перерву до четверга, 21 травня, звичайно, з можливістю зустрітися раніше призначеного часу, якщо в цьому буде потреба. Про справи, які треба буде зробити за цей тиждень, члени Парламенту будуть повідомлені при першій нагоді. А тепер я запрошую, наданою мені владою, засвідчити підтримку Палати зроблених нами дій і висловити довіру новому урядові.

Формувати адміністрацію такого масштабу і складності — серйозна річ уже сама по собі, але потрібно пам'ятати, що ми тільки на підготовчому етапі однієї з найбільших битв в історії, що наші війська задіяні в Норвегії і в Голландії, що ми повинні готуватися до дій у Середземному морі, до тривалих повітряних боїв, і що ще дуже багато чого повинно бути підготовлено тут, удома. Гадаю, у ці важкі часи мені вибачать за те, що моє звернення до Палати сьогодні не буде тривалим. Я сподіваюся, що кожен з моїх друзів і колег чи колишніх колег дозволить сьогоднішній церемонії бути коротшою, ніж належить. Я повторю перед Палатою те, що вже сказав тим, хто приєднався до нового уряду: «Я не можу запропонувати нічого, крім крові, тяжкої праці, сліз і поту».

На нас чекає суворе випробування. Перед нами багато довгих місяців боротьби і страждань. Ви мене запитаєте, який же наш політичний курс? Я відповім: вести війну на морі, суходолі і в повітрі, з усією потужністю і силою, яку дає нам Бог; вести війну проти жахливої тиранії, що перевершує будь-який людський злочин. Ось наш курс. Ви запитаєте, яка наша мета? Я можу відповісти одним словом: перемога, перемога за будь-яку ціну, перемога, незважаючи на все жахіття, перемога, хоч яким би довгим і важким був шлях; тому що без перемоги не буде життя. Це важливо усвідомити: якщо не виживе Британська імперія, то не виживе все те, за що ми боролися, не виживе ніщо з того, за що людство бореться протягом багатьох століть. Але я беруся до цього завдання з енергією і надією. Я певен, що нашій справі не судилося зазнати невдачі. І цієї миті я почуваю себе таким, що має право наполягати на загальній підтримці, і я закликаю: «Ходімо ж, ходімо вперед єдиною силою».

Я не можу запропонувати нічого, крім крові, тяжкої праці, сліз і поту.

10 червня 1940 року німецькі й італійські війська почали наступ на Францію. Буквально з перших же днів боїв стало очевидно, що французька армія приречена. І так само було очевидно, що наступною ціллю фашизму стане Британія. Виступаючи 18 червня 1940 року в Палаті громад, прем'єр-міністр Вінстон Черчілль сповістив парламентаріїв і простих громадян, що це літо буде дуже важким для країни і британці повинні виконати свій обов'язок, яких би зусиль і випробувань це не коштувало.

Промова в Палаті громад

18 червня 1940 року

Ми поки не знаємо, що станеться у Франції і чи триватиме опір як у самій Франції, так і на території Французької імперії. Уряд Франції втратить чудові можливості і пустить на самоплив своє майбутнє, якщо не продовжуватиме й далі війну відповідно до зобов'язань за договором, від яких ми не можемо його увільнити. Палата вже ознайомилася з історичною заявою, де, відповідно до бажання багатьох французів і наших власних сердець, ми повідомляємо про свою готовність у найтемніший час історії Франції утворити союз загального громадянства в цій боротьбі. Що б не відбувалося у Франції, з нинішнім французьким урядом чи з іншими французькими урядами, ми на цьому острові і в Британській імперії ніколи не позбудемося почуття това-

риськості щодо французів. Якщо нам тепер доведеться пережити те, що вже випало на їхню долю, ми наслідуємо приклад їхньої хоробрості, і, якщо наші зусилля увінчаються перемогою, вони розділять з нами її плоди, так-так, і свободу буде відновлено для всіх. Ми не відступимо ні на крок від своїх справедливих вимог. Чехи, поляки, норвежці, голландці, бельгійці — усі вони тепер роблять одну справу з нами. Незалежність усіх цих народів буде відновлено.

Те, що генерал Вейґан[1] назвав битвою за Францію, закінчилося. Я очікую, що от-от почнеться битва за Британію. Від результату цієї битви залежить існування християнської цивілізації. Від нього залежить життя нас самих, британців, і довголіття наших інститутів та імперії. Уся лють і могутність ворога незабаром обрушаться на нас.

Гітлер знає, що йому доведеться або зламати нас на цьому острові, або програти війну. Якщо ми зуміємо йому протистояти, уся Європа стане вільною і життя всього світу знову потече вперед, до просторої і світлої далини. Але якщо ми впадемо, тоді увесь світ, і в тому числі Сполучені Штати, і в тому числі все, що нам знайоме й дороге, потоне в безодні нового похмурого середньовіччя, цього разу ще зловіснішого і довшого завдяки зіпсутій науці.

Тож зберімося з духом і виконаймо свій обов'язок так, щоб, якщо Британській імперії та її Співдружності[2] судилося проіснувати ще тисячу років, люди й тоді сказали: «Це був час їхньої найбільшої доблесті».

Битва за Британію, що тривала з липня 1940-го по травень 1941 року, стала наймасштабнішою повітряною битвою Другої світової війни. Десять місяців літаки люфтваффе намагалися завоювати небо над Англією, прагнучи придушити британські ВПС і змусити Великобританію укласти мир. Особливо запеклими були нальоти з липня по жовтень 1940 року — німецькі літаки бомбили Лондон та інші міста вдень і вночі. Але зусилля фашистів були марними. 20 серпня, коли прем'єр-міністр Вінстон Черчілль виступав з промовою в Палаті громад, битва за Британію була в самому розпалі. Але вже тоді було очевидно, що бойовий дух британців не зломлено і «бліцкриґ» не вдався. Безумовно, що головна заслуга в цьому й водночас найважчі випробування випали на долю британських льотчиків, сміливість і самовідданість яких була особливо відзначена прем'єром у його промові.

[1] *Вейґан Максім* (Weygand Maxime, 1867—1965) — французький воєначальник, з травня 1940 року — верховний головнокомандувач французької армії. З кінця травня того ж року разом з маршалом Петеном виступав за перемир'я з Німеччиною.

[2] *Британська співдружність, Співдружність націй* — асоціація незалежних держав на чолі з Великобританією, що раніше входили в Британську імперію.

Промова в Палаті громад

20 серпня 1940 року

Минув майже рік з початку війни, і, я думаю, для нас буде розумним зробити зупинку в нашій подорожі і гарненько розглянути темне широке поле. Також було б корисно порівняти перший рік цієї, другої війни проти німецької агресії з першим роком попередньої, що відбувалася майже чверть століття тому. Хоча ця війна — тільки продовження минулої, помітна велика різниця в її характері. У минулій війні мільйони людей боролися, кидаючи один в одного величезну кількість сталі. «Люди і снаряди» — такий був девіз, і жахлива різанина стала його наслідком. У цій війні поки нічого такого не сталося. Це протиборство стратегії, організації, технічного апарату, науки, механіки і моралі. Британські втрати за перші 12 місяців у минулій Великій Війні складали 365 000. У цій війні, я радий оголосити, британські втрати вбитими, пораненими, полоненими і пропалими безвісти, включаючи цивільне населення, не перевищують 92 000, і з них більша частина живі, як військовополонені. Загалом можна відзначити, що по всій Європі на одного вбитого чи пораненого в перший рік війни припадає, можливо, п'ять убитих чи поранених за 1914—1915 роки.

Однак різанина — це лише невелика частка справжньої війни, а наслідки для воюючих насправді куди страшніші. Ми бачили, як великі країни з могутньою армією були повалені за кілька тижнів. Ми бачили Французьку республіку і славну французьку армію переможеними до повного, абсолютного підпорядкування з меншими втратами, якщо порівняти з кожною з півдюжини битв 1914—1918 років. Плоть Франції — хоча іноді здається, що навіть її душа — не витримала незрівнянно менш потужного натиску, аніж той, що його вона витримала 25 років тому за допомогою сили духу і непохитної сили волі. Хоча до цього часу втрати людських життів були, на щастя, зменшені, але зміни в долях націй, що виникли в ході боротьби, виявляються набагато значнішими, ніж будь-які зміни, що сталися з ними з варварських часів. У галузі науки і стратегії відбулися великі зміни, розвиток техніки дав великі переваги, у результаті чого мільйони людей стають нездатними до подальшого опору або вважають себе нездатними до подальшого опору, і страшна гра в шахи, з якої гравці вже не можуть вийти, просувається від шаха до мата.

Є й інша, більш очевидна відмінність від 1914 року. Воюючі нації повністю втягнуті в дії, не тільки солдати, а весь народ, чоловіки, жінки і діти. Фронт поширився всюди. Рови вириті в містах, на вулицях. Кожне село укріплено. Кожну дорогу перекрито. Лінія фронту проходить через заводи. Робітники — це ті самі солдати, хоча з іншою зброєю, але з тією ж мужністю. Такі великі й очевидні відмінності від того, що багато хто з нас бачив у боротьбі чверть століття тому. Є всі підстави думати, що ця війна нового характеру, добре підходить для видатних здібностей і невичерпних ресурсів британського народу і Британської імперії і що, оскільки ми досить добре озброєні,

вона буде вигідніша для нас, аніж жахлива масова різанина в Соммі і Пашенделі. Якщо нам, нашій нації випало боротися і страждати разом, то нам це під силу, тому що ми найзгуртованіша нація, тому що ми вступили у війну по волі народу і з розплющеними очима і тому що ми виросли зі знанням свободи і в індивідуальній відповідальності, ми — результат не тоталітарної однаковості, а терпимості і різноманітності. Якщо всі ці наші якості будуть використані для війни, як зараз, то ми будемо здатні показати ворогові багато такого, що буде несподіванкою для нього. Відколи німці вигнали євреїв і перестали бути зразком технічного прогресу, наша наука безперечно випереджає їх. Географічне положення, верховенство в морях, дружба зі Сполученими Штатами дозволяють нам залучати кошти з усього світу і виробляти військову зброю будь-якого роду, особливо технічно складну зброю, яку раніше могла робити лише нацистська Німеччина.

Гітлер зараз у Європі скрізь. Наші спроби наступу поступово блокуються, і ми повинні методично й рішуче готуватися до кампаній у 1941 і 1942 роках. Два чи три роки — невеликий час, навіть для наших життів, сповнених небезпек. Це ніщо для історії нації, і роблячи найшляхетнішу справу у світі, будучи єдиним борцем за свободу всієї Європи, ми не повинні шкодувати ці роки чи бути стомленими тяжкою працею і боротьбою протягом цього часу. Наша енергія в майбутні роки не буде обмежена єдино захистом себе і свого майна. Багато можливостей може відкритися для нас, що уособлюють сили на землі і на морі, і ми повинні бути готовими користуватися вигодами цих моментів. Один зі способів прискорити кінець цієї війни — це переконати ворога, не словами, а справами, що в нас є і бажання і засоби не тільки на те, щоб іти не зупиняючись уперед, але і щоб завдавати серйозних і несподіваних ударів. Шлях до перемоги може виявитися не таким довгим, як ми очікуємо. Але ми не маємо права на це розраховувати. Хай він буде довгий чи короткий, важкий чи легкий, ми повинні пройти його до кінця.

Шлях до перемоги може виявитися не таким довгим, як ми очікуємо. Але ми не маємо права на це розраховувати. Хай він буде довгий чи короткий, важкий чи легкий, ми повинні пройти його до кінця.

Наш намір — підтримувати і посилювати жорстку блокаду не тільки щодо Німеччини, але і до Італії, Франції і всіх тих країн, що впали перед німецькою владою. Я читав у газетах, що пан Гітлер також оголосив блокаду Британії. І ніхто не може на це скаржитися. Я пам'ятаю, Кайзер робив те саме минулої війни. Те, що насправді виявилося б предметом для загального невдоволення, так це якби ми сприяли продовженню страждань усієї Європи, дозволяючи проходити поставкам продовольства нацистам, і, у такий спосіб, допомагали б їхнім воєнним діям, або дозволяючи проходити поставкам продовольства підкореним народам, яке нацистські завойовники напевно викрали б у них.

З найкращих міркувань було зроблено багато пропозицій про те, що треба дозволити проходити поставкам продовольства для допомоги цим народам. Я шкодую, що ми повинні відмовити. Нацисти заявляють, що вони створили нову єдину економіку в Європі. Вони неодноразово стверджували, що мають великий запас їжі і що зможуть нагодувати захоплені народи. 27 червня по німецькому радіо було сказано, що на той час, коли план містера Гувера з надання допомоги Франції, Бельгії і Голландії буде схвалено, німецькі сили вже здійснять потрібні заходи. Ми знаємо, що в Норвегії, коли німецькі війська вступили на її землю, були продовольчі запаси, яких вистачило б на рік. Також ми знаємо, що Польща, хоч і не багата країна, звичайно виробляє достатню кількість їжі для свого народу. Навіть більше, інші країни, що їх пан Гітлер окупував, мали значні запаси під час захоплення і, у більшості випадків, самі є дуже успішними виробниками продовольства. Якщо всіх цих запасів тепер немає, це могло трапитися тільки тому, що Німеччина використала їх, щоб нагодувати і дати посилене харчування своєму народові — для різноманітності — протягом останніх кількох місяців. Цієї пори року, навіть якщо збільшити цей період на кілька місяців, існує дуже мала ймовірність браку продовольства, оскільки врожай щойно було зібрано. Єдине, що зараз чи під час близької зими може призвести до голоду в будь-якій частині Європи, так це німецькі побори чи їхнє невміння розподілити запаси, які вони мають.

Є й інший аспект. Багато з найбільш цінних харчових продуктів необхідні для виробництва важливих для війни матеріалів. Жир використовується при створенні вибухівки. Спирт для автомобільних моторів виробляється з картоплі. Пластикові матеріали, що зараз широко застосовуються в будівництві літаків, виробляються з молока. Якщо німці використовують ці товари, щоб кидати бомби на наших жінок і дітей, замість того щоб годувати народи, що їх виробляють, ми можемо бути певні того, що імпортовані продукти застосовуватимуться так само, прямо чи непрямо, використовуватимуться, звільняючи ворога від відповідальності, до якої він так свавільно ставиться. Нехай Гітлер повністю несе свою відповідальність, а європейські народи, що страждають від його ярма, сприяють будь-якими способами наближенню дня визволення. Проте ми можемо і будемо сприяти швидкому наданню продовольчої допомоги до будь-якого поневоленого району, що буде повністю звільнений від німецьких сил і знову завоює свою свободу. Ми зробимо все, що в наших силах, для формування продовольчих запасів по всьому світу, щоб європейські народи, — я обережно говорю, включаючи німецький і австрійський народи — завжди відчували впевненість, що скинення нацистської влади негайно принесе їм їжу, волю і мир.

Минуло вже більше чверті року відтоді, як у Британії набрав чинності новий уряд. Що за потік нещасть обрушився на нас з того часу! Довірливі Нідерланди розбиті, їх улюбленого і поважаного монарха вигнано; мирне місто Роттердам стало місцем такої ж жахливої і кривавої різанини, як у Тридцятилітній війні; Бельгію окуповано; наші власні експедиційні війська,

що їх король Леопольд викликав на підмогу, дуже постраждали і були майже схоплені, і, здавалося, врятувалися тільки чудом, утративши все спорядження; нашого союзника, Францію, відрізано; Італія — стала нашим противником; уся Франція під владою ворога, усі її арсенали і величезна кількість різного роду військових матеріалів використовуються чи можуть бути використані ворогом, у Віші діє маріонетковий уряд, який будь-якої миті можуть змусити стати нашим противником; весь західноєвропейський морський кордон від мису Нордкап[1] до іспанського кордону — у руках Німеччини; усі порти, усі повітряні простори величезного фронту задіяні проти нас, як потенційні бази для нападу. Навіть більше, німецькі повітряні сили, що значно перевершують нас чисельністю, перебувають так близько до нашого Острова, що те, чого ми так боялися, настало, і не тільки ворожі бомбардувальники тепер можуть долетіти до нас за лічені хвилини з будь-якого боку, але й можуть супроводжуватися винищувачами. Так чому ж, коли ще на початку травня можна було передбачати подібні перспективи, це могло видатися неймовірним, що після того як цей жах і нещастя скінчаться, чи навіть у період жаху і нещастя, що ми піднімемося, певні себе, господарі своєї долі, і незмінна переконаність у перемозі горітиме в наших серцях. Дехто міг повірити, що ми виживемо; і жоден не міг повірити, що сьогодні ми не тільки відчуватимемо себе сильнішими, але справді будемо сильнішими, ніж будь-коли.

Давайте розберемося, що ж на іншій чаші терезів. Британська нація й імперія, опинившись самі, не схиляючись, стояли перед лицем нещастя. Ніхто не здригнувся, не похитнувся; ні, ті, хто раніше думав про мир, тепер думають тільки про війну. Наш народ єдиний і рішучий, як ніколи. Смерть і розруха стали дрібницею в порівнянні з ганьбою від поразки чи невиконання обов'язку. Ми не можемо передбачати, що буде попереду. Може трапитися так, що ще суворіші випробування очікують нас. Але ми повинні сміливо дивитися в лице майбутньому. Ми впевнені в собі і в нашому справедливому ділі, і протягом місяців випробувань це стало найвищою істиною.

Наш народ єдиний і рішучий, як ніколи. Смерть і розруха стали дрібницею в порівнянні з ганьбою від поразки чи невиконання обов'язку.

Тим часом, ми загартували не тільки наші серця, але і наш Острів. Ми переозброїли і перебудували наші війська так, як здалося б неможливим кілька місяців тому. У липні ми переправили через Атлантичний океан, завдяки нашим друзям там, величезну кількість військового спорядження різного роду: гармат, гвинтівок, кулеметів, снарядів і патронів, усе доправлено в повній цілості, не загублено жодної гвинтівки чи патрона. Продукція наших власних заводів, що працюють так, як ніколи раніш, спрямована на потреби військ. Уся британська армія — вдома. Сьогодні більш як у двох мільйонів

[1] Мис у Норвегії, який вважається крайньою північною точкою Європи.

людей, сповнених рішучості, є гвинтівки і багнети, і з них три чверті перебувають у регулярних військах. Ніколи раніше у нас не було такої армії на Острові під час війни. Уся наша країна встала проти завойовників, звідки б вони не прийшли: з моря чи з повітря. Як я вже говорив перед Палатою в середині червня, чим сильніші наші війська вдома, тим більші повинні бути десантні сили ворога, а отже тим легше нашому Військово-морському флоту буде засікти їхнє зосередження і легше буде їх перехопити і знищити; і якщо вони все ж таки висадяться, тим складніше для ворога буде забезпечити загарбників продовольством і спорядженням, перебуваючи під безнастанними атаками з моря й повітря. Усе це давня, класична доктрина. За часів Нельсона правило говорило: «Наша перша лінія оборони — це порти ворога». А тепер повітряна розвідка і фотографія заново доводять його правильність. Наш Військово-морський флот тепер набагато сильніший, аніж він був на початку війни. Ринув величезний потік технічних нововведень, що вже починають застосовуватися. Ми сподіваємося, наші друзі за океаном своєчасно надішлють нам підкріплення, щоб покрити різницю між нашими мирними флотиліями 1939 року і військовими флотиліями 1941-го. Послати таку допомогу не важко. Моря й океани відкриті. Діяльність ворожих підводних човнів контролюється. З магнітними мінами до цього часу успішно справляються. Після року підводної війни і восьми місяців напружених мінних атак торгові перевезення британського флоту збільшились. Плюс до цього, під нашим контролем тут і в гаванях імперії перебувають судна тоннажем понад чотири мільйони тонн, що належали захопленим державам. Наші запаси продовольства різного роду значно багатші, ніж у мирні дні, і зараз діє програма щодо збільшення виробництва харчування.

Навіщо я все це говорю? Звичайно, не для того, щоб похвастатися і, природно, не з метою якось висловити задоволення. Перед нами величезна небезпека, але настільки ж великі наші переваги і ресурси. Я перелічував їх, тому що народ має право знати, що в нас є надійна підстава для впевненості, яку ми відчуваємо, і є причини вірити, що ми здатні, як я сказав одного похмурого дня два місяці тому, вести затяжну війну, «якщо необхідно, самі і, якщо потрібно, протягом багатьох років». Я це говорю і через те, що усвідомлення того, що Британська імперія — непорушна і що опір нацизму зростає, повинно запалити іскру надії в грудях сотень мільйонів пригнічених і зневірених чоловіків і жінок по всій Європі і далеко за її межами, і з оцих іскор складеться очищувальне і поглинаюче полум'я.

Суворі повітряні битви, що тривали над цим Островом протягом останніх кількох тижнів, досягли найвищої напруги. Зараз рано намагатися визначати межі масштабів і тривалості цих боїв. Природно, що ми повинні очікувати потужніших ударів, ніж ті, що їх ворог уже завдав. Ворог будує аеродроми всюди у Франції і в країнах Центральної Європи, рух ворожих ескадрилій і арсеналів у наш бік триває і далі. Цілком зрозуміло, що, не зазнавши серйозних утрат, пан Гітлер не облишить спроб повітряних атак Великої Британії.

Якщо після всієї його похвальби і погроз, від яких кров холоне в жилах, і похмурих досягнень, про які він трубить по всьому світу, про руйнування і величезну кількість збитих літаків, що, як він стверджує, було досягнуто без особливих утрат з його боку, якщо після всіх вигадок про пригнічених британців, що, охоплені панікою, проклинають «плутократичний» Парламент, який привів їх до всього цього, якщо після всього через якийсь час його люті повітряні атаки вичерпалися, правдивість заяв може бути поставлено під сумнів. Ми можемо бути певні, що він продовжуватиме свої дії доти, доки в нього будуть сили для цього, і доти, аж доки в нього не візьме гору стурбованість щодо російських повітряних сил.

З другого боку, умови і хід боротьби були до цього часу сприятливі для нас. Я говорив у Палаті два місяці тому, що у Франції наші винищувачі постійно завдавали німцям утрат близько двох-трьох літаків до одного, у битві під Дюнкерком, а ця земля вважалася нічиєю, втрати складали приблизно три-чотири до одного, і ми думали, що повинні досягти куди більшого співвідношення в боротьбі за наш Острів. І наші надії справдилися. Потрібно також пам'ятати, що всі ворожі машини і льотчики, які були підбиті над цим Островом чи морем, що його оточує, були або знищені, або захоплені; тим часом як більша частина наших машин, а також пілотів, у безпеці і незабаром ще не раз вилетять на завдання.

Широка і чудова система відновлення техніки, керована міністерством авіаційної промисловості, а також розважливе і швидке використання всіх запасних частин і матеріалів гарантують швидке повернення до ладу пошкоджених машин. У той же час чудове — ні, разюче — збільшення виробництва і відновлення британських літаків і моторів, що було досягнуто, мов за допомогою чарівництва, геніальною організацією і керівництвом лорда Бівербрука[1], дало нам величезний резерв літаків усіх типів, при постійно зростаючій кількості і якості продукції. Звичайно, ворог набагато численніший, аніж ми. Але, як мені повідомили, вже зараз наше виробництво значно перевищує його, і, крім того, ми починаємо одержувати поставки продукції з Америки. Очевидним фактом, і підтвердження цьому я бачу з щоденних доповідей, зараз є те, що після всіх битв потужність нашої бомбардувальної і винищувальної авіації збільшилася як ніколи. Ми віримо, що зможемо й далі боротися з ворогом у повітрі стільки, скільки цього йому захочеться, і чим довшою буде боротьба, тим швидше ми будемо наближатися спочатку до рівності із противником, а потім і до переваги над ним у повітряних боях, що є одним з вирішальних факторів результату війни.

Кожен будинок на нашому Острові, у нашій імперії, і в усьому світі, за винятком будинків злочинців, вдячний британським пілотам, безстрашним і невтомним перед постійними складними завданнями і смертельною небезпекою, котрі своєю доблестю і відданістю керують перебігом світової війни.

[1] *Бівербрук Вільям Максвелл Ейткен* (Beaverbrook William Maxwell Aitken, 1879–1964) — британський політичний діяч і підприємець, міністр авіаційної промисловості у кабінеті Черчілля.

Ніколи раніше в історії людських конфліктів стільки людей не було багато чим зобов'язано скільком небагатьом. Кожне серце звернене до пілотів, що б'ються [з ворогом], чиї блискучі справи ми бачимо на власні очі щодня; але також ми не повинні забувати, що весь цей час, ніч за ніччю, місяць за місяцем, ескадрильї наших бомбардувальників пробираються глибоко в Німеччину і за допомогою найвищої навігаційної майстерності знаходять свої цілі в пітьмі і завдають нищівних ударів з вибірковою точністю по всій машині нацистського технічного і військового виробництва, часто виконуючи свої завдання під шаленим вогнем і з тяжкими втратами. Ні на кого іншого не падає тягар війни сильніше, аніж на денних бомбардувальників, котрі, у разі вторгнення, виконуватимуть неоціненні завдання і чиє несамовите завзяття поки доводилося не раз стримувати.

Ми можемо перевіряти результати бомбардувань військових цілей у Німеччині не тільки за повідомленнями, які ми отримуємо з різних джерел, але і, звичайно, за допомогою фотографій. Я, не вагаючись, можу сказати, що процес бомбардування воєнної промисловості і шляхів сполучення Німеччини, складів і баз повітряних сил, з яких нас атакують, триватиме і далі, усе збільшуючись, і до кінця війни і до наступного року може досягти таких обсягів, про які раніше навіть не думали; це один з найбільш надійних шляхів, якщо не найкоротший, до досягнення перемоги. І навіть якби нацистські легіони виявилися переможцями на Чорному морі, чи тим більше на Каспійському, і якби Гітлер добрався до Індії, це б йому нічого не дало, якщо тим часом у самій Німеччині вся економіка і науковий апарат військової сили розбиті і розтерті на порох.

Ніколи раніше в історії людських конфліктів стільки людей не було багато чим зобов'язано скільком небагатьом.

Той факт, що здійснити великомасштабне вторгнення на цей Острів з кожним тижнем, що минув з моменту порятунку нашої армії з Дюнкерка, стає все складніше, а також наша величезна перевага на морі дозволяє нам поступово переводити увагу і силу на Середземне море, проти ще одного ворога, котрий без найменшого приводу, з байдужим розрахунком, із жадібності і користі, напав на Францію зі спини, у важкий для неї час, і котрий тепер діє проти нас в Африці. Звичайно, невдача Франції серйозно зашкодила нашим позиціям на, як зараз трохи дивно називають, Середньому Сході. Приміром, для захисту Сомалі ми розраховували на допомогу французьких військ для проведення атак на італійців із Джібуті. Також ми покладалися на французькі морські й повітряні військові бази в Середземному морі, і особливо на узбережжі Північної Африки. Ми розраховували на французький флот. Незважаючи на те, що Французьку метрополію зараз переможено, немає ніяких причин, чому французькі військово-морські сили, значні частини французької армії, повітряних сил і Французької імперії за морем не можуть вести далі боротьбу на нашому боці.

Франція, захищена величезною силою моря, маючи безцінні стратегічні бази і достатні фінансові засоби, могла б залишитися однією із сильних учасниць битви. Діючи таким чином, Франція могла б зберегти свою життєздатність, і Французька імперія, разом із Британською, мала б можливість просунутися вперед у справі визволення й об'єднання французької землі. У разі, якби ми опинилися в жахливому становищі Франції, ситуація, що тепер, на щастя, неможлива, незважаючи на те, що обов'язок усього військового командування боротися до кінця тут, на Острові, але також їхній обов'язок, як я вже відзначав у промові 4 червня, — вживати заходи для захисту флоту Канади й інших наших домініонів доти, доки це буде можливо, і зробити все, для того щоб боротьбу було продовжено з-за океану. Більшість із захоплених німцями країн до цього моменту хоробро і сповнені віри продовжують почате. Народи Чехії, Польщі, Норвегії, Нідерландів, Бельгії — усе ще в бою з мечем у руці, ці народи Велика Британія і Сполучені Штати Америки вважають єдиними представниками законного уряду в кожній з цих поважаних держав.

Те, що зараз сама тільки Франція лежить поваленою — злочин, але не великої і шляхетної нації, а тих, хто називає себе «людьми Віші». Ми глибоко симпатизуємо французькому народові. Наша давня дружба з Францією не мертва. І ця дружба яскраво втілюється в генералі де Голлі і його хороброму загоні. Ці вільні французи були засуджені Віші до смерті, але, безперечно, як те, що завтра зійде сонце, настане день, честь стане долею їхніх імен, їхні імена будуть вигравіювані в камені на вулицях, у селах Франції, повернутої у вільну Європу, до своєї цілковитої незалежності і до своєї прадавньої слави. Але це переконання, яке я відчуваю до майбутнього, не може вплинути на проблеми, що стоять перед нами в Середземному морі і в Африці. До початку війни було прийнято рішення не захищати протекторат Сомалі. Ця політика була змінена в перші місяці війни. Коли французи здалися і коли наші невеликі війська, що перебувають там, а саме кілька батальйонів, були атаковані всіма італійськими військами в складі майже двох дивізій і з якими раніше зустрілися французи під Джібуті, було прийнято правильне рішення відкликати наші війська, фактично непошкодженими, для ведення дій в інших місцях. Безперечно, куди більші операції очікуються на Середньому Сході, і я не буду намагатися обговорювати чи пророкувати їхні можливі завдання. У нас є великі армії і великі резерви. Ми цілком володіємо ситуацією на східній частині Середземного моря. Ми маємо намір зробити все можливе, щоб добре себе зарекомендувати, правильно і рішуче виконати свої зобов'язання і обов'язок у тій частині світу. Навіть більше, я думаю, що Палата не хотіла б, щоб я сказав більше.

Багато хто в листах просив мене зробити сьогодні докладнішу заяву про наші цілі у війні і мир, до якого ми прагнемо після війни, ніж інформація, що міститься у великій декларації, випущеній на початку осені. З того часу ми об'єднали наші зусилля з Норвегією, Голландією і Бельгією. Ми визнали чесь-

кий уряд доктора Бенеша, і ми запевнили генерала де Голля в тому, що до нашого завдання входить визволення Франції. Я не вважаю, що в цю хвилину було б правильним вдаватися в глибокі міркування про майбутнє Європи чи про заходи, яких потрібно буде вжити, щоб позбавити людство від страждань Третьої світової війни, у той час як зараз вирує битва і, можливо, війна все ще на початковій стадії. Ці міркування нові, про такий світоустрій говорять, думають і сперечаються багато людей. Але перш ніж ми станемо до побудови цього нового світу, нам потрібно переконати, і не тільки себе, але й усі інші країни, в тому, що нацистську тиранію буде зрештою зруйновано.

Хід світової історії — це найшляхетніша нагорода за перемогу. Ми все ще піднімаємося, докладаючи великих зусиль, у гору; ми ще не досягли наміченої вершини; ми не можемо оглянути краєвид чи хоча б уявити, як він виглядатиме, коли настане час. Завдання, що стоїть перед нами вже зараз, більш практичне, просте і більш суворе. Я сподіваюся, насправді — молюся, щоб ми не виявилися негідними нашої перемоги, якщо після тяжкої праці і лиха вона все-таки буде нам дарована. Заради всього іншого ми повинні добитися перемоги. Таке наше завдання. Проте в одному напрямку ми можемо бачити трохи далі. Ми повинні думати не тільки про себе, а й про довготермінову безпеку нашої справи і принципів, за які ми боремося, і про майбутнє Британської співдружності націй. Кілька місяців тому ми дійшли висновку, що інтереси Сполучених Штатів і Британської імперії вимагають, щоб США мали засоби і морського, і повітряного захисту Західної півкулі від атак нацистської військової машини, що завоювала тимчасовий, але, можливо, тривалий контроль над більшою частиною Західної Європи та її багатих ресурсів. Таким чином, ми вирішили, без будь-яких прохань з боку США, повідомити уряду Сполучених Штатів про те, що ми були б раді надати їм у користування військові бази й аеродроми в наших Трансатлантичних володіннях, у місцях, які вони вважатимуть для себе потрібними. Принцип об'єднання інтересів у спільних цілях між Великою Британією і Сполученими Штатами почав розвиватися ще до війни. Були досягнуті різні угоди про деякі невеликі острови в Тихому океані, що стали важливими пунктами заправлення літаків. У цих питаннях ми виявилися дуже близькі з урядом Канади.

Тепер ми знаємо, що США так само були стурбовані питанням повітряної і морської оборони свого Атлантичного узбережжя, і президент Рузвельт нещодавно заявив, що він хотів би поговорити з нами, з домініонами Канадою і Ньюфаундлендом про розвиток американських морських і повітряних баз у Ньюфаундленді і на островах Вест-Індії. Звичайно, йдеться не про передачу суверенітету — це ніколи не пропонувалося — чи ще про які-небудь дії без попередньої згоди чи проти бажання різних зацікавлених колоній; але, що стосується нас, уряд Його Величності одностайно згодний надати військові бази Сполученим Штатам на основі 99-річної угоди орендного користування, і ми відчуваємо впевненість, що це послужить нашим інтересам не менше, аніж їхнім, та інтересам самих колоній — і Канади, і Ньюфаунд-

ленду. Це важливі кроки. Без сумніву, цей процес означає, що дві англомовні демократичні держави, Британська імперія і Сполучені Штати Америки, повинні об'єднуватися для спільних дій, і тоді ніхто не зможе нас зупинити. Цей процес тече, як Міссісіпі. Нехай так триває і далі. Нехай він тече бурхливим потоком. Навіть якби я захотів, я не зміг би його зупинити; і ніхто не може цього зробити. Як Міссісіпі, процес тече. І нехай так і буде. Нехай рухається бурхливим, невблаганним, невідворотним і добрим потоком — до кращих земель і кращих днів.

Після закінчення Другої світової війни антигітлерівська коаліція формально продовжувала існувати, однак у реальності відносини між колишніми союзниками — СРСР і країнами Заходу — погіршувалися буквально з кожним днем. Головною причиною цього було прагнення Сталіна, який підкреслював роль Радянського Союзу як головного переможця й головного потерпілого від фашизму, домогтися верховенства в питаннях післявоєнного світового ладу. Черчілль, як переконаний антикомуніст, чудово розумів небезпеку, яку несе комунізм принципам демократії.

Наприкінці 1945 року за порадою лікарів Вінстон Черчілль прибув у США. Він прийняв запрошення Вестмінстерського коледжу в місті Фултон (штат Міссурі) прочитати лекцію, присвячену проблемам сучасного світу. 5 березня 1946 року Черчілль у присутності президента США Гаррі Трумена виступив зі своєю промовою, яку багато істориків уважають точкою відліку «холодної війни», що тривала понад 40 років. Хоча Черчілль і виступав як приватна особа, його слова відображали консолідовану позицію лідерів західних країн. Сам Вінстон Черчілль уважав «фултонську промову» найважливішою у своїй політичній кар'єрі.

Промова у Фултоні («Фултонська промова»)

5 березня 1946 року

Я щасливий, що прибув сьогодні до Вестмінстерського коледжу і що ви присвоїли мені учений ступінь. Назва «Вестмінстер» мені дещо говорить. Здається, що я її десь чув. Адже саме у Вестмінстері я здобув левову частку своєї освіти в галузі політики, діалектики, риторики, ну і ще де в чому. По суті, ми з вами здобули освіту в тих самих чи схожих навчальних закладах.

Також честь, можливо майже унікальна, для приватної особи — бути відрекомендованим академічній аудиторії Президентом Сполучених Штатів. Обтяжений безліччю різних турбот і обов'язків, яких він не прагне, але від

яких не втікає, президент здійснив шлях у тисячу миль для того, щоб ушанувати своєю присутністю нашу сьогоднішню зустріч і підкреслити її значення, давши мені змогу звернутися до цієї спорідненої країни, моїх співвітчизників по той бік океану, а можливо, і ще до деяких інших країн.

Президент уже сказав вам про своє бажання, яке, я певен, збігається з вашим, — щоб я цілковито був вільний дати вам мою чесну і правильну пораду в ці неспокійні і незбагненні часи.

Я, зрозуміло, скористаюся цією наданою мені волею і почуваю за собою тим більше право зробити це, що будь-які особисті амбіції, які я міг мати за моїх молодих літ, давно задоволені понад мої найбільші мріяння. Мушу, однак, заявити з усією певністю, що в мене немає ні офіційного доручення, ні статусу для подібного виступу, і я говорю тільки від свого імені. Отож перед вами тільки те, що ви бачите.

Тому я можу дозволити собі, користуючись досвідом прожитого мною життя, поміркувати про ті проблеми, що обсідають нас відразу ж після нашої цілковитої перемоги на полях боїв, і спробувати з усієї сили забезпечити збереження того, що було здобуто з такими жертвами і стражданнями в ім'я грядущої слави і безпеки людства.

Сполучені Штати нині на вершині всесвітньої могутності. Сьогодні урочистий момент для американської демократії, тому що разом зі своєю перевагою в силі вона прийняла на себе і неймовірну відповідальність перед майбутнім. Оглядаючись навколо, ви повинні відчувати не тільки почуття виконаного обов'язку, але і стурбованості про те, що можете виявитися не на рівні того, що від вас очікується. Сприятливі можливості є, і вони цілком зрозумілі для обох наших країн. Відкинути їх, проігнорувати або ж без користі розтратити означало б накликати на себе нескінченні докори прийдешніх часів.

Сталість мислення, наполегливість у досягненні мети і велика простота рішень повинні спрямовувати і визначати поведінку англомовних країн у мирний час, як це було під час війни. Ми повинні і, думаю, зможемо виявитися на висоті цієї твердої вимоги.

Коли американські військові стикаються з якою-небудь серйозною ситуацією, вони звичайно попередньо супроводжують свої директиви словами «загальна стратегічна концепція». У цьому є своя мудрість, оскільки наявність такої концепції веде до ясності мислення. Загальна стратегічна концепція, якої ми повинні дотримувати сьогодні, є не що інше, як безпека і благополуччя, свобода і прогрес усіх родинних вогнищ, усіх людей у всіх країнах. Я маю на увазі насамперед мільйони котеджів і багатоквартирних будинків, мешканці яких, незважаючи на мінливості і труднощі життя, прагнуть убезпечити домочадців від нестатків і виховати свою родину в страхові перед Господом чи ґрунтуючись на етичних принципах, які часто відіграють важливу роль. Щоб забезпечити безпеку цих незліченних жител, їх потрібно захистити від двох головних лих — війни і тиранії. Усім відоме страшне по-

трясіння, пережите будь-якою родиною, коли на її годувальника, котрий заради неї працює і переборює труднощі життя, обрушується прокляття війни. Перед нашими очима постають жахливі руйнування Європи з усіма її колишніми цінностями і значної частини Азії. Коли наміри злочинних людей або агресивні устремління могутніх держав знищують у багатьох районах світу основи цивілізованого суспільства, прості люди стикаються з труднощами, з якими вони не можуть справитися. Для них усе перекручено, поламано чи взагалі стерто на порох.

Стоячи тут цієї тихої днини, я здригаюся від думки про те, що відбувається в реальному житті з мільйонами людей і що відбудеться з ними, коли планету вразить голод. Ніхто не може прорахувати те, що називають «незліченною сумою людських страждань». Наше головне завдання й обов'язок — захистити родини простих людей від жахіть і нещасть ще однієї війни. У цьому ми всі одностайні.

Наше головне завдання й обов'язок — захистити родини простих людей від жахіть і нещасть ще однієї війни. У цьому ми всі одностайні.

Наші американські військові колеги після того, як вони визначили «загальну стратегічну концепцію» і прорахували всі наявні ресурси, завжди переходять до наступного етапу — пошуків засобів її реалізації. У цьому питанні також є загальноприйнята одностайність. Уже утворено Всесвітню Організацію з основною метою запобігти війні. ООН, спадкоємиця Ліги Націй з вирішальним доданням до неї США й усім, що це означає, вже почала свою роботу. Ми зобов'язані забезпечити успіх цієї діяльності, щоб вона була реальною, а не фіктивною, щоб ця організація становила собою силу, здатну діяти, а не просто потрясати повітря, і щоб вона стала справжнім Храмом Миру, в якому можна буде розвісити бойові щити багатьох країн, а не просто будуванням світової вавилонської вежі. Перш ніж ми зможемо позбутися необхідності національних озброєнь з метою самозбереження, ми повинні бути впевнені, що наш Храм збудовано не на сипких пісках чи трясовині, а на твердій скелястій основі. Усі, в кого розплющені очі, знають, що наш шлях буде важким і довгим, але якщо ми будемо неухильно дотримувати того курсу, яким ішли в ході двох світових воєн (і, на жаль, не йшли в проміжку між ними), то в мене немає сумнівів у тому, що, зрештою, ми зможемо досягти нашої спільної мети.

Тут у мене є і практична пропозиція до дії. Суди не можуть працювати без шерифів і констеблів. Організацію Об'єднаних Націй потрібно негайно почати оснащувати міжнародними збройними силами. У такій справі ми можемо просуватися тільки поступово, але почати повинні зараз. Я пропоную, щоб усім державам було запропоновано надати в розпорядження Всесвітньої Організації певну кількість військово-повітряних ескадрилій. Ці ескадрильї готувалися б у своїх власних країнах, але перекидалися б у порядку ротації з однієї країни до іншої. Льотчики носили б військову форму своїх

країн, але з іншими знаками розрізнення. Від них не можна було б вимагати участі у воєнних діях проти своєї власної країни, але в усьому іншому ними керувала б Всесвітня Організація. Почати створювати такі сили можна було б на скромному рівні і нарощувати їх у міру зростання довіри. Я хотів, щоб це було зроблено після Першої світової війни, і щиро вірю, що це можна зробити і зараз.

Однак було б неправильним і необачним довіряти секретні відомості і досвід створення атомної бомби, які нині мають у своєму розпорядженні Сполучені Штати, Велика Британія і Канада, Всесвітній Організації, яка ще перебуває в немовлячому віці. Було б злочинним божевіллям пустити цю зброю за течією в усе ще розбурханому і не об'єднаному світі. Жодна людина у жодній країні не стала спати гірше від того, що відомості, засоби і сировина для створення цієї бомби зараз зосереджені в основному в американських руках. Не думаю, що ми спали б зараз настільки спокійно, якби ситуація була зворотною і яка-небудь комуністична чи неофашистська держава монополізувала на якийсь час цей жахливий засіб. Одного страху перед ним уже було б досить тоталітарним системам для того, щоб нав'язати себе вільному демократичному світові. Жахливі наслідки цього не вкладалися б у людську уяву. Господь повелів, щоб цього не сталося, і в нас є ще час навести лад у нашому домі до того, як така небезпека виникне. Але навіть у тому разі, якщо ми не пошкодуємо ніяких зусиль, ми все одно повинні будемо мати досить разючу перевагу, щоб володіти ефективними застрашливими засобами проти його застосування чи загрози такого застосування іншими країнами. Врешті-решт, коли справжнє братерство людей дістало би реальне втілення у вигляді якоїсь Всесвітньої Організації, що мала б усі необхідні практичні засоби, щоб зробити її ефективною, такі повноваження могли б їй бути передані.

Тепер я підходжу до другої небезпеки, що підстерігає родинні вогнища і простих людей, а саме — тиранії. Ми не можемо заплющувати очі на те, що свободи, якими користуються громадяни в усій Британській імперії, не діють у значній кількості країн; деякі з них дуже могутні. У цих державах влада нав'язується простим людям усепроникаючими поліцейськими урядами. Влада держави здійснюється без обмеження диктаторами або тісно згуртованими олігархіями, що панують за допомогою привілейованої партії і політичної поліції. Тепер, коли труднощів усе ще так багато, до наших обов'язків не може входити насильницьке втручання у внутрішні справи країн, з якими ми не перебуваємо в стані війни. Ми повинні невпинно і безстрашно проголошувати великі принципи свободи і прав людини, що являють собою спільну спадщину англомовного світу і які на розвиток Великої Хартії, Білля про права, закону Хабеас Корпус, суду присяжних і англійського загального права знайшли своє найзнаменитіше вираження в Декларації незалежності. Вони означають, що народ будь-якої країни має право і повинен мати змогу за допомогою конституційних дій, шляхом вільних нефальсифікованих виборів з таємним голосуванням вибрати або змінити характер чи форму правління,

за якого він живе; що панувати повинні свобода слова і друку; що суди, незалежні від виконавчої влади і не підлеглі впливу якої-небудь партії, повинні проводити в життя закони, що дістали схвалення значної більшості населення або освячені часом чи звичаями. Це основні права на свободу, які повинні знати в кожній оселі. Таке послання британського й американського народів усьому людству. Проповідуймо ж те, що ми робимо, і робімо те, що ми проповідуємо.

Отже, я визначив дві головні небезпеки, що загрожують родинним вогнищам людей. Я не говорив про бідність і нестатки, які часто тривожать людей найбільше. Але якщо усунути небезпеки війни і тиранії, то, безперечно, наука і співробітництво в найближчі кілька років, максимум кілька десятиліть, принесуть світові, що пройшов жорстоку школу війни, зростання матеріального добробуту, небачене в історії людства. Тепер, у цей сповнений смутку і заціпеніння момент, нас пригнічують голод і зневіра, що настали після нашої колосальної боротьби. Але це все минеться і, можливо, швидко, і немає ніяких причин, окрім людської дурості і нелюдського злочину, які не дали б усім країнам без винятку скористатися пришестям віку достатку. Я часто наводжу слова, які п'ятдесят років тому чув від великого американського оратора ірландського походження і мого друга Берка Кокрана: «На всіх усього досить. Земля — щедра мати. Вона дасть повний достаток продовольства для всіх своїх дітей, якщо тільки вони оброблятимуть її в справедливості і мирі».

Ми повинні невпинно і безстрашно проголошувати великі принципи свободи і прав людини...

Отже, досі ми в цілковитій згоді. Зараз, продовжуючи користуватися методикою нашої загальної стратегічної концепції, я підходжу до того головного, що хотів тут сказати. Ні ефективне відвернення війни, ні постійне розширення впливу Всесвітньої Організації не можуть бути досягнуті без братерського союзу англомовних народів. Це означає особливі відносини між Британською співдружністю і Британською імперією та Сполученими Штатами. У нас немає часу для банальностей, і я наважуся говорити конкретно. Братерський союз вимагає не тільки зростання дружби і взаєморозуміння між нашими спорідненими системами суспільства, але й продовження тісних зв'язків між нашими військовими, котрі повинні вести до спільного вивчення потенційних небезпек, сумісності озброєнь і військових статутів, а також обміну офіцерами й курсантами військово-технічних коледжів. Це також означало б подальше використання вже наявних засобів для забезпечення взаємної безпеки шляхом спільного користування всіма військово-морськими і військово-повітряними базами. Це, можливо, подвоїло б мобільність американського флоту й авіації. Це набагато підвищило б мобільність збройних сил Британської імперії, а також, у міру того як світ заспокоїться, дало б значну економію фінансових засобів. Уже зараз ми спільно користуємося цілою низкою островів; у недалекому майбутньому й інші острови можуть

перейти в спільне користування. США вже мають постійну угоду про оборону з домініоном Канада, що дуже віддана Британській співдружності та імперії. Ця угода куди дійовіша, аніж багато з тих, що часто укладалися в рамках формальних союзів. Цей принцип слід поширити на всі країни Британської співдружності з цілковитою взаємністю. Так і тільки так ми зможемо, що б не трапилося, убезпечити себе і працювати разом в ім'я високих і простих цілей, які дорогі нам і не шкідливі нікому. На самому останньому етапі може реалізуватися (і, я вважаю, зрештою реалізується) й ідея про спільне громадянство, але це питання ми цілком можемо залишити на розсуд долі, чию простягнену нам назустріч руку так багато з нас уже ясно бачать.

Є, втім, одне важливе питання, яке ми повинні собі поставити. Чи будуть особливі відносини між США і Британською співдружністю сумісні з основоположною вірністю Всесвітній Організації? Моя відповідь: такі відносини, навпаки, являють собою, очевидно, єдиний засіб, за допомогою якого ця організація зможе набути статусу і сили. Вже існують особливі відносини між США і Канадою та південноамериканськими республіками. У нас також є укладений на 20 років договір про співробітництво і взаємну допомогу з Росією. Я згоден з міністром закордонних справ Великобританії паном Бевіном, що цей договір, у тій мірі, в якій це залежить від нас, може бути укладено і на 50 років. Нашою єдиною метою є взаємна допомога і співробітництво. Наш союз з Португалією діє з 1384 року і дав плідні результати в критичні моменти минулої війни. Жодна з цих угод не суперечить загальним інтересам всесвітньої угоди. Навпаки, вони можуть допомагати роботі Всесвітньої Організації. «У домі Господа всім вистачить місця». Особливі відносини між Об'єднаними Націями, що не мають агресивної спрямованості проти якоїнебудь країни і не несуть у собі планів, несумісних зі Статутом Організації Об'єднаних Націй, не тільки не шкідливі, але корисні і, я думаю, необхідні.

Я вже говорив про Храм Миру. Будувати цей Храм повинні трудівники з усіх країн. Якщо двоє з цих будівельників особливо добре знають одне одного і є давніми друзями, якщо їхні родини перемішані і, цитуючи розумні слова, що потрапили мені на очі позавчора, «якщо в них є віра в цілі одне одного, надія на майбутнє одне одного і поблажливість до недоліків одне одного», то чому вони не можуть працювати разом в ім'я спільної мети як друзі і партнери? Чому вони не можуть спільно користуватися знаряддями праці і в такий спосіб підвищити працездатність одне одного? Вони не тільки можуть, а й повинні це робити, інакше Храм не буде збудовано або він упаде після будівництва бездарними учнями, і ми будемо знов, уже втретє, вчитися в школі війни, що буде незрівнянно жорстокішою, аніж та, з якої ми тільки що вийшли.

Можуть повернутися часи Середньовіччя, і на сяючих крилах науки може повернутися кам'яний вік, і те, що зараз може пролитися на людство безмірними матеріальними благами, може призвести до його цілковитого знищення. Я тому волаю: будьте пильні. Можливо, часу лишилося вже обмаль. Давайте не дозволимо подіям йти самопливом, доки не стане занадто пізно.

Якщо ми хочемо, щоб був такий братерський союз, про який я щойно говорив, з усією тією додатковою могутністю і безпекою, які обидві наші країни можуть з нього мати, зробімо так, щоб ця велика справа стала відомою всюди і зіграла свою роль у зміцненні підвалин миру. Краще запобігати хворобі, ніж її лікувати.

На картину світу, так недавно осяяну перемогою союзників, упала тінь. Ніхто не знає, що Радянська Росія та її міжнародна комуністична організація мають намір зробити в найближчому майбутньому і які межі, якщо такі існують, їх експансіоністських і віронавертальних тенденцій. Я дуже захоплююся і шаную доблесний російський народ і мого товариша воєнного часу маршала Сталіна. В Англії — я не сумніваюся, що і тут теж, — мають велике співчуття і добру волю до всіх народів Росії й рішучість здолати численні розбіжності і зриви в ім'я встановлення міцної дружби. Ми розуміємо, що Росії необхідно забезпечити безпеку своїх західних кордонів від можливого поновлення німецької агресії. Ми раді бачити її на своєму законному місці серед провідних світових держав. Ми вітаємо її прапор на морях. І насамперед ми вітаємо постійні, часті і міцніючі зв'язки між російським і нашими народами по обидва боки Атлантики. Однак я вважаю своїм обов'язком викласти вам деякі факти — певен, що ви бажаєте, щоб я виклав вам факти такими, якими вони мені здаються, — про нинішнє становище в Європі.

Я тому волаю: будьте пильні. Можливо, часу лишилося вже обмаль. Давайте не дозволимо подіям йти самопливом, доки не стане занадто пізно.

Від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці на континент опустилася залізна завіса. По той бік завіси всі столиці давніх держав Центральної і Східної Європи — Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест, Софія. Усі ці знамениті міста і населення в їхніх районах опинилися в межах того, що я називаю радянською сферою, усі вони в тій чи іншій формі зазнають не тільки радянського впливу, але і значного і все зростаючого контролю Москви. Тільки Афіни з їхньою безсмертною славою можуть вільно визначати своє майбутнє на виборах за участю британських, американських і французьких спостерігачів. Польський уряд, що перебуває під пануванням росіян, заохочується до величезних і несправедливих зазіхань на Німеччину, що веде до масових вигнань мільйонів німців у сумних і небачених масштабах. Комуністичні партії, що були дуже нечисленні в усіх цих державах Східної Європи, досягли виняткової сили, що набагато перевищує їхню чисельність, і всюди прагнуть установити тоталітарний контроль. Майже всі ці країни керуються поліцейськими урядами, і донині, за винятком Чехословаччини, у них немає справжньої демократії. Туреччина і Персія дуже стурбовані і занепокоєні з приводу претензій, що до них висуваються, і того тиску, якого вони зазнають з боку уряду Москви. У Берліні росіяни пробують створити квазікомуністичну партію у своїй зоні окупованої Німеччини за допомогою надання спеціальних привілеїв групам лівих німецьких лідерів.

Після боїв у червні минулого року американська і британська армії відповідно до досягнутої раніше угоди відійшли на захід по фронту завдовжки майже 400 миль, на глибину, що досягла в деяких випадках 150 миль, для того щоб наші російські союзники зайняли цю велику територію, яку завоювали західні демократії.

Від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці на континент опустилася залізна завіса.

Якщо зараз радянський уряд спробує сепаратними діями створити у своїй зоні прокомуністичну Німеччину, це викличе нові серйозні труднощі в британській і американській зонах і дасть переможеним німцям можливість улаштувати торг між Радами і західними демократіями. Хоч які б висновки робити з цих фактів — а все це факти, — це буде вочевидь не та визволена Європа, за яку ми боролися. І не Європа, що має необхідні передумови для створення міцного миру.

Безпека миру вимагає нової єдності в Європі, від якої жодну з сторін не слід відштовхувати назавжди. Від чвар цих сильних корінних рас у Європі виникали світові війни, свідками яких ми були чи які спалахували за старих часів. Двічі протягом нашого життя Сполучені Штати проти своїх бажань і традицій і в протиріччі з аргументами, яких неможливо не розуміти, втягувалися нездоланними силами в ці війни для того, щоб забезпечити перемогу справедливого діла, але тільки після жахливої бійні і спустошень. Двічі Сполучені Штати були змушені посилати на війну мільйони своїх молодих людей за Атлантичний океан. Але тепер війна може трапитися з будь-якою країною, хоч де б вона була між Заходом і Сходом. Ми, безумовно, повинні діяти зі свідомою метою великого умиротворення Європи в рамках Організації Об'єднаних Націй і відповідно до її Статуту. Це, на мою думку, політика виняткової ваги.

По інший бік «залізної завіси», що опустилася впоперек Європи, інші причини для занепокоєння. В Італії діяльність комуністичної партії серйозно скута необхідністю підтримувати претензії навченого комуністами маршала Тіто на колишню італійську територію в центрі Адріатики. Проте ситуація в Італії залишається невизначеною. Знов-таки неможливо уявити відновлену Європу без сильної Франції. Усе своє життя я виступав за існування сильної Франції і ніколи, навіть у найпохмуріші часи, не втрачав віри в її майбутнє. І зараз я не втрачаю цієї віри. Однак у багатьох країнах по всьому світу далеко від кордонів Росії створені комуністичні п'яті колони, що діють у цілковитій єдності й абсолютному підпорядкуванні директивам, які вони отримують з комуністичного центру. За винятком Британської співдружності і Сполучених Штатів, де комунізм перебуває в немовлячому віці, комуністичні партії, або п'яті колони, являють собою все зростаючий виклик і небезпеку для християнської цивілізації. Усе це тяжкі факти, про які доводиться говорити відразу ж після перемоги, здобутої таким чудовим товариством по зброї в ім'я миру і демократії. Але було б найвищою мірою нерозумно не бачити їх, доки ще залишився час. Стурбованість також викликають перс-

пективи на Далекому Сході, особливо в Маньчжурії. Угода, досягнута в Ялті, до якої я був причетний, була надзвичайно сприятливою для Росії. Але вона була укладена в той час, коли ніхто не міг сказати, що війна закінчиться влітку чи восени 1945 року, і коли очікувалося, що війна з Японією триватиме протягом 18 місяців після закінчення війни з Німеччиною. У вашій країні ви настільки добре інформовані про Далекий Схід і є такими вірними друзями Китаю, що мені немає потреби розводитися на тему про становище там.

Я почував себе зобов'язаним змалювати вам тінь, що і на Заході, і на Сході падає на увесь світ. Під час укладання Версальського договору я був міністром і близьким другом пана Ллойд Джорджа[1], котрий очолював делегацію Великої Британії у Версалі. Я не погоджувався багато з чим з того, що було там зроблено, але в мене відклалося дуже яскраве враження від ситуації того часу, і мені боляче порівнювати її з нинішньою. Це були часи великих очікувань і безмежної впевненості в тому, що воєн більше не буде і що Ліга Націй стане всемогутньою. Сьогодні я не бачу і не відчуваю такої впевненості і таких надій у нашому змученому світі.

З другого боку, я жену від себе думку, що нова війна неминуча, тим більше в дуже недалекому майбутньому. І саме тому, що я впевнений, що наші долі в наших руках і ми в змозі врятувати майбутнє, я вважаю своїм обов'язком висловитися з цього питання, адже в мене є нагода і можливість це зробити. Я не вірю, що Росія хоче війни. Чого вона хоче, так це плодів війни і безмежного поширення своєї могутності і доктрин. Але про що ми повинні подумати тут сьогодні, поки ще є час, так це про відвернення воєн на віки і створення умов для свободи і демократії якомога швидше в усіх країнах. Наші труднощі і небезпеки не зникнуть, якщо ми заплющимо на них очі чи просто будемо чекати, що станеться, чи будемо проводити політику умиротворення. Нам потрібно домогтися врегулювання, і чим більше часу воно забере, тим важче воно піде і тим грізнішими постануть перед нами небезпеки. З того, що я спостерігав у поведінці наших російських друзів і союзників під час війни, я виніс переконання, що вони нічого не шанують так, як силу, і ні до чого не мають менше поваги, ніж до військової слабості. З цієї причини стара доктрина рівноваги сил тепер непридатна. Ми не можемо дозволити собі — наскільки це в наших силах — діяти з позицій малої переваги, що вводить у спокусу спробувати помірятися силою. Якщо західні демократії стоятимуть разом у своїй твердій прихильності принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй,

Наші труднощі і небезпеки не зникнуть, якщо ми заплющимо на них очі чи просто будемо чекати, що станеться, чи будемо проводити політику умиротворення.

[1] *Дейвід Ллойд Джордж* (David Lloyd George, 1863—1945) — британський державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Великобританії в 1916—1922 роках.

їхній вплив на розвиток цих принципів буде величезним, і навряд, що хтонебудь зможе їх похитнути. Якщо, однак, вони будуть роз'єднані чи не зможуть виконати свій обов'язок і якщо вони змарнують ці вирішальні роки, тоді і справді нас спіткає катастрофа.

Ми не можемо дозволити собі — наскільки це в наших силах — діяти з позицій малої переваги, що вводить у спокусу спробувати помірятися силою.

Минулого разу, спостерігаючи подібний розвиток подій, я звертався на весь голос до своїх співвітчизників і до всього світу, але ніхто не захотів слухати. До 1933-го чи навіть до 1935 року Німеччину можна було уберегти від тієї страшної долі, що її спіткала, і ми були б урятовані від тих нещасть, які Гітлер обрушив на людство. Ніколи ще в історії не було війни, яку було б легше відвернути своєчасними діями, ніж та, яка тільки що розорила величезні області земної кулі. Її, я переконаний, можна було уникнути без єдиного пострілу, і сьогодні Німеччина була б могутньою, процвітаючою і поважаною країною; але тоді мене слухати не побажали, і один за одним ми виявилися втягненими в жахливий смерч. Ми не повинні дозволити такому повторитися ще раз.

Зараз цього можна домогтися тільки шляхом досягнення сьогодні, у 1946 році, доброго взаєморозуміння з Росією з усіх питань під загальною егідою Організації Об'єднаних Націй, підтримуючи за допомогою цього всесвітнього інструмента це добре розуміння протягом багатьох років, спираючись на всю потугу англомовного світу і всіх тих, хто з ним зв'язаний. Нехай ніхто не недооцінює значної сили Британської імперії і Співдружності. Нехай ви бачите на нашому Острові 46 мільйонів людей, які переживають труднощі з продовольством, і нехай у нас є складності з відновленням нашої промисловості й експортної торгівлі після шести років самовідданих військових зусиль, не думайте, що ми не зможемо пройти через цю похмуру смугу бідувань так само, як ми пройшли через славні роки страждань, чи що через півстоліття нас не буде 70 чи 80 мільйонів, котрі проживатимуть по всьому світу і будуть єдині у справі захисту наших традицій, нашого способу життя і тих всесвітніх цінностей, які ми з вами сповідуємо. Якщо населення Британської співдружності і Сполучених Штатів діятиме спільно, попри все те, що таке співробітництво означає в повітрі, на морі, у науці й економіці, то буде виключено той неспокійний, нестійкий баланс сил, що підбивав би на амбіції чи авантюризм. Навпаки, буде цілковита впевненість у безпеці. Якщо ми будемо сумлінно дотримувати Статуту Організації Об'єднаних Націй і рухатися вперед зі спокійною і тверезою силою, не претендуючи на чужі землі й багатства і не прагнучи встановити свавільний контроль над думками людей, якщо всі моральні і матеріальні сили Британії об'єднаються з вашими в братерському союзі, то відкриються широкі шляхи в майбутнє — не тільки для нас, а й для всіх, не тільки на наш час, а й на століття вперед.

Integrity
Justice
Fidelity

Шарль Андре Жозеф Марі де Ґолль

(1890—1970)

Французький державний і військовий діяч,
перший президент П'ятої республіки (1959—1969).

Символ Франції, людина, що визначила розвиток Французької республіки в післявоєнний період, народилася 22 листопада 1890 року в Ліллі. Після закінчення військової академії Сен-Сір Шарль де Ґолль у званні молодшого лейтенанта вступив на службу до піхотного полку, яким командував Філіп Петен, тоді ще полковник. Брав участь у Першій світовій війні, в 1916 році потрапив у полон під Верденом. До початку Другої світової війни де Ґолль дослужився до звання полковника. З 1 червня 1940 року тимчасово виконував обов'язки бригадного генерала, а через п'ять днів був призначений заступником міністра оборони. Після переходу влади до маршала Петена й початку переговорів щодо капітуляції французької армії де Ґолль емігрував до Великої Британії, де заснував рух «Вільна Франція», що став основою французького опору фашистам. Після звільнення Франції від німців де Ґолль як глава тимчасового уряду повернувся на батьківщину. Однак на виборах 1945 року він не знайшов підтримки у виборців і пішов у відставку.
1958 року у Франції спалахнула гостра політична криза, головною причиною якої була довготривала війна в Алжирі. У цих умовах де Ґолль домігся від Національних зборів згоди на створення свого уряду, а 21 грудня того ж року він був обраний президентом країни. У 1965 році де Ґолль був обраний на другий термін. У 1969 році, у результаті чергової політичної кризи, він достроково склав із себе повноваження. Помер Шарль де Ґолль 9 листопада 1970 року.

—— • ——

«Де Ґолль залишиться в історії Франції як священна постать, оскільки він першим вийняв шпагу», — так говорять французи. Дійсно, коли в червні 1940 року де Ґолль, незгодний з наміром свого колишнього командира Філіпа Петена капітулювати перед німецькими військами (Гітлер в обмін на північ Франції дозволив Петену створити маріонетковий уряд на півдні), полетів до Великобританії, він представляв по суті тільки самого себе. 18 червня французи вперше почули голос де Ґолля, який звернувся до них по британському радіо. Франція, що опинилася на колінах, завдяки силі слова де Ґолля знову змогла чинити опір ворогові.

Ця промова, що відродила надію, стала точкою відліку французького Опору, який зробив значний внесок у знищення фашизму.

Радіозвернення з Лондона

18 червня 1940 року

Керівники, що вже багато років стоять на чолі французьких збройних сил, утворили уряд. Цей уряд, заявивши про поразку наших армій, почав переговори з ворогом про припинення воєнних дій. Так, ми справді придушені механізованими ворожими частинами як на землі, так і в повітрі.

Саме танки, літаки і тактика німців значно більшою мірою, ніж їхня кількісна перевага, змусили нас відступати. Саме німецьким танкам, літакам і тактиці, що забезпечила елемент раптовості, зобов'язані наші керівники своїм теперішнім становищем.

Але чи дійсно сказано останнє слово? Чи повинні ми відмовитися від будь-якої надії? Чи остаточна наша поразка? Ні!

Чудово знаючи факти, я прошу вас вірити мені, коли говорю, що справу Франції не програно. Ті самі фактори, що привели до нашої поразки, можуть одного разу стати запорукою нашої перемоги! Бо, запам'ятайте, Франція не самотня. Вона не самотня! Вона не самотня! За нею — її величезна імперія, вона може укласти союз із Британською імперією, яка контролює море і веде боротьбу далі. Вона, як і Англія, може без обмежень користуватися величезним промисловим потенціалом Сполучених Штатів.

Але чи дійсно сказано останнє слово? Чи повинні ми відмовитися від будь-якої надії? Чи остаточна наша поразка? Ні!

Ця війна йде на території не тільки нашої нещасної країни. Результат цієї війни не вирішено результатом боротьби Франції. Це світова війна. Так, були допущені помилки, зволікання, і траплялися немислимі прикрощі, але у світі є все необхідне, щоб рано чи пізно розтрощити наших ворогів. Сьогодні ми переможені механізованою силою, кинутою проти нас, але в майбутньому нам допоможе перемогти ще більша механізована сила. Тому що вирішується доля всього світу.

Я, генерал де Ґолль, звідси, з Лондона, закликаю всіх французьких офіцерів і солдатів, котрі вже перебувають на британській землі чи прибудуть сюди в майбутньому, зі зброєю чи без неї, я звертаюся до всіх інженерів і кваліфікованих робітників військової індустрії, котрі зараз перебувають на британській землі чи прибудуть сюди в майбутньому. Я закликаю вас усіх зв'язатися зі мною.

Хоч би що сталося, полум'я французького Опору не повинно згаснути — і не згасне.

В'ячеслав Михайлович Молотов

(1890—1986)

Радянський державний і політичний діяч.

В'ячеслав Михайлович Молотов (справжнє прізвище — Скрябін) народився 25 лютого (9 березня) 1890 року в селі Кукарка В'ятської губернії в родині прикажчика. Член РСДРП із 1906 року, брав активну участь у створенні газети «Правда», кілька разів був арештований і відправлений у заслання. Після Жовтневої революції 1917 року кар'єра Молотова розвивалася стрімкими темпами. 1 січня 1926 року він був обраний членом Політбюро ЦК ВКП(б). 19 грудня 1930 року Молотов призначений Головою РНК (главою уряду), ставши, таким чином, другою людиною в ієрархії радянського керівництва. 3 травня 1939 року, зберігши посаду Голови РНК, Молотов стає наркомом закордонних справ СРСР. Довгий час йому вдавалося зберігати довіру Сталіна, однак у 1949 році він упав у неласку, був знятий з посади наркома закордонних справ і дивом уникнув арешту (у цьому ж році була заарештована його дружина). Після смерті Сталіна Молотов у 1953 році був знову призначений главою радянського МЗС. Після провалу спроби усунути від влади Хрущова в 1957 році Молотов був знятий з посади і відправлений послом до Монголії, а в 1962 році його виключили з партії й відправили на пенсію (1984 року він був відновлений у лавах КПРС). Помер В'ячеслав Молотов 8 листопада 1986 року в Москві.

Незважаючи на те, що в серпні 1939 року СРСР і Німеччина підписали Договір про ненапад (пакт Молотова—Ріббентропа), було очевидно, що війна між ними неминуча. Рано-вранці 22 червня 1941 року, близько 5.30, посол Німеччини в СРСР Шуленбурґ зробив Молотову коротку заяву, у якій говорилося, що концентрація радянських військ поблизу німецьких кордонів досягла таких розмірів, яких уже не може терпіти німецький уряд, і тому він вирішив ужити відповідних контрзаходів. У цей час мільйони німецьких солдатів уже перетинали кордони СРСР. О 12 годині того ж дня Молотов виступив по радіо зі зверненням до радянського народу, в якому змалював обстановку, що склалася, й закликав населення СРСР до єдності в боротьбі з ворогом.

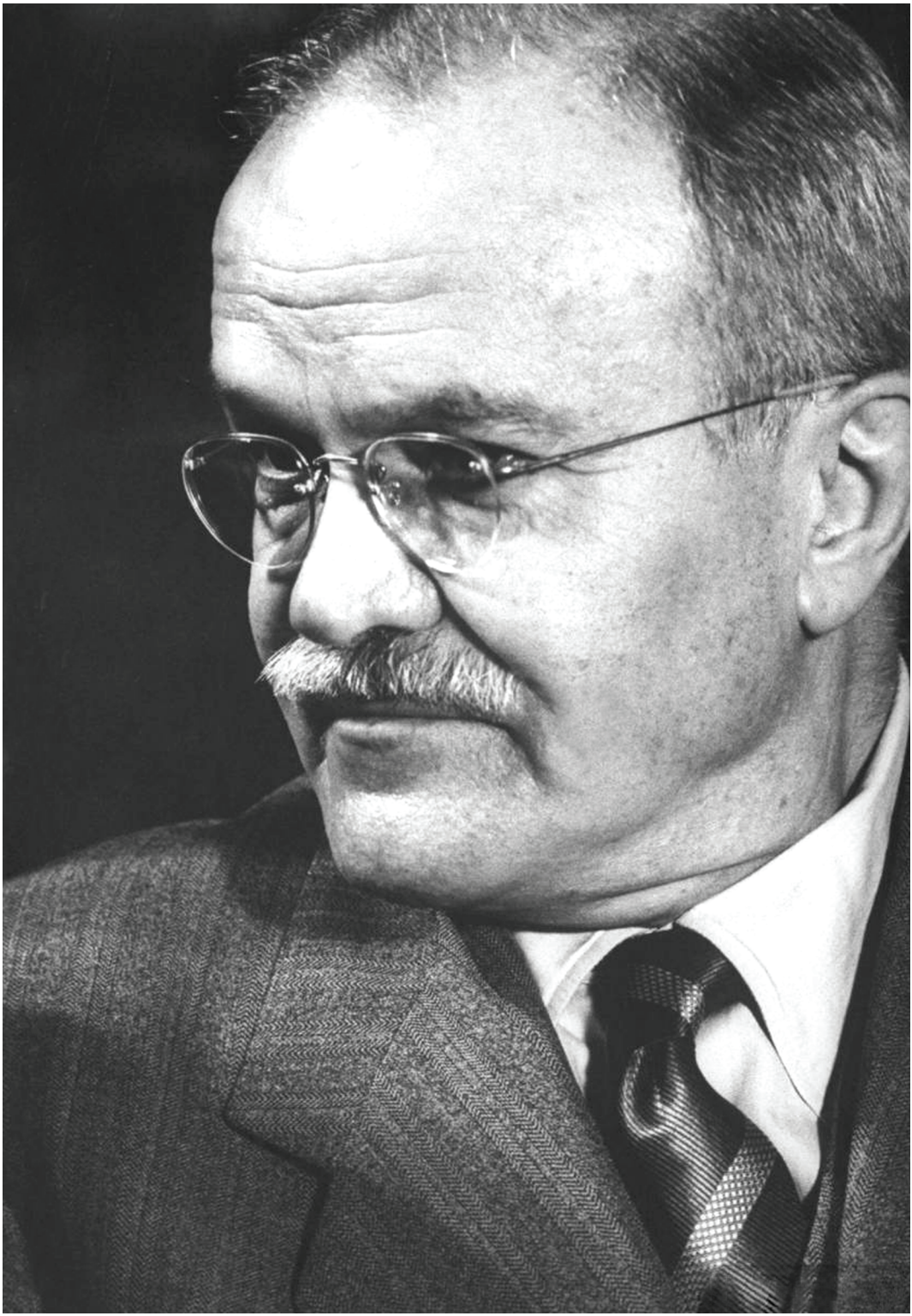

Виступ по радіо заступника Голови Ради Народних Комісарів Союзу РСР і народного комісара закордонних справ В. М. Молотова

22 червня 1941 року

Громадяни і громадянки Радянського Союзу!

Радянський уряд і його глава товариш Сталін доручили мені зробити цю заяву:

Сьогодні, о 4 годині ранку, без висунення будь-яких претензій до Радянського Союзу, без оголошення війни, німецькі війська напали на нашу країну, атакували наші кордони в багатьох місцях і піддали бомбуванню зі своїх літаків наші міста — Житомир, Київ, Севастополь, Каунас та деякі інші, причому вбито і поранено понад двохсот людей. Нальоти ворожих літаків і артилерійський обстріл були здійснені також з румунської і фінляндської території.

Цей нечуваний напад на нашу країну є небувалим в історії цивілізованих народів віроломством. Напад на нашу країну здійснено, незважаючи на те, що між СРСР і Німеччиною укладено договір про ненапад і радянський уряд з усією сумлінністю виконував усі умови цього договору. Напад на нашу країну здійснено, незважаючи на те, що за весь час дії цього договору німецький уряд жодного разу не міг висунути жодної претензії до СРСР щодо виконання договору. Вся відповідальність за цей розбійницький напад на Радянський Союз цілком і повністю падає на німецьких фашистських правителів.

Уже після здійсненого нападу німецький посол у Москві Шуленбурґ о 5 годині 30 хвилин ранку зробив мені, як народному комісару закордонних справ, заяву від імені свого уряду про те, що німецький уряд вирішив виступити з війною проти СРСР у зв'язку із зосередженням частин Червоної армії біля східного німецького кордону.

У відповідь на це мною від імені радянського уряду було заявлено, що до останньої хвилини німецький уряд не висував ніяких претензій до радянського уряду, що Німеччина здійснила напад на СРСР, незважаючи на миролюбну позицію Радянського Союзу, і що тим самим фашистська Німеччина є нападаючою стороною.

За дорученням уряду Радянського Союзу я повинен також заявити, що в жодному пункті наші війська і наша авіація не допустили порушення кордону і тому зроблена сьогодні вранці заява румунського радіо, що нібито радянська авіація обстріляла румунські аеродроми, є суцільною неправдою і провокацією. Такою ж неправдою і провокацією є вся сьогоднішня декларація Гітлера, який намагається заднім числом сфабрикувати обвинувальний матеріал щодо недотримання Радянським Союзом радянсько-німецького пакту.

Тепер, коли напад на Радянський Союз уже здійснено, радянським урядом дано нашим військам наказ — відбити розбійницький напад і вигнати ні-

мецькі війська з території нашої Батьківщини. Ця війна нав'язана нам не німецьким народом, не німецькими робітниками, селянами та інтелігенцією, страждання яких ми добре розуміємо, а клікою кровожерливих фашистських правителів Німеччини, які поневолили французів, чехів, поляків, сербів, Норвегію, Бельгію, Данію, Голландію, Грецію та інші народи.

Уряд Радянського Союзу висловлює непохитну впевненість у тому, що наші доблесні армія і флот і сміливі соколи радянської авіації з честю виконають обов'язок перед Батьківщиною, перед радянським народом і завдадуть нищівного удару агресору.

Не вперше нашому народові доводиться мати справу з нападаючим зарозумілим ворогом. Свого часу на похід Наполеона в Росію наш народ відповів вітчизняною війною, і Наполеон зазнав поразки, прийшов до свого краху. Те саме буде і з зарозумілим Гітлером, котрий оголосив новий похід проти нашої країни. Червона армія і весь наш народ знову поведуть переможну вітчизняну війну за Батьківщину, за честь, за волю.

Уряд Радянського Союзу висловлює тверду впевненість у тому, що все населення нашої країни, всі робітники, селяни й інтелігенція, чоловіки й жінки поставляться з належною свідомістю до своїх обов'язків, до своєї праці. Весь наш народ тепер повинен бути згуртований і єдиний, як ніколи. Кожен з нас повинен вимагати від себе і від інших дисципліни, організованості, самовідданості, гідної справжнього радянського патріота, щоб забезпечити всі потреби Червоної армії, флоту й авіації, щоб забезпечити перемогу над ворогом.

Наше діло справедливе. Ворога буде розбито. Перемога буде за нами.

Уряд закликає вас, громадяни і громадянки Радянського Союзу, ще тісніше згуртувати свої лави навколо нашої славної більшовицької партії, навколо нашого радянського уряду, навколо нашого великого вождя товариша Сталіна.

Наше діло справедливе. Ворога буде розбито. Перемога буде за нами.

Джордж Сміт Паттон-молодший

(1885—1945)

Американський воєначальник, генерал.

У роки Другої світової війни Джордж Паттон (він народився 11 листопада 1885 року в місті Сан-Ґабрієль, Каліфорнія) був одним з тих, хто не просто командував арміями, він був тим, хто визначав хід війни. Випускник Вест-Пойнту — найпрестижнішої військової академії США, командував різними бронетанковими з'єднаннями по всій землі — у Мексиці, на Гавайях, в Африці. Як командир 7-ї армії США він брав участь у висадженні англо-американських підрозділів на Сицилії, а напередодні відкриття Другого фронту був призначений командувачем 3-ї армії. Після капітуляції Німеччини Паттон якийсь час виконував обов'язки військового губернатора Баварії, командував 15-ю армією. 9 грудня 1945 року, за день до свого повернення до США, генерал Паттон потрапив в автокатастрофу й від отриманих травм помер у шпиталі.

Генерал Джордж Сміт Паттон-молодший — фігура досить суперечлива. Кар'єрист, який користувався будь-чим для свого просування, дуже жорсткий стосовно підлеглих і жорстокий стосовно противника (відомі випадки, коли Паттон без будь-яких пояснень віддавав накази про розстріл німецьких військовополонених). Він був абсолютно непопулярний у військах, але при цьому солдати вважали, що їм пощастило служити саме під командуванням Паттона. Таке протиріччя пояснювалося просто — Паттон три шкіри дер зі своїх підлеглих, але при цьому піклувався про них, незважаючи ні на які обставини.

5 червня 1944 року, напередодні початку операції «Оверлорд»[1], він виступив з промовою перед солдатами своєї армії. Ця промова, як й інші його публічні виступи, була відображенням характеру й сутності «чортового собачого сина Джорджі Паттона» — пряма, без зайвих сентиментів і пафосу, вона рясніла крутими виразами й водночас була проникливою, такою, що доходила до самого серця солдатів, які наступного дня мали йти в смертельний бій.

[1] *Операція «Оверлорд»* — відкриття Другого фронту, операція союзних військ, висадження у Франції, що почалося вранці 6 червня 1944 року.

US

Промова перед Третьою армією США

5 червня 1944 року

...Ви сьогодні тут з трьох причин. По-перше, тому, що ви прийшли захищати свої домівки та близьких. По-друге, ви тут тому, що не змогли б себе поважати, якби були десь в іншому місці. По-третє, ви тут тому, що ви справжні чоловіки, а всі справжні чоловіки люблять битися. Коли ви, кожен з вас, були дітьми, ви захоплювалися тими, хто краще за всіх грав у теніс, краще за всіх бігав, крутіше за всіх боксував, а також бейсболістами з вищої ліги і членами національної збірної з футболу. Американці люблять переможців. Американці не потерплять невдах. Американці зневажають боягузів. Американці завжди грають, щоб виграти. Я б і гроша ламаного не дав за того, хто, програвши, розсміявся. Ось чому американці ніколи не програвали і ніколи не програють війну, бо сама думка про поразку американцю ненависна.

Ви не всі помрете. Тільки два відсотки з вас загинуть сьогодні в битві. Смерті не можна боятися. Рано чи пізно смерть наздоганяє будь-кого. Так, усім буває страшно в першому бою. Якщо хтось скаже, що йому не страшно, той брехун. Трапляються серед нас і боягузи, але вони б'ються так само, як хоробрі люди, або з них вибиває всю дурість, коли вони бачать, як б'ються ті, кому так само страшно, як і їм. Справжній герой той, хто б'ється, навіть незважаючи на страх. Одні переборюють страх через хвилину після початку бою. Другим потрібно годину. Третім — кілька днів. Але справжній чоловік ніколи не допустить того, щоб страх загинути взяв гору над його честю, почуттям обов'язку перед своєю країною і природженою мужністю.

Битва — найзахоплюючіше змагання з усіх, у яких коли-небудь брали участь люди. У ньому виявляються всі кращі якості й пропадає все нице. Американці пишаються тим, що вони справжні мужчини, і вони дійсно справжні мужчини. Пам'ятайте: ворогові так само страшно, як і вам, а може, й більше. Вони не супермени.

Пам'ятайте: ворогові так само страшно, як і вам, а може, й більше. Вони не супермени.

...Усі справжні герої — теж не казкові богатирі. Кожен окремий солдат у нашій армії відіграє життєво важливу роль. Ні хвилини не сумнівайтеся. Ані хвилини не допускайте думки, що ваша робота не важлива. У кожної людини є робота, і вона повинна її виконувати. Кожна людина — це важлива ланка в одному величезному ланцюзі. Що буде, якщо водій вантажівки раптом вирішить, що йому не подобається виття снарядів над його головою, зблідне і стрімголов кинеться в кювет? Боягузлива наволоч може подумати: чорт, я всього один з багатьох тисяч, вони й не помітять моєї відсутності. Але що було б, якби всі думали так само? Де б ми були зараз? Як було б нашій країні, нашим близьким, що було б з нашою домівкою і з усім світом? Ні, чорт візьми, американці не допускають таких думок. Кожен робить свою роботу. Кож-

на окрема людина служить єдиній меті. Кожен загін, кожен підрозділ має значення для картини цієї війни в цілому.

Звичайно, ми хочемо повернутися додому. І хочемо привезти із собою перемогу в цій війні.

...Звичайно, ми хочемо повернутися додому. І хочемо привезти із собою перемогу в цій війні. Найшвидший спосіб зробити це — піти і дістати виродків, що почали її. Чим скоріше ми їх зімнемо, тим швидше повернемося додому. Найкоротший шлях додому пролягає через Берлін і Токіо. А коли ми дійдемо до Берліна, я власноруч пристрелю цього сучого сина обклеювача шпалер Гітлера. Так, як я пристрелив би змію!

...Є одна чудова річ, про яку ви матимете право говорити, коли війна закінчиться і ви знову повернетеся додому. Ви повинні бути вдячні, що через двадцять років, коли сидітимете біля каміна і триматимете онука на коліні, і він запитає у вас, що ви робили під час Другої світової війни, вам не доведеться закашлятися, пересадити його на інше коліно і сказати: «Е-е-е, твій дідусь розгрібав лайно в Луїзіані». Ні, панове, ви зможете подивитися йому в живі очі і сказати: «Твій дідусь, онучку, воював з великою Третьою армією і чортовим сучим сином Джорджі Паттоном!»

Хірохіто, імператор Сьова[1]

(1901—1989)

124-й імператор Японії,
офіційний глава країни з 1926 по 1989 рік.

Народився 29 квітня 1901 року в родині принца-наступника Єсіхіто (згодом імператора) і принцеси Садако. У 1912 році, після смерті діда, імператора Мейдзі, став спадкоємцем імператорського трону. 29 листопада 1921 року був проголошений регентом при важкохворому батькові, а 25 грудня 1926 року, після його смерті, успадкував імператорський трон. Період правління Хірохіто став найтривалішим в історії Японії. Помер він 7 січня 1989 року.

Після капітуляції Німеччини, атомних бомбардувань Хіросіми й Нагасакі та оголошення СРСР війни Японії, улітку 1945 року правляча верхівка Японії розділилася на два табори — прихильників капітуляції, яка б дозволила уникнути марних жертв, і тих, хто наполягав на продовженні війни до кінця. Імператор беззаперечно став на бік перших. 22 червня 1945 року він виступив з вимогою до уряду (більшість членів якого були налаштовані «боротися до останньої людини») подати конкретний план закінчення війни.

15 серпня 1945 року о 7 годині ранку за токійським часом по всіх радіостанціях Японії та в екстрених випусках газет було оголошено про радіозвернення імператора до народу (воно мало відбутися опівдні), що було небаченим порушенням японських традицій. О 12 годині дня країна завмерла. Після заклику диктора до уваги, імператор неквапливим голосом зачитав промову, що ознаменувала собою не тільки беззаперечну капітуляцію Японії, але й крах імперії, історія якої налічувала багато століть.

Промова імператора Хірохіто про прийняття умов капітуляції Японії

15 серпня 1945 року

Нашим добрим і вірним підданим. Після ретельного міркування про основні тенденції у світі і за теперішніх умов, що склалися в нашій імперії сьогодні, ми прийняли рішення вплинути на існуючу ситуацію, вдавшись до надзвичайних заходів.

[1] *Сьова* — тронне ім'я, у перекладі з японської — «просвітлений світ».

Ми наказали нашому урядові повідомити урядам Сполучених Штатів, Великобританії, Китаю і Радянського Союзу про те, що наша імперія приймає умови їхньої спільної декларації.

Боротьба за загальне процвітання і щастя всіх націй, а також за безпеку і добробут наших підданих — це важливий обов'язок, заповіданий нам нашими імператорськими предками, який ми беремо близько до серця.

Дійсно, ми оголосили війну Америці і Британії з нашого щирого бажання забезпечити самозбереження Японії і стабілізацію Східної Азії, і ми були далекі навіть від думки про порушення суверенітету інших націй чи про власну територіальну експансію.

Але тепер війна триває близько чотирьох років. Незважаючи на зусилля, здійснені всіма нами, — доблесні дії нашої армії і флоту, працьовитість і ревність наших державних службовців і об'єднані зусилля нашого стомільйонного населення, — військова ситуація склалася не на користь Японії, тим часом як основні події у світі цілком повернулися проти її інтересів.

Навіть більше, противник застосував нову і найважчу бомбу, небаченої руйнівної сили, що забрала багато ні в чому не винних життів. Якщо ми вестимемо війну й далі, це означатиме не тільки жахливу загибель і знищення японського народу, але також призведе до загибелі всієї людської цивілізації.

Якщо ми вестимемо війну й далі, це означатиме не тільки жахливу загибель і знищення японського народу, але також призведе до загибелі всієї людської цивілізації.

Склалася така ситуація: як нам врятувати мільйони наших підданих і не принизити себе перед священними духами наших імператорських предків? Ось причина, чому ми наказали прийняти умови спільної декларації переможців.

Ми не можемо, але висловлюємо найщиріше почуття вдячності нашим союзникам у Східній Азії, що об'єднали свої зусилля з імперією за визволення Східної Азії.

Думки про тих офіцерів і солдатів і всіх тих, хто впав на полях боїв, тих, хто вмер на своїх посадах, чи тих, хто зустрів смерть інакше, і всі їхні покинуті родини ранять наше серце вдень і вночі.

Стан поранених і потерпілих від війни й усіх тих, хто втратив свої домівки і засоби до існування, є об'єктом нашої великої стурбованості.

Ми тонко усвідомлюємо заповітні почуття всіх вас, наші піддані. Однак це — щодо велінь часу і долі, що ми дозволили мостити шлях до загального миру для всіх майбутніх поколінь, скоряючись неминучому і терплячи нестерпне. Маючи можливість зберегти і підтримувати лад Імперії, ми завжди з вами, наші добрі і вірні піддані, покладаємося на вашу щирість і чесність.

Побоюємося найбільше будь-яких вибухів емоцій, що можуть породити непотрібні ускладнення, будь-яких братерських образ і чвар, які творять безладдя, що може завести вас в оману і змусить вас утратити довіру всього світу.

Нехай весь народ і далі як одна родина, від покоління до покоління, завжди твердо дотримує традицій непорушності їхньої божественної країни і зносить той важкий тягар відповідальності, що ліг на плечі країни, в якої попереду великий шлях. Об'єднайте всю вашу силу для творення, для майбутнього. Дотримуйте шляху справедливості, шляхетності духу і працюйте з тим рішенням, що ви можете возвеличити вічну славу Імперії і йти в ногу зі світовим прогресом.

Джуліус Роберт Оппенґеймер

(1904—1967)

Американський фізик, керівник «Манхеттенського проекту» — проекту створення американської атомної бомби.

Роберт Оппенґеймер народився в Нью-Йорку 22 квітня 1904 року. В 1925 році закінчив Ґарвардський університет. Кілька фундаментальних праць і відкриттів дозволили Оппенґеймеру стати одним з провідних фізиків-ядерників того часу. 1939 року він був залучений до робіт над ядерною зброєю, а з 1943-го очолив проект по створенню американської атомної бомби. В 1946—1952 роках Роберт Оппенґеймер головував у генеральному консультативному комітеті Комісії з атомної енергії. Після відмови підтримати проект створення водневої бомби був відсторонений від усіх робіт, пов'язаних з атомною зброєю, однак продовжував керувати (до 1966 року) Інститутом фундаментальних досліджень у Прінстоні. Помер Роберт Оппенґеймер 18 лютого 1967 року.

Створення атомної зброї — це, мабуть, одна з найтрагічніших подій в історії науки, коли фантастичні за сміливістю й значенням відкриття обернулися створенням зброї, здатної знищити всю людську цивілізацію. Одним з перших небезпеку атомної зброї усвідомив знаменитий данський фізик Нільс Бор, який звернувся до урядів країн і народів зі зверненням щодо заборони застосування ядерної енергії у воєнних цілях. Однак в умовах світової війни його голос не було почуто. Надто привабливим був «приз» в «ядерній гонці»: правителі й військові отримували наймогутнішу зброю, що забезпечувала перевагу над будь-яким противником, а фізики, за висловом ще одного геніального вченого, Енріко Фермі, — «чудову фізику». Не був винятком і Роберт Оппенґеймер. Очолюючи «Манхеттенський проект», він бачив перед собою мету — будь-що дати Америці ядерну зброю. Коли ж цю зброю було створено і вона довела свою страшну силу, його погляди почали змінюватися. У своїй промові перед колегами 3 листопада 1945 року в Лос-Аламосі, «батьківщині» атомної бомби, Оппенґеймер, з одного боку, говорив про те, що створення ядерної зброї було «органічно необхідно», а з другого — попереджав про небезпеки, яке вона несе людству.

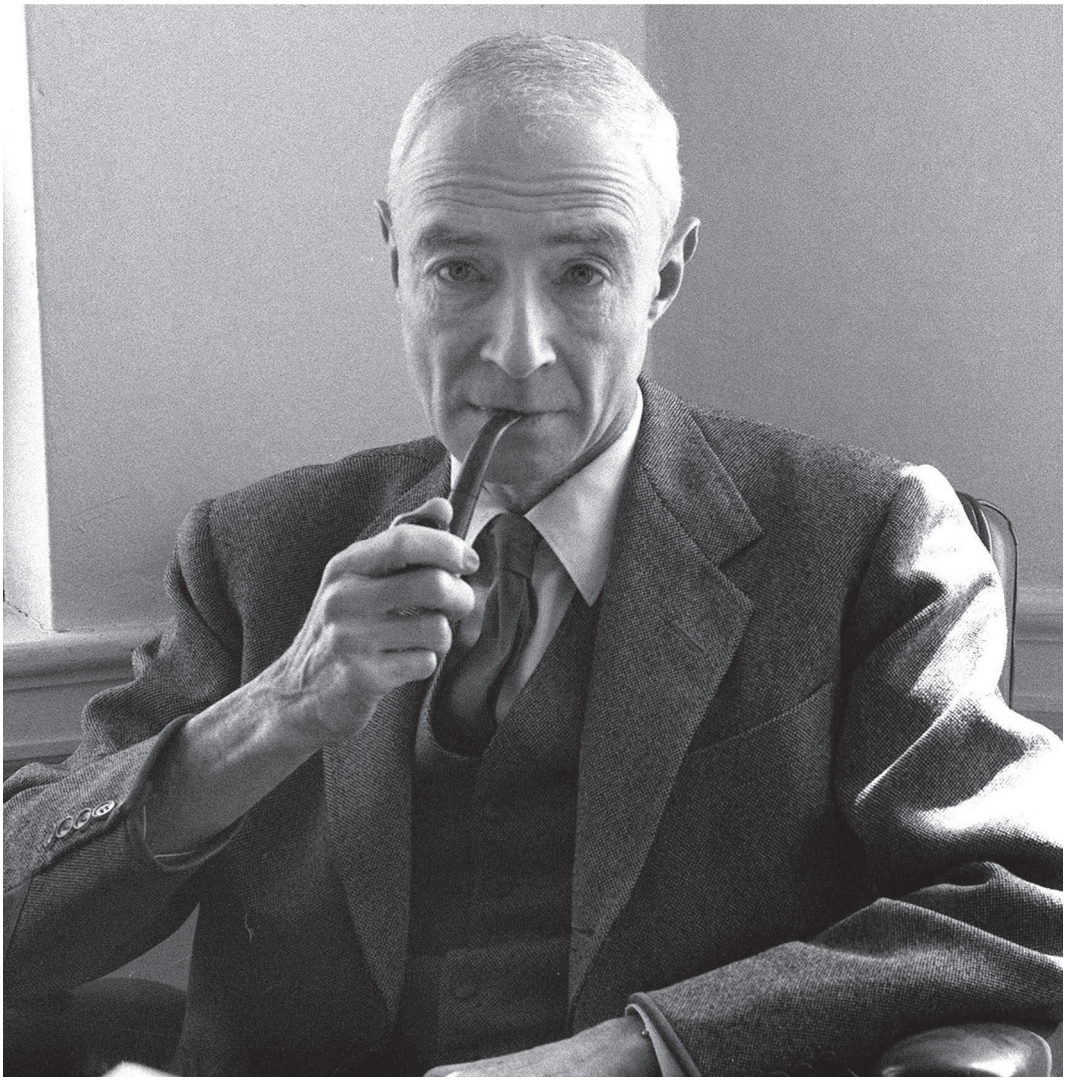

Промова в Лос-Аламосі

3 листопада 1945 року

Сьогодні я хотів би говорити з вами... як ваш побратим-учений і людина, так само як і ви, стурбована тією неприємною ситуацією, у якій ми опинилися.

...Розглядаючи нинішнє становище в науці, слід замислитися про те, чим керувалися люди, що приходили сюди працювати... Насамперед була величезна тривога, що ворог може розробити цю зброю раніше за нас, і сильне почуття, принаймні на початку, що без ядерної зброї перемогу здобути буде дуже важко або вона відсунеться на неможливо, неймовірно довгий час. Ця тривога трохи вляглася, коли стало зрозуміло, що війну буде виграно в будь-якому разі. Деким, як мені здається, керувала цікавість, і це цілком зрозуміло; інших вабив дух пригоди, і це теж абсолютно правильно. У третіх були політичні аргументи: «Ми знаємо, що ядерна зброя в принципі можлива, і несправедливо, якщо це залишиться несправдженою можливістю. Світ повинен знати, що можна зробити в цій сфері, і зробити це»... І нарешті (і теж цілком справедливо), було почуття, що крім Сполучених Штатів у світі немає іншого місця, де завдання розробки атомної зброї з більшою ймовірністю знайшло б своє розв'язання і було б менше шансів на поразку. Певен, усі доводи, що їх наводили ці люди, правда, і в той чи інший момент життя я і сам усе це говорив.

Але якщо говорити безпосередньо про причину — ми зробили цю роботу, тому що вона була органічно необхідна... Якщо ви вчений, ви вірите, що відкривати принципи світоустрою — благо, з'ясовувати властивості реальності — благо, і благо повернути на користь усього людства найбільшу силу з усіх можливих, щоб контролювати світ і керувати ним відповідно до людських ідеалів і цінностей.

...ми зробили цю роботу, тому що вона була органічно необхідна...

...Не можна бути вченим, якщо не вірити, що дізнаватися нове — це добре. Не можна і неможливо бути вченим, якщо не вважати вищою цінністю можливість ділитися своїми знаннями з кожним, кого вони зацікавлять. Неможливо бути вченим, якщо не думати, що знання про світ і сила, яку вони дають,— це невід'ємне надбання людства, і що ви використовуєте її, щоб допомогти поширенню знань, і готові прийняти всі наслідки.

...Думаю, буде справедливо сказати, що атомна зброя — загроза кожній людині, і в цьому сенсі це спільна проблема, така ж спільна, як проблема розгрому нацистів, що стояла перед союзницькими військами. Думаю, для того, щоб упоратися з цією проблемою, необхідне цілковите відчуття спільної відповідальності. Не думаю, що люди почнуть брати участь у розв'язанні проблеми, якщо вони не усвідомлюють здатності зробити свій внесок. Думаю, це галузь, у якій здійснення спільної відповідальності має певні і безперечні переваги. Це нова галузь, де самі лише новизна і специфічні характеристики

технічних операцій дають можливість установити спільність інтересів, яку можна практично вважати експериментальним зразком міжнародного співробітництва. Я говорю про це як про експериментальний зразок, тому що цілком очевидно: контроль над ядерною зброєю не може сам по собі бути єдиною кінцевою метою подібної операції. Єдиною кінцевою метою може бути об'єднаний світ, де немає місця війні... Подібної мети нелегко досягти, і я хочу роз'яснити, яку це обіцяє величезну зміну настроїв. Є речі, які ми шануємо дуже високо і цілком справедливо; я б сказав, що слово «демократія» серед них не на останньому місці. Багато є місць у світі, де немає демократії. Але є й інші цінності. І коли я говорю про новий настрій у міжнародних відносинах, я маю на увазі, що навіть при всій важливості цих дорогих нам речей, за які американці готові покласти свої життя — і більшість з нас напевно могли б віддати життя, — при всій важливості цих речей ми усвідомлюємо, що є щось глибше. А саме: спільний зв'язок з іншими людьми по всьому світу.

...Ми не тільки вчені, ми ще й люди. Ми не можемо забути про те, що залежимо від таких же людей, як ми... Це найдужчі зв'язки у світі, сильніші, аніж ті, що зв'язують нас одне з одним. Найглибші зв'язки — ті, що зв'язують нас з такими ж людьми, як ми.

Гаррі Трумен

(1884—1972)

Американський державний і політичний діяч,
33-й Президент США.

Гаррі Трумен народився 8 травня 1884 року в родині небагатого фермера зі штату Міссурі. Як командир артилерійської батареї брав участь у Першій світовій війні, у 1922 році був обраний суддею окружного суду в місті Канзас-Сіті. У 1934 році за підтримкою Демократичної партії Гаррі Трумена було обрано до Сенату Конгресу США від штату Міссурі. У 1944 році він був висунутий кандидатом у віце-президенти разом з президентом Рузвельтом, який переобирався на четвертий термін.
12 квітня 1945 року, після смерті Франкліна Рузвельта, Гаррі Трумен став 33-м Президентом США. У 1948 році йому вдалося виграти президентську гонку й переобратися на другий термін. Під час президентства Трумена Конгрес прийняв XXII Поправку до Конституції США, що обмежувала перебування однієї особи на посаді Президента двома термінами, але на Трумена ця поправка не поширювалася (оскільки закон не має зворотної сили). Однак він не став висувати свою кандидатуру на чергових виборах. Після своєї відставки в березні 1953 року Трумен брав активну участь у передвиборних кампаніях Демократичної партії, писав мемуари, їздив по країні й виступав з лекціями. Помер Гаррі Трумен 26 грудня 1972 року.

Звернення Президента Трумена до обох палат Конгресу США 12 березня 1947 року стало логічним продовженням «фултонської промови» Вінстона Черчілля. Незадовго до цього Великобританія поінформувала Білий дім, що Лондон більше не може надавати допомогу урядам Греції й Туреччини, де виникла загроза захоплення влади прокомуністичними силами. На зустрічі з членами Конгресу заступник держсекретаря США Д. Ачесон заявив, що «втрата» Греції й Туреччини ініціює «ефект доміно» і може призвести до поширення комунізму в південноєвропейському й азіатському регіонах. Конгресмени погодилися на виділення коштів для допомоги грецькій і турецькій владі. У своїй промові в Конгресі президент обґрунтував необхідність відмови від політики ізоляціонізму й закликав до більш активного втручання в європейські та азіатські справи. Програма «стримування» СРСР по всьому світу ввійшла в історію під назвою «доктрина Трумена» і стала фундаментом зовнішньої політики США в другій половині XX століття.

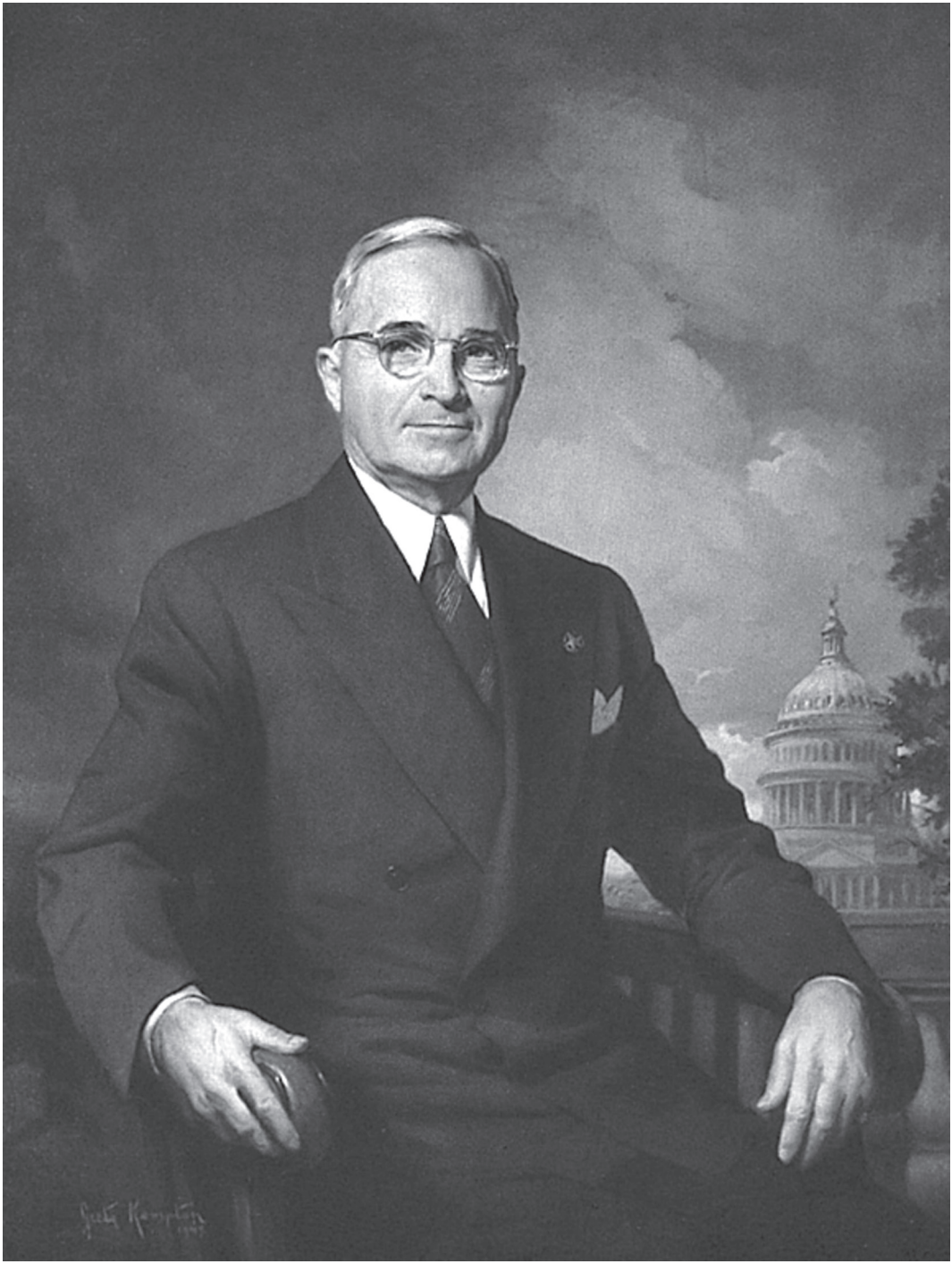

Промова на засіданні Конгресу («Доктрина Трумена»)

12 березня 1947 року

Пане президент, пане спікер, члени Конгресу Сполучених Штатів!

Моя поява перед об'єднаною сесією Конгресу викликана тривожною ситуацією, що склалася сьогодні у світі. Мова йде про зовнішню політику і національну безпеку нашої країни. Один з аспектів нинішньої ситуації, який я маю намір подати сьогодні на ваш розгляд і рішення, стосується Греції і Туреччини.

Сполучені Штати отримали від грецького уряду терміновий запит про надання йому фінансової й економічної допомоги. Попередні доповіді Американської економічної місії, що перебуває зараз у Греції, й американського посла в Греції підтверджують заяву уряду Греції про пекучу потребу допомоги для забезпечення виживання Греції як вільної держави.

Я не думаю, що американський народ і Конгрес не захочуть почути прохання грецького уряду.

Греція — небагата країна. Відсутність достатніх природних ресурсів завжди змушувала грецький народ тяжко працювати, щоб вижити. З 1940 року ця працьовита і миролюбна країна пережила інтервенцію, чотирирічну ворожу окупацію і гостру внутрішню боротьбу. Коли визвольні сили ввійшли в Грецію, вони виявили, що німці, відступаючи, зруйнували практично всі залізниці й автомобільні шляхи, портові споруди, засоби зв'язку і торговий флот. Було спалено понад тисячу сіл. 85 відсотків дітей виявилися хворі на туберкульоз. Домашня худоба, птиця і водяна живність майже повністю зникли. Інфляція ліквідувала практично всі заощадження.

У результаті таких трагічних обставин войовничій меншості, що скористалася людськими злигоднями і вбогістю, вдалося створити в країні політичний хаос, який на сьогодні зробив економічне відродження неможливим.

Сьогодні Греція не має у своєму розпорядженні засобів для фінансування імпорту тих товарів, що необхідні для простого виживання. У цих обставинах народ Греції не може добитися успіху в розв'язанні своїх проблем реконструкції господарства. Греція доконче потребує фінансової та економічної допомоги, яка дозволила б їй відновити закупівлі продовольства, одягу, палива і посівного матеріалу. Усе це вкрай необхідно для виживання її народові і може бути придбано лише за кордоном. Греція повинна дістати допомогу для імпорту товарів, потрібних для відновлення внутрішнього ладу і безпеки, таких бажаних для її політичного та економічного відродження.

Грецький уряд також попросив допомоги у досвідчених американських адміністраторів, економістів та інженерів для забезпечення ефективного використання наданої їй фінансової та іншої допомоги з метою створення стабільної самодостатньої економіки і вдосконалювання державного механізму.

Сьогодні самому існуванню грецької держави загрожує терористична діяльність кількох тисяч озброєних осіб, керованих комуністами, що кидають виклик владі уряду в деяких місцевостях, особливо в тих, що розташовані біля північних кордонів країни. Комісія, призначена Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй, займається в цей час розслідуванням тривожної ситуації в Північній Греції і нібито здійснюваних порушень кордонів, що проходять між Грецією й Албанією, Болгарією і Югославією.

Тим часом грецький уряд не в змозі справитися з ситуацією. Грецька армія слабка і погано оснащена. Якщо їй доведеться відновити владу уряду на всій грецькій території, вона потребує спорядження й озброєння. Греції потрібна допомога, щоб стати самодостатньою і поважаючою себе демократичною країною.

Цю допомогу їй повинні надати Сполучені Штати. Ми вже надали Греції певну економічну й іншу допомогу, але її недостатньо.

У світі не існує іншої країни, до якої може звернутися демократична Греція. Жодна інша країна не готова і не здатна надати необхідну підтримку демократичному грецькому уряду.

Англійський уряд, який раніше допомагав Греції, не зможе з 31 березня надавати й далі фінансову чи економічну допомогу. Велика Британія змушена скоротити або припинити виконання своїх зобов'язань у деяких країнах світу, включаючи Грецію.

Ми розглянули питання про те, яким чином зможе допомогти в цій кризі Організація Об'єднаних Націй. Але склалася важка ситуація, що вимагає негайних дій, а ООН і пов'язані з нею організації не в змозі надати допомогу необхідного характеру.

Грецький уряд функціонує в атмосфері хаосу й екстремізму. Він накоїв багато помилок. Надання допомоги цій країні не означає, що Сполучені Штати виправдовують усе, що грецький уряд зробив чи зробить. Ми засуджували в минулому і засуджуємо тепер екстремістські заходи, здійснені як правими, так і лівими. Ми рекомендували в минулому виявляти терпимість, рекомендуємо виявляти її і зараз.

Сусідка Греції, Туреччина, також заслуговує нашої уваги. Цілком очевидно, що для волелюбних народів світу майбутнє Туреччини як незалежної й економічно здорової держави не менш важливе, ніж майбутнє Греції. Обставини, у яких опинилася сьогодні Туреччина, істотно відрізняються від грецької ситуації. Туреччина уникла тих лих, що обрушилися на Грецію. І в роки війни Сполучені Штати і Велика Британія надавали Туреччині матеріальну допомогу.

І все-таки Туреччина потребує зараз нашої допомоги.

Після закінчення війни Туреччина запросила фінансову допомогу у Великої Британії і Сполучених Штатів з метою проведення модернізації країни, необхідної для збереження національної територіальної цілісності. Ця територіальна цілісність життєво важлива для збереження ладу на Середньому Сході.

Англійський уряд повідомив нам, що у зв'язку з їхніми власними труднощами він не зможе далі надавати фінансову чи економічну допомогу Туреччині.

Як і у випадку з Грецією, якщо Туреччині випаде дістати допомогу, її повинні надати Сполучені Штати. Ми — єдина країна, здатна надати таку допомогу.

Я усвідомлюю повною мірою широке коло наслідків можливого рішення про надання Сполученими Штатами допомоги Греції та Туреччині і я зараз обговорю ці наслідки разом з вами.

Однією з головних цілей зовнішньої політики Сполучених Штатів є створення умов, за яких ми та інші держави світу зможемо виробити спосіб життя, вільний від примусу. У ході війни з Німеччиною та Японією це питання було основним. Ми здобули перемогу над країнами, що хотіли нав'язати іншим народам свою волю і свій спосіб життя.

Однією з головних цілей зовнішньої політики Сполучених Штатів є створення умов, за яких ми та інші держави світу зможемо виробити спосіб життя, вільний від примусу.

Для того щоб гарантувати мирний, вільний від примусу розвиток держав, Сполучені Штати взяли на себе керівну роль у створенні Організації Об'єднаних Націй. Ця організація утворена з метою забезпечення всім своїм членам свободи і незалежності на довгі часи. Однак ми не доб'ємося нашої мети, якщо не виявимо готовності допомогти волелюбним народам убезпечити свої вільні інститути і свою територіальну цілісність від агресорів, що прагнуть нав'язати їм свої тоталітарні режими. Це є не чим іншим, як відвертим визнанням, що тоталітарні режими, нав'язані народам у результаті прямої чи непрямої агресії, підривають основи міжнародного ладу і, отже, безпеки Сполучених Штатів.

Народам деяких країн світу в недавньому минулому були нав'язані тоталітарні режими. Уряд Сполучених Штатів часто висловлював протести проти примусу і залякування, що, на порушення Ялтинської угоди, мали місце в Польщі, Румунії та Болгарії. Я повинен також сказати, що аналогічні події розвивалися і в деяких інших країнах.

На цьому етапі світової історії майже всі країни повинні самі вибрати для себе спосіб життя. Але надто вже часто цей вибір виявляється невільним.

Один спосіб життя заснований на волі більшості і має вільні інститути, представницький уряд, вільні вибори, гарантії особистої свободи, свободу слова і релігії і свободу від політичного гніту.

Другий спосіб життя ґрунтується на волі меншості, силою нав'язаної більшості. Він спирається на терор і гноблення, контрольовану пресу і радіо, підтасовані вибори і придушення особистих свобод.

Я переконаний, що політикою Сполучених Штатів повинна бути підтримка вільних народів, що чинять опір зовнішньому тиску чи спробам озброєної меншості підкорити їх собі.

Я переконаний, що ми повинні допомогти вільним народам самим визначити своє майбутнє.

Я переконаний, що наша допомога повинна виявлятися в першу чергу економічними і фінансовими засобами, які істотно важливі для економічної стабільності і для забезпечення нормального ходу політичних процесів.

Світ не статичний і статус-кво не священний. Але ми не повинні дозволити зміни статус-кво на порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй за допомогою таких методів, як примус, чи таких викрутасів, як політична інфільтрація. Надаючи допомогу вільним і незалежним державам у збереженні їхньої свободи, Сполучені Штати затвердять принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Досить глянути на карту, щоб усвідомити, що виживання і цілісність грецької держави мають величезну вагу в світовому масштабі. Якщо Греція підпаде під контроль озброєної меншості, результати цього для Туреччини, її сусідки, проявляться негайно і будуть дуже серйозними. Сум'яття і безладдя можуть поширитися по всьому Середньому Сходу.

Навіть більше, зникнення Греції як вільної держави вплине на ті країни Європи, народи яких долають величезні складності, щоб захистити свою свободу і незалежність, намагаючись одночасно відновити шкоду, завдану війною.

Буде незмірною трагедією, якщо ці країни, що ведуть з незначними шансами на успіх таку довгу боротьбу, проґавлять перемогу, заради досягнення якої вони зазнали таких великих жертв. Катастрофа вільних інститутів і втрата незалежності виявилися б згубними не тільки для них, а й для всього світу. Розчарування і, можливо, цілковита катастрофа швидко б стали долею сусідніх народів, що прагнуть зберегти свою свободу і незалежність.

Якщо нам не вдасться допомогти Греції і Туреччині в цей доленосний час, наслідки цього виявляться дуже важкими не тільки для Заходу, але і для Сходу.

Ми повинні почати негайні і рішучі дії.

Тому я прошу Конгрес затвердити асигнування на допомогу Греції і Туреччині в розмірі 400 мільйонів доларів на період, що закінчується 3 червня 1948 року. Запитуючи ці кошти, я врахував максимальний розмір допомоги, яку буде надано Греції з тих 350 мільйонів доларів, що у відповідь на мій запит щодо недавнього рішення Конгресу виділені для запобігання голоду і стражданням у країнах, розорених війною.

На додачу до коштів я прошу Конгрес санкціонувати направлення цивільного і військового персоналу до Греції і Туреччини на прохання цих країн. Це необхідно для надання допомоги в розв'язанні завдань реконструкції і з метою контролю за використанням тієї фінансової і матеріальної допомоги, яка може бути надана. Я рекомендую, щоб були виділені кошти, необхідні для організації інструктажу і навчання спеціально відібраного грецького і турецького персоналу.

І нарешті, я прошу, щоб Конгрес затвердив закони, які дозволять невідкладно і найбільш ефективно використовувати кошти, що виділяються, для придбання необхідних товарів, продовольства й устаткування.

У разі виникнення потреби в додаткових коштах чи додаткових повноваженнях для реалізації наміченого в цьому посланні я не неодмінно повідомлю про це Конгрес. У цьому питанні виконавча і законодавча галузі уряду мають працювати спільно.

Ми вибираємо дуже відповідальне рішення у визначенні шляху. Я не рекомендував би цей шлях, якби альтернатива не мала ще серйознішого характеру.

Ми вибираємо дуже відповідальне рішення у визначенні шляху. Я не рекомендував би цей шлях, якби альтернатива не мала ще серйознішого характеру. Сполучені Штати вклали 341 мільярд доларів у перемогу в Другій світовій війні. Цей внесок є і нашим внеском у свободу і мир в усьому світі.

Рекомендована мною допомога Греції і Туреччині складає не набагато більше однієї десятої одного відсотка цього внеску. Здоровий глузд підказує, що нам слід оберігати цей внесок і стежити за тим, щоб він не виявився марним.

Тоталітарні режими підживлюються вбогістю і нестатками. Їхнє насіння зростає і розповсюджується на неродючому ґрунті бідності і безладу. Воно досягає цілковитої зрілості, коли надія людей на краще життя вмирає. Ми повинні зберегти цю надію живою.

Тоталітарні режими підживлюються вбогістю і нестатками. Їхнє насіння зростає і розповсюджується на неродючому ґрунті бідності і безладу. Воно досягає цілковитої зрілості, коли надія людей на краще життя вмирає. Ми повинні зберегти цю надію живою. Вільні люди світу сподіваються на нашу підтримку в збереженні їхніх свобод.

Якщо ми зазнаємо невдачі в здійсненні нашого керівництва, ми поставимо під загрозу мир в усьому світі. Разом з тим ми поставимо під загрозу благополуччя нашої власної держави. Швидкий розвиток подій наклав на нас величезну відповідальність.

Я переконаний, що Конгрес правильно оцінить цю відповідальність.

U.S.

Маршалл Джордж Кетлет

(1880—1959)

Американський військовий, політичний і державний діяч, ініціатор американського плану повоєнного відновлення європейської економіки, лауреат Нобелівської премії миру 1953 року.

Народився 31 грудня 1880 року в місті Юніонтаун, штат Пенсільванія, у родині процвітаючого торговця вугіллям. Закінчивши в 1901 році Вірґінський військовий інститут, дістав призначення в сухопутні війська й незабаром був відправлений на Філіппіни. З 1919 по 1924 рік був ад'ютантом Джона Дж. Першінґа, на той час — командувача армії США, потім три роки служив у Китаї. 1938 року Маршалл обійняв посаду помічника начальника воєнного планування генерального штабу. 1 вересня 1939 року, на самому початку Другої світової війни, він був призначений начальником штабу сухопутних військ США. На цій посаді генерал Маршалл перебував до листопада 1945 року. У лютому 1947 року Президент Трумен призначив Джорджа Маршалла державним секретарем США. Вершиною його дипломатичної кар'єри, що тривала два роки, став «план Маршалла» — програма відновлення європейської економіки, яку було вщент зруйновано після Другої світової війни. 1950 року він знову повернувся на військову службу, на посаду міністра оборони. Через рік, після закінчення війни в Кореї, Маршалл за станом здоров'я подав у відставку. В 1953 році він отримав Нобелівську премію миру «за досягнення мирного часу, що знайшли відображення у "плані Маршалла"». Помер Джордж Кетлет Маршалл 16 жовтня 1959 року у Вашингтоні.

5 червня 1947 року державний секретар США Джордж Кетлет Маршалл виступив у Гарвардському університеті. У промові, що тривала всього 10 хвилин, він виклав план відновлення економіки європейських країн, який передбачав виділення до 20 мільярдів доларів (усього ця сума склала близько 12 мільярдів) на надання економічної допомоги європейським країнам, за умови їхніх скоординованих дій і прийняття ними розумного плану використання цих коштів. Для узгодження заходів щодо реалізації цього плану 12 липня у Парижі зібралися представники 16 країн Європи і США. «План Маршалла» передбачав участь і країн прорадянського блоку, однак керівництво СРСР відмовилося від участі в програмі й заборонило робити це своїм сателітам у Східній Європі. Результатом реалізації «плану Маршалла» стала не тільки його основна мета — відновлення економіки Європи, але й ціла низка інших. Отримані європейськими країнами гроші значною мірою були використані ними для придбання у США необхідних товарів та обладнання, що у свою чергу виявилося потужним імпульсом для американської економіки. Крім того, більшість істориків вважають, що успішна реалізація «плану Маршалла» зупинила подальше поширення комунізму в Європі.

Виступ у Гарвардському університеті («План Маршалла»)

5 червня 1947 року

Мені немає потреби говорити вам, панове, що ситуація в світі дуже серйозна. Це має бути очевидним для всіх розумних людей. Я вважаю, що єдиними труднощами є те, що ця проблема складна до такої міри, що вся інформація, що доводиться пресою і радіо до відома громадськості, вкрай утруднює для рядової людини з вулиці чітку оцінку ситуації. Крім того, народ нашої країни територіально далекий від регіонів світу, що бідують, і йому важко зрозуміти незавидне становище багатостраждальних народів та їхнє ставлення до такого становища, так само як американцям важко усвідомити і той вплив, який ці народи роблять на свої уряди в зв'язку з нашими зусиллями сприяти встановленню миру в усьому світі. Під час розгляду того, що потрібно для відновлення Європи, були зроблені правильні оцінки втрат людських життів, руйнувань міст, заводів, шахт і залізниць; але в останні місяці стало очевидно, що ці руйнування, можливо, менш серйозні, ніж порушення всієї структури європейської економіки. Протягом останніх десяти років умови були вкрай ненормальними. Гарячкові спроби підтримати свій військовий потенціал спостерігалися в усіх національних економіках. Промислове устаткування стало непридатним чи геть застаріло. Практично всі виробництва, що існували, опинившись під п'ятою деспотичного і руйнівного нацистського правління, були підпорядковані німецькій військовій машині. У результаті фінансових утрат, поглинання шляхом націоналізації чи простого руйнування зникли приватні підприємства, банки, страхові компанії, судноплавні компанії, перервалися давні торгові зв'язки. У багатьох країнах була дуже підірвана довіра до місцевої валюти. Під час війни відбувся цілковитий розпад європейської структури підприємництва. Відновленню серйозно зашкодив той факт, що через два роки після припинення воєнних дій не вдалося домогтися мирних домовленостей з Німеччиною й Австрією. Але навіть якби вдалося домогтися швидкого розв'язання цих складних проблем, цілком очевидно, що відновлення економічної структури Європи вимагає набагато більшого часу і серйозніших зусиль, ніж передбачалося раніше. У цього питання є ще цікавіший і серйозніший аспект. Фермер завжди виробляв продовольчі товари і міняв їх у городянина на інші життєво необхідні продукти. Поділ праці є основою сучасної цивілізації. Тепер йому загрожує розвал. Міські виробничі підприємства випускають недостатньо товарів для обміну на вироблені фермером продукти харчування. Не вистачає сировини і палива. Бракує промислового устаткування або воно зношене. Фермер не може знайти в продажу необхідних йому товарів. У результаті збут виробленого ним сільськогосподарського продукту за гроші, якими він не може скористатися, здається йому невигідною угодою. Тому великі земельні ділянки, що використовувалися ним раніше під

посіви, нині він пускає під пасовища. Він витрачає більше зерна для відгодівлі худоби і має у своєму розпорядженні достатній обсяг продуктів харчування для себе і своєї родини, при тому що йому може бракувати одягу та інших найпростіших засобів цивілізації. У той же час людям у містах не вистачає продуктів харчування і пального. У результаті уряди виявляються змушеними використовувати іноземні гроші і кредити для придбання продуктів за кордоном. Цей процес вичерпує фінансові фонди, конче необхідні для відновлення економіки. Таким чином, швидко розвивається дуже серйозна ситуація, що не віщує нічого доброго для світу.

Сучасній системі поділу праці, що ґрунтується на обміні виробленою продукцією, загрожує розвал.

Справжній стан справ полягає в тому, що в найближчі три чи чотири роки потреби Європи в іноземних — насамперед американських — продуктах харчування та інших життєво важливих товарах будуть настільки перевищувати її здатність розплатитися за них, що їй буде потрібна солідна додаткова допомога, щоб уникнути дуже серйозного погіршення економічної, соціальної і політичної ситуації.

Порятунок у тому, щоб розірвати зачароване коло і відновити віру європейців в економічне майбутнє їхніх власних країн і Європи в цілому. Промисловець і фермер повсюдно повинні бути готові обмінювати продукти своєї праці на гроші, вартість яких не повинна братися під сумнів.

Крім деморалізуючого впливу на весь світ і можливості виникнення безпорядків у результаті поширення почуття розпачу серед народів, про які йдеться, слід мати на увазі і наслідки, які обіцяють зроблені кроки економіці Сполучених Штатів.

Логічно, що Сполучені Штати повинні зробити все від них залежне, щоб допомогти світові повернути нормальне економічне здоров'я, без якого неможливі ні політична стабільність, ані міцний мир.

…Сполучені Штати повинні зробити все від них залежне, щоб допомогти світові повернути нормальне економічне здоров'я, без якого неможливі ні політична стабільність, ані міцний мир.

Наша політика спрямована не проти якої-небудь країни чи доктрини, а проти голоду, вбогості, розпачу і хаосу. Її метою повинно стати відродження у світі працюючої економіки, що дозволить створити політичні і соціальні умови для існування вільних інститутів. Така допомога, на моє переконання, не повинна мати тимчасовий характер і надаватися лише в міру виникнення різних криз. Будь-яка допомога, яку наш уряд вирішить надати в майбутньому, повинна забезпечувати лікування, а не бути півзаходом.

Я впевнений, що будь-який уряд, який виявив бажання надати допомогу у відновленні Європи, знайде цілковиту готовність до співробітництва з боку уряду Сполучених Штатів. У той же час жоден уряд, який плестиме інтриги

з метою завадити відновленню інших країн, не може очікувати від нас допомоги. Крім того, уряди, політичні партії чи групи, що прагнуть увічнити людські страждання, для того щоб дістати політичні чи інші вигоди, зустрінуть протидію з боку Сполучених Штатів.

Будь-яка допомога, яку наш уряд вирішить надати в майбутньому, повинна забезпечувати лікування, а не бути півзаходом.

Уже стало очевидним, що, перш ніж Сполучені Штати зроблять подальші кроки, намагаючись зм'якшити ситуацію і допомогти європейським країнам почати своє відродження, необхідна якась домовленість між цими країнами щодо вимог ситуації і ролі, яку самі ці країни будуть відігравати, для того щоб будь-які заходи, що можуть бути вжиті нашим урядом, дали користь. Було б неправильно, неефективно, якби наш уряд взявся одноосібно скласти програму того, як поставити економіку Європи на ноги. Це справа самих європейців. Ініціатива, по-моєму, повинна виходити від Європи. Роль нашої країни повинна полягати в наданні дружньої допомоги в розробці європейської програми в тій мірі, у якій це практично можливо для нас. Програма повинна бути спільною, домовленою між собою, якщо не всіма, то значною кількістю європейських держав. Істотним аспектом будь-якої успішної дії з боку Сполучених Штатів є розуміння народом Америки характеру проблеми і засобів, застосовуваних для її розв'язання. Слід уникати політичних пристрастей і упереджень. Окреслені мною труднощі можуть бути і будуть подолані передбачливістю і готовністю нашого народу усвідомити величезну відповідальність, яку історія з усією очевидністю поклала на нашу країну.

Джавахарлал Неру

(1889—1964)

Індійський державний і політичний діяч,
один з лідерів національно-визвольного руху,
перший прем'єр-міністр незалежної Індії.

Саме такий лідер потрібен був Індії. Джавахарлал Неру, який народився 14 листопада 1889 року в місті Аллахабад, здобув блискучу європейську освіту, всотав у себе західну культуру, і при цьому він завжди вірив у те, що Індія повинна бути вільною. Після повернення з Європи до Індії в 1920-х роках Неру взяв активну участь у політичному житті країни, в 1927 році був обраний головою Індійського національного конгресу (ІНК) — найстарішої й найбільшої політичної партії країни. Багато разів Неру опинявся за ґратами, що, однак, ніяк не могло вплинути на його принципи.
У вересні 1946 року Джавахарлал Неру був призначений віце-головою перехідного уряду Індії, 15 серпня 1947 року він став прем'єр-міністром Індійського Союзу[1], і залишився главою кабінету після того, як 26 січня 1950 року Індія остаточно здобула незалежність. Помер Джавахарлал Неру 27 травня 1964 року.

Довгий і важкий шлях добігав свого завершення. Ще багато чого треба зробити, попереду ще було безліч випробувань. Але в серпні 1947 року Індія, держава з тисячолітньою історією й великою культурою, здобула незалежність. Виступаючи з цієї нагоди 14 серпня в індійському парламенті, Джавахарлал Неру відзначив, що свобода — це насамперед відповідальність, а незалежність відкриває перед країною великі можливості й цілі, досягти яких можна тільки завзятою щоденною працею.

Промова з нагоди проголошення незалежності Індії

14 серпня 1947 року

Багато років тому ми призначили побачення долі, і зараз настав час виконати нам свою обіцянку, не сповна, але в дуже істотній мірі. Коли проб'є опівнічна година й увесь світ спокійно спатиме, Індія прокинеться, щоб жити і бути вільною. Настає момент, який рідко трапляється в історії, коли ми переходимо

[1] *Індійський Союз* — держава, яка утворилася після прийняття парламентом Великобританії акту щодо індійської незалежності (15 серпня 1947 року) та розділу Британської Індії на Індійський Союз і домініон Пакистан. 26 січня 1950 року, після прийняття першої індійської конституції, був перетворений в Індійську республіку.

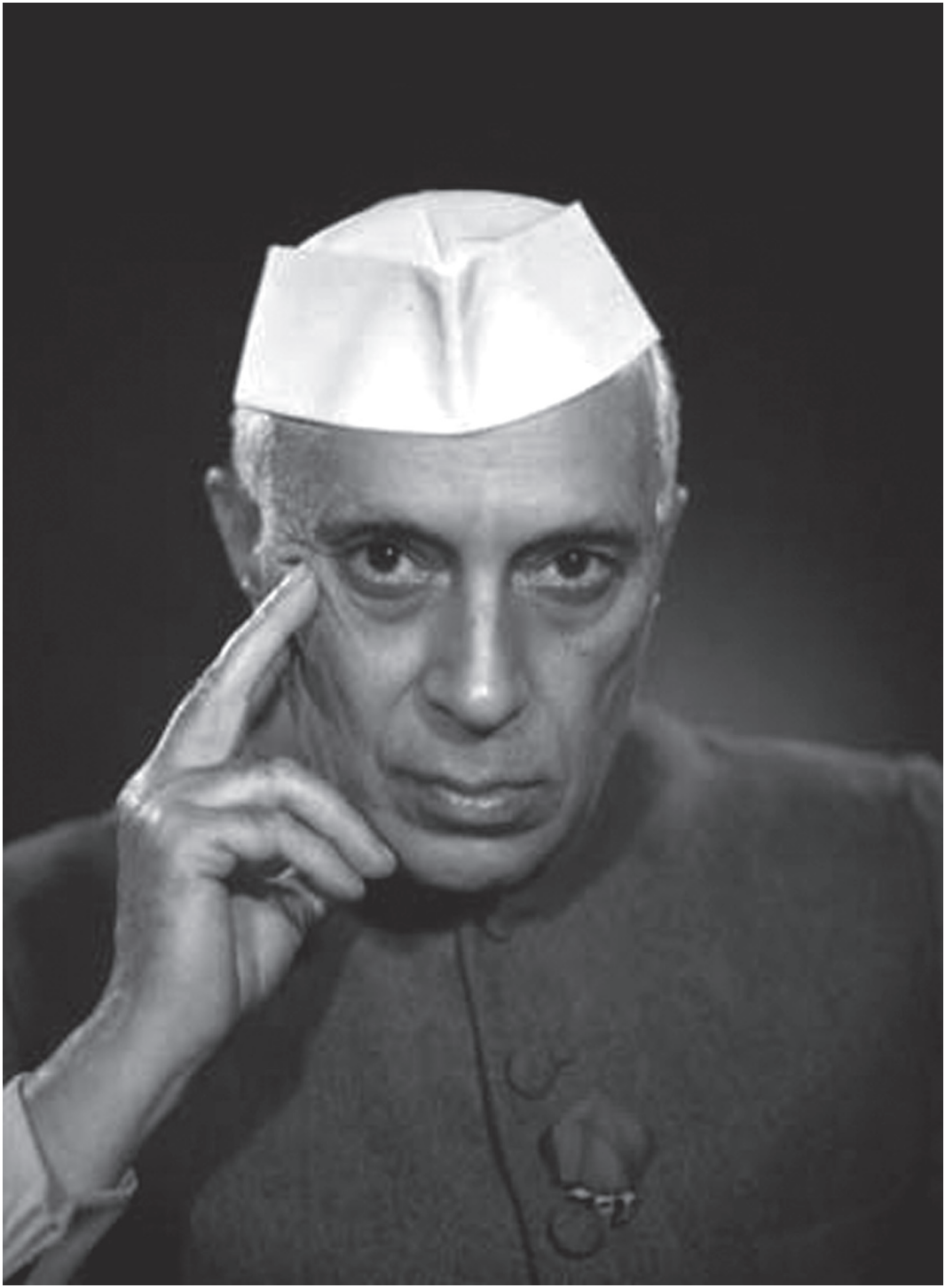

зі старого в нове, коли кінчається епоха, коли душа народу, так довго гнобленого, стає вільною. І в цю урочисту хвилину ми, як личить, даємо обітницю відданого служіння Індії та її народові і ще більшій меті — всьому людству.

Індія почала свій нескінченний шлях на зорі історії, і вже багато хто і багато століть є свідками її устремлінь, величі успіхів і гіркоти поразок. І в горі, і в щасті вона ніколи не відступала від свого шляху і не забувала про ідеали, які надавали їй сили. Сьогодні закінчується період лих, й Індія відкриває себе заново. Подія, яку ми відзначаємо сьогодні, — всього лише один крок, відкриття нової можливості для ще визначніших перемог і досягнень, що очікують нас попереду. Чи досить у нас хоробрості і мудрості, щоб не проґавити цю нагоду і прийняти виклик майбутнього?

Коли проб'є опівнічна година й увесь світ спокійно спатиме, Індія прокинеться, щоб жити і бути вільною.

Свобода і влада розуміють відповідальність. Відповідальність лежить на цій асамблеї, суверенному органі, що представляє суверенний народ Індії. Перед тим як здобути свободу, ми витерпіли всі можливі страждання, і наші серця обтяжені пам'яттю про цей скорботний час. Не всі страждання закінчилися для нас і тепер. Проте з минулим покінчено, і нас манить майбутнє.

Служіння Індії означає служіння мільйонам стражденних. Воно означає кінець бідності, неуцтву і нерівності можливостей.

Це майбутнє — не бездіяльний відпочинок, але невпинна праця, спрямована на виконання тих обітниць, що ми давали так часто, і того, що дамо зараз. Служіння Індії означає служіння мільйонам стражденних. Воно означає кінець бідності, неуцтву і нерівності можливостей. Метою найвеличнішої людини нашого покоління було витерти сльози з усіх щік. Можливо, це понад наші сили, але доки існують сльози і страждання, наша робота не закінчиться.

І тому ми повинні трудитися не покладаючи рук, щоб зробити наші мрії реальністю. Ці мрії про Індію, але вони стосуються й усього світу, всіх країн і народів, дуже тісно пов'язаних один з одним, щоб хоч одному здалося, що він може жити сам по собі. Кажуть, світ неподільний; неподільні і свобода, і процвітання, і лихо в цьому єдиному світі, який не можна більше членувати на окремі сегменти.

Ми звертаємося до народу Індії, чиїми представниками є, із закликом приєднатися до нас з рішучістю і вірою в цю чудову подію. Зараз не час для дрібної і деструктивної критики, не час для ворожнечі і взаємних звинувачень. Ми повинні збудувати величний дім вільної Індії, де зможуть жити всі її діти.

Микита Сергійович Хрущов

(1894—1971)

Радянський державний і політичний діяч,
перший секретар ЦК КПРС і Голова Ради Міністрів СРСР.

Народився 17 (5) квітня 1894 року в селі Калинівка Курської губернії в родині шахтаря. З 14 років працював слюсарем, чистильником котлів, техніком на шахті. У 1918 році вступив до лав ВКП(б). Брав участь у громадянській війні. Поштовхом до початку кар'єри М. С. Хрущова стало знайомство з Лазарем Кагановичем, який на початку 1920-х років очолював Компартію України.
У 1925 році Хрущов обійняв свою першу керівну посаду — партійного керівника Петрово-Мар'їнського повіту Сталінської губернії. З 1931 року перебував на партійній роботі в Москві, у 1935—1938 рр. — перший секретар Московського обласного й міського комітетів партії. У 1938 році М. С. Хрущов стає першим секретарем ЦК КП(б) УРСР і кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б), а ще через рік — членом Політбюро.
Під час Великої Вітчизняної війни Хрущов входив до керівництва військових рад Південно-Західного напрямку, Південно-Західного, Сталінградського, Південного, Воронезького та 1-го Українського фронтів. Закінчив війну у званні генерал-лейтенанта.
З 1944 року Хрущов знову перебуває в обоймі вищого керівництва України: спочатку він обійняв посаду Голови Ради Міністрів УРСР, а з 1947-го — першого секретаря ЦК Компартії України. Смерть І. Сталіна в березні 1953 року ініціювала боротьбу за владу в СРСР, з якої Хрущов вийшов переможцем. Спочатку спільно з Георгієм Маленковим йому вдалося змістити з усіх постів Л. Берію, а потім, після провалу в 1957 році змови так званої «антипартійної групи», — і самого Маленкова та його прибічників.
Ця перемога Хрущова, з одного боку, остаточно звільнила країну від небезпеки повернення сталінізму, але з другого — стала початком згортання демократичних змін. Усе частіше й частіше в стилі керівництва першої особи країни став проглядати горезвісний волюнтаризм. Багато в чому це стало й причиною Карибської кризи 1962 року, що поставила світ на межу ядерної війни. І це ж стало причиною примусової відставки Хрущова в жовтні 1964 року — єдиного подібного випадку в історії СРСР.
На пенсії Микита Хрущов, ім'я якого було фактично викреслене з історії Радянського Союзу, писав мемуари. Помер він 11 вересня 1971 року в Москві.

—— • ——

Шок, потрясіння, крах ідеалів, нерозуміння того, як жити далі, — такою була реакція рядових комуністів і членів нижчої ланки керівництва на доповідь Микити Хрущова XX з'їзду КПРС. Про репресії, звичайно,

знали, здогадувалися й про їхні жахливі масштаби. Але те, що про це говорилося з трибуни з'їзду партії, здавалося неймовірним. І головне, людина, яка нещодавно вважалася божеством, була фактично оголошена злочинцем...

Робота з'їзду, що відкрився в Москві 14 лютого 1956 року, йшла за звичним сценарієм. З'їзд вичерпав свій порядок денний, однак було оголошено про останнє, 20-те засідання, що мало відбутися вранці 25 лютого. Проникливі люди відразу помітили, що відбувається щось неординарне. Потрапити на це засідання можна було, тільки показавши спеціальну перепустку, що ретельно перевірялася охороною. Із залу виводили всіх, хто не повинен був бути присутнім на засіданні, не отримали на нього запрошення й представники закордонних делегацій. На трибуні М. С. Хрущов виступав п'ять годин. Майже весь цей час у величезному залі стояла гробова тиша. Після закінчення доповіді голова засідання М. О. Булганін запропонував дебати з доповіді не відкривати й питань не задавати. Було ухвалене рішення розіслати скорочений варіант доповіді партійним організаціям без опублікування його у відкритій пресі.

Незважаючи на те, що доповідь мала закритий характер, влітку 1956 року її текст з'явився на Заході. Світ, таким чином, отримав сигнал, що за «залізною завісою» відбуваються великі зміни...

Доповідь XX з'їзду КПРС[1]

25 лютого 1956 року

Товариші!

У Звітній доповіді Центрального Комітету партії XX з'їздові, у деяких виступах делегатів з'їзду, а також і раніше на Пленумах ЦК КПРС чимало говорилося про культ особи та його шкідливі наслідки.

Після смерті Сталіна Центральний Комітет партії став строго і послідовно проводити курс на роз'яснення неприпустимості чужого духові марксизму-ленінізму звеличування однієї особи, перетворення її в якусь надлюдину, що має надприродні якості, подібно до бога. Ця людина нібито все знає, все бачить, за всіх думає, все може зробити; вона непогрішима у своїх вчинках.

Таке поняття про людину, і, говорячи конкретно, про Сталіна, культивувалося в нас багато років.

У цій доповіді не ставиться завдання дати всебічну оцінку життя і діяльності Сталіна. Про заслуги Сталіна ще за його життя написано цілком досить книг, брошур, досліджень. Загальновідома роль Сталіна в підготовці і проведенні соціалістичної революції, у громадянській війні, у боротьбі за побудову соціалізму в нашій країні. Це всім добре відомо. Зараз мова йде про питання, що має величезне значення і для теперішнього і для майбутнього

[1] Ми наводимо лише вибрані фрагменти доповіді.

партії, — мова йде про те, як поступово складався культ особи Сталіна, що перетворився на певному етапі в джерело цілої низки найбільших і досить тяжких порушень партійних принципів, партійної демократії, революційної законності.

У зв'язку з тим, що не всі ще уявляють собі, до чого на практиці приводив культ особи, якої величезної шкоди було завдано порушенням принципу колективного керівництва в партії і зосередженням неосяжної, безмежної влади в руках однієї особи, Центральний Комітет партії вважає за потрібне доповісти XX з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу матеріали з цього питання…

Відома надзвичайна скромність генія революції Володимира Ілліча Леніна. Ленін завжди підкреслював роль народу як творця історії, керівну й організуючу роль партії як живого, самодіяльного організму, роль Центрального Комітету.

Марксизм не заперечує ролі лідерів робітничого класу в керівництві революційно-визвольним рухом.

Надаючи великого значення ролі ватажків і організаторів мас, Ленін, разом з тим, нещадно картав будь-які прояви культу особи, вів непримиренну боротьбу проти чужих марксизмові есерівських поглядів «героя» і «натовпу», проти спроб протиставити «героя» масам, народові…

За життя Леніна Центральний Комітет партії був дійсним виявленням колективного керівництва партією і країною. Будучи войовничим марксистом-революціонером, завжди непримиренним у принципових питаннях, Ленін ніколи не нав'язував силою своїх поглядів товаришам по роботі. Він переконував, терпляче роз'яснював свою думку іншим. Ленін завжди суворо пильнував за тим, щоб здійснювалися норми партійного життя, дотримувався Статут партії, вчасно скликалися з'їзди партії, Пленуми Центрального Комітету…

Крім усього великого, що зробив В. І. Ленін для перемоги робітничого класу і трудового селянства, для перемоги нашої партії і втілення в життя ідей наукового комунізму, його проникливість проявилася і в тому, що він своєчасно помітив у Сталіні саме ті негативні якості, що призвели згодом до тяжких наслідків. Занепокоєний подальшими долями партії і Радянської держави, В. І. Ленін дав цілком правильну характеристику Сталіну, вказавши при цьому, що треба розглянути питання про переміщення Сталіна з посади генерального секретаря у зв'язку з тим, що Сталін занадто грубий, недостатньо уважний до товаришів, примхливий і зловживає владою…

Як показали подальші події, тривога Леніна не була даремною: Сталін перший час після кончини Леніна ще рахувався з його вказівками, а потім став нехтувати серйозними застереженнями Володимира Ілліча.

Якщо проаналізувати практику керівництва партією і країною з боку Сталіна, вдуматися в усе те, що було допущено Сталіним, переконуєшся в справедливості побоювань Леніна. Ті негативні риси Сталіна, які за Леніна

проступали тільки в зародковому вигляді, розвинулися останніми роками в тяжкі зловживання владою з боку Сталіна, що завдало незчисленної шкоди нашій партії.

Ми повинні серйозно розібрати і правильно проаналізувати це питання для того, щоб виключити будь-яку можливість повторення навіть якої-небудь подібності того, що діялося за життя Сталіна, який виявляв цілковиту нетерпимість до колективності в керівництві і роботі, допускав грубе насильство над усім, що не тільки суперечило йому, але що здавалося йому, при його примхливості і деспотичності, суперечило його настановам. Він діяв не шляхом переконання, роз'яснення, кропіткої роботи з людьми, а шляхом нав'язування своїх настанов, шляхом вимоги беззастережного підкорення його думці. Той, хто чинив опір цьому або намагався доводити свою точку зору, свою правоту, той був приречений на виключення з керівного колективу з наступним моральним і фізичним знищенням. Це особливо проявилося в період після XVII з'їзду партії, коли жертвами деспотизму Сталіна стало багато чесних, відданих справі комунізму, видатних діячів партії і рядових працівників…

Ті негативні риси Сталіна, які за Леніна проступали тільки в зародковому вигляді, розвинулися останніми роками в тяжкі зловживання владою з боку Сталіна, що завдало незчисленної шкоди нашій партії.

Звертає на себе увагу та обставина, що навіть у розпалі запеклої ідейної боротьби проти троцькістів, зинов'євців, бухаринців та інших — до них не застосовувалися крайні репресивні заходи. Боротьба велася на ідейній основі. Але через кілька років, коли соціалізм був уже в основному побудований у нашій країні, коли були в основному ліквідовані експлуататорські класи, коли докорінно змінилася соціальна структура радянського суспільства, різко скоротилася соціальна база для ворожих партій, політичних течій і груп, коли ідейні противники партії були політично давно вже розгромлені, проти них почалися репресії.

І саме в цей період (1935—1937—1938 рр.) усталилась практика масових репресій по державній лінії спочатку проти противників ленінізму — троцькістів, зинов'євців, бухаринців, давно вже політично розбитих партією, а потім і проти багатьох чесних комуністів, проти тих кадрів партії, що винесли на своїх плечах громадянську війну, перші, найважчі роки індустріалізації і колективізації, що активно боролися проти троцькістів і правих, за ленінську лінію партії.

Сталін увів поняття «ворог народу». Цей термін відразу звільняв від необхідності будь-яких доказів ідейної неправоти людини або людей, з якими ти ведеш полеміку: він давав можливість кожного, хто в чомусь не згодний зі Сталіним, хто був тільки запідозрений у ворожих намірах, кожного, хто був просто обмовлений, піддати найжорстокішим репресіям, з порушенням

будь-яких норм революційної законності. Це поняття «ворог народу» по суті вже знімало, виключало можливість будь-якої ідейної боротьби чи висловлення своєї думки з тих чи інших питань навіть практичного значення. Основним і, по суті справи, єдиним доказом провини робилося, всупереч усім нормам сучасної юридичної науки, «зізнання» самого обвинуваченого, причому це «зізнання», як показала потім перевірка, отримувалось шляхом фізичних заходів впливу на обвинувачуваного…

Наша партія вела боротьбу за втілення в життя ленінських планів побудови соціалізму. Це була ідейна боротьба. Якби в цій боротьбі було виявлено ленінський підхід, уміле поєднання партійної принциповості з чуйним і уважним ставленням до людей, бажання не відштовхнути, не втратити людей, а прихилити їх до себе, то ми, ймовірно, не мали б такого грубого порушення революційної законності, застосування методів терору щодо багатьох тисяч людей. Виняткові заходи були б застосовані тільки до тих осіб, що вчинили дійсні злочини проти радянського ладу.

Звернімося до деяких фактів історії.

У дні, що передували Жовтневій революції, двоє членів ЦК партії більшовиків — Каменєв і Зинов'єв виступили проти ленінського плану збройного повстання. Навіть більше, 18 жовтня в меншовицькій газеті «Нове життя» вони опублікували свою заяву про підготовку більшовиками повстання і про те, що вони вважають повстання авантюрою. Каменєв і Зинов'єв розкрили тим самим перед ворогами рішення ЦК про повстання, про організацію цього повстання найближчим часом.

Це було зрадою справі партії, справі революції. В. І. Ленін у зв'язку з цим писав: «Каменєв і Зинов'єв видали Родзянко і Керенському рішення ЦК своєї партії про збройне повстання...» Він поставив перед ЦК питання про виключення Зинов'єва і Каменєва з партії.

Але після здійснення Великої Жовтневої соціалістичної революції, як відомо, Зинов'єв і Каменєв були висунуті на керівні посади. Ленін залучав їх до виконання найвідповідальніших доручень партії, до активної роботи в керівних партійних і радянських органах. Відомо, що Зинов'єв і Каменєв за життя В. І. Леніна зробили чимало інших великих помилок. У своєму «заповіті» Ленін застерігав, що «жовтневий епізод Зинов'єва і Каменєва, звичайно, не був випадковістю». Але Ленін не ставив питання про їхній арешт і, тим більше, про їхній розстріл.

Або візьмімо, приміром, троцькістів. Зараз, коли минув достатній історичний час, ми можемо говорити про боротьбу з троцькістами цілком спокійно і досить об'єктивно розібратися в цій справі. Адже навколо Троцького були люди, які аж ніяк не були вихідцями із середовища буржуазії. Частина з них була партійною інтелігенцією, а деяка частина — з робітників. Можна було б назвати цілу низку людей, котрі свого часу приєднувалися до троцькістів, але вони ж брали й активну участь у робітничому русі до революції і в ході самої Жовтневої соціалістичної революції, і в зміцненні завоювань цієї

найбільшої революції. Багато хто з них порвав з троцькізмом і перейшов на ленінські позиції. Хіба була необхідність фізичного знищення таких людей? Ми глибоко впевнені, що якби живий був Ленін, то такого крайнього заходу щодо багатьох з них не було б прийнято.

Такі лише деякі факти історії. А хіба можна сказати, що Ленін не наважувався застосовувати до ворогів революції, коли це справді було потрібно, найжорстокіші заходи? Ні, цього ніхто сказати не може. Володимир Ілліч вимагав жорстокої розправи з ворогами революції і робітничого класу і, коли виникала потреба, користувався цими заходами з усією нещадністю. Згадайте хоча б боротьбу В. І. Леніна проти есерівських організаторів антирадянських повстань, проти контрреволюційного куркульства в 1918 році та інших, коли Ленін, без вагання, приймав найрішучіші заходи стосовно ворогів. Але Ленін користувався такими заходами проти дійсно класових ворогів, а не проти тих, котрі помиляються, котрі оступаються, котрих можна шляхом ідейного впливу на них повести за собою і навіть зберегти в керівництві…

Розглядаючи питання про культ особи, нам потрібно насамперед з'ясувати, якої шкоди це завдало інтересам нашої партії…

Якщо в перші роки після смерті Леніна з'їзди партії і пленуми ЦК проводилися більш-менш регулярно, то пізніше, коли Сталін почав усе більш зловживати владою, ці принципи стали грубо порушуватись. Особливо це проявилося за останні півтора десятка років його життя. Хіба можна вважати нормальним той факт, що між XVIII і XIX з'їздами партії пройшло більш як тринадцять років, протягом яких наша партія і країна пережили стільки подій? Ці події настійно вимагали прийняття партією рішень з питань оборони країни в умовах Вітчизняної війни і з питань мирного будівництва в післявоєнні роки. Навіть після закінчення війни з'їзд не збирався понад сім років…

У цій практиці знайшло своє виявлення ігнорування з боку Сталіна норм партійного життя, нехтування ним ленінського принципу колективності партійного керівництва…

Сваволя Сталіна щодо партії, до її Центрального Комітету особливо проявилася після XVII з'їзду партії, що відбувся у 1934 році…

Потрібно нагадати, що XVII з'їзд партії увійшов в історію як з'їзд переможців. Делегатами з'їзду були обрані активні учасники будівництва нашої соціалістичної держави, багато з них вели самовіддану боротьбу за справу партії в дореволюційні роки в підпіллі і на фронтах громадянської війни, вони хоробро билися з ворогами, не раз дивились у вічі смерті і не здригнулися. Як же можна повірити, щоб такі люди в період після політичного розгрому зинов'євців, троцькістів і правих, після великих перемог соціалістичного будівництва виявилися «дворушниками», перейшли в табір ворогів соціалізму?

Це сталося в результаті зловживання владою з боку Сталіна, який почав застосовувати масовий терор проти кадрів партії.

Чому масові репресії проти активу все більше посилювалися після XVII з'їзду партії? Тому, що Сталін до цього часу так піднявся над партією і над народом, що він уже зовсім не рахувався ні з Центральним Комітетом, ні з партією. Якщо до XVII з'їзду він ще визнавав думку колективу, то після цілковитого політичного розгрому троцькістів, зинов'євців, бухаринців, коли в результаті цієї боротьби і перемог соціалізму було досягнуто згуртування партії, згуртування народу, Сталін усе більше і більше переставав зважати на членів ЦК партії і навіть на членів Політбюро. Сталін думав, що він може тепер сам вершити всі справи, а інші потрібні йому як статисти, всіх інших він тримав у такому стані, що вони повинні були тільки слухати і вихваляти його.

Після злочинницького вбивства С. М. Кірова почалися масові репресії і грубі порушення соціалістичної законності. Увечері 1 грудня 1934 року з ініціативи Сталіна (без рішення Політбюро — це було оформлено опитуванням тільки через два дні) була підписана секретарем Президії ЦВК Єнукідзе така постанова:

«1) Слідчій владі — вести справи обвинувачуваних у підготовці або здійсненні терористичних актів прискореним порядком;

2) Судовим органам — не затримувати виконання вироків про найвищу міру покарання через клопотання злочинців цієї категорії про помилування, тому що Президія ЦВК Союзу РСР не вважає за можливе приймати подібні клопотання до розгляду;

3) Органам Наркомувнусправ — здійснювати вироки про найвищу міру покарання щодо злочинців названих вище категорій негайно після винесення судових вироків».

Ця постанова стала підставою для масових порушень соціалістичної законності. У багатьох фальсифікованих слідчих справах обвинувачуваним приписувалася «підготовка» терористичних актів, і це позбавляло обвинувачуваних будь-якої можливості перевірки їхніх справ навіть тоді, коли вони на суді відмовлялися від вимушених своїх «зізнань» і переконливо спростовували висунуті їм обвинувачення.

Слід сказати, що обставини, пов'язані з убивством т. Кірова, досі приховують у собі багато незрозумілого і загадкового й вимагають найретельнішого розслідування. Є підстави думати, що вбивці Кірова, Ніколаєву, хтось допомагав з людей, зобов'язаних охороняти Кірова. За півтора місяця до вбивства Ніколаєв був арештований за підозрілу поведінку, але був випущений і навіть не обшуканий. Украй підозрілою є та обставина, що коли прикріпленого до Кірова чекіста 2 грудня 1934 року везли на допит, він виявився вбитим під час «аварії» автомашини, причому ніхто з осіб, що його супроводжували, при цьому не постраждав. Після вбивства Кірова керівники Ленінградського НКВС були зняті з роботи і дуже м'яко покарані, але в 1937 році були розстріляні. Можна думати, що їх розстріляли потім, щоб замести сліди організаторів убивства Кірова. *(Рух у залі.)*…

Масові арешти партійних, радянських, господарських, військових працівників завдали величезної шкоди нашій країні, справі соціалістичного будівництва.

Масові репресії негативно впливали на морально-політичний стан партії, породжували непевність, сприяли поширенню хворобливої підозрілості, сіяли взаємну недовіру серед комуністів. Активізувалися всілякі наклепники і кар'єристи.

Деяке оздоровлення в партійні організації внесли рішення січневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1938 року. Але широкі репресії тривали і в 1938 році.

І тільки тому, що наша партія має велику морально-політичну силу, вона зуміла справитися з важкими подіями 1937—1938 років, пережити ці події, виростити нові кадри. Але немає сумніву, що наше просування вперед до соціалізму і підготовка до оборони країни здійснювалися б успішніше, якби не величезні втрати в кадрах, яких ми зазнали в результаті масових, необґрунтованих і несправедливих репресій у 1937—1938 роках.

Ми обвинувачуємо Єжова в порушеннях 1937 року і правильно обвинувачуємо. Але треба відповісти на такі запитання: хіба міг Єжов сам, без відома Сталіна, заарештувати, наприклад, Косіора? Чи був обмін думками або рішення Політбюро з цього питання? Ні, не було, як не було цього і щодо інших подібних справ. Хіба міг Єжов вирішувати такі важливі питання, як питання про долю видатних діячів партії? Ні, було б наївним уважати це справою рук тільки Єжова. Ясно, що такі справи вирішував Сталін, без його вказівок, без його санкції Єжов нічого не міг робити.

Ми зараз розібралися і реабілітували Косіора, Рудзутака, Постишева, Косарєва та інших. На якій же підставі їх було заарештовано і засуджено? Вивчення матеріалів показало, що ніяких підстав до цього не було. Заарештовували їх, як і багатьох інших, без санкцій прокурора. Та в тих умовах ніякої санкції і не було потрібно; яка ще може бути санкція, коли все дозволяв Сталін? Він був головним прокурором у цих питаннях. Сталін давав не тільки дозволи, але і вказівки про арешти за своєю ініціативою. Про це слід сказати, щоб була цілковита ясність для делегатів з'їзду, щоб ви могли дати правильну оцінку і зробити відповідні висновки.

Факти показують, що багато зловживань було зроблено за вказівкою Сталіна, не зважаючи на будь-які норми партійної і радянської законності. Сталін був людина дуже недовірлива, з хворобливою підозрілістю, у чому ми переконалися, працюючи разом з ним. Він міг подивитися на людину і сказати: «Щось у вас сьогодні очі бігають», або: «Чому ви сьогодні часто відвертаєтеся, не дивитеся прямо в очі?» Хвороблива підозрілість привела його до огульної недовіри, у тому числі і щодо видатних діячів партії, яких він знав багато років. Скрізь і всюди він бачив «ворогів», «дворушників», «шпигунів».

Маючи необмежену владу, він допускав жорстоку сваволю, пригнічував людину морально і фізично. Створилася така обстановка, за якої людина не могла виявити своєї волі.

Коли Сталін говорив, що такого-то треба заарештувати, то доводилося приймати на віру, що це «ворог народу». А банда Берія, що порядкувала в органах держбезпеки, із шкури пнулася, щоб довести винність арештованих осіб, правильність сфабрикованих ними матеріалів. А які докази пускалися в хід? Зізнання арештованих. І слідчі добували ці «зізнання». Але як можна дістати від людини зізнання в злочинах, яких вона ніколи не робила? Тільки одним способом — застосуванням фізичних методів впливу, шляхом катувань, позбавлення свідомості, позбавлення розуму, позбавлення людської гідності. Так добувалися вигадані «зізнання»…

Сталін був людина дуже недовірлива, з хворобливою підозрілістю, у чому ми переконалися, працюючи разом з ним.

* * *

Єдиновладдя Сталіна призвело до особливо тяжких наслідків у ході Великої Вітчизняної війни.

Якщо взяти багато які наші романи, кінофільми й історичні «дослідження», то в них зовсім неправдоподібно зображується питання про роль Сталіна у Вітчизняній війні. Звичайно малюється така схема. Сталін все і вся передбачав. Радянська армія мало не за заздалегідь написаними Сталіним стратегічними планами проводила тактику так званої «активної оборони», тобто ту тактику, що, як відомо, допустила німців до Москви і Сталінграда. Застосувавши таку тактику, Радянська армія тільки, мовляв, завдяки генію Сталіна перейшла в наступ і розгромила ворога. Всесвітньо-історична перемога, здобута Збройними силами Радянської країни, нашим героїчним народом, приписується в таких романах, кінофільмах і «дослідженнях» цілком полководницькому генію Сталіна.

Єдиновладдя Сталіна призвело до особливо тяжких наслідків у ході Великої Вітчизняної війни.

Треба уважно розібратися в цьому питанні, тому що це має величезне, не тільки історичне, але насамперед політичне, виховне, практичне значення.

Які факти в цьому питанні?

До війни в нашій пресі і в усій виховній роботі переважав хвалькуватий тон: якщо ворог нападе на священну радянську землю, то ми відповімо на удар ворога потрійним ударом, війну будемо вести на території противника і виграємо її малою кров'ю. Однак ці декларативні заяви далеко не в усьому підкріплювалися практичними справами, щоб забезпечити дійсну неприступність наших кордонів.

У ході війни і після неї Сталін висунув таку тезу, що трагедія, яку пережив наш народ у початковий період війни, є нібито результатом «раптовості» нападу німців на Радянський Союз. Але ж це, товариші, зовсім не відповідає

дійсності. Як тільки Гітлер прийшов до влади в Німеччині, він відразу ж поставив перед собою завдання розгромити комунізм. Про це фашисти говорили прямо, не приховуючи своїх планів. Для здійснення цих агресивних планів укладалися всілякі пакти, блоки, осі, на зразок горезвісної осі Берлін—Рим—Токіо. Численні факти передвоєнного періоду красномовно доводили, що Гітлер спрямовував усі свої зусилля для того, щоб розв'язати війну проти Радянської держави, і сконцентрував великі військові з'єднання, у тому числі танкові, поблизу радянських кордонів…

Незважаючи на всі ці надзвичайно важливі сигнали, не було вжито достатніх заходів, щоб добре підготувати країну до оборони і виключити момент раптовості нападу.

Чи були в нас час і можливості для такої підготовки? Так, і час, і можливості були. Наша промисловість перебувала на такому рівні розвитку, що вона могла цілком забезпечити Радянську армію всім необхідним. Це підтверджується хоча б тим, що, коли в ході війни було втрачено майже половину всієї нашої промисловості, у результаті заняття ворогом України, Північного Кавказу, західних районів країни, важливих промислових і хлібних районів, радянський народ зумів організувати виробництво військових матеріалів у східних районах країни, запустити там вивезене із західних промислових районів устаткування і забезпечити наші Збройні сили всім необхідним для розгрому ворога…

Коли фашистські війська вже вторглися на радянську землю і почали воєнні дії, з Москви надійшов наказ — на постріли не відповідати. Чому? Та тому, що Сталін всупереч очевидним фактам вважав, що це ще не війна, а провокація окремих недисциплінованих частин німецької армії, і що коли ми відповімо німцям, то це стане приводом для початку війни.

Відомий і такий факт. Напередодні власне вторгнення гітлерівських армій на територію Радянського Союзу наш кордон перебіг німець і повідомив, що німецькі війська дістали наказ — 22 червня, о третій годині ночі, почати наступ проти Радянського Союзу. Про це негайно було повідомлено Сталіну, але й цей сигнал залишився без уваги.

Як бачите, ігнорувалося все: і застереження окремих воєначальників, і свідчення перебіжчиків, і навіть явні дії ворога. Яка ж це прозорливість керівника партії і країни в такий відповідальний момент історії?

А до чого привела така безтурботність, таке ігнорування очевидних фактів? Це привело до того, що в перші ж години і дні противник винищив у наших прикордонних районах величезну кількість авіації, артилерії, іншої військової техніки, знищив велику кількість наших військових кадрів, дезорганізував керування військами, і ми виявилися не в змозі заступити йому шлях усередину країни…

Великої крові коштувала нам і та тактика, на якій наполягав Сталін, не знаючи природи ведення бойових операцій після того, як удалося зупинити противника і перейти в наступ.

Військові знають, що вже з кінця 1941 року замість ведення великих маневрених операцій з обходами противника з флангів, із заходами в його тили, Сталін вимагав безперервних лобових атак для того, щоб брати село за селом. І ми зазнавали на цьому величезних втрат доти, доки нашому генералітетові, який виносив на своїх плечах увесь тягар ведення війни, не вдалося змінити стан справ і перейти до ведення гнучких маневрених операцій, що відразу дало серйозну зміну становища на фронтах на нашу користь.

Тим більше ганебним і негідним став факт, коли після нашої великої перемоги над ворогом, що далася нам дуже важкою ціною, Сталін почав громити багатьох з тих полководців, котрі зробили свій чималий внесок у справу перемоги над ворогом, тому що Сталін виключав будь-яку можливість, щоб заслуги, здобуті на фронтах, були приписані хоч би кому, окрім нього самого...

Не Сталін, а партія в цілому, Радянський уряд, наша героїчна армія, її талановиті полководці і доблесні воїни, весь радянський народ — ось хто забезпечив перемогу у Великій Вітчизняній війні. *(Бурхливі, тривалі оплески.)*

Не Сталін, а партія в цілому, Радянський уряд, наша героїчна армія, її талановиті полководці і доблесні воїни, весь радянський народ — ось хто забезпечив перемогу у Великій Вітчизняній війні.

Члени ЦК партії, міністри, наші господарники, діячі радянської культури, керівники місцевих партійних і радянських організацій, інженери й техніки — кожен перебував на своїй посаді і самовіддано віддавав свої сили і знання для забезпечення перемоги над ворогом.

Винятковий героїзм виявив наш тил — славний робітничий клас, наше колгоспне селянство, радянська інтелігенція, які під керівництвом партійних організацій, долаючи неймовірні труднощі і нестатки воєнного часу, віддавали всі свої сили справі захисту Батьківщини.

Величезний подвиг здійснили у війні наші радянські жінки, які винесли на своїх плечах величезний тягар виробничої роботи на фабриках і в колгоспах, на різних ділянках господарства і культури, багато жінок брали безпосередню участь на фронтах Великої Вітчизняної війни, наша мужня молодь, яка на всіх ділянках фронту і тилу зробила свій неоціненний внесок у справу захисту Радянської Вітчизни, у справу розгрому ворога.

Безсмертні заслуги радянських воїнів, наших військових командирів і політпрацівників усіх ступенів, які в перші ж місяці війни, втративши значну частину армії, не розгубилися, а зуміли перебудуватися на ходу, створити і загартувати в ході війни могутню і героїчну армію і не тільки відбити натиск сильного і підступного ворога, але й розгромити його.

Величезний подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні, який врятував сотні мільйонів людей Сходу і Заходу від навислої над ними загро-

зи фашистського поневолення, житиме в пам'яті вдячного людства віки і тисячоліття. *(Бурхливі оплески.)*

Головна роль і головна заслуга в переможному завершенні війни належить нашій Комуністичній партії, Збройним силам Радянського Союзу, мільйонам і мільйонам радянських людей, вихованих партією. *(Бурхливі, тривалі оплески.)*

Товариші! Звернімося до деяких інших фактів. Радянський Союз по праву вважається зразком багатонаціональної держави, тому що в нас на ділі забезпечені рівноправність і дружба всіх народів, що населяють нашу велику Батьківщину.

Тим більш кричущими є дії, ініціатором яких був Сталін і які являють собою грубе нехтування основних ленінських принципів національної політики Радянської держави. Мова йде про масове виселення зі своїх рідних місць цілих народів, у тому числі всіх комуністів і комсомольців без будь-яких винятків. Причому таке виселення ніяк не диктувалося військовими міркуваннями.

Так, уже наприкінці 1943 року, коли на фронтах Великої Вітчизняної війни визначився надійний перелом у ході війни на користь Радянського Союзу, прийнято було і здійснено рішення про виселення із займаної території всіх карачаєвців. У цей же період, наприкінці грудня 1943 року, така ж самісінька доля спіткала все населення Калмицької автономної республіки. У березні 1944 року виселені були зі своїх рідних місць усі чеченці та інгуші, а Чечено-Інгушську автономну республіку ліквідовано. У квітні 1944 року з території Кабардино-Балкарської автономної республіки виселені були у віддалені місця всі балкарці, а саму республіку перейменовано в Кабардинську автономну республіку. Українці уникли цієї долі тому, що їх дуже багато і нікуди було вислати. А то він би і їх виселив. *(Сміх, пожвавлення в залі.)*…

В організації різних брудних і ганебних справ мерзенну роль відігравав запеклий ворог нашої партії, агент іноземної розвідки Берія, який втерся в довір'я до Сталіна. Як цей провокатор зміг добитися такого становища в партії і державі, що став першим заступником Голови Ради Міністрів Радянського Союзу і членом Політбюро ЦК? Тепер установлено, що цей мерзотник йшов нагору по державних сходах через силу-силенну трупів на кожній сходинці.

Чи були сигнали про те, що Берія ворожа партії людина? Так, були. Ще в 1937 році на Пленумі ЦК колишній нарком охорони здоров'я Камінський говорив, що Берія працював у мусаватистській[1] розвідці. Не встиг закінчи-

[1] *«Мусават»* (азерб. Müsavat — Рівність) — заснована в 1911 році азербайджанська буржуазно-націоналістична партія, що після 1917 року була однією з провідних політичних сил Азербайджану (в радянській історіографії режим, що існував на території Азербайджану в 1918—1920 рр., прийнято було називати «мусаватистським»). Після встановлення в 1920 році радянської влади в Азербайджані припинила своє існування.

тися Пленум ЦК, як Камінського було заарештовано і потім розстріляно. Чи перевірив Сталін заяву Камінського? Ні, тому що Сталін вірив Берія, і цього було для нього досить. А якщо Сталін вірив, то ніхто не міг уже сказати щонебудь, що суперечило б його думці; хто здумав би заперечити, того спіткала б така ж доля, як і Камінського.

Були й інші сигнали...

Запитується, чому ж Берія, котрий знищив десятки тисяч партійних і радянських працівників, не був викритий за життя Сталіна? Він не був раніше викритий тому, що вміло використовував слабості Сталіна, розпалюючи в ньому почуття підозрілості, в усьому догоджав Сталіну, діяв за його підтримкою.

* * *

Товариші!

Культ особи набув таких страхітливих розмірів головним чином тому, що сам Сталін всіляко заохочував і підтримував звеличування його персони. Про це свідчать численні факти. Одним з найбільш характерних проявів самовихваляння і відсутності елементарної скромності в Сталіна є видання його «Короткої біографії», що вийшла у світ у 1948 році.

Ця книга являє собою вияв найбільш нестримних лестощів, зразок обожнювання людини, перетворення її в непогрішного мудреця, «найбільшого вождя» і «неперевершеного полководця всіх часів і народів». Не було вже інших слів, аби ще більше вихваляти роль Сталіна.

Немає потреби цитувати нудотно-улесливі характеристики, нагромаджені в цій книзі одна на одну. Слід лише підкреслити, що всі вони схвалені і відредаговані особисто Сталіним, а деякі з них власноручно вписані ним у макет книги.

Що ж Сталін визнав за потрібне вписати в цю книгу? Можливо, він прагнув стримати запал лестощів укладачів його «Короткої біографії»? Ні. Він посилював саме ті місця, де вихваляння його заслуг здавалося йому недостатнім…

А хіба без відома Сталіна його ім'я присвоювалося багатьом найбільшим підприємствам і містам, хіба без його відома по всій країні встановлювалися монументи Сталіна — ці «пам'ятники за життя»? Адже це факт, що сам Сталін 2 липня 1951 року підписав постанову Ради Міністрів СРСР, у якій передбачалося спорудження на Волго-Донському каналі монументальної скульптури Сталіна, а 4 вересня того ж року видав розпорядження про виділення на спорудження цього монумента 33 тонн міді. Хто був поблизу Сталінграда, той бачив, яка там статуя височіє, причому в такому місці, де людей мало буває. А на її спорудження витрачено багато коштів, і це в той час, коли наші люди в цих районах після війни ще жили в землянках. Судіть самі, чи правильно писав Сталін у своїй біографії про те, що він «не допускав у своїй діяльності і тіні зарозумілості, зазнайства, самозамилування»?

Разом з тим Сталін виявляв неповагу до пам'яті Леніна. Не випадково Палац Рад, як пам'ятник Володимиру Іллічу, рішення про будівництво якого було прийнято понад 30 років тому, не було збудовано, і питання про його спорудження постійно відкладалося і пускалося в непам'ять. Треба виправити це становище і пам'ятник Володимиру Іллічу Леніну спорудити. *(Бурхливі, тривалі оплески.)*

Культ особи сприяв поширенню в партійному будівництві і господарській роботі порочних методів, породжував грубі порушення внутріпартійної і радянської демократії, голе адміністрування, різного роду порушення, замазування недоліків, лакування дійсності. У нас розвелося чимало підлабузників, алілуйщиків, окозамилювачів.

Не можна не бачити і того, що в результаті численних арештів партійних, радянських і господарських працівників багато наших кадрів стали працювати невпевнено, з осторогою, боятися нового, остерігатися і власної тіні, менше стали виявляти ініціативи в роботі.

А візьміть рішення партійних і радянських органів. Їх стали складати за шаблоном, найчастіше без врахування конкретної обстановки. Справа дійшла до того, що виступи партійних та інших працівників навіть на найменших засіданнях, нарадах з будь-яких питань виголошувалися по шпаргалці. Усе це породжувало небезпеку оказенювання партійної і радянської роботи, бюрократизації апарату…

Деякі товариші можуть запитати: куди ж дивилися члени Політбюро ЦК, чому вони вчасно не виступили проти культу особи і роблять це лише останнім часом?

Насамперед треба мати на увазі, що члени Політбюро дивилися на ці питання по-різному в різні періоди. На початку багато з них активно підтримували Сталіна, тому що Сталін є одним з найсильніших марксистів і його логіка, сила і воля впливали на кадри, на роботу партії…

Сталін, очевидно, мав свої плани розправи зі старими членами Політбюро. Він не раз говорив, що треба змінювати членів Політбюро. Його пропозиція після XIX з'їзду обрати до Президії Центрального Комітету 25 чоловік мала на меті усунути старих членів Політбюро, ввести менш досвідчених, щоб ті всіляко вихваляли його. Можна навіть припускати, що це було задумано для того, щоб потім знищити старих членів Політбюро і сховати кінці у воду з приводу тих поганих вчинків Сталіна, про які ми зараз доповідаємо.

Товариші! Щоб не повторити помилок минулого, Центральний Комітет рішуче виступає проти культу особи. Ми вважаємо, що Сталіна надмірно возвеличили. Безперечно, що в минулому Сталін мав великі заслуги перед партією, робітничим класом і перед міжнародним робітничим рухом.

Питання ускладнюється тим, що все те, про що говорилося вище, було зроблено за Сталіна, під його керівництвом, з його згоди, причому він був

переконаний, що це необхідно для захисту інтересів трудящих від підступу ворогів і нападок імперіалістичного табору. Усе це розглядалося ним з позицій захисту інтересів робітничого класу, інтересів трудового народу, інтересів перемоги соціалізму і комунізму. Не можна сказати, що це дії самодура. Він вважав, що так потрібно робити в інтересах партії, трудящих, в інтересах захисту завоювань революції. У цьому справжня трагедія!

* * *

Товариші! Нам потрібно рішуче, раз і назавжди розвінчати культ особи, зробити належні висновки як у галузі ідейно-теоретичної, так і в галузі практичної роботи.

Для цього необхідно:

По-перше, по-більшовицькому засудити і викорінити як чужий духові марксизму-ленінізму і несумісний із принципами партійного керівництва і нормами партійного життя культ особи, вести нещадну боротьбу проти всіх і всіляких спроб відродити його в тій або іншій формі.

Відновити і послідовно проводити в усій нашій ідеологічній роботі найважливіші положення вчення марксизму-ленінізму про народ як творця історії, творця всіх матеріальних і духовних багатств людства, про вирішальну роль марксистської партії в революційній боротьбі за перетворення суспільства, за перемогу комунізму.

У зв'язку з цим нам треба буде провести велику роботу над тим, щоб з позицій марксизму-ленінізму критично розглянути і поправити хибні погляди, що дістали широке ходіння, пов'язані з культом особи, в галузі історичної, філософської, економічної та інших наук, а також в галузі літератури і мистецтва. Зокрема, необхідно найближчим часом провести роботу зі створення повноцінного, укладеного з науковою об'єктивністю марксистського підручника з історії нашої партії, підручників з історії радянського суспільства, книг з історії громадянської війни і Великої Вітчизняної війни.

По-друге, послідовно і наполегливо продовжувати проведену в останні роки Центральним Комітетом партії роботу з найсуворішого дотримання в усіх партійних організаціях, від гори до низу, ленінських принципів партійного керівництва і насамперед вищого принципу — колективності керівництва, з дотримання норм партійного життя, закріплених Статутом нашої партії, з розгортання критики і самокритики.

По-третє, повністю відновити ленінські принципи радянського соціалістичного демократизму, виражені в Конституції Радянського Союзу, вести боротьбу проти сваволі осіб, що зловживають владою. Необхідно до кінця виправити порушення революційної соціалістичної законності, що нагромадилися за тривалий період у результаті негативних наслідків культу особи.

* * *

Товариші!

ХХ з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу з новою силою продемонстрував непорушну єдність нашої партії, її згуртованість навколо свого Центрального Комітету, її рішучість виконати великі завдання комуністичного будівництва. І той факт, що ми зараз в усій широті ставимо принципові питання про подолання чужого марксизму-ленінізму культу особи і про ліквідацію заподіяних ним важких наслідків, говорить про велику моральну і політичну силу нашої партії.

У нас є цілковита впевненість у тому, що наша партія, озброєна історичними рішеннями свого ХХ з'їзду, поведе радянський народ по ленінському шляху до нових успіхів, до нових перемог.

Хай живе переможний прапор нашої партії — ленінізм! *(Бурхливі, тривалі оплески, що переходять в овацію. Усі встають.)*

Засідання Генеральної Асамблеї ООН, що відбулося 12 жовтня 1960 року, було одним з найбурхливіших та найемоційніших в історії організації. Запам'яталося воно насамперед знаменитим «хрущовським черевиком». Передувала ж цьому епізоду емоційна промова радянського лідера. Різкими словами Хрущов викривав і таврував колоніалізм і колонізаторів. Епоха колоніалізму добігала свого кінця. Але надії на створення справедливого рівноправного світу, вільного, без голоду й убозтва, не виправдалися. Замість того, щоб спільно будувати такий світ, дві супердержави — СРСР і США — вступили в період найгострішого протистояння.

Промова в ООН

12 жовтня 1960 року

Уряд Радянського Союзу запропонував включити до порядку денного п'ятнадцятої сесії Генеральної Асамблеї питання про прийняття державами — членами Організації Об'єднаних Націй Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Ми вважаємо за необхідне, щоб це питання було обговорено на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї.

Виняткова важливість міжнародної проблеми визволення людства від ганебних колоніальних порядків, що дісталися в спадщину від минулого, повинна бути очевидна для кожного. Десятки народів і країн уже скинули ганебне колоніальне ярмо. Назрів час для повного й остаточного визволення

всіх народів з-під колоніального гніту. Це питання набуло тепер особливої гостроти і нагальності.

Про це говорили у своїх виступах на цій Асамблеї президент Гани Нкрума (869-те засідання), прем'єр-міністр Індії Неру (882-ге засідання), президент Об'єднаної Арабської Республіки Насер (873-тє засідання), президент Республіки Індонезії Сукарно (880-те засідання), прем'єр-міністр Куби Кастро (872-ге засідання), глава делегації Саудівської Аравії Шукейрі (879-те засідання) та багато інших делегатів.

Генеральна Асамблея повинна з усією відповідальністю усвідомити те, що колоніалізм, якщо не вжити найнегайніших заходів, здатний заподіяти ще багато страждань і жертв, занапастити ще чимало мільйонів життів, викликати збройні конфлікти і війни, ставлячи під загрозу мир і безпеку не тільки в окремих районах земної кулі, а й в усьому світі.

На Заході чимало говорять про свободу, рівність, братерство. Говорять про це і в колоніальних державах. Правлячі кола цих держав навіть намагаються всерйоз запевняти, що колоніальна система є прогресивною, називають цю рабську систему «наданням допомоги відсталим народам», «прилученням цих народів до вищої цивілізації». Але що на ділі означає ця «вища цивілізація» для народів, поневолених колонізаторами, добре знають десятки і сотні мільйонів людей в Азії, Африці і Латинській Америці.

У результаті цієї «цивілізації» в деяких колоніях, як, наприклад, у Конго, населення зменшилося майже вдвічі. Усім відомо, як винищили корінне населення в Австралії. Панові Мензісу[1], котрий виступав тут, не слід було б про це забувати. Те ж саме сталося і в Сполучених Штатах Америки, де винищили багатьох місцевих жителів — індіанців, а тих, що залишилися, загнали до резервацій.

Хоча негри Америки зрештою, після ліквідації рабства, дістали волю, але вони і зараз зазнають дискримінації, їхні елементарні права вкрай обмежені. У багатьох штатах Америки діти негрів не можуть навчатися в школах разом з білими. Негрів не пускають у готелі, де проживають білі, не пускають у театри, ресторани. От вам справжнє обличчя «цивілізації», якою вихваляються імперіалістичні колоніальні держави! От вам і цивілізація! Її насаджували силою, всупереч бажанням народів. Колонізатори посилали війська, гармати, кулемети, а слідом за військами йшли місіонери з хрестом.

Пан Макміллан[2] зовсім недавно красномовно малював перед нами картину благодіянь Англії щодо колоніальних народів. Та ось що повідомляє англійська преса про дійсне становище в колоніях. Вирують Кенія, Родезія та інші колонії. До Родезії колонізатори змушені посилати підкріплення. Які ж

[1] *Роберт Мензіс* (Robert Menzies, 1894—1978) — австралійський державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Австралії в 1939—1941 та 1949—1966 роках.

[2] *Гарольд Макміллан* (Harold Macmillan, 1894—1986) — прем'єр-міністр Великобританії в 1957—1963 роках.

це підкріплення? Хліб, медикаменти, лікарі, вчителі? Ні, це підкріплення у вигляді військ, кулеметів, снарядів, патронів. Шліть побільше патронів! — вимагають колонізатори-благодійники.

Так, у наш час уже не прикрити наготу колоніального розбою молитвами. Народи, яким колонізатори прагнуть прищепити «цивілізацію», знають, що таке «щеплення» коштує життя їхнім братам. Треба рішуче зірвати маску з колонізаторів і оголити справжнє обличчя тих, хто приніс у поневолені країни хвороби, убогість, голод і смерть. Не можна дозволяти колонізаторам і далі прикриватися брехливими фразами про «надання допомоги» та «прилучення до цивілізації», про те, що, мовляв, колоніальні народи ще не дозріли для самоврядування. Усе це маячня работоргівців і рабовласників. Ні, не цивілізацію вони хочуть прищепити, вони прагнуть як і раніше користуватися дешевою працею колоніальних народів і далі експлуатувати багатства цих країн, наживатися і жиріти за рахунок пограбування пригноблених народів. Усі народи самі можуть керувати своїми країнами, треба тільки дати їм цю можливість.

Усі народи самі можуть керувати своїми країнами, треба тільки дати їм цю можливість.

Якщо Організація Об'єднаних Націй не прийме пропозицій, спрямованих на ліквідацію колоніального режиму, то в народів колоніальних країн не залишиться іншого виходу, крім як узятися до зброї. Якщо їм не дають права на незалежне існування, на вибір політичного і соціального ладу на власний розсуд, на облаштування свого життя на своїй землі так, як вони хочуть, то вони завоюють це право в боротьбі. Я говорив і знову повторюю: радянський народ на боці тих, хто бореться за визволення від колоніального гніту, за свободу і незалежність!

Тут багато говорилося про становище в Конго, про обов'язок Організації Об'єднаних Націй допомогти конголезькому народу в боротьбі за незалежність. А що досі виходило на ділі? Коли Організація Об'єднаних Націй втрутилася в справи Конго, Генеральний секретар пан Хаммаршельд зробив усе на користь колонізаторів. Своїми діями він дезорганізував нормальну діяльність законного уряду, позбавив його засобів сполучення, зв'язку. Імперіалісти-колонізатори відшукали Мобуту, забезпечили цього й інших відщепенців-зрадників конголезького народу грошима, стали підкуповувати армію, щоб, спираючись на неї, продовжувати колоніальний грабіж. Але конголезький народ не припинив боротьбу. Спираючись на волю свого народу, на волю законно обраного парламенту, уряд Конго, очолюваний паном Лумумбою, робить усе, щоб відстояти незалежність і цілісність своєї країни. Це і є відображення волі конголезького народу.

Життя спростувало брехню бельгійських колонізаторів про те, начебто вони повернулись до Конго для захисту жінок, дітей, старих. Насправді їм ніхто не загрожував. Колонізатори повернулися, коли побачили, що новий

парламент і новий уряд, створені в результаті проголошення незалежності Конго, хочуть самі керувати країною і розпоряджатися її багатствами в інтересах народу, хочуть мати не тільки номінальну, а й реальну незалежність.

Історія дає нам чимало повчальних прикладів щодо цього. Був такий час і в Росії, коли затріщало скрізь кріпосне право і селяни почали повставати проти ненависного поміщицько-кріпосницького гніту. Більш далекоглядні поміщики говорили тоді: треба звільнити кріпаків згори, інакше вони самі доб'ються волі, візьмуть її знизу. Якоюсь мірою це можна прикласти зараз і до колоніальних держав. Якщо колонізатори не підуть назустріч законним вимогам народів колоніальних і залежних країн, то ці народи візьмуть волю силою. Це буде цілком справедливо. Вони візьмуть те, що належить їм по праву.

Ті, хто виступає проти обговорення питання про ліквідацію колоніальної системи на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї за участю глав урядів, демонструють короткозорість своєї політики і неспроможність своїх розрахунків. Даремно колонізатори сподіваються на те, що їм удасться зупинити великий рух пригноблених народів за свободу і незалежність. Ліквідація прогнилого колоніального режиму диктується всім ходом світової історії. Остаточна загибель цього режиму — лише справа часу. Організація Об'єднаних Націй, якщо вона хоче бути вірна своєму Статуту, не повинна залишитися осторонь від розв'язання цього питання.

Якщо колонізатори не підуть назустріч законним вимогам народів колоніальних і залежних країн, то ці народи візьмуть волю силою. Це буде цілком справедливо.

Ось чому радянська делегація звертається до всіх держав із закликом погодити кроки, спрямовані на ліквідацію колоніального режиму, для того щоб цей закономірний і невідворотний історичний процес проходив в умовах збереження миру і міжнародної безпеки.

Ми звертаємося до представників країн Африки й Азії, які недавно здобули свою незалежність. Ми хочемо, щоб вони перейнялися почуттям належної відповідальності перед нинішнім історичним моментом, коли розпалюється боротьба колоніальних народів за своє цілковите визволення. Ми звертаємося до представників країн, які здобули незалежність і стали рівноправними членами Організації Об'єднаних Націй.

Скільки століть колонізатори вичавлювали піт і кров, нещадно експлуатували ваші народи, гнітили у ваших країнах усе живе! Тепер, коли їм уже неможливо продовжувати у вас політику грабежу, насильства й убивств, вони вдають із себе ваших благодійників. Вони прикидаються тепер великодушними християнами і навіть самі не проти засудити гноблення і колоніалізм. Вони говорять, що своєю участю в колоніальній системі вони тільки створи-

ли умови для підготовки ваших країн до незалежності і самоврядування. Але це неправда грабіжників, які знають, що вони є грабіжниками. Вони хочуть зараз стерти свої злодіяння в пам'яті тих народів, яких вони гнобили століттями. Тому вони догоджають вам, влаштовують прийоми, кажуть приємні слова.

Зрозумійте мене правильно. У нас є величезний досвід, і ми добре знаємо хитрощі і звички гнобителів-імперіалістів, колонізаторів. Усе це робиться для того, щоб перетягнути вас на свій бік, щоб ви, представники колоніальних у недавньому минулому країн, стали сьогодні опорою самих колонізаторів, допомагали їм боротися за збереження колоніальної системи. А в тих країнах, що добилися політичної незалежності, вони прагнуть створити такі умови, щоб колонізатори, користуючись економічною відсталістю цих країн, й далі грабували народи.

Пам'ятайте, що доля ваших братів з африканського континенту багато в чому залежить від вас. Колонізатори хочуть саме вашими руками зробити брудну справу — зірвати прийняття Декларації про визволення всіх колоніальних народів. Вони хочуть вашими руками й далі затягувати мотузку на шиї колоніальних народів, гнобити ці народи. Ось чому радянський уряд закликає вас проявити волю, показати, що ви вмієте захищати не тільки свої інтереси, не тільки інтереси ваших народів і ваших держав, але що, діставши незалежність, ви пам'ятаєте про тих, хто ще страждає від колоніального рабства.

Чи нашим країнам боятися примарної сили колонізаторів? Правда на нашому боці. Перевага сил на нашому боці. Якщо ви активно підтримаєте ті країни, що борються проти колоніального гніту, нас буде більшість. Треба виявити мужність і волю, треба підняти свій голос проти колонізаторів, хоч як би вони маскувалися. Совість кожного, хто сидить у цій залі, під контролем народу. Рано чи пізно народ зажадає звіту і запитає, як голосував його представник в Організації Об'єднаних Націй? Чи був він за негайну і цілковиту ліквідацію колоніального рабства, за волю для всіх народів чи він вагався?

Ми закликаємо об'єднати зусилля в боротьбі проти колоніалізму. Нехай раз і назавжди волею народів буде покладено край колоніальній системі і всі колонії здобудуть незалежність, усі народи стануть вільними! Ліквідація колоніалізму мала б найбільше значення для зм'якшення міжнародної напруженості. Такі збройні конфлікти і війни післявоєнного часу, як війни в Індонезії, Індокитаї, Алжирі, агресія проти Єгипту, іноземна інтервенція в Лівані та Йорданії, змови проти Сирії й Іраку, виникали саме тому, що колонізатори-імперіалісти хотіли задушити визвольний рух, перешкодити національному розвитку країн Азії, Африки, Латинської Америки. А недавня інтервенція проти Республіки Конго спричинила загострення міжнародної обстановки, поставила під загрозу справу миру в Африці, та й не тільки в Африці. Ось чому ми говоримо, що проблема цілковитої ліквідації колоніальної систе-

ми — це значною мірою проблема збереження і зміцнення миру й міжнародної безпеки.

Делегація Радянського Союзу внесла це питання на розгляд самого представницького органу Організації Об'єднаних Націй — пленуму Генеральної Асамблеї. Цілком очевидна необхідність провести його обговорення саме в цьому форумі і на найвищому рівні за участю глав урядів. Обговорення проблеми ліквідації колоніальної системи безпосередньо на пленарних засіданнях за участю глав урядів і міністрів закордонних справ держав — членів ООН надасть дискусії найбільш авторитетного характеру, забезпечить найсприятливіші умови для його успішного розв'язання в рамках Організації Об'єднаних Націй.

Джон Фітцджеральд Кеннеді

(1917—1963)

Американський державний і політичний діяч,
35-й Президент США.

Америка чекала на такого президента. Молодий, симпатичний, блискучий оратор, виходець із аристократичної родини, який, однак, у роки війни не став ховатися за спини інших і пішов воювати. Навіть слава плейбоя й підкорювача жіночих сердець, здавалося, грала на користь Кеннеді, а не навпаки. Президентство Джона Кеннеді мало стати одним з найуспішніших в історії США, але стало одним з найтрагічніших...

Народився Джон Фітцджеральд Кеннеді 29 травня 1917 року. Закінчив юридичний факультет Гарварда в 1940 році, під час війни у званні молодшого лейтенанта командував торпедним катером, був важко поранений. Звільнившись через поранення з армії, Джон якийсь час працював кореспондентом, а потім вирішив спробувати себе в політиці. І досить вдало — честолюбний молодий політик-демократ у 1947 році виграв вибори до Палати представників Конгресу США, а з 1952 року репрезентував штат Массачусетс у Сенаті.

У 1956 році Джон виставив свою кандидатуру як віце-президент, однак з'їзд Демократичної партії віддав перевагу іншому кандидату. Але ця невдача не зупинила Кеннеді. Він робив усе можливе, щоб Америка знала й ніколи не забувала, хто такий Джон Кеннеді: активно працював у Сенаті, писав статті, виступав на телебаченні тощо. І зрештою в 1960 році з'їзд Демократичної партії практично одностайно висунув Джона Кеннеді кандидатом у президенти.

Суперник у Кеннеді на виборах був дуже серйозний — ще один молодий політик і при цьому діючий віце-президент Річард Ніксон. Не дивно, що боротьба була дуже напруженою, перевага Кеннеді обчислювалася десятими частками відсотка. 20 січня 1961 року Джон Кеннеді склав присягу як 35-й Президент США.

Поїздкою по Півдню країни восени 1963 року Джон Кеннеді фактично почав передвиборну кампанію 1964 року. Він був сповнений планів, і його нова перемога, як стверджували політологи, була більш ніж імовірна. Але 22 листопада 1963 року під час відвідування Далласа Президента Джона Кеннеді було вбито.

—— • ——

У своїй інавгураційній промові 20 січня 1961 року Джон Кеннеді чітко окреслив пріоритети своєї політики. Це були часи, коли «холодна війна» досягла свого апогею, і тому Президент наголошував на особливій ролі Сполучених Штатів у протидії блоку комуністичних країн. При цьому

Кеннеді закликав усіх до об'єднання, казав про те, що бездумна гонка озброєнь не тільки підриває економіку протиборчих сторін, але й веде до «останньої війни в історії людства». Інавгураційну промову Джона Кеннеді було визнано шедевром політичного красномовства. Окремі фрази з неї цитувалися так часто, що стали згодом мало не обов'язковим компонентом безлічі офіційних висловлювань державних діячів не тільки США, але й інших країн.

Інавгураційна промова

20 січня 1961 року

Віце-президенте Джонсон, пане спікере, пане голово Верховного суду, президенте Ейзенхауер, віце-президенте Ніксон, президенте Трумен, преподобні вітці, співгромадяни!

Сьогодні ми є свідками не перемоги партії, а торжества свободи, що символізує кінець — так само як і початок — знаменного оновлення та змін. Бо нині я приніс перед вами і всемогутнім Богом ту ж саму урочисту присягу, яку нам заповідали батьки-засновники сто сімдесят п'ять років тому.

Тепер світ став зовсім іншим. Людина тримає у своїх слабких руках силу, здатну знищити злидні, але й людське життя. Проте на всій земній кулі, як і раніше, актуальна та революційна віра, за яку билися наші предки, — віра в те, що права надані людині не з ласки держави, а Господньою рукою.

Сьогодні нам не слід забувати, що ми — спадкоємці тієї першої революції. Хай з цього місця в одну мить до друга й до ворога долетить звістка про те, що смолоскип передано новому поколінню американців, народжених у цьому столітті, загартованих війною, дисциплінованих тягарями життя, людей, що пишаються своєю древньою спадщиною і не бажають бачити чи допускати повільного знищення прав людини, яким завжди був відданий наш народ і яким ми віддані й нині — у своїй батьківщині й у всьому світі.

…ми заплатимо будь-яку ціну, винесемо будь-який тягар, пройдемо через будь-які випробування, підтримаємо будь-якого друга, перешкодимо будь-якому ворогові, утверджуючи життя і досягнення свободи.

Нехай кожна країна — бажає вона нам добра чи зла — знає, що ми заплатимо будь-яку ціну, винесемо будь-який тягар, пройдемо через будь-які випробування, підтримаємо будь-якого друга, перешкодимо будь-якому ворогові, утверджуючи життя і досягнення свободи.

Ми урочисто обіцяємо це, і не лише це.

Старим союзникам, з якими у нас загальні культурні й духовні початки, ми обіцяємо вірність справжніх друзів. Об'єднавшись, ми здійснимо будь-яку з безлічі спільних справ. Роз'єднані, ми не зробимо нічого, бо не

наважимося прийняти могутнього виклику, залишаючись нарізно і не в злагоді одне з одним.

Тим новим державам, які ми радо запрошуємо до товариства вільних, ми даємо слово, що колоніальна форма панування відійде в минуле не для того, щоб змінитися набагато жорстокішою тиранією. Ми не завжди сподіватимемося, що ці держави підтримають нашу точку зору. Але ми завжди сподіватимемося, що вони твердо підтримуватимуть власну свободу і пам'ятатимуть, як колись ті, хто нерозумно прагнув стати сильнішим, видершись верхи на тигра, врешті-решт опинявся у нього в шлунку.

Тим народам, які по всій Землі, в хатинах і селах, борються, розриваючи пута масової вбогості, ми обіцяємо всіма силами допомагати забезпечувати себе самим, хоч би скільки часу на це знадобилося, і робитимемо так не тому, що замість нас це можуть зробити комуністи, і не тому, що шукаємо їхньої прихильності, а заради справедливості. Якщо вільне суспільство не здатне допомогти численним біднякам, воно не убереже й нечисленних багатих.

Братським республікам на південь від наших кордонів ми даємо особливу обіцянку — втілити добрі слова в добрі справи, об'єднатися в новий союз в ім'я прогресу, аби допомогти вільним людям і вільній владі скинути пута бідності. Але ця мирна революція надії не має стати здобиччю ворожих сил. Нехай усі наші сусіди знають, що ми прийдемо їм на допомогу для відсічі агресії і припинення підривної діяльності будь-де в обох Америках. І нехай кожна друга держава знає, що наша півкуля має намір залишатися господарем у власній оселі.

Всесвітній Асамблеї суверенних держав, Організації Об'єднаних Націй, останній надії на краще в наш вік, коли знаряддя війни набагато випередили знаряддя миру, ми знов обіцяємо підтримку, аби ця організація не перетворилася на форум для взаємних звинувачень та розбрату, аби вона зміцнила свій щит, захищаючи молоді і слабкі держави, аби вона розширила сферу дії своїх розпоряджень. І насамкінець, до тих країн, які побажають стати нашим противником, ми звертаємося не з обіцянкою, а з вимогою: обом сторонам слід заново почати пошуки миру, перш ніж темні руйнівні сили, вивільнені наукою, поглинуть людство в навмисному або випадковому самознищенні.

Ми не ризикнемо спокушати їх слабкістю. Адже лише маючи в своєму розпорядженні без сумніву достатнє озброєння, ми можемо бути цілком упевнені, що його ніколи не буде використано.

Але дві великі й могутні групи країн не зможуть також вдовольнитись і нинішнім курсом, коли обидві сторони надмірно обтяжені витратами на сучасне озброєння, обидві є справедливо стурбованими неухильним поширенням смертоносного атома, та проте обидві квапляться порушити цю нестійку рівновагу спокою й страху, яка стримує настання години, коли почнеться остання війна в історії людства.

Тож почнімо заново — і щоб обидві сторони пам'ятали, що ввічливість ніколи не була ознакою слабкості, а щирість завжди слід перевіряти. Не домовляймося зі страху. Але ж і не лякаймося переговорів.

…ввічливість ніколи не була ознакою слабкості, а щирість завжди слід перевіряти. Не домовляймося зі страху. Але ж і не лякаймося переговорів.

Нехай обидві сторони з'ясують, які проблеми нас об'єднують, замість просторікувати про ті, що роз'єднують нас.

Нехай обидві сторони вперше сформулюють серйозні й конкретні пропозиції з інспекції і контролю над озброєнням, аби ту міць, спрямовану на знищення інших країн, поставити під цілковитий контроль усіх країн.

Нехай обидві сторони прагнуть творити не жахи науки, а її дива. Разом будемо досліджувати зірки, упокорювати пустелі, викорінювати хвороби, вимірювати океанські глибини, заохочувати мистецтво й торгівлю.

Нехай обидві сторони об'єднаються, аби донести до всіх куточків Землі заповіт Ісаї — «розв'яжи узи ярма, і пригноблюваних відпусти на свободу»[1].

І якщо передовий загін взаємодії зуміє пробитися крізь нетрі підозрілості, нехай обидві сторони об'єднаються й спробують створити не новий баланс сил, а новий світ, де панує закон, де сильні є справедливими, а слабкі — захищеними, де зберігається мир.

…нехай обидві сторони об'єднаються й спробують створити не новий баланс сил, а новий світ, де панує закон, де сильні є справедливими, а слабкі — захищеними, де зберігається мир.

Усього цього не завершити за перші сто днів. Не завершити цього ні за першу тисячу днів, ні за термін цієї адміністрації, а може навіть — і за все наше життя на цій планеті. Але почнімо.

Остаточний успіх або провал нашого курсу буде не стільки в моїх руках, скільки у ваших, мої співгромадяни. Від часу заснування нашої країни кожному поколінню американців доводилося засвідчувати вірність державі. Могили тих молодих американців, які відгукнулись на заклик до служби, охоплюють усю земну кулю.

Нині сурма знову зве нас. Та вона не кличе до зброї, хоча зброя нам необхідна, не кличе до бою, хоча ми до нього готові, а закликає рік за роком, «радіючи надії й терплячи знегоди», зносити тягар довгої похмурої боротьби — боротьби проти спільних ворогів людини: тиранії, бідності, хвороб і війни.

Чи зможемо ми скувати і протиставити цим ворогам великий всесвітній союз Півночі й Півдня, Сходу і Заходу, здатний забезпечити всьому людству краще життя? Чи приєднаєтеся ви до цих історичних зусиль?

[1] Іс. 58:6.

У довгій світовій історії лише нечисленним поколінням в годину найбільшої небезпеки випала роль захисників свободи. Я не ухиляюся від такої відповідальності — я її вітаю. Я не вірю, що хтось із нас погодився би помінятися місцями з будь-яким іншим народом, з будь-яким іншим поколінням. Енергія, віра, відданість, з якими ми беремося за цю спробу, осяють нашу країну, всіх, хто служить їй, — відблиск цього полум'я воістину може осяяти весь світ.

Тому, дорогі американці, не питайте, що країна може зробити для вас, — питайте, що ви можете зробити для своєї країни.

Дорогі співгромадяни світу, не питайте, що Америка зробить для вас, — питайте, що всі ми разом можемо зробити для свободи людини.

…дорогі американці, не питайте, що країна може зробити для вас, — питайте, що ви можете зробити для своєї країни.

Нарешті, ким би ви не були — громадянами Америки або громадянами світу, — вимагайте від нас так само високих зразків сили і жертовності, як і ми вимагаємо від вас. З чистою совістю, нашою єдиною безперечною винагородою, з історією як найвищим суддею наших учинків, підемо ми вперед, направляючи нашу улюблену країну, просячи Його благословення і Його допомоги, але знаючи, що тут, на Землі, справа Божа воістину має бути нашою справою.

У жовтні 1962 року багатьом здавалося, що «точку неповернення» вже пройдено. Дійсно, протистояння між СРСР і США досягло апогею. Одержавши відомості про розміщення радянських ракет на Кубі, адміністрація США попередила радянське керівництво «про неминучі серйозні наслідки цього кроку». У відповідь Кремль заявив, що постачання зброї й військового спорядження на Кубу здійснюється «винятково з оборонною метою», і звинуватив США в «підготовці до агресії проти Куби та інших миролюбних держав».

22 жовтня 1962 року Президент Джон Кеннеді звернувся по телебаченню до американського народу. Було оголошено про морську блокаду Куби, а СРСР в ультимативній формі пропонувалося забрати ракети з острова. Президент не вживав у своїй промові слова «війна», але слова про те, що «ніхто не зможе з точністю вгадати, які кроки знадобиться зробити й на які витрати або жертви піти, щоб ліквідувати цю кризу», означали рішучість американського керівництва й заклик до американців бути готовими до будь-якого розвитку подій.

Звернення до американського народу під час Карибської кризи

22 жовтня 1962 року

Добрий вечір, мої співгромадяни!

Наш уряд, як і обіцяно, пильно спостерігав за радянською військовою присутністю на острові Куба. На минулому тижні було незаперечно доведено, що кілька наступальних ракетних комплексів знаходиться на цьому перетвореному у в'язницю острові. Метою їхнього розгортання є не що інше, як ядерний шантаж Західної півкулі.

Після отримання першої попередньої інформації про це о 9 годині ранку минулого вівторка я наказав, щоб наше спостереження було посилено. І тепер, маючи на руках усі необхідні докази, ми зобов'язані повідомити вам про цю нову кризу в найповніших деталях.

Особливостями цих нових ракетних комплексів є два типи озброєнь. Деякі з них включають балістичні ракети середньої дальності, здатні завдавати ядерний удар на відстані більше ніж 1000 миль. Кожна з цих ракет здатна досягти Вашингтона, Панамського каналу, мису Канаверал, Мехіко чи будь-якого іншого міста в південно-східній частині Сполучених Штатів, у Центральній Америці чи в Карибському басейні.

Інші комплекси, ще не зібрані, призначені для балістичних ракет далекого радіуса дії — здатні завдати удару по більшості міст у Західній півкулі від Гудзонової затоки в Канаді до Ліми в Перу. Окрім того, реактивні бомбардувальники, здатні нести ядерні боєголовки, у цей час перебазовуються на Кубу, тимчасом як необхідні авіабази для них уже готові.

Це стрімке перетворення Куби в радянську стратегічну військову базу шляхом розміщення там наступальної зброї далекої дії і масового ураження являє собою очевидну загрозу миру і безпеці обох Америк. Ця дія також суперечить запевнянням радянських представників, висловленим як привселюдно, так і конфіденційно, що розміщення зброї на Кубі має захисний характер і що Радянський Союз не має ніякої потреби й бажання розміщати стратегічні ракети на території будь-якої іншої країни.

Судячи з розмаху цієї акції, стає зрозуміло, що все це було сплановано і здійснено протягом кількох місяців. Однак 11 вересня радянський уряд виступив з меморандумом, у якому говорилося, що, я цитую, «зброю і військове спорядження, що знаходиться на Кубі, призначено винятково для захисних цілей» і, я цитую далі, «Радянський Союз має настільки могутні ядерні ракети, що немає ніякої потреби шукати бази для них за межами Радянського Союзу».

Це твердження було неправдиве.

Минулого четверга, коли в мене на руках були всі докази присутності радянських наступальних озброєнь на Кубі, міністр закордонних справ СРСР

Громико сказав мені в моїй резиденції, що радянська допомога Кубі, я цитую, «ставить перед собою мету зробити внесок в обороноздатність Куби», і я цитую далі, «зброя, що поставляється на Кубу, жодним чином не наступальна» і, пан Громико провадив далі, «радянський уряд ніколи б не пішов на розгортання на Кубі зброї масового ураження».

Це твердження також було неправдиве.

Ні Сполучені Штати Америки, ні світове співтовариство не можуть допустити навмисного обману і наступальних загроз з боку будь-якої країни, великої чи маленької. Ми більше не живемо у світі, де тільки фактичне застосування зброї становить достатній виклик національній безпеці. Ядерна зброя є настільки руйнівною, а балістичні ракети настільки швидкі, що будь-яка можливість їхнього використання чи будь-яка зміна їхнього розгортання може цілком бути розцінена як загроза миру.

Ядерна зброя є настільки руйнівною, а балістичні ракети настільки швидкі, що будь-яка можливість їхнього використання чи будь-яка зміна їхнього розгортання може цілком бути розцінена як загроза миру.

Багато років і Радянський Союз і Сполучені Штати, визнаючи цей факт, ніколи не порушували сумнівний статус-кво, який, проте, гарантував, що ця зброя не буде використовуватися без життєво важливих причин. Наші власні стратегічні ракети ніколи не передавалися на територію ніякої іншої країни під плащем таємниці й обману; і наша історія — на відміну від Рад з кінця Другої світової війни — демонструє, що ми не маємо ніякого бажання домінувати чи завоювати будь-яку іншу націю. Однак американські громадяни живуть тепер під прицілом радянських ракет, розташованих на території СРСР чи в субмаринах в океані.

У цьому сенсі ракети на Кубі становлять очевидну небезпеку. Необхідно також відзначити, що держави Латинської Америки ніколи раніше не зазнавали потенційної ядерної загрози. Але це таємне, швидке, екстраординарне розміщення радянських ракет на Кубі на порушення радянських гарантій, це раптове, таємне рішення розмістити стратегічну зброю поза радянською територією є навмисно провокаційною і необґрунтованою зміною в статус-кво, що не може бути прийнято нашою країною.

1930-ті роки дали нам урок: агресивна поведінка, якщо їй не перешкодити, кінець кінцем призводить до війни. Наша країна виступає проти війни. Ми також вірні нашому слову. Тому нашою непохитною метою повинно стати запобігання використанню ядерних ракет проти тієї чи іншої країни і забезпечення їхнього демонтажу і вивезення із Західної півкулі.

Наша політика складалася з терпіння і стриманості, як личить бути мирній і могутній нації, що стоїть на чолі міжнародного союзу, але тепер потрібні рішучі й адекватні дії. Тому, з метою захисту нашої власної безпеки й усієї

Західної півкулі, владою, отриманою мною відповідно до Конституції, я наказую, щоб ці заходи були вжиті негайно.

По-перше: щоб зупинити розміщення радянської зброї масового ураження на Кубі, здійснювати суворий карантин — усі судна будь-якого виду, які прямують на Кубу з будь-якої країни чи порту, що перевозять зброю масового ураження, будуть повернуті до портів відправлення. Цей карантин буде розширено, якщо потрібно, до інших типів вантажів. Однак це не стосується вантажів, що мають життєво важливий характер.

Наша політика складалася з терпіння і стриманості, як личить бути мирній і могутній нації, що стоїть на чолі міжнародного союзу, але тепер потрібні рішучі й адекватні дії.

По-друге: я наказав безперервно вести спостереження за Кубою та її військовими приготуваннями. Якщо ці наступальні військові приготування триватимуть і далі, таким чином ще збільшуючи загрозу Західній півкулі, будь-які наші подальші дії будуть виправдані.

По-третє: будь-яку ядерну ракету, запущену з Куби проти будь-якої країни в Західній півкулі, ми будемо розцінювати як напад Радянського Союзу на Сполучені Штати і завдамо повномасштабного відповідного удару.

По-четверте: як необхідну військову обережність, я зміцнив нашу базу в Ґуантанамо й евакуював сьогодні звідти обслуговуючий персонал.

По-п'яте: сьогодні ввечері на засіданні Організації Американських Держав ми винесемо на порядок денний питання про цю загрозу з метою підтримки будь-яких наших дій, спрямованих на її нейтралізацію. Інші наші союзники в усьому світі будуть також приведені в готовність.

По-шосте: відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, сьогодні ввечері ми зажадаємо негайного скликання Ради Безпеки, щоб ужити заходів проти цієї радянської загрози миру. Ми зажадаємо негайного демонтажу і вилучення всієї наступальної зброї на Кубі під контролем спостерігачів ООН.

Сьоме й останнє: я закликаю Голову Радянського уряду Хрущова зупинитися й ліквідувати цю нерозважну і провокаційну загрозу миру в усьому світі і сталим відносинам між нашими двома країнами. Я закликаю його залишити цей небезпечний курс, спрямований на досягнення світового панування, і взяти участь в історичній місії з припинення гонки озброєнь. Він може тепер, щоб урятувати світ від катастрофи, згадати свої власні слова, що не було ніякої потреби розміщувати ракети поза власною територією Радянського Союзу, і забрати їх з Куби, утримуючись від будь-яких дій, які лише погіршать існуючу кризу. Ми готові обговорити всі пропозиції, спрямовані на усунення напружених відносин двох сторін, включаючи розвиток справді незалежної Куби, яка самостійно визначає свою власну долю. Ми не хочемо війни з Ра-

дянським Союзом, оскільки ми — мирні люди, котрі бажають жити мирно з усіма іншими народами.

Але важко вирішувати чи навіть обговорювати ці проблеми в атмосфері страху і залякування. Саме тому ця остання радянська загроза — чи будь-яка інша загроза, яку буде зроблено незалежно чи у відповідь на наші дії на цьому тижні, повинна і буде зустрінута адекватно. Будь-яка ворожа акція в будь-якій точці світу, спрямована проти безпеки і свободи народів, наших союзників, у першу чергу це стосується мужніх жителів Західного Берліна, буде зустрінута будь-якими, найнеобхіднішими в даній ситуації, відповідними заходами.

Нарешті, я хочу сказати кілька слів поневоленим жителям Куби, яких безпосередньо стосується моє звернення. Я говорю з вами як друг, як той, хто знає про вашу глибоку любов до вашої батьківщини, як той, хто поділяє ваші прагнення до свободи і рівноправності для всіх. Усі американці з гіркотою спостерігали, як вашу національну революцію було зраджено і як ваша батьківщина потрапила під іноземний вплив. Тепер ваші лідери більше не кубинські лідери, натхненні національними ідеалами. Вони — маріонетки й агенти міжнародної змови, що спрямувала Кубу проти її друзів і сусідів в Америці і перетворила її в першу латиноамериканську країну, на чиїй території було розміщено ядерну зброю.

Ядерна зброя, розміщена на Кубі, не у ваших інтересах. Вона не дає вам миру і добробуту, навпаки, вона може тільки їх зруйнувати. Ми знаємо, що народ і земля Куби використовуються як заручники тими, хто заперечує свободу і переслідує інакомислення. У минулому багато разів жителі Куби піднімали повстання, щоб скинути тиранів, які відбирають у них свободу. І я не сумніваюся, що більшість кубинців сьогодні з нетерпінням чекають на той час, коли вони будуть справді вільні — звільнені від іноземного впливу, вільні у виборі своїх власних лідерів, вільні у виборі свого власного шляху розвитку, маючи власну землю, зможуть вільно говорити і писати, не побоюючись за власну безпеку. І тоді Куба буде прийнята назад у співтовариство вільних націй Західної півкулі.

Наша мета полягає не в мирі за рахунок свободи, але в мирі і свободі, як у цій півкулі, так і, ми сподіваємося, в усьому світі. І бачить Бог, цієї мети буде досягнуто.

Мої співгромадяни, ніхто не зможе достеменно вгадати, які кроки доведеться зробити і на які витрати чи жертви доведеться піти, щоб ліквідувати цю кризу. Але найбільша небезпека зараз полягала б у тому, щоб не робити нічого. Шлях, який ми обрали, сповнений небезпек, але цей шлях найбільш поєднуваний з нашим характером і хоробрістю нашої нації та наших зобов'язань в усьому світі. Вартість свободи завжди висока, але американці завжди були готові платити за це. І єдине, чого ми ніколи не зможемо зробити, — це піти шляхом здачі позицій і капітуляції.

Наша мета полягає не в мирі за рахунок свободи, але в мирі і свободі, як у цій півкулі, так і, ми сподіваємося, в усьому світі. І бачить Бог, цієї мети буде досягнуто.

Дякую і добраніч.

Карибська криза засвідчила, що політика взаємних погроз і розрахунок на ядерну зброю як єдиний аргумент у відносинах двох супердержав матиме тільки один результат — війну, у якій не буде переможця. Але успішне її подолання аж ніяк не означало, що між СРСР і США більше немає точок напруженості. Однією з таких точок довгі роки був Західний Берлін.

У серпні 1961 року за наказом Кремля було почато будівництво стіни, що розділила «по живому» Берлін на два сектори: Західний і Східний. 23 червня 1963 року до блокованого Західного Берліна прилетів Джон Кеннеді. Це був особливий візит, один з найважливіших за весь час його недовгого президентства. Президент повинен був показати солідарність Сполучених Штатів із західними берлінцями, продемонструвати марність намагань комуністичного режиму силою стримати прагнення розділеного народу до об'єднання. Промова Джона Кеннеді, яку на площі Рудольфа Вільде зібралися послухати понад мільйон людей, стала однією з найвидатніших в історії людства (вона ввійшла в історію під назвою «Ich bin ein Berliner» — «Я берлінець»).

Ich bin ein Berliner

26 червня 1963 року

Я пишаюся можливістю прибути до цього міста як гість вашого високошановного мера[1], котрий символізує в усьому світі дух боротьби Західного Берліна. Я пишаюся можливістю відвідати Федеративну Республіку і вашого високошановного канцлера[2], який присвятив стільки років Німеччині миру, демократії і прогресу. Я радий прибути сюди в супроводі мого співвітчизника, генерала Клея[3], котрий був у цьому місті в гострі моменти кризи і буде тут знову, якщо коли-небудь виникне в цьому потреба.

[1] На той час — Віллі Брандт (Willy Brandt, 1913—1992) — видатний німецький державний і політичний діяч, канцлер Німеччини в 1969–1974 роках.

[2] Тобто Конрад Аденауер (Konrad Adenauer, 1876—1967) — перший федеральний канцлер ФРН.

[3] *Люсіус Дюбіньон Клей* (Lucius Dibignon Clay, 1897—1978) — військовий губернатор американської зони окупації в Німеччині після Другої світової війни. Вважається засновником берлін-

Дві тисячі років тому вищою гордістю було «civis Romanus sum»[1]. Сьогодні у світі свободи вищою гордістю є «Ich bin ein Berliner».

Я дякую перекладачу за переклад моєї німецької!

У світі є чимало людей, котрі чи справді не розуміють, чи говорять, що не розуміють, істотної різниці між світом свободи і світом комунізму. Нехай вони приїдуть до Берліна.

Є такі, котрі говорять, що комунізм — це хвиля з майбутнього. Нехай вони приїдуть до Берліна.

Є такі, котрі говорять, що ми можемо працювати з комуністами в Європі і скрізь. Нехай вони приїдуть до Берліна.

Знаходяться навіть такі, їх мало, хто говорить, що комунізм — це зло, але він дає нам можливість економічного прогресу. Lass' sie nach Berlin kommen[2]. Нехай вони приїдуть до Берліна.

У свободи є багато труднощів, і демократія недосконала, але ми ніколи не стали б споруджувати стіну, щоб утримувати наших людей і не давати їм можливості піти від нас. Я хочу сказати від імені моїх співвітчизників, котрі живуть дуже далеко, за багато кілометрів од вас, на іншому боці Атлантичного океану, що ми відчуваємо найбільшу гордість за те, що ми можемо поділяти з вами, навіть на відстані, історію останніх 18 років. Я не знаю жодного селища чи міста, яке було б блоковане протягом 18 років і все ще жило б з такою життєвою силою, надією і наполегливістю, як живе місто Західний Берлін. При тому що ця стіна є найбільш очевидною і зримою демонстрацією невдач комуністичної системи, увесь світ бачить, що ми не раді тому, що це відбувається. Як сказав ваш мер, це не тільки злочин проти історії, але і злочин проти людяності: поділ родин, чоловіків і дружин, братів і сестер, поділ людей, що хотіли б бути разом.

Що справедливо для цього міста, те справедливо і для Німеччини — справжній, вічний мир у Європі не може бути ніколи гарантований, поки одній з частин Німеччини відмовлено в елементарному праві вільної людини. І це право — право вільного вибору. Живучи 18 років у мирі й чесності, це покоління німців заробило право бути вільними, включаючи право об'єднувати свої родини і націю у вічному мирі і з доброю волею до всіх людей. Ви живете на захищеному острівці свободи, але ваше життя є частина спільного життя. Тому, оскільки я закінчую, дозвольте мені попросити вас підняти ваші очі за межі небезпек

Я не знаю жодного селища чи міста, яке було б блоковане протягом 18 років і все ще жило б з такою життєвою силою, надією і наполегливістю, як живе місто Західний Берлін.

ського повітряного мосту, який забезпечував місто всім необхідним, коли в 1948 році Сталін почав блокаду Західного Берліна. Під час Берлінської кризи (1961) президент Кеннеді попросив його повернутися з відставки і допомогти йому в її розв'язанні.

[1] «Я громадянин Рима» *(лат.)*.

[2] Нехай вони приїдуть до Берліна *(нім.)*.

сьогоднішнього дня до надій дня завтрашнього, за межі свободи тільки міста Берліна чи вашої країни Німеччини до свободи скрізь, за межі цієї стіни до дня, коли настане справедливий мир, за межі ваші і наші — до всього людства.

Воля неподільна, і коли одна людина в рабстві — усі невільні. Коли всі будуть вільні, ми зможемо побачити той день, коли це місто об'єднається. І це місто, і ця країна, і великий континент Європа об'єднаються на мирній і сповненій надій Землі. Коли цей день настане — а це так і буде — народ Західного Берліна матиме підстави для гордощів: ви були на передньому краї майже два десятиліття.

Усі вільні люди, хоч би де вони жили — зараз громадяни Берліна, і тому, як вільна людина, я пишаюся словами «Ich bin ein Berliner».

Адлай Юїнґ Стівенсон

(1900—1965)

Американський державний і політичний діяч.

Адлай Стівенсон народився 5 лютого 1900 року. Здобувши юридичну освіту, якийсь час займався приватною практикою, а з 1933 року перебував на державній службі. У 1949–1953 роках він обіймав посаду губернатора штату Іллінойс, у 1952-му й 1956 роках був кандидатом від Демократичної партії на президентських виборах. З 1961-го по 1965 рік — постійний представник США при ООН. Помер Адлай Стівенсон 14 липня 1965 року в Лондоні.

З самого початку Карибської кризи Кремль і Білий дім активно шукали шляхів виходу з критичної ситуації. Війни ніхто не хотів, але при цьому лідери двох країн прагнули «зберегти обличчя», створити враження, що вони не йдуть на поступки супротивникові.

25 жовтня 1962 року на засіданні Ради Безпеки ООН відбулася одна з найзнаменитіших дипломатичних битв в історії. Постійний представник США при ООН Адлай Стівенсон представив фотографії, що доводили факт наявності на Кубі радянських ракет. Це, а також репліки Стівенсона, які потім потрапили на шпальти майже всіх провідних газет світу, поставили в скрутне становище представника СРСР Валеріана Зоріна. Буквально того ж дня за посередництвом Генсека ООН У Тана обидві сторони вжили заходів для виходу з ситуації, що склалася. Світ міг вільно зітхнути — Карибську кризу було подолано.

Промова-звернення до посла СРСР в ООН Зоріна з доказами наявності радянських ракет на Кубі

25 жовтня 1962 року

Я хочу сказати, пане Зорін, що не маю вашого таланту до перекручування фактів і незрозумілих слів. Мушу зізнатися, я радий тому, що не маю цього дару!

Ви сказали, що вчора я виступав в оборонному тоні, оскільки в нас немає доказів того, що ваш уряд установив на Кубі ракети великої дальності.

Ми маємо докази. У нас є докази, вони зрозумілі і неспростовні. Дозвольте сказати ще дещо: цю зброю потрібно забрати з Куби...

Дозвольте мені також сказати вам, сер, що дещо змінилося. Ви — Радянський Союз — направили цю зброю на Кубу, ви порушили баланс сил у світі, і це саме ви, а не США, створили нову загрозу миру...

CHINA
CUBA

2200 NM
1020 NM
630 NM
CANADA
Seattle
San Francisco
Salt Lake City
Denver
Omaha
Chicago
Pittsburgh
New York
ATLANTIC OCEAN
St. Louis
Cincinnati
WASHINGTON
Los Angeles
UNITED STATES
Oklahoma City
Oxford
Atlanta
Dallas
San Antonio
New Orleans
Savannah
Gulf of Mexico
Miami
MEXICO
HAVANA
San Diego de los Banos
CUBA
Puerto Rico
HAITI
SANTO DOMINGO
BRITISH HONDURAS
HONDURAS
GUATEMALA
EL SALVADOR
NICARAGUA
Caribbean Sea
CANAL ZONE
COSTA RICA
PANAMA
VENEZUELA
COLOMBIA
PACIFIC OCEAN
TOP SECRET
ECUADOR
BRAZIL

Дозвольте запитати вас також, чому ваш уряд, а саме міністр закордонних справ, навмисно і цинічно заводив нас в оману щодо установки ядерної зброї на Кубі? Нарешті, пане Зорін, я нагадаю вам, що раніше ви не заперечували прямо наявності цієї зброї, назвавши її оборонною. Сьогодні ж ви, якщо я правильно зрозумів, прямо сказали, що цієї зброї не існує і ми не довели її існування.

Добре, сер, дозвольте задати вам одне питання: чи заперечуєте ви, посол Зорін, що СРСР розмістив і далі розміщує на Кубі ракети середньої і проміжної дальності? Так чи ні — не чекайте перекладу — так чи ні?

(Зорін відмовився відповідати на запитання.)

Ви можете відповісти лише так чи ні. Ви заперечували, що вона існує. Я хочу переконатися, що я правильно зрозумів вас, і я готовий чекати відповіді до кінця світу, якщо в цьому ваше рішення. Також я готовий надати докази безпосередньо в цій кімнаті.

(Головуючий надав слово представникові Чилі, однак посол Стівенсон провадив далі.)

Я ще не завершив свого виступу. Я задав вам питання. Я не почув відповіді, і тепер, якщо мені буде дозволено, хотів би завершити свій виступ.

Я сумніваюся, що хто-небудь у цій кімнаті, за винятком, можливо, представника Радянського Союзу, сумнівається у фактах... Якщо мені буде дозволено, ми встановимо ось тут, біля стіни, щоб усім було видно, невелику експозицію фотографій і карту Куби.

На першій фотографії — село Канделярія. Ось ця область у серпні 1962 року — нічого особливого, спокійне сільце. А ось те ж саме тиждень тому, у середині жовтня — побудовано нову дорогу. Наступна фотографія — через добу після цієї — тут розміщений цілий батальйон ракетних військ, намети для солдатів і сім трейлерів для ракет дальністю 1,5 тисячі кілометрів. Ще чотири крани для установки їх у бойове положення. Усі — як на параді в Москві.

(Далі Стівенсон показав ще один такий самий об'єкт.)

Другий тип установок — для ракет проміжної дальності — близько 3,5 тисячі кілометрів. На кожному об'єкті — по чотири пускових установки. Ось один такий об'єкт біля Ганахая, на південний захід від Гавани. Нічого особливого. Та сама область через шість тижнів. Роботи з установки йдуть швидко. Монтаж ще не закінчено, тому я не можу показати вам місце складування боєголовок.

Наше завдання тут, в ООН — не в тому, щоб набирати очки в дебатах. Наше завдання — зберегти мир.

...На черговій фотографії ви бачите аеродром у Сан-Хуліані на заході Куби. Тут представлені риштовання для складання радянських бомбардувальників Іл-28. Чотири фюзеляжі стоять без риштовання, ще один літак уже частково зібрано...

(Після цього він показав ще кілька фотографій.)

Я так і не дістав відповіді на моє запитання. Представник Радянського Союзу заявив, що офіційною відповіддю СРСР стала заява ТАРС про те, що СРСР не потрібно розміщати свої ракети на Кубі. Я згоден, не потрібно. Але питання в тому, чи має Радянський Союз ракети на Кубі.

А тепер, я сподіваюся, ми можемо взятися до наших справ. Тепер ми знаємо факти — і ви знаєте їх, пане Зорін, — і можемо обговорити їх. Наше завдання тут, в ООН — не в тому, щоб набирати очки в дебатах. Наше завдання — зберегти мир. І якщо ви готові спробувати, готові і ми.

Мартін Лютер Кінґ

(1929—1968)

Американський священик, громадський діяч, борець за громадянські права, лауреат Нобелівської премії миру за 1964 рік.

Мартін Лютер Кінґ народився 15 січня 1929 року в місті Атланта (штат Джорджія) у родині священика-баптиста. Пішовши батьковою стежкою, 1947 року Мартін став священиком. У 1954-му він став священиком баптистської церкви на Декстер-авеню в Монтґомері (штат Алабама).
З середини 1950-х років Мартін Лютер Кінґ мав велику популярність як борець за права чорношкірого населення Сполучених Штатів. Масові акції, марші протесту і страйки, організовані за особистої участі Мартіна Лютера Кінґа, спонукали американський уряд до прийняття низки законів, що зрівнювали чорношкіре населення в правах з білими.
4 квітня 1968 року Мартін Лютер Кінґ був убитий пострілом зі снайперської гвинтівки в місті Мемфіс (штат Теннессі). Офіційне розслідування визнало, що вбивця діяв самостійно, однак у суспільстві міцно закріпилася думка, що Кінґ став жертвою добре спланованої змови.

«Марш на Вашингтон», що відбувся наприкінці 1963 року, став однією з наймасовіших акцій ненасильницького протесту афроамериканців, які боролися за свої права. Від 200 тисяч (за офіційними даними) до 300 тисяч (за даними організаторів) осіб пройшли маршем до меморіалу Лінкольна. Тут з промовою (вона ввійшла в історію під назвою «У мене є мрія» — за фразою, що її кілька разів повторив доктор Кінґ) до присутніх звернувся Мартін Лютер Кінґ — блискучий оратор, неймовірну силу слова якого визнавали не тільки його прихильники, але й вороги.

«У мене є мрія»

28 серпня 1963 року

П'ять десятиліть[1] тому великий американець, під чиїм символічним захистом ми сьогодні зібралися, підписав Прокламацію про визволення негрів. Цей важливий указ став величним маяком світла надії для мільйонів чорних рабів, обпалених полум'ям спопеляючої несправедливості. Він став радісним світанком, що завершив довгу ніч полону.

[1] Так в оригіналі промови.

Але через сто років ми змушені визнати трагічний факт, що негр усе ще не вільний. Через сто років життя негра, на жаль, як і раніше калічиться кайданами сегрегації й оковами дискримінації. Через сто років негр живе на пустельному острові бідності посеред величезного океану матеріального процвітання. Через сто років негр як і раніше знемагає на задвірках американського суспільства і виявляється у вигнанні на своїй власній землі. От ми і прийшли сьогодні сюди, щоб підкреслити драматизм плачевної ситуації.

У якомусь сенсі ми прибули до столиці нашої держави, щоб отримати готівку за чеком. Коли архітектори нашої республіки писали прекрасні слова Конституції і Декларації незалежності, вони підписували тим самим вексель, який належало успадкувати кожному американцю. Відповідно до цього векселя, усім людям гарантувалися невід'ємні права на життя, свободу і прагнення до щастя.

Сьогодні стало очевидним, що Америка виявилася не в змозі сплатити за цим векселем те, що належить її кольоровим громадянам. Замість того щоб сплатити цей святий борг, Америка видала негритянському народові фальшивий чек, що повернувся з позначкою «недостача коштів». Але ми відмовляємося вірити, що банк справедливості збанкрутував. Ми відмовляємося вірити, що у величезних сховищах можливостей нашої держави бракує коштів. І ми прийшли, щоб отримати за цим чеком — чеком, за яким нам будуть видані скарби свободи і гарантії справедливості. Ми прибули сюди, у це священне місце, також для того, щоб нагадати Америці про настійну вимогу сьогоднішнього дня. Зараз не час задовольнятися заспокійливими заходами чи приймати заспокійливі ліки поступових рішень. Настав час вийти з темної долини сегрегації і ступити на залитий сонцем шлях расової справедливості. Настав час відкрити двері можливостей усім Божим дітям. Настав час вивести нашу націю з сипучих пісків расової несправедливості до твердої скелі братерства.

Для нашої держави було б смертельно небезпечним проігнорувати особливу важливість даного моменту і недооцінити рішучість негрів. Спекотне літо законного невдоволення негрів не закінчиться, доки не настане підбадьорлива осінь свободи і рівності. 1963 рік — це не кінець, а початок. На тих, хто сподівається, що негрові потрібно було випустити пару і що тепер він заспокоїться, чекає суворе пробудження, якщо наша нація повернеться до звичної буденності. Доти, доки негрові не будуть надані його громадянські права, Америці не бачити ні безтурботності, ні спокою. Революційні бурі й далі потрясатимуть основи нашої держави до того часу, аж поки настане світлий день справедливості.

…ми відмовляємося вірити, що банк справедливості збанкрутував.

Але є ще дещо, що я повинен сказати моєму народові, який стоїть на благодатному порозі біля входу до палацу справедливості. У процесі завоювання належного нам по праву місця ми не повинні давати підстав для звинува-

чень у непорядних вчинках. Не прагнімо погамувати нашу спрагу волі, п'ючи з чаші гіркоти і ненависті.

Ми повинні завжди вести нашу боротьбу з благородних позицій гідності і дисципліни. Ми не повинні дозволити, щоб наш творчий протест виродився у фізичне насильство. Ми повинні прагнути досягти величних висот, відповідаючи на фізичну силу силою духу. Чудова войовничість, що опанувала негритянським суспільством, не повинна привести нас до недовіри з боку всіх білих людей, оскільки багато хто з наших білих братів усвідомив, про що свідчить їхня присутність тут сьогодні, що їхня доля тісно пов'язана з нашою долею і їхня свобода неминуче пов'язана з нашою свободою. Ми не можемо йти на самоті.

І почавши рух, ми повинні заприсягтися, що будемо йти вперед.

Ми не можемо повернути назад. Є такі, що запитують тих, хто відданий справі захисту громадянських прав: «Коли ви заспокоїтеся?» Ми ніколи не заспокоїмося, доки наші тіла, обважнілі від утоми, викликаної довгими мандрами, не зможуть мати нічліг у придорожніх мотелях і міських готелях. Ми не заспокоїмося, доки основним видом пересувань негра залишається переїзд із маленького гетто до великого. Ми не заспокоїмося, доки негр у Міссісіпі не може голосувати, а негр у Нью-Йорку вважає, що йому нема за що голосувати. Ні, в нас немає підстав для заспокоєння, і ми ніколи не заспокоїмося, доки справедливість не почне струменіти, подібно водам, а праведність не уподібниться могутньому потоку.

…в нас немає підстав для заспокоєння, і ми ніколи не заспокоїмося, доки справедливість не почне струменіти, подібно водам, а праведність не уподібниться могутньому потоку.

Я не забуваю, що багато хто з вас прибув сюди, пройшовши через великі випробування і страждання. Дехто з вас прибув сюди прямо з тісних тюремних камер. Дехто з вас прибув з районів, у яких за ваше прагнення до свободи на вас обрушився шквал переслідувань і шторми поліцейської жорстокості. Ви стали ветеранами творчого страждання. Працюйте й далі, віруючи в те, що незаслужене страждання окупається.

Повертайтеся до Міссісіпі, повертайтеся до Алабами, повертайтеся до Луїзіани, повертайтеся до нетрів і гетто наших північних міст, знаючи, що так чи інакше ця ситуація може змінитися і зміниться. Не страждаймо в долині розпачу.

Я говорю вам сьогодні, друзі мої, що, незважаючи на труднощі і розчарування, у мене є мрія. Це мрія, що глибоко укоренилася в американській мрії.

У мене є мрія, що настане день, коли наша нація повстане і доживе до істинного змісту свого девізу: «Ми вважаємо самоочевидним, що всі люди створені рівними».

У мене є мрія, що на червоних пагорбах Джорджії настане день, коли сини колишніх рабів і сини колишніх рабовласників зможуть сісти разом за столом братерства.

У мене є мрія, що настане день, коли навіть штат Міссісіпі, пустельний штат, що знемагає від напруження несправедливості і гноблення, буде перетворений в оазис свободи і справедливості.

У мене є мрія, що настане день, коли четверо моїх дітей житимуть у країні, де про неї судитимуть не за кольором їхньої шкіри, а за тим, що вони за люди.

У мене є мрія сьогодні.

У мене є мрія, що настане день, коли в штаті Алабама, губернатор якого нині заявляє про втручання у внутрішні справи штату і невизнання дії прийнятих Конгресом законів, виникне ситуація, в якій маленькі чорні хлопчики і дівчатка зможуть узятися за руки з маленькими білими хлопчиками і дівчатками і йти разом, наче брати й сестри.

У мене є мрія сьогодні.

У мене є мрія, що настане день, коли всі низини піднімуться, всі пагорби і гори опустяться, нерівні місцевості будуть перетворені на рівнини, викривлені місця стануть прямими, велич Господа постане перед нами й усі смертні разом упевняться в цьому.

У мене є мрія, що настане день, коли всі низини піднімуться, всі пагорби і гори опустяться, нерівні місцевості будуть перетворені на рівнини, викривлені місця стануть прямими, велич Господа постане перед нами й усі смертні разом упевняться в цьому.

Така наша надія. Це віра, з якою я повертаюся на Південь.

З цією вірою ми зможемо вирубати камінь надії з гори розпачу. З цією вірою ми зможемо перетворити неструнки голоси нашого народу в прекрасну симфонію братерства. З цією вірою ми зможемо разом працювати, разом молитися, разом боротися, разом йти у в'язниці, разом захищати свободу, знаючи, що одного разу ми будемо вільними.

Це буде день, коли всі Божі діти зможуть співати, вкладаючи в ці слова новий зміст: «Країно моя, це я тебе, солодка земле свободи, це я тебе оспівую. Земля, де вмерли мої батьки, земля гордості пілігримів, нехай свобода дзвенить з усіх гірських схилів».

І якщо Америці доведеться стати великою країною, це повинно статися.

Нехай свобода дзвенить з вершин дивних пагорбів Нью-Хемпшира!

Нехай свобода дзвенить з могутніх гір Нью-Йорка!

Нехай свобода дзвенить з високих Аллеґенських гір Пенсільванії!

Нехай свобода дзвенить із засніжених Скелястих гір Колорадо!

Нехай свобода дзвенить з вигнутих гірських вершин Каліфорнії!

Нехай свобода дзвенить з гори Лукаут у Теннессі!

Нехай свобода дзвенить з кожного пагорба і кожного горбика Міссісіпі!

З кожного гірського схилу нехай дзвенить свобода!

Коли ми дозволимо свободі дзвеніти, коли ми дозволимо їй дзвеніти з кожного села і кожного сільця, з кожного штату і кожного міста, ми зможемо прискорити настання того дня, коли всі Божі діти, чорні і білі, євреї і язичники, протестанти і католики, зможуть узятися за руки і заспівати слова давнього негритянського духовного гімну: «Вільні нарешті! Вільні нарешті! Спасибі всемогутньому Господу, ми вільні нарешті!»

Одні називали його «моральним лідером Америки», інші ж ненавиділи й готові були на все, щоб змусити його замовкнути. Для цього ж був тільки єдиний спосіб...

3 квітня 1968 року Мартін Лютер Кінґ виступив з промовою перед мешканцями Мемфіса, тими, що зібралися на мітинг на підтримку страйкуючих робітників. Доктор Кінґ чудово розумів, що його життя під загрозою, але вірив у майбутнє, своє й Америки, у якій людей не будуть ділити за кольором шкіри. Свою промову він закінчив словами: «Мене ніщо не тривожить. Я нічого не боюся». Наступного дня його вбила куля білого расиста...

«Я бачив землю обітовану» (Промова у Мемфісі)

3 квітня 1968 року

Знаєте, кілька років тому я їздив до Нью-Йорка, де підписував примірники моєї книжки, що тільки-но вийшла друком. І от коли я сидів та роздавав автографи, до мене підійшла чорношкіра жінка, яка була не сповна собі. Єдине питання, що я почув від неї: «Ви Мартін Лютер Кінґ?»

Не підіймаючи вгору очей і продовжуючи писати, я ствердно відповів. І наступної миті відчув поштовх у груди — ця божевільна всадила в мене ніж. Мене швидко відвезли до шпиталю в Ґарлемі. Був похмурий суботній день. Лезо увійшло глибоко, і рентген засвідчив, що воно ледь-ледь не дісталося до аорти — головної артерії. Якщо її проштрикнути, то можна потонути в крові — порятунку не буде.

Наступного ранку «Нью-Йорк таймс» написала, що якби я чхнув, то тієї ж миті помер би. Через чотири дні після того, як мені розрізали груди та витягли лезо, мені дозволили пересуватися шпиталем у кріслі-каталці. Мені дозволили читати частину листів, що я отримував їх з усіх штатів та з усьо-

го світу, хороших листів. Я прочитав багато, але понад усе запам'ятав тільки один з листів. Там були телеграми від президента та віце-президента. Я вже забув, що там говорилося. Був лист від мера Нью-Йорка, який приїздив до мене, але я не пам'ятав, що він написав у листі. І був лист від одного дівчиська, що вчилася в школі Уайт-Плейн. Я ніколи його не забуду. У ньому були прості слова: «Шановний докторе Кінґ! Я вчуся в дев'ятому класі. Хоча це не має значення, у мене біла шкіра. Я дізналася з газет, що трапилося з Вами, дізналася про Ваші страждання. Там було написано, що якби Ви чхнули, то Ви б померли. А я хочу Вам сказати, що дуже щаслива, що Ви не чхнули».

Сьогодні я хочу сказати, що теж щасливий, тому що не чхнув тоді. Тому що якби чхнув, то не дожив би до 1960 року, коли студенти зі всього Півдня почали страйкувати на стойках буфетів[1]. І я знаю, що коли вони сиділи там, вони насправді стояли — стояли на захист найліпшої частини американської мрії. І повертали країну до тих найвеличніших благ демократії, що були закладені отцями-засновниками в Декларації незалежності та Конституції. Якби я чхнув, тоді не дожив би до 1962 року, коли чорношкірі в Олбані, штат Джорджія, вирішили розігнути спини. А коли чоловіки та жінки розгинають спини, це вже дуже важливо, бо якщо ти розігнув спину, то на тобі вже неможливо їздити. Якби я чхнув, я не дожив би до 1963-го, коли в результаті дій чорношкірих Бірмінґема, штат Алабама, було прийнято закон про громадянські права. Якби я чхнув, у мене не було б шансу пізніше, у серпні того ж року, розповісти Америці про свою мрію. Якби я чхнув, я б не потрапив до міста Сельма, штат Алабама, і не був би свідком потужного руху там. Якби я чхнув, то не приїхав би до Мемфіса і не побачив би, як люди єднаються навколо своїх братів та сестер, що страждають. Я такий щасливий, що не чхнув.

А що вони мені казали, зараз уже не важливо. Вже зовсім не має значення, що відбувається зараз. Я виїхав з Алабами сьогодні вранці, і як тільки літак злетів, пілот зробив об'яву: «Ми перепрошуємо за затримку, але з нами летить доктор Мартін Лютер Кінґ. І ми мусили все перевірити, чи все в порядку з багажем та чи не трапиться якоїсь аварії. І всю ніч біля літака була варта».

Я просто хочу виконати волю Господа. І Він дозволив мені дістатися вершини гори. І я подивився навкруги. І побачив землю обітовану.

А потім я приїхав до Мемфіса. І хтось почав погрожувати або переказувати чиїсь погрози. Але що може мені зробити купка наших божевільних білих братів?

[1] 1 лютого 1960 року в Ґрінсборо (Північна Кароліна) четверо чорношкірих студентів зайняли місця біля столика в кафетерії «тільки для білих». Їх вивели звідти, але наступного дня це зробили вже сотні негритянських студентів. Через місяць такі демонстрації охопили весь Південь США, причому в них брали участь і багато білих студентів.

Що ж, я не знаю, що зараз відбудеться. У нас попереду важкі дні. Але мене це не хвилює. Тому що я дістався вершини гори. Тому мені нема діла до погроз. Як усі ми, я хотів би жити довго. У довгого життя є свої переваги. Але зараз мене це не хвилює. Я просто хочу виконати волю Господа. І Він дозволив мені дістатися вершини гори. І я подивився навкруги. І побачив землю обітовану. Можливо, мені не судилося дістатися туди разом з вами. Але хочу, щоб ви знали сьогодні, що наш народ дістанеться тієї землі. І я щасливий сьогодні. Мене нічого не хвилює. Я нікого не боюся. Мої очі вже бачили велич Господа.

Нельсон Роліхлахла Мандела

(нар. 1918 р.)

Президент ПАР, правозахисник,
лауреат Нобелівської премії миру за 1993 рік.

Мандела — один із символів XX століття. Людина, засуджена на довічне ув'язнення як терорист і відзначена Нобелівською премією миру, керівник збройної організації, який, прийшовши до влади, зумів мирним шляхом розв'язати найскладнішу проблему, ситуацію, де, як здавалося, просто неминуче велике кровопролиття…
Він народився 18 липня 1918 року в родині вождя племені телебу, навчався в коледжі, працював охоронцем на шахті, учнем у юридичній конторі в Йоганнесбурзі, вивчав право у Вітватерсрандському університеті. У середині 1940-х років Мандела вступив до Африканського національного конгресу (АНК) — найстарішої політичної організації африканського населення ПАР. У 1956 році Мандела був заарештований і засуджений за обвинуваченням у державній зраді. Через п'ять років його було виправдано, але менш ніж за рік він знову опинився у в'язниці. В 1964 році Нельсон Мандела був засуджений до довічного ув'язнення.
Восени 1989 року до влади прийшов Фредерік де Клерк — перший керівник ПАР, політика якого була спрямована на згортання режиму апартеїду. Одним з перших його кроків було звільнення з тюрми Нельсона Мандели. Кілька років у ПАР діяв перехідний уряд, а в 1994 році відбулися перші загальні вибори, на яких АНК отримав 63% голосів. 10 травня того ж року Нельсон Мандела був проголошений президентом ПАР. Він обіймав цю посаду один термін і в 1999 році подав у відставку.

Вступивши в 1940-х роках до АНК, Мандела спочатку поділяв курс тодішнього керівництва Конгресу на «мирний саботаж» відносно влади білих. Але робив він це дуже недовго — страйки, пікети, демонстрації і, нарешті, створення «Умконто ве сізве» («Спис нації»), військового крила АНК — таким був шлях Мандели-борця. Відбувши перший п'ятирічний строк ув'язнення, в 1961 році Мандела нелегально виїхав до Алжиру, а потім, також нелегально, повернувся на батьківщину. Протягом року він перебував у підпіллі, йому вдавалося уникати арешту, однак у середині 1962 року його було затримано за акти саботажу й нелегальний перехід кордону. 11 червня 1963 року, коли Мандела вже був у в'язниці, південноафриканська поліція оточила підпільну квартиру в Рівонії (передмісті Йоганнесбурґа) і заарештувала практично все вище керівництво «Умконто». У жовтні 1963 року почався так званий Рівонійський процес, по якому проходив і Мандела. Він виступав на свій

захист першим і 20 квітня 1964 року виголосив перед судом промову, у якій взяв на себе відповідальність за створення «Умконто». Ця промова, у якій сповна виявився блискучий ораторський талант Мандели, була опублікована в пресі й багато в чому сприяла початку широкої міжнародної кампанії по звільненню Мандели та інших лідерів АНК.

Промова на Рівонійському процесі

20 квітня 1964 року

Я перший з обвинувачуваних.

Я здобув ступінь бакалавра мистецтв; протягом кількох років я займався адвокатською практикою в Йоганнесбурзі разом з Олівером Тамбо[1]. Я засуджений і відбуваю п'ятирічний строк за виїзд із країни без дозволу і за підготовку страйку наприкінці травня 1961 року.

Насамперед я хочу сказати, що заява, зроблена під час відкриття процесу обвинуваченням про те, що боротьба народу в Південній Африці перебуває під впливом іноземців або комуністів, зовсім не відповідає дійсності. Усе те, що я зробив як людина і лідер, я зробив, керуючись тільки особистим досвідом і моїм африканським походженням, яким пишаюся; ніхто сторонній не міг вплинути на мене.

Замолоду в Транскеї[2] я слухав розповіді старих людей мого племені про минулі часи. Серед цих історій були розповіді про війни, що їх вели наші предки, захищаючи батьківщину... Я вирішив тоді, що служитиму моєму народові і зроблю скромний внесок у його боротьбу за свободу. Це і стало головним у всіх моїх діях, що дали привід для обвинувачень, висунутих проти мене в цьому процесі.

Тепер я повинен докладніше зупинитися на питанні про насильство. Дещо з того, що досі було сказано на суді, правильне, а дещо неправильне. Я не заперечую, однак, що я мав намір вдатися до саботажу. Мої наміри не мали безрозсудного характеру, вони не були також зумовлені якою-небудь схильністю до насильства. Мої наміри виникли в результаті тверезої оцінки політичної обстановки, що створилася після багатьох літ тиранії, експлуатації і гноблення білими мого народу.

Я визнаю, що був одним з тих, хто сприяв створенню «Умконто ве сізве», і що до серпня 1962 року, коли мене було арештовано, відігравав помітну роль у справах цієї організації.

У заяві, яку я маю намір зробити, я хочу виправити створене свідками хибне враження з приводу окремих дій, що не були і не могли бути вчинені

[1] *Олівер Реджинальд Тамбо* (Oliver Reginald Tambo, 1917—1993) — одна з видатних і ключових фігур руху проти апартеїду в ПАР, президент АНК.

[2] *Транскей* — бантустан на східному узбережжі ПАР, який в епоху апартеїду мав автономне управління.

«Умконто». Я зупинюся також на відносинах між Африканським національним конгресом та «Умконто» і на моїй особистій участі в діяльності обох організацій. Я також говоритиму про роль комуністичної партії. Для того щоб належним чином висвітлити ці питання, мені доведеться розповісти, що ставила собі за мету «Умконто», які методи вона пропонувала для досягнення цієї мети і чому були обрані саме ці методи. Мені доведеться пояснити, яким чином я почав брати участь у діяльності цих організацій.

Я заперечую, що «Умконто» повинна бути відповідальною за такі дії, які не відповідають політиці цієї організації і провину за які в обвинувальному акті покладено на нас. Я не знаю, чим були зумовлені ці дії, але для того, щоб показати, що вони не могли бути санкціоновані «Умконто», я хочу коротко зупинитися на основних принципах і політиці цієї організації.

Я вже згадував, що я був одним з тих, хто сприяв утворенню «Умконто». Засновники цієї організації вирішили її створити з двох причин. По-перше, ми вважали, що політика уряду неминуче викличе відповідне насильство з боку південноафриканського народу і тому потрібно, щоб відповідальні керівники спрямовували і контролювали дії народу, оскільки без керівництва можливі спалахи тероризму, що викличе жорстокість і таку ворожість між расами в нашій країні, яких не викликала навіть війна. По-друге, ми вважали, що, крім насильства, в африканського народу немає іншого шляху для досягнення успіху в боротьбі проти панування білих. Усі легальні форми боротьби законодавством були заборонені, і перед нами стояла дилема: або змиритися зі станом неповноцінності, або виявити непокору урядові. Ми вибрали непокору законові. Спочатку ми порушували закон, не вдаючись до насильства, коли ж проти цієї форми нашої боротьби виступило законодавство, а уряд для придушення опору своїй політиці почав застосовувати силу, ми змушені були відповісти насильством на насильство. Однак насильство, яке ми вирішили застосовувати, не мало характеру тероризму.

Усі, хто створював «Умконто», були членами Африканського національного конгресу і дотримувались існуючої в Конгресі традиції не вдаватися до насильства й улагоджувати політичні розбіжності шляхом переговорів. Нам було ясно, що Південна Африка належить не тільки одній групі людей, але й усім, хто живе в ній — хай вони будуть чорні чи білі. Ми не хотіли війни між расами і до останньої хвилини прагнули її уникнути. Вся історія нашої організації підтверджує мої слова...

...Південна Африка належить не тільки одній групі людей, але й усім, хто живе в ній — хай вони будуть чорні чи білі. Ми не хотіли війни між расами і до останньої хвилини прагнули її уникнути.

У 1960 році уряд провів референдум, у результаті якого в країні було встановлено республіку. Африканці, що становлять близько 70% населення Південної Африки, не брали участі у голосуванні; їхньою думкою навіть не поцікавилися з приводу передбачуваної

конституційної зміни. Усі ми були стривожені за долю нашого майбутнього за білої республіки, тому було вирішено провести Всеафриканську конференцію для скликання Національного конвенту і напередодні оголошення республіки, якщо уряд відмовиться скликати Конвент, організувати масові демонстрації. У конференції брали участь африканці різних політичних переконань. Будучи секретарем конференції, я взяв на себе відповідальність за організацію національного страйку невиходу на роботу, що збігся за часом з оголошенням республіки. Оскільки всі страйки африканців уважалися незаконними, той, хто займався організацією страйку, мусив переховуватися від арешту; вибір припав на мене, тому мені довелося залишити свій дім, родину і роботу.

Відповідно до політики Африканського національного конгресу страйк повинен був мати характер мирної демонстрації, усім її учасникам були дані детально розроблені вказівки уникати застосування насильства. У відповідь на страйк уряд запровадив нові, ще суворіші закони, залучив свої збройні сили, послав у локації «сарацини» — військові машини, для того щоб силою залякати народ. Уряд вирішив керувати країною тільки за допомогою сили, і це рішення стало віхою на шляху до «Умконто»...

На початку червня 1961 року, після тривалого і ретельного вивчення становища в Південній Африці, ми дійшли висновку, що, оскільки застосування насильства виявляється неминучим, нереалістично і неправильно для африканських лідерів проповідувати мир і відмову від насильства, у той час як уряд відповідає на мирні вимоги насильством.

Нелегко було прийти до цього висновку. Тільки після того, як усі інші форми зазнали невдачі, коли всі шляхи мирного протесту були для нас закриті, тільки після цього було вирішено перейти до насильницьких форм боротьби й утворити «Умконто ве сізве». Ми прийшли до цього рішення не тому, що схвалювали насильство, а тому, що уряд не залишив нам іншого вибору. У маніфесті «Умконто», опублікованому 16 грудня 1961 року, що є речовим доказом Африканського Руху (АР), ми говорили:

«У житті кожного народу настає такий момент, коли залишається тільки один вибір — здатися або продовжувати боротьбу. Тепер такий момент настав для Південної Африки. Ми не здамося, тому змушені боротися всіма наявними в нас засобами за волю нашого народу, за наше майбутнє».

Такі були наші наміри в червні 1961 року, коли ми вирішили наполягати на зміні політики національного визвольного руху. Можу сказати, що мною керувало тільки почуття моральної відповідальності чинити так, як я чинив.

Прийнявши це рішення, ми почали консультуватися з лідерами різних організацій, включаючи Африканський національний конгрес. Я не скажу, з ким ми розмовляли і що вони сказали, хочу лише зупинитися на ролі Африканського національного конгресу на цьому етапі боротьби і на політиці та цілях «Умконто ве сізве».

Що стосується Африканського національного конгресу, він ясно сформулював свою точку зору:

1. Будучи масовою політичною організацією, покликаною виконувати політичні функції, Конгрес об'єднує своїх членів на основі чітко вираженої політики відмови від насильства.

2. Саме тому Конгрес не може і не буде застосовувати насильство. Це слід підкреслити. Не можна перетворити існуючу організацію в невелику, тісно згуртовану групу, яка потрібна для здійснення саботажу. Це було б і політично неправильно, тому що її члени припинили б виконання своїх головних функцій — організаційної діяльності і політичної пропаганди. Було б також недозволенно змінювати саму сутність організації.

3. З другого боку, Африканський національний конгрес був готовий відійти від політики відмови від насильства, яку він проводив протягом п'ятдесяти років, і більше не виявляти несхвального ставлення до належним чином контрольованого насильства. Звідси випливає, що членам, які зайнялися б такою діяльністю, не загрожувало дисциплінарне стягнення з боку Конгресу.

Визначення «належним чином контрольоване насильство» я навів для того, щоб ясно показати, що створена організація повинна постійно підкорятися політичному керівництву Африканського національного конгресу і без його згоди ніхто не повинен здійснювати іншої, відмінної від розглянутої форми діяльності. А зараз я розповім суду, як можна охарактеризувати цю форму насильства.

У результаті вищевикладеного рішення в листопаді 1961 року було утворено «Умконто». Коли ми прийняли своє рішення, то сформулювали плани, що містили багато чого з ідей ненасильства і расової гармонії, отриманих у спадщину від Африканського національного конгресу. Ми розуміли, що країна котиться до громадянської війни, у якій чорні і білі воюватимуть одне проти одного, і з тривогою думали про становище, що склалося. Громадянська війна знищила б усе, що відстоював Африканський національний конгрес; за допомогою громадянської війни було б важче досягти миру між расами, ніж якими-небудь іншими засобами. Історія Південної Африки знає приклади наслідків війни: знадобилося понад п'ятдесят років, щоб зарубцювалися рани, завдані війною Південній Африці. Наскільки ж більше знадобиться часу, щоб знищити сліди громадянської війни між расами, що призвела б до великих людських утрат по обидва боки?

Протягом багатьох років ми прагнули уникнути громадянської війни, але коли ми вирішили застосувати насильство, то зрозуміли, що повинні враховувати можливість виникнення війни і мати це на увазі, розробляючи наші плани. Нам потрібний був гнучкий план, що відповідає вимогам часу, а головне, план мав бути складений так, щоб громадянська війна розглядалася в ньому як крайній захід і розв'язання цього питання залишали на майбутнє. Ми були проти громадянської війни, але якщо вона виявиться неминучою, ми хотіли бути до неї готовими.

З чотирьох можливих форм насильства — саботаж, партизанська війна, тероризм і революція — ми вирішили вибрати першу форму і використати всі її можливості, перш ніж приймати інше рішення.

Наш вибір в умовах тієї політичної обстановки був логічно обґрунтований. Саботаж не загрожує людям загибеллю і дозволяє сподіватися на поліпшення в майбутньому відносин між расами. Саботаж не призводив би до великої жорстокості, і, якби політика виявилася плідною, демократичний уряд міг стати реальністю. Так ми в той час вважали і так заявили в нашому маніфесті (речовий доказ АР):

«Ми, учасники «Умконто ве сізве», завжди прагнули домогтися визволення, не вдаючись до кровопролиття і громадянських сутичок. Ми сподіваємося, що навіть на такому пізньому етапі наші перші дії в кожному розбудять розуміння того, наскільки катастрофічна ситуація, до якої веде політика націоналістів. Ми сподіваємося, що змусимо уряд і його прибічників, доки не пізно, тверезо оцінити становище, і сподіваємося також, що як уряд, так і його політика зазнає змін до того, як справа дійде до жахливого етапу громадянської війни».

Наш початковий план був заснований на ретельному аналізі політичного й економічного становища країни. Оскільки Південна Африка значною мірою залежить від іноземного капіталу і зовнішньої торгівлі, ми вважали, що планомірне руйнування електричних станцій, порушення залізничного сполучення і телефонного зв'язку приведуть до витоку капіталу з країни, утруднять вчасну доставку товарів із промислових районів до морських портів. Усе це врешті-решт завдасть економічному життю важких втрат і змусить виборців змінити свою позицію.

Напади на життєво важливі економічні об'єкти планувалося поєднувати із саботажем в урядових установах та інших вогнищах апартеїду. Ці напади повинні були надихнути народ. До того ж, вони давали б вихід прагненням прихильників насильницьких методів і дозволили б дати конкретний доказ того, що ми зайняли більш енергійну позицію і відповідаємо боротьбою на насильство уряду.

Ми думали, що якщо масові виступи пройдуть успішно і будуть розпочаті масові репресії, то зросте співчуття нашій справі в інших країнах і південноафриканський уряд зіткнеться з більш сильним тиском.

Такий був план. «Умконто ве сізве» повинна була здійснювати саботаж, причому всі її члени з самого початку дістали строгі вказівки: ні в якому разі не допускати, щоб під час планування або виконання операцій були поранені чи вбиті. На ці вказівки посилалися в своїх свідченнях «м-р X» і «м-р Z».

Діяльність «Умконто» контролювалася і спрямовувалася вищим національним командуванням, що мало право кооптації, могло призначати і призначало регіональне командування. Вище командування визначало тактику і завдання, а також відало організаційними і фінансовими питаннями. Вищо-

му командуванню було підпорядковано регіональне командування, що керувало місцевими групами саботажу.

Регіональне командування мало право вибирати об'єкти нападу тільки відповідно до політики вищого командування, воно не мало права здійснювати дії, що загрожують життю людей, або дії, що не входять до загального плану саботажу. Членам «Умконто» було навіть заборонено виходити на операцію озброєними.

«Умконто» провела свою першу операцію 16 грудня 1961 року. Цього дня було вчинено напад на урядові будинки в Йоганнесбурзі, Порт-Елізабеті і Дурбані. Вибір об'єктів є доказом характеру політики, про яку я говорив. Якби ми мали намір робити замах на людське життя, ми вибирали б такі об'єкти, де скупчується народ, а не порожні будинки й електричні станції. Акти саботажу, здійснені до 16 грудня 1961 року, були справою ізольованих груп і не мали ніякого зв'язку з «Умконто». Фактично деякі з цих актів, а також низка пізніших були вчинені іншими організаціями.

Маніфест «Умконто» було видано того дня, коли почалися операції. Реакція білого населення на наші дії і на маніфест мала надзвичайно жорстокий характер. Уряд погрожував суворими заходами і закликав своїх прибічників триматися твердо й ігнорувати вимоги африканців. Ніяких змін політики білі не пропонували; вони запропонували ввести табори.

Реакція африканців, навпаки, свідчила про схвалення наших дій. У них знову з'явилася надія. Щось відбулося. Люди в локаціях почали цікавитись політичними новинами. Перші успіхи викликали великий ентузіазм, і люди стали міркувати про те, як незабаром буде завойовано свободу.

Однак ми, в «Умконто», з тривогою оцінювали реакцію білих. Становище визначилося. Білі і чорні опинялися в різних таборах, і все менше залишалося надії уникнути громадянської війни. У газетах білих повідомлялося, що учасників саботажу каратимуть на смерть. А якщо це так, як зможемо ми і далі стримувати африканців від тероризму?..

На цьому етапі було вирішено, що я братиму участь у конференції Панафриканського руху за свободу Центральної, Східної і Південної Африки, що мала відбутися на початку 1962 року в Аддис-Абебі; через те що нам потрібна підготовка, було одночасно вирішено, що після конференції я здійсню поїздку по африканських державах, для того щоб забезпечити можливість навчання наших солдатів, а також клопотатися про стипендії у вищих навчальних закладах для африканських абітурієнтів. Підготовка як у тій, так і в іншій галузях була б необхідною навіть у тому разі, якщо зміни відбулися б мирним шляхом. Потрібні були б адміністратори, які б хотіли і мали здібності керувати нерасовою державою, так само як потрібні були б люди для керівництва армією і поліцейськими силами такої держави.

З цією метою я і виїхав з Південної Африки, щоб вирушити до Аддис-Абеби як делегат від Африканського національного конгресу. Моя поїздка

була успішною. Хоч куди б я приїхав, я зустрічав співчуття нашій справі й обіцянку допомоги...

Я вів переговори щодо проходження вишколу наших солдатів. Виробити який-небудь план у цьому випадку без співпраці з організаціями Африканського національного конгресу в Африці було неможливо. Тому я дістав на це дозвіл Африканського національного конгресу Південної Африки. У цьому сенсі тут був відхід від первісного рішення Африканського національного конгресу, але це стосувалося тільки того, що відбувалося за межами Південної Африки. Перша група солдатів фактично прибула до Танганьїки[1], коли я був проїздом у цій країні на зворотному шляху до Південної Африки.

Я повернувся до Південної Африки і доповів моїм колегам про результати своєї поїздки. Після повернення я побачив, що на політичній арені відбулося мало змін, за винятком того, що загроза смертного вироку за саботаж стала тепер фактом. Ставлення моїх колег до «Умконто» залишалося майже таким самим, як до мого від'їзду. Вони діяли обережно і вважали, що можливості саботажу ще далеко не вичерпано. Дійсно, деякі дотримувалися тієї точки зору, що підготовка солдатів була передчасною. Це записано мною в документі, що становить речовий доказ № 14. Після всебічного обговорення, однак, було вирішено продовжувати виконання планів вишколу, тому що для створення достатньої кількості навчених солдатів, необхідної для початку партизанської кампанії, треба було б багато років, а підготовка була б корисною в усіх випадках...

Я завжди вважав себе в першу чергу африканським патріотом. Адже 46 років тому я народився в Умтата. Моїм опікуном був мій двоюрідний брат, котрий був верховним вождем Тембуленда, і моїми родичами є як нинішній верховний вождь Сабата Далиньєбо, так і Кайзер Матанзіма, головна духовна особа Транскея.

Зараз я прихильник ідеї безкласового суспільства; ця схильність виникає почасти з читання марксистських праць і почасти з мого замилування структурою й організацією раннього африканського суспільства. Земля, у той час головний засіб виробництва, належала племені. Не було багатих і бідних, не було експлуатації.

Правильно, як я вже говорив, що на мене вплинули марксистські ідеї. Але це правильно також щодо багатьох глав урядів нових незалежних держав. Такі надзвичайно різні особистості, як Ґанді, Неру, Нкрума і Насер, визнавали цей факт. Усі ми визнаємо необхідність якоїсь форми соціалізму для того, щоб наш народ міг наздогнати розвинуті країни світу і подолати отриману в спадщину надзвичайну вбогість. Але це не означає, що ми марксисти.

Справді, що стосується мене, я вважаю спірним питання про те, чи повинна Комуністична партія відігравати особливу роль у нашій політичній

[1] Східноафриканська територія, а від 9 грудня 1961 до 26 квітня 1964 року — незалежна держава, що існувала в районі Африканського Міжозер'я, зокрема між найбільшими озерами Вікторія, Ньяса (Малаві) і Танганьїка, на честь останнього, власне, і названа.

боротьбі на даному етапі. Основним завданням тепер є усунення расової дискримінації і досягнення демократичних прав на базі Хартії свободи. У тій мірі, в якій Комуністична партія домагається цього, я вітаю її допомогу. Я вважаю це одним із засобів, за допомогою яких народи всіх рас будуть залучені до нашої боротьби.

З читання марксистської літератури і розмов з марксистами в мене склалося враження, що комуністи вважають парламентську систему Заходу недемократичною і реакційною. Я ж, навпаки, прихильник такої системи.

Магна харта, Петиція про права і Білль про права — це документи, що викликають глибоку шану до демократів усього світу.

Я почуваю велику повагу до британських політичних інститутів і до системи правосуддя країни. Я розглядаю британський парламент як найбільш демократичний у світі інститут, а незалежність і неупередженість системи правосуддя Англії завжди викликає моє захоплення.

Американський Конгрес, доктрина поділу влади, так само як і незалежність системи правосуддя США, викликають у мене такі ж почуття.

Мої погляди формувалися під впливом як Заходу, так і Сходу. Усе це привело мене до думки, що у визначенні свого політичного кредо я повинен бути абсолютно безстороннім та об'єктивним. Я не можу зв'язувати себе ні з якою іншою суспільною системою, окрім соціалізму. Я повинен забезпечити собі свободу запозичувати те краще, що є на Заході і на Сході.

У справі є деякі «речові докази», які нібито свідчать про те, що ми одержували фінансову підтримку з-за кордону. Я хочу спинитися на цьому.

Наша політична боротьба завжди фінансувалася з внутрішніх джерел — із коштів, зібраних нашим власним народом і нашими власними прихильниками. У тих випадках, коли ми проводили спеціальну кампанію або стикалися з важливою політичною подією — наприклад, процес про державну зраду, — ми одержували фінансову допомогу від співчуваючих нам осіб і організацій у західних країнах. Ми ніколи не бачили потреби виходити за рамки цих джерел.

Однак коли в 1961 році було утворено «Умконто» і настала нова фаза боротьби, ми зрозуміли, що це може виснажити наші вбогі ресурси і що брак коштів може обмежити масштаби нашої діяльності. Одним із завдань, доручених мені, коли я їхав за кордон у січні 1962 року, був збір коштів в африканських державах.

Повинен додати, що, будучи за кордоном, я розмовляв з лідерами політичних рухів в Африці і довідався, що майже кожен з цих рухів, що представляють території, які ще не добилися незалежності, одержував усі види допомоги, включаючи фінансову, від соціалістичних країн так само, як і від країн Заходу. Я довідався також, що деякі добре відомі африканські держави — усі некомуністичні і навіть антикомуністичні — одержували таку підтримку.

Після повернення до Республіки я звернувся з наполегливою рекомендацією до Африканського національного конгресу не обмежуватися збором

коштів в Африці та західних країнах, а направити делегацію до соціалістичних країн для збору коштів, яких ми гостро потребуємо.

Мені сказали, що після того як мене було засуджено, така делегація була послана, але я не схильний називати країни, куди вона була спрямована, я не можу собі також дозволити назвати ті організації і країни, що надали нам підтримку чи обіцяли її надати.

Наскільки я розумію державне обвинувачення, і зокрема свідчення «м-ра Х», існує припущення, що «Умконто» була інспірована Комуністичною партією, котра прагнула, використовуючи уявлюване невдоволення, завербувати африканський народ до армії, покликаної нібито боротися за африканську свободу, але фактично боролася за встановлення комуністичного панування. Неможливо вигадати щось більш далеке від істини. Таке припущення абсурдне. «Умконто» була утворена африканцями з метою посилення боротьби за свободу у своїй власній країні. Комуністи і люди інших переконань підтримали цей рух, і ми б дуже хотіли, щоб до нас приєдналися й інші верстви суспільства.

Ми ведемо боротьбу проти реальних, а не уявлюваних нестатків, або, висловлюючись словами державного прокурора, «так званих нестатків». Власне кажучи, ми боремося проти двох явищ, характерних для життя африканців у Південній Африці і підкріплюваних законодавством, скасувати яке ми прагнемо. Це вбогість і нехтування людською гідністю; ці явища нам добре відомі і без комуністів чи так званих «агітаторів».

Південна Африка — найбагатша з африканських країн і могла б бути однією з найбагатших країн світу. Але це країна крайнощів і дивних контрастів. Білі користуються, мабуть, найвищим у світі рівнем життя, в той час як африканці живуть у бідності та вбогості. 40% африканців живуть у вкрай перенаселених і часом у посушливих резерватах, де ерозія і виснаження ґрунту не дають їм можливості жити належним чином на доходи від землі. 30% африканців — робітники, орендарі і скватери[1] на фермах білих, де вони працюють і живуть в умовах, подібних до умов середньовічних рабів. Ще 30% живуть у містах і за своїм економічним і соціальним способом життя наближаються де в чому до рівня життя білих. І все-таки становище більшості африканців, навіть з цієї останньої групи, погіршується в результаті низьких доходів і високої вартості життя.

Високооплачувана і найбільш процвітаюча частина міського африканського населення живе в Йоганнесбурзі. Усе ж таки фактично вони перебувають у надзвичайно важкому становищі. Останні дані навів керуючий Йоганнесбурзького департаменту у справах неєвропейців Карр 25 березня 1964 року. Прожитковий мінімум середньої африканської родини в Йоганнесбурзі, що межує з убогістю, становить (за даними департаменту у справах неєвропейців) 42,84 ренда[2] на місяць. За цими ж даними, середньомісячна

[1] *Скватери* (від англ. to squat — самочинно оселятися на чужій землі) — фермери, які самовільно, без погодження захоплювали незаселені та необроблювані землі.

[2] *Ренд* — грошова одиниця ПАР.

заробітна плата робітника становить 32,24 ренда. Отже, заробіток 46% африканських родин у Йоганнесбурзі не дозволяє їм зводити кінці з кінцями.

Убогість незмінно супроводжується недоїданням і хворобами. Випадки недоїдання і пов'язані з цим захворювання дуже поширені серед африканців. Туберкульоз, пелагра, гастроентерит і цинга руйнують здоров'я і призводять до смерті. Дитяча смертність — одна з найвищих у світі. За даними чиновника служби охорони здоров'я Преторії, від туберкульозу щодня вмирає 40 людей (майже всі з них африканці), а в 1961 році було оголошено про 58 491 новий випадок захворювання. Ці хвороби не тільки руйнують найважливіші органи людини, вони гальмують розумовий розвиток, знижують ініціативу і послабляють здатність зосередитися, а це у свою чергу впливає на все суспільство і на якість роботи африканських трудящих.

Скарги африканців зводяться, однак, не тільки до того, що вони бідні, а білі багаті, а до того, що закони, що їх видають білі, розраховані на збереження такого становища і в майбутньому. Є два шляхи вирватися з лап убогості. По-перше, освіта, по-друге, підвищення кваліфікації робітника і тим самим його заробітної плати. Що стосується африканців, то обидві ці можливості просування свідомо урізуються законодавством.

Скарги африканців зводяться, однак, не тільки до того, що вони бідні, а білі багаті, а до того, що закони, що їх видають білі, розраховані на збереження такого становища і в майбутньому.

Нинішній уряд завжди намагався перешкоджати прагненню африканців до освіти. Одним з перших актів націоналістичного уряду з приходом до влади було скасування субсидій на харчування в африканських школах. Багато африканських дітей, що відвідували школу, дуже потребували цього додаткового харчування. Це був жорстокий акт...

Уряд часто відповідає своїм критикам твердженням, що африканці в Південній Африці — в кращому матеріальному становищі, ніж жителі інших країн Африки. Я не знаю, наскільки відповідає істині це твердження, і сумніваюся, чи можна робити зіставлення, не беручи до уваги індекс вартості життя в цих країнах. Але навіть якщо воно і правильне, то недоречне щодо африканського народу. Ми скаржимося не на те, що ми бідні в порівнянні з народами інших країн, а на те, що ми бідні в порівнянні з білими в нашій власній країні і що законодавство перешкоджає зміні цієї невідповідності.

Нехтування людської гідності африканців — безпосередній результат панування білих. Перевага білих припускає неповноцінність чорних. Законодавство, покликане зберегти перевагу білих, закріплює це становище. Роботу прислуги в Південній Африці незмінно виконують африканці. Коли потрібно що-небудь перенести або вичистити, біла людина шукає африканця, який би за неї це зробив, незалежно від того, служить у неї цей африканець чи ні. У результаті білі схильні розглядати африканця як істоту іншої породи. Вони

не бачать у них людей, котрі мають власну родину; вони не вважають, що в них є почуття, що вони закохуються так само, як білі, що вони хочуть бути разом зі своїми дружинами і дітьми так само, як білі; що вони хочуть заробляти досить грошей, щоб належним чином утримувати свої родини, годувати, одягати їх і посилати дітей у школу. І чи може домашній слуга або садівник, або сільськогосподарський робітник навіть мріяти про це?

Закони про пропуски, які для африканців є одним з найненависніших актів законодавства, прирікають африканця в будь-який час на поліцейський нагляд. Сумніваюся, чи знайдеться хоч один чоловік-африканець, у якого б не було в той або інший період сутички з поліцією через пропуск. Сотні і тисячі африканців потрапляють щороку до в'язниці за законами про пропуски. Ще гірше те, що закони про пропуски розлучають чоловіка і дружину, що веде до руйнування родини.

Нехтування людської гідності африканців — безпосередній результат панування білих. Перевага білих припускає неповноцінність чорних. Законодавство, покликане зберегти перевагу білих, закріплює це становище.

Убогість і зруйновані родини мають свої наслідки. Діти вештаються вулицями локацій, тому що або для них немає школи, або немає грошей, щоб послати їх у школу, чи нікому простежити за тим, щоб діти ходили в школу, бо їхні батьки повинні обоє (якщо їх двоє) працювати, щоб не дати родині вмерти з голоду. Це веде до падіння морального рівня, до тривожного зростання злочинності і до зростання насильства не тільки в галузі політики, але й в інших галузях. Життя в локаціях пов'язано з небезпекою. Не минає і днини без убивства чи нападу на кого-небудь. Акти насильства відбуваються не тільки в локаціях, але перекидаються на райони, де живуть білі. Люди бояться ходити поодинці вулицями після настання темряви. Зростає кількість крадіжок зі зломом і грабежів, незважаючи на те, що такі злочини можуть каратися тепер смертним вироком. Смертною карою не залікуєш цю гнійну рану.

Африканці хочуть, щоб їм платили заробітну плату, що забезпечує прожитковий мінімум. Африканці хочуть виконувати ту роботу, на яку вони здатні, а не ту, яку уряд вважає відповідною їхнім здібностям. Африканці хочуть жити там, де вони можуть одержати роботу, а не підлягати висилці з району на тій підставі, що вони там не народилися. Африканці хочуть мати власну землю в місцях, де вони працюють, а не бути змушеними винаймати житла, які вони ніяк не можуть назвати власними. Африканці хочуть становити рівноправну частину всього населення, а не бути приреченими на життя у власних гетто. Африканці-чоловіки хочуть жити разом зі своїми дружинами й дітьми там, де вони працюють, а не жити, як їх змушують і що протиприродно, у чоловічих гуртожитках. Африканські жінки хочуть жити разом зі своїми чоловіками, а не бути приреченими на постійне вдівство

в резерватах. Африканці хочуть мати право виходити після одинадцятої години вечора, а не бути змушеними залишатися у своїх будинках. Африканці хочуть, щоб їм дозволили пересуватися своєю власною країною і шукати роботу там, де вони хочуть, а не там, де їм накаже Бюро праці. Африканці хочуть надійного існування і належного становища в суспільстві.

Найбільше ми хочемо рівних політичних прав, тому що без них наша неправоздатність залишиться перманентною. Я розумію, що для білих це звучить по-революційному, тому що більшість виборців у цьому випадку становитимуть африканці. Біла людина тому боїться демократії.

Але цьому страхові не можна дозволити, щоб він перепинив шлях єдиному рішенню, що гарантує расову гармонію і свободу для всіх. Неправильно, що надання всім виборчого права приведе до расового панування. Політичний поділ, заснований на кольорі шкіри, має абсолютно штучний характер, і якщо він зникне, то зникне панування однієї расової групи над іншою. Африканський національний конгрес затратив піввіку на боротьбу проти расизму. Коли він доб'ється перемоги, він не змінить цієї політики.

Я боровся проти панування білих і боровся проти панування чорних. Мій ідеал — демократичне, вільне суспільство, де всі люди житимуть у злагоді і користуватимуться рівними можливостями.

От за що бореться Африканський національний конгрес. Його боротьба має справді національний характер. До цієї боротьби африканський народ спонукують його страждання і його досвід, це боротьба за право жити.

Усе своє життя я присвятив боротьбі за африканський народ. Я боровся проти панування білих і боровся проти панування чорних. Мій ідеал — демократичне, вільне суспільство, де всі люди житимуть у злагоді і користуватимуться рівними можливостями. Я сподіваюся дожити до здійснення мого ідеалу. Але якщо знадобиться, я готовий віддати за нього своє життя...

Початок 1990-х років. Мандела нарешті на волі. Для нього починається шлях миротворця, який нітрохи не легший за шлях борця. Ситуація в ПАР після скасування режиму апартеїду була критичною. Мало не 30 мільйонів чорних готові були обрушити свій гнів на п'ять мільйонів білих. Не кращими були і взаємостосунки між різними племенами, що населяли країну. Можна з упевненістю сказати, що якби не Мандела, ПАР поринула б у кривавий хаос.

Дивно, але людина, яка все життя боролася проти білих і з примхи білих провела 27 років у в'язниці, вийшовши на волю, миттєво почала класти край будь-яким спробам зіграти на національній і расовій ворожнечі.

Він умів розмовляти й домовлятися з усіма, Мандела знаходив такі слова, які робили друзями навіть непримиренних противників. Промова, виголошена Нельсоном Манделою 2 травня 1994 року, одразу ж після перших вільних виборів у ПАР, дуже характерна для нього. Це була промова переможця, але переможця, що не жадає крові переможених, а прагне до миру й злагоди в країні, до об'єднання всіх, незалежно від кольору шкіри, в ім'я демократії й процвітання.

Промова з нагоди перемоги на виборах

2 травня 1994 року

Мої співгромадяни — народ Південної Африки! Це воістину радісний вечір. Хоча результати виборів ще не остаточні, у нас уже є попередні результати, і те, що Африканський національний конгрес підтримано більшістю голосів, дало нам величезну радість.

Я вдячний і високо шаную всіх тих членів АНК і демократичного руху, хто вдень і вночі працював останні кілька днів і багато десятиліть. Народ Південної Африки і люди всього світу, що бачать нас зараз, — це радісний вечір для людського духу. Це і ваша перемога. Ви допомогли покласти край апартеїду, ви були з нами протягом перехідного періоду.

Я разом з усіма вами був свідком того, як десятки тисяч людей по багато годин терпляче стояли в довгих чергах. Хтось спав просто долі всю ніч, очікуючи можливості віддати свій надзвичайно важливий голос.

Герої Південної Африки стали легендою для багатьох поколінь. Але саме ви, люди, і є наші справжні герої.

Це один з найважливіших моментів у житті нашої країни. Я стою тут, перед вами, сповнений глибокої гордості і радості: гордості за простих, скромних людей цієї країни...

І радості, про яку ми можемо прокричати голосно з найвищого даху, — нарешті ми вільні!

Я стою перед вами, схиливши голову перед вашою мужністю, із серцем, сповненим любові до всіх вас. Я вважаю найвищою честю бути керівником АНК у такий момент нашої історії і той факт, що саме ми були обрані, щоб вести країну в нову добу.

Клянуся віддати всі сили і здібності, щоб виправдати ваші сподівання як від мене особисто, так і від АНК.

Я особисто зобов'язаний і віддаю належне одним з найбільших лідерів Південної Африки, і в тому числі Джону Дьюбу, Джосайї Гумеді, Джі-Ем Нейкеру, доктору Абдурахману, вождю Лутулі, Ліліан Нгойї, Хелен Джозеф, Юсуфу Даду, Мозесу Котані, Крісу Хані й Оліверу Тамбо. Вони повинні були б святкувати сьогодні з нами, тому що це і їхня перемога.

Завтра все керівництво АНК і я повернемося на свої робочі місця. Ми засучимо рукава, щоб узятися за розв'язання проблем, що стоять перед на-

шою країною. Просимо всіх вас приєднатися до нас — і вранці повернутися на свої робочі місця. Нехай уся Південна Африка візьметься до роботи.

Тому що ми повинні разом і без зволікання почати будувати краще життя для всіх південноафриканців. Це означає надавати робочі місця, будувати будинки, забезпечувати освіту і нести мир і спокій для всіх.

Атмосфера спокою і терпимості, що переважала під час виборів, — ілюстрація до того, яку Південну Африку ми хочемо побудувати. Вона задає тон майбутнього. У нас, можливо, є відмінності, але ми — єдиний народ із спільною долею і багатою розмаїтістю культур, рас і традицій.

У нас, можливо, є відмінності, але ми — єдиний народ із спільною долею і багатою розмаїтістю культур, рас і традицій.

Люди проголосували за партію їхнього вибору, і ми поважаємо його. Це і є демократія.

Я простягаю руку дружби лідерам усіх партій та їхнім членам і прошу всіх їх приєднатися до нас у спільній праці над розв'язанням проблем, що нависли над нашою нацією. Уряд АНК служитиме всім людям Південної Африки, а не тільки членам АНК.

Ми також дякуємо силам безпеки за їхню бездоганну роботу. Це стало надійним фундаментом для справді професійних сил безпеки, відданих служінню народу і новій конституції.

А тепер настав час святкувати, і нехай усі південноафриканці зберуться разом, щоб відзначити народження демократії. Я піднімаю келих за всіх вас, котрі так багато зробили для досягнення того, що можна назвати маленьким чудом. І нехай наші свята відповідають настрою, заданому під час виборів, — нехай вони пройдуть в атмосфері миру, поваги один до одного і відповідності правилам ладу, який демонструє, що ми — народ, готовий узяти на себе відповідальність за керування своєю державою.

Обіцяю, що зроблю все, що в моїх силах, щоб бути гідним довіри, яку ви виявили мені і моїй організації, Африканському національному конгресу. Будуймо майбутнє разом — і піднімімо келихи за краще життя для всіх жителів Південної Африки.

Річард Мілхауз Ніксон

(1913—1994)

Американський державний і політичний діяч,
37-й Президент США.

Герой війни з бездоганною репутацією, честолюбний і розумний — такими були «відправні» дані Річарда Ніксона, коли він незабаром після закінчення війни вирішив стати політиком. Він народився 9 січня 1913 року в Каліфорнії, здобув юридичну освіту. В 1946 році йому вдалося виграти вибори до Палати представників. А вже через шість років Дуайт Ейзенхауер запропонував кандидатуру Ніксона на посаду віце-президента. У 1956 році Ейзенхауер і Ніксон були переобрані на другий термін.
У 1960 році Річард Ніксон був висунутий Республіканською партією кандидатом на президентські вибори, однак у напруженій боротьбі перемогу здобув його суперник — демократ Джон Кеннеді. Через вісім років другий похід Річарда Ніксона на Білий дім був більш вдалим. У січні 1969 року він склав присягу як 37-й Президент США. Через чотири роки Ніксона було переобрано на другий термін.
Незважаючи на очевидні досягнення як усередині країни, так і за її межами, Річард Ніксон став першим (і поки єдиним) главою держави в історії США, якому довелося достроково звільнити свою посаду. Через так званий «Вотерґейтський скандал» над Ніксоном більш ніж реально нависла загроза імпічменту, і, розуміючи це, 8 серпня 1974 року Президент подав у відставку. Помер Річард Ніксон 22 квітня 1994 року.

Річарду Ніксону від попередника на президентській посаді Ліндона Джонсона дісталася важка спадщина. Економічні й соціальні проблеми, заворушення на расовому ґрунті, убивства провідних політичних лідерів (напередодні вступу Ніксона на посаду були вбиті Мартін Лютер Кінґ і Роберт Кеннеді). Але найголовніший і найважчий «головний біль» — В'єтнам. На кінець 1960-х років патріотичні й войовничі настрої в суспільстві змінилися розумінням того, що Америка платить занадто дорогу ціну за війну, яка відбувається за тисячі кілометрів від США і коштує життя десяткам тисяч американських солдатів.

25 липня 1969 року на шляху до Румунії Річард Ніксон зупинився на острові Ґуам. Тут він провів прес-конференцію, у ході якої висунув нову зовнішньополітичну доктрину, що ввійшла в історію під назвою «Ґуамська доктрина», або «Доктрина Ніксона». Відповідно до цієї доктрини, Сполучені Штати зобов'язувалися й надалі підтримувати своїх союзників і заявляли про своє право визначати масштаби, форми й сфери свого втручання в регіональні події, керуючись своїми націо-

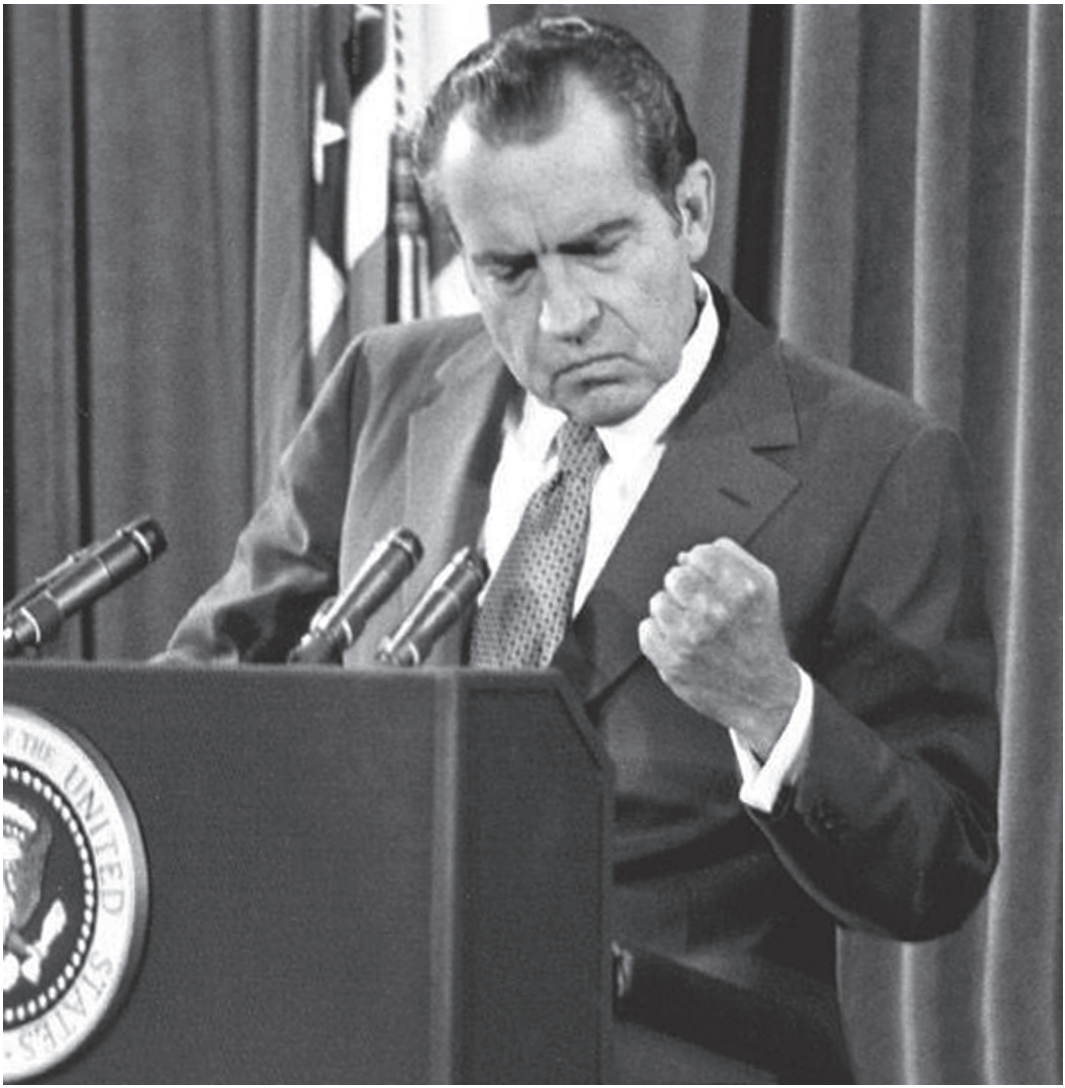
THE UNITED STATES

нальними інтересами. У той же час Ніксон підкреслив, що метою нової зовнішньої політики США є перекладання більшої частини відповідальності за безпеку на країни конкретного регіону. Звичайно, насамперед мався на увазі В'єтнам і «в'єтнамізація» війни, тобто вирішення результату війни силами Південного В'єтнаму. Таким чином, США почали виходити з В'єтнамської війни. 3 листопада 1969 року Президент звернувся до народу з промовою, у якій були викладені розширені положення Ґуамської доктрини.

Звернення до нації («Доктрина Ніксона»)

3 листопада 1969 року

Добрий вечір, мої співвітчизники!

Сьогодні я хочу поговорити з вами щодо питання, що серйозно хвилює всіх американців та багатьох людей у різних частинах світу, — про війну у В'єтнамі.

Я вважаю, що однією з причин глибокого розбрату щодо В'єтнаму є те, що багато американців зневірилися в тому, що говорив їм уряд про нашу політику. Американський народ не можна і не слід просити підтримувати політику, що стосується важливих питань війни і миру, якщо від них приховується правда про цю політику.

Тому сьогодні ввечері я хотів би відповісти на деякі питання, що, я знаю, турбують багатьох з вас, котрі слухають мене зараз.

Як і чому Америка виявилася втягнутою у війну у В'єтнамі? Як наша адміністрація змінила політику попередньої адміністрації?

Що насправді відбулося в ході переговорів у Парижі[1] і на фронтах бойових дій у В'єтнамі?

Які альтернативи стоять перед нами, якщо ми збираємося закінчити війну?

Які перспективи миру?

А зараз дозвольте мені почати із змалювання ситуації, що склалася на той час, коли я заступив на президентську посаду 20 січня.

Війна йшла вже чотири роки.

31 тисяча американців загинули в бойових діях.

Програма навчання південних в'єтнамців відстала від запланованого графіка.

У В'єтнамі перебувало 540 тисяч американців, і не існувало ніяких планів щодо скорочення їхньої чисельності.

Не було досягнуто ніякого прогресу на переговорах у Парижі, і Сполучені Штати не висунули ніякої всеосяжної мирної пропозиції.

[1] В травні 1968 році в Парижі розпочалися переговори, спочатку між США та Демократичною Республікою В'єтнам (ДРВ), до яких потім приєдналися представники Північного В'єтнаму.

Війна викликала глибокий розкол у країні і критику з боку багатьох наших друзів, а також ворогів за кордоном.

Враховуючи ці обставини, дехто наполягав на тому, щоб я зараз же закінчив війну, наказавши негайно вивести всі американські війська.

З політичної точки зору це був би найпопулярніший і найлегший шлях виходу із ситуації. Адже ми виявилися втягнутими у війну, коли президентську посаду обіймав мій попередник, і я міг би звалити на нього провину за поразку, що стала результатом моїх дій, і виглядати миротворцем. Дехто говорив мені абсолютно відверто, що це єдиний шлях уникнути перетворення війни Джонсона у війну Ніксона.

Але на мені була набагато більша відповідальність, ніж просто думати про роки, відпущені моїй адміністрації, і про наступні вибори. Я повинен був думати про вплив мого рішення на життя прийдешнього покоління і на майбутнє світу і свободи в Америці та в усьому світі.

Нам необхідно зрозуміти, що суть питання, що стоїть перед нами, полягає не в тому, скільки американців виступає за мир і скільки американців проти миру. Питання не в тому, чи стане війна Джонсона війною Ніксона.

Питання в тому, як ми можемо виграти мир для Америки.

А тепер звернімося до основних питань. Чому і як Сполучені Штати на початку виявилися втягнутими у В'єтнам?

П'ятнадцять років тому Північний В'єтнам за фінансовою і технічною підтримкою комуністичного Китаю і Радянського Союзу почав кампанію з нав'язування Південному В'єтнаму комуністичного уряду, спровокувавши і підтримавши революцію.

У відповідь на прохання уряду Південного В'єтнаму президент Ейзенхауер направив економічну допомогу і військове спорядження, щоб допомогти народу Південного В'єтнаму в його зусиллях для запобігання захоплення влади комуністами. Сім років тому президент Кеннеді направив до В'єтнаму як військових радників 16 тисяч військовослужбовців. Чотири роки тому президент Джонсон направив до Південного В'єтнаму бойові частини.

Зараз багато хто вважає, що рішення президента Джонсона направити до Південного В'єтнаму бойові частини було помилкою. Багато інших — і я в їхньому числі — жорстко критикували його за те, як ця війна велася.

Але сьогодні, в умовах, коли ми вже перебуваємо в стані війни, перед нами стоїть питання: як найкраще її закінчити?

У січні я міг лише прийти до висновку, що швидке виведення американських військ з В'єтнаму стане лихом не тільки для Південного В'єтнаму, але і для Сполучених Штатів і справи миру. Для південних в'єтнамців наш швидкий вихід з війни неминуче призвів би до поновлення комуністами різанини, що настала після їхнього захоплення влади на Півночі п'ятнадцятьма роками раніш.

Тоді вони умертвили понад 50 тисяч людей, а ще сотні тисяч загинули в таборах рабської праці.

Коли торік комуністи захопили місто Х'єу, ми стали свідками прелюдії до того, що сталося б у Південному В'єтнамі. Протягом їхнього короткого правління в місті панував кривавий режим терору, в умовах якого були забиті до смерті, розстріляні і поховані в масових похованнях 3000 цивільних осіб.

З раптовим припиненням нашої допомоги звірства, скоєні в Х'єу, стануть кошмаром усієї нації, і особливо для півтора мільйона біженців-католиків, котрі сховалися в Південному В'єтнамі після того, як комуністи захопили владу на Півночі.

Для Сполучених Штатів ця перша поразка в історії нашої держави призведе до втрати довіри до американського лідерства не тільки в Азії, а й в усьому світі.

Три американських президенти визнали важливість того, що було поставлено на карту у В'єтнамі, і розуміли, що треба робити.

У 1963 році президент Кеннеді з властивим йому красномовством і чіткістю сказав: «Ми хочемо бачити там стабільний уряд, що веде боротьбу за збереження своєї національної незалежності. Ми твердо віримо в це. Ми не збираємося відмовлятися від реалізації цього зусилля. З мого погляду, відмова від цього означатиме для нас крах не тільки Південного В'єтнаму, а й усієї Південно-Східної Азії. Отож ми збираємося залишатися там».

Президент Ейзенхауер і президент Джонсон у роки свого перебування на посаді висловлювали аналогічну точку зору.

Швидке виведення наших військ стане лихом величезного масштабу для майбутнього світу.

Нація не може залишатися великою, якщо вона зрадить своїх союзників і своїх друзів. Наша поразка і приниження в Південному В'єтнамі, без сумніву, призвели б до безрозсудних дій урядів тих великих держав, які ще не відмовилися від своїх цілей світового панування. Це викликало б факти насильства скрізь, де наші зобов'язання підтримують мир: на Середньому Сході, у Берліні, згодом навіть у Західній півкулі.

Врешті-решт це коштувало б ще більшої кількості людських життів. Це не принесло б миру. Це принесло б нові війни.

Через ці причини я відкинув рекомендації закінчити війну швидким виведенням усіх наших військ. Замість цього я вибрав зміну американської політики як на переговорах, так і на фронті бойових дій.

З метою закінчення війни, що ведеться на багатьох фронтах, я висунув ініціативу досягнення миру за багатьма напрямками.

У переданій 5 березня по телебаченню промові перед сесією Організації Об'єднаних Націй і в деяких інших випадках я висунув наші детально сформульовані мирні пропозиції.

Ми запропонували повне виведення наших закордонних збройних сил протягом одного року.

Ми запропонували перемир'я під міжнародним контролем.

Ми запропонували провести під міжнародним наглядом вільні вибори за участю комуністів у їхній організації і проведенні як організованої політичної сили. І сайґонський уряд обіцяв погодитися з результатами цих виборів.

Ми не висували наші пропозиції як безальтернативні.

Ми вказали, що готові обговорити пропозиції іншої сторони. Ми оголосили, що готові обговорювати все, за винятком права народу Південного В'єтнаму визначати своє власне майбутнє. На Паризькій мирній конференції посол Лодж продемонстрував нашу гнучкість і добру волю в ході сорока суспільних заходів.

Ханой відмовився навіть обговорювати наші пропозиції. Вони зажадали беззастережного прийняття їхніх умов, що полягають у тому, щоб ми негайно і безумовно вивели всі американські збройні сили й одночасно скинули уряд Південного В'єтнаму.

Ми не обмежили наші мирні ініціативи проведенням суспільних форумів і проголошенням публічних заяв. Я визнав у січні, що тривала і жорстока війна, подібна до тієї, що ведеться зараз, звичайно не може бути закінчена проведенням суспільних форумів. З цієї причини, окрім публічних заяв і проведення переговорів, я вивчив усі можливі неофіційні шляхи, що могли б привести до врегулювання.

Сьогодні ввечері я роблю безпрецедентний крок, розкриваючи перед вами деякі з наших мирних ініціатив — ініціатив, зроблених приватно і секретно, оскільки ми вважаємо, що в такий спосіб можемо спробувати відкрити офіційно зачинені двері.

Я не чекав моєї інаугурації, щоб почати свої пошуки миру.

Незабаром після мого обрання, користуючись послугами особи, що підтримує особистий контакт із лідерами Північного В'єтнаму, я висунув дві приватні пропозиції швидкого, всеосяжного врегулювання. Відповіді Ханоя передбачали, по суті справи, нашу капітуляцію до початку переговорів.

Оскільки Радянський Союз поставляє Північному В'єтнаму більшу частину військового спорядження, державний секретар Роджерс, мій помічник з питань національної безпеки доктор Кіссінджер, посол Лодж і я зустрічалися кілька разів із представниками Радянського уряду, щоб заручитися їхньою допомогою в сприянні початку змістовних переговорів. Крім того, ми провели тривалі бесіди, присвячені тим же темам, із представниками інших урядів, що підтримують дипломатичні відносини з Північним В'єтнамом. Жодна з цих ініціатив не дала аж до цього часу ніяких результатів.

У середині липня я переконався в необхідності зробити рішучий крок, щоб вийти з глухого кута, що виник на Паризьких переговорах. У цьому кабінеті, де я зараз сиджу, я говорив з однією особою, особисто знайомою з Хо Ші Міном протягом двадцяти п'яти років. Через нього я направив листа Хо Ші Міну. Я зробив це, минаючи офіційні дипломатичні канали, сподіваючись на те, що відсутність потреби виступати з пропагандистськими заява-

ми може допомогти зробити конструктивний крок у напрямку закінчення війни. Дозвольте мені зачитати зараз витяги з цього листа.

«Шановний пане Президент!

Я усвідомлюю складність змістовного спілкування в ситуації, коли ми опинилися на краю прірви, що утворилася в результаті чотирирічної війни. Але саме через цю прірву я хочу скористатися наданою можливістю з усією урочистістю підтвердити моє бажання попрацювати заради справедливого миру. Я глибоко вірю, що війна у В'єтнамі триває занадто довго і зволікання в її завершенні не дасть нікому користі, і найменше народу В'єтнаму.

Настав час просування вперед за столом переговорів до досягнення якнайшвидшого завершення цієї трагічної війни. Ви побачите, що ми виявимо готовність і неупередженість у нашому спільному прагненні домогтися благословенного миру для відважного народу В'єтнаму. Нехай історія зафіксує, що в цей критичний момент обидві сторони звернули своє лице до миру, а не до конфлікту і війни».

Я отримав відповідь Хо Ші Міна 30 серпня, за три дні до його смерті. Він просто повторив офіційну позицію Північного В'єтнаму, висловлену в Парижі, і відкинув мою ініціативу. Повні тексти обох листів передаються в руки преси.

Крім офіційних зустрічей, про які я згадував, посол Лодж провів з головним представником В'єтнаму на переговорах у Парижі одинадцять приватних зустрічей.

Ми зробили й інші важливі ініціативи, що повинні зберігатися в секреті, щоб залишалися відкритими деякі канали спілкування, які ще можуть виявитися корисними. Але результати всіх цих офіційних, приватних і секретних переговорів, що були здійснені після припинення бомбардувань півроку тому і після того, як наша адміністрація прийшла до влади 20 січня, можна звести до однієї пропозиції. Не досягнуто абсолютно ніякого прогресу, за винятком домовленості про форму столу, за яким повинні вестися переговори.

Ну і кого слід звинувачувати за це?

Стало зрозуміло, що не Президент Сполучених Штатів є перешкодою на шляху переговорів про закінчення війни. І це не південнов'єтнамський уряд.

Перешкодою є категорична відмова іншої сторони продемонструвати хоча б готовність до об'єднання зусиль у досягненні справедливого миру. І вона не зробить цього, доки залишається певною того, що єдине, що їй залишається, — це очікувати нашої чергової поступки і потім ще однієї, доки вона не отримає всього, чого домагається.

Зараз не може бути ніяких сумнівів у тому, що прогрес на переговорах залежить лише від бажання Ханоя вести переговори, серйозні переговори.

Я усвідомлюю те, що ця доповідь про наші зусилля на дипломатичному фронті розчарує американський народ, але американський народ повинен знати правду — як погану, так і гарну, — коли йдеться про життя наших молодих людей.

Я усвідомлюю те, що ця доповідь про наші зусилля на дипломатичному фронті розчарує американський народ, але американський народ повинен знати правду — як погану, так і гарну, — коли йдеться про життя наших молодих людей.

А тепер дозвольте викласти вам більш обнадійливі відомості, що стосуються іншого боку проблеми.

Коли ми почали наш похід за мир, я визнав, що, можливо, нам не вдасться домогтися закінчення війни шляхом переговорів. Тому я ввів у дію інший план досягнення миру — план, що завершить війну незалежно від того, що відбуватиметься на переговорному фронті. Він відповідає серйозним змінам у зовнішній політиці США, про які я говорив на прес-конференції на Ґуамі 26 липня. Дозвольте мені коротенько викласти те, що було названо «Доктриною Ніксона», — політику, яка не тільки може допомогти нам закінчити війну у В'єтнамі, а й становить істотний елемент нашої програми щодо відвернення майбутніх в'єтнамів.

Ми, американці, є народом, що зробив сам себе. Ми нетерплячий народ. Замість того щоб учити інших, як виконати роботу, ми воліємо зробити її самі. І ця звичка була перенесена в нашу зовнішню політику.

Сполучені Штати виділили велику частину грошей, велику частину озброєнь і велику частину живої сили, для того щоб допомогти Кореї і нині В'єтнаму захистити свою свободу від комуністичної агресії.

Перш ніж американські війська були направлені до В'єтнаму, під час моєї поїздки в Азію як приватної особи лідер однієї азіатської країни сказав мені: «Коли ви намагаєтеся допомогти іншій країні захистити її свободу, політикою США має бути надання допомоги у веденні цією країною війни самотужки, а не у веденні війни за неї».

Отже, відповідно до цієї мудрої поради я виклав на Ґуамі три принципи як директиви для майбутньої американської політики щодо Азії.

Перше. Сполучені Штати виконають усі свої зобов'язання щодо укладених договорів.

Друге. Ми надамо щит, якщо ядерна держава стане загрожувати свободі держави, що перебуває в союзі з нами, чи країні, виживання якої ми вважаємо життєво важливим для нашої безпеки.

Третє. У випадках, що стосуються інших типів агресії, ми надамо військову й економічну допомогу, якщо до нас звернуться з проханням, що відповідає нашим договірним зобов'язанням. Але ми будемо очікувати від держави, яка зазнала цієї загрози, що вона візьме на себе основні зобов'язання щодо виділення живої сили, необхідної для своєї оборони.

Після того як я оголосив цю політику, я виявив, що лідери Філіппін, Таїланду, В'єтнаму, Південної Кореї та інших держав, яким може загрожувати небезпека комуністичної агресії, вітали цей новий курс американської зовнішньої політики.

Захист свободи є справою кожного, а не тільки справою Америки.

І особливо це повинно бути обов'язком народу, чия свобода наражається на небезпеку. За колишньої адміністрації ми «американізували» війну у В'єтнамі. За нашої адміністрації ми «в'єтнамізуємо» пошуки миру.

За колишньої адміністрації ми «американізували» війну у В'єтнамі. За нашої адміністрації ми «в'єтнамізуємо» пошуки миру.

Політика колишньої адміністрації привела до того, що ми не тільки взяли на себе основну відповідальність за ведення війни, але й, що важливіше, недостатньо виразно підкреслили завдання допомоги південним в'єтнамцям, для того щоб вони могли захистити себе після нашого відходу.

План «в'єтнамізації» було введено в дію після завершення в березні візиту до В'єтнаму міністра Лейрда[1]. Відповідно до цього плану я наказав істотно збільшити допомогу в навчанні і технічному оснащенні південнов'єтнамських збройних сил.

У липні, у ході мого візиту до В'єтнаму, я вніс зміни до наказів генерала Абрамса[2], для того щоб вони відповідали цілям нашої нової політики. Відповідно до нових наказів, основна місія наших військ полягатиме в сприянні південнов'єтнамським збройним силам, щоб вони могли прийняти на себе повну відповідальність за безпеку Південного В'єтнаму.

Ми скоротили більш ніж на 20 відсотків наші військово-повітряні операції. І зараз ми стаємо свідками результатів цієї довгоочікуваної зміни американської політики у В'єтнамі.

Через п'ять років після введення американської армії до В'єтнаму ми нарешті повертаємо американських чоловіків додому. До 15 грудня з Південного В'єтнаму будуть виведені понад 60 тисяч чоловік, включаючи 20 відсотків усіх наших бойових частин.

Південні в'єтнамці продовжують нарощувати свою міць. У результаті вони змогли взяти на себе відповідальність за виконання бойових завдань замість наших військ.

З часу приходу до влади нинішньої адміністрації відбулися і дві інших важливих події. Кількість ворожих вилазок до Південного В'єтнаму, що мають істотне значення, якщо вони передують серйозному наступу противни-

[1] *Мелвін Роберт Лейрд* (Melvin Robert Laird, нар. в 1922 році) — у той час — міністр оборони США.

[2] *Крейтон Вільямс Абрамс-мол.* (Creighton Williams Abrams Jr., 1914—1974) — генерал, у 1968—1972 рр. командував американськими військами в Південному В'єтнамі. Намагався враховувати антивоєнні настрої в суспільстві і був одним із засновників політики «в'єтнамізації» війни.

ка, скоротилася за останні три місяці на 80 відсотків у порівнянні з тим же періодом минулого року.

І найважливіше — за останні два місяці втрати Сполучених Штатів скоротилися до найнижчого за три роки рівня.

А тепер дозвольте мені перейти до нашої програми на майбутнє.

Ми прийняли план, вироблений у співробітництві з південними в'єтнамцями, що передбачає повне виведення всіх американських сухопутних частин і заміну їх південнов'єтнамськими військами відповідно до чіткого графіка. Це виведення буде здійснено виходячи із сили, а не зі слабості. У міру того як південні в'єтнамці ставатимуть сильніші, темпи виведення американців збільшаться. Я не маю наміру повідомляти графік реалізації нашого плану. І для цього існують цілком очевидні причини, які, я певен, ви зрозумієте. Як я вже неодноразово зазначав, темпи виведення залежатимуть від розвитку подій, зумовлених трьома факторами. Одним з них є прогрес, якого може бути досягнуто на паризьких переговорах. Оголошення точного графіка виведення наших військ могло б цілком позбавити ворога стимулів до досягнення домовленості. Вони просто чекали б виведення наших військ, а потім вторглись би інші два фактори, що лежатимуть в основі наших рішень про виведення військ, — це рівень ворожої активності і прогрес у реалізації програм навчання південнов'єтнамських військ. І я радий доповісти вам сьогодні ввечері про більш значний прогрес, досягнутий на обох цих напрямках, ніж це було передбачено, коли ми почали в червні реалізацію програми виведення військ. У результаті наш план виведення військ виглядає більш оптимістичним, ніж він виглядав у червні, коли були зроблені попередні начерки. І це тільки підтверджує, чому нерозумно було дотримувати раз і назавжди встановленого графіка.

Ми повинні залишатися гнучкими, обґрунтовуючи кожне рішення про виведення військ конкретною ситуацією, що склалася в кожен даний момент, а не оцінками, що вже застаріли.

Поряд з цими оптимістичними оцінками я повинен з усією відвертістю висловити одне застереження. Якщо рівень ворожої активності значно зросте, нам, можливо, доведеться переглянути наш графік.

Однак мені хотілося б цілком прояснити одне питання.

Під час тимчасового припинення бомбардувань близько року тому виникли сумніви щодо того, чи зрозуміли вороги, що в разі припинення бомбардувань Північного В'єтнаму вони зобов'язані будуть припинити артилерійський обстріл міст Південного В'єтнаму. Я хочу, щоб не було ніякого непорозуміння з боку ворога відносно нашої програми виведення військ.

Ми відзначили скорочення масштабу проникнення північнов'єтнамців на територію Південного В'єтнаму, скорочення наших втрат і частково обґрунтовуємо наші рішення про виведення військ на цих факторах.

Якщо масштаби інфільтрації чи наші втрати зростуть, у той час як ми намагаємося скоротити воєнні дії, це буде результатом рішення ворога.

Ханой не може зробити більшої помилки, ніж вирішити, що зростання насильства буде йому вигідне. Якщо я прийду до висновку, що зросла активність ворога загрожує нашим військам, які ще залишаються у В'єтнамі, я не зупинюся перед прийняттям рішучих і ефективних заходів для виправлення ситуації.

Це не погроза. Це політична заява, яку я як головнокомандувач наших збройних сил роблю на виконання своїх обов'язків для захисту американських військовослужбовців, хоч би де вони перебували.

Мої співвітчизники, я переконаний, що ви зможете визнати на основі того, що я сказав, що перед нами відчинено лише два виходи, якщо ми хочемо закінчити цю війну.

Я можу видати наказ про негайне і швидке виведення всіх американців з В'єтнаму, не звертаючи уваги на наслідки цієї акції.

Або ж ми можемо наполягати на наших пошуках справедливого миру, якщо буде можливим, або шляхом переговорів про врегулювання конфлікту, або, у разі потреби, шляхом подальшої реалізації нашого плану «в'єтнамізації» пошуків миру — плану, відповідно до якого ми виведемо всі наші війська з В'єтнаму відповідно до графіка, тобто в міру того, як південні в'єтнамці стануть достатньо сильними, щоб захистити свою власну свободу.

Я обрав другий курс. Це нелегкий шлях. Це правильний шлях.

Це план, виконання якого дозволить закінчити війну і послужить справі миру не тільки у В'єтнамі, а й у всьому Тихоокеанському регіоні і в усьому світі.

Говорячи про наслідки швидкого виведення наших військ, я послався на те, що наші союзники можуть утратити довіру до Америки.

Набагато небезпечнішим є те, що ми втратили б довіру до самих себе. Авжеж, першою реакцією було б відчуття полегшення з приводу того, що наші чоловіки повернуться додому. Але коли ми побачили б наслідки того, що ми зробили, неминучі каяття совісті і взаємні обвинувачення, що сіють чвари, залишили б глибокі шрами в нашій душі.

Ми стикалися з багатьма кризами в нашій історії і стали сильніші, відкидаючи легкі шляхи й обираючи правильний шлях розв'язання киданих нам викликів. Наша велич як нації полягала в нашій здатності чинити так, як належало чинити, коли ми знали, що обраний нами шлях правильний.

Я визнаю, що деякі з моїх співвітчизників не згодні із запропонованим мною планом досягнення миру. Чесні і патріотично налаштовані американці зробили свій висновок щодо того, як слід домогтися миру.

Кілька тижнів тому в Сан-Франциско я бачив демонстрантів, що несли плакати зі словами: «Програй у В'єтнамі, поверни хлопців додому».

Що ж, одним із сильних аспектів нашого вільного суспільства є право кожного американця на свою думку і відстоювання своєї точки зору. Але я як Президент Сполучених Штатів не виконав би складеної мною під час вступу на посаду присяги, якби дозволив, щоб політика нашої держави диктува-

лася б меншістю, що дотримується такої точки зору і намагається нав'язати її нації за допомогою вуличних демонстрацій.

Протягом майже двохсот років політика нашої держави здійснювалася відповідно до нашої Конституції обраними всім народом лідерами в Конгресі і в Білому домі. Якщо гучноголоса меншість, при всій її заповзятості у відстоюванні своєї позиції, візьме гору над розумом і волею більшості, майбутнього в нашої держави як вільного суспільства не буде.

А зараз я хотів би, якщо можна, звернутися до молодих американців, що виявляють особливу стурбованість із приводу цієї війни, і я розумію, чому вони такі стурбовані.

Я поважаю ваш ідеалізм.

Я поділяю вашу турботу про мир. Я бажаю миру так само, як і ви.

Існує багато переконливих причин особистого характеру, чому я хочу закінчити цю війну. На цьому тижні мені доведеться підписати 83 листи матерям, батькам, дружинам та близьким тих чоловіків, котрі у В'єтнамі віддали своє життя за Америку. Мене не втішає, що кількість їх становить лише одну третину тієї кількості листів, які я підписав у перші тижні перебування на президентській посаді. Немає нічого, чого б я хотів більше, ніж побачити день, коли мені не потрібно буде підписувати цих листів.

Я хочу закінчити цю війну, щоб урятувати життя цим відважним молодим людям у В'єтнамі.

Але я хочу закінчити її таким чином, щоб їхнім молодшим братам і синам не довелося боротися в якихось майбутніх В'єтнамах десь у світі.

Я хочу закінчити цю війну, щоб урятувати життя цим відважним молодим людям у В'єтнамі.

І я хочу закінчити війну ще з однієї причини. Я хочу її закінчити так, наші молоді люди, щоб ваші енергія і самовідданість, що перетворилися сьогодні в запеклу ненависть до тих, хто несе відповідальність за цю війну, були спрямовані на користь великій справі миру, досягнення кращого життя для всіх американців, кращого життя для всіх людей на нашій землі. Я обрав план досягнення миру. Я вірю в його успіх. Якщо наші зусилля приведуть до успіху, то все, що говорять нині критики плану, не матиме ніякого значення. Якщо план провалиться, то все, що говорю я, не матиме ніякого значення.

Я знаю, у наші дні, можливо, не модно говорити про патріотизм чи про долю нації. Однак у даному разі я вважаю доречним говорити про це.

Двісті років тому наша нація була слабкою і бідною. Але навіть тоді Америка була надією мільйонів людей в усьому світі. Сьогодні ми стали найдужчою і найбагатшою країною в світі. І колесо долі повернулося таким чином, що будь-яка надія народів Землі на мир і свободу буде визначатися тим, чи має американський народ достатньо моральної витримки і відваги для того, щоб упоратися з відповідальним завданням керівництва вільним світом.

Нехай історикам не доведеться фіксувати, що Америка, коли вона була наймогутнішою державою світу, перейшла на інший бік дороги і дозволила останнім надіям мільйонів людей на мир і свободу виявитися задушеними силами тоталітаризму.

І тому сьогодні ввечері я прошу вас, величезна мовчазна більшість Америки, надати мені підтримку.

Я пообіцяв у ході своєї президентської кампанії закінчити війну таким чином, щоб ми змогли виграти мир. Я висунув план дій, що допоможе мені виконати цю обіцянку.

Чим сильніша буде моральна підтримка, яку я зможу дістати в американського народу, тим скоріше буде виконано цю обіцянку, оскільки чим глибший буде розкол у нашому суспільстві, тим менше шансів на те, що ворог виявиться готовий до переговорів у Парижі.

Об'єднаймося в ім'я миру. Об'єднаймося, щоб не зазнати поразки. Зрозуміймо: Північний В'єтнам не може завдати поразки чи принизити Сполучені Штати. Лише американці можуть зробити це.

П'ятдесят років тому в цьому кабінеті і за цим же столом президент Вільсон вимовив слова, що запанували в свідомості втомленого від війни світу. Він сказав: «Це війна, що покладе край усім війнам». Його надія на мир після закінчення Першої світової війни зіткнулася з жорстокою реальністю світової силової політики, і Вудро Вільсон помер розчарованою людиною.

Зрозуміймо: Північний В'єтнам не може завдати поразки чи принизити Сполучені Штати. Лише американці можуть зробити це.

Сьогодні я не говорю вам, що війна у В'єтнамі покладе край усім війнам. Але я кажу: я висунув план, що покладе край цій війні таким чином, щоб ми опинилися ближче до реалізації великої мети, якій присвятили свої зусилля Вудро Вільсон і всі президенти в нашій історії, — мети досягнення справедливого і надійного миру.

Як президент я несу відповідальність за вибір найкращого шляху досягнення цієї мети і за керівництво нацією в її просуванні цим шляхом.

Я обіцяю вам сьогодні ввечері, що я виконуватиму це відповідальне завдання з усією енергією і мудрістю, на які я здатний, відповідно до ваших надій, виявляючи увагу до ваших турбот і спираючись на ваші молитви.

Дякую вам і добраніч.

Ґолда Меїр

(1898—1978)

Ізраїльський державний і політичний діяч,
прем'єр-міністр Ізраїлю.

Це була дивна людина, що поєднувала в собі жінку — люблячу дружину, матір і бабусю, і політика, якому доводилося приймати відповідальні й жорсткі рішення. Ґолделе Мабович народилася в Києві 3 травня 1898 року в родині теслі Мойше-Іцхока та Блюми Мабович, що мешкала на вулиці Басейній. У 1908 році родина емігрувала до США, а в 1921 році разом з чоловіком Моррісом Меєрсоном Ґолда (у 1956 році вона змінила прізвище на Меїр) переїхала до Палестини, що тоді входила до складу Османської імперії. Працювала в різних єврейських організаціях, у 1948 році, після здобуття Ізраїлем незалежності, увійшла до складу уряду, а потім була призначена першим послом Ізраїлю в СРСР. З 1949-го по 1956 рік Ґолда Меїр обіймала посаду міністра праці, з 1956-го по 1966-й — міністра закордонних справ, а з 17 травня 1969 року по 3 червня 1974-го очолювала уряд Ізраїлю. Померла Ґолда Меїр 8 грудня 1978 року в Єрусалимі.

Війна на виснаження — під такою назвою ввійшла в історію війна, розпочата Єгиптом з метою повернення Синайського півострова, захопленого Ізраїлем під час Шестиденної війни 1967 року. Президент Єгипту Гамаль Абдель Насер уважав, що постійні авіаційні й артилерійські атаки змусять Ізраїль відволікати великі сили на оборону, що, у свою чергу, важко відіб'ється на економіці й зробить ізраїльський уряд на чолі з Ґолдою Меїр більш поступливим. Однак подібна тактика, навіть незважаючи на всебічну підтримку СРСР (Радянський Союз поставляв Єгипту озброєння й надсилав військових радників), виявилася безуспішною.

Виступаючи 26 травня 1970 року в Кнесеті, Ґолда Меїр підкреслила, що, з одного боку, ізраїльська держава готова відбити будь-який напад і жорстоко покарати агресора, а з другого — бажає домогтися миру для себе не військовим шляхом, а шляхом переговорів із сусідніми державами. Через два з половиною місяці після цього виступу, 7 серпня 1970 року, на єгипетському фронті було укладено перемир'я. Однак це був тільки тимчасовий перепочинок: ізраїльську державу чекали нові випробування...

Промова в Кнесеті

26 травня 1970 року

За останні місяці й особливо за останні тижні обстановка щодо безпеки в регіоні помітно погіршилася, зокрема на нашому південному фронті, а негативні наслідки цього даються взнаки й на інших фронтах. Основною характерною рисою цієї ескалації напруженості є значна і небезпечна підтримка Єгипту Радянським Союзом, що надається єгипетській агресії на порушення договору про припинення вогню. Це радянське втручання, що не має прецедентів в історії проникнення СРСР на Близький Схід, заохочує Єгипет у його планах відновити війну на виснаження і врешті-решт перемогти Ізраїль.

ЦАХАЛ[1] уже покарав їх за цю марнолюбну агресивність. Не буду переказувати історію, що свідчить про відвагу і винахідливість нашої армії, про вміння будувати укріплення, про сміливі операції ВПС, про міць танкових та інших військ. Цахал відбив спроби нападів, не дав ворогові виграти час і, щоб полегшити становище наших укріплень на лінії фронту, завдав ударів по ключових військових об'єктах ворога на лінії фронту і далі, завадив приготуванням до великої війни. Щоправда, на наш великий жаль, ми зазнали втрат убитими і пораненими, але наша активна оборона розладнала плани Єгипту і розбила його спроби знесилити нас і розтрощити наш південний фронт.

Зазнавши поразки, єгипетський уряд постав перед вибором: або погодитися з безнастанним закликом Ізраїлю повернутися до взаємного дотримання договору про припинення вогню як до кроку на шляху до миру, або ще дужче спертися на Радянський Союз, аж до запрошення його брати участь в операціях, щоб продовжувати війну на виснаження, незважаючи на неприємні наслідки подібної участі. Єгипетський уряд вибрав друге.

...Ми проінформували уряди про небезпеку нової фази радянського втручання. Ми пояснили, що створилася ситуація, яка повинна тривожити не тільки Ізраїль, а й усі держави вільного світу. Не можна забувати урок Чехословаччини. Якщо вільний світ, і особливо Сполучені Штати, його лідер, залишаться байдужі і не зроблять жодної спроби стримати Радянський Союз від настільки значного егоїстичного втручання в конфлікт, до якого він не має ніякого відношення, тоді в небезпеці такого втручання перебуває не тільки Ізраїль; жодна мала чи навіть середня держава не зможе жити в безпеці у своїх кордонах.

...Через три роки після Шестиденної війни ми можемо стверджувати, що в міжнародній свідомості вкоренилися два фундаментальні принципи: право Ізраїлю залишатися в кордонах припинення вогню, не відступаючи ні на крок, аж до укладення мирного договору, що встановить безпечні і загальновизнані кордони держави, і його право захищати себе й одержувати все необхідне для оборони й безпеки.

[1] Армія оборони Ізраїлю.

...Прагнення до миру — не тільки основа нашої політики, це наріжний камінь усього нашого життя і діяльності з відновлення державності на своїй землі. Повернувшись у свою країну, щоб облаштовувати нові поселення і творити нове життя, ми будували всі свої дії на такому фундаментальному принципі: ми прийшли сюди не для того, щоб виганяти арабських жителів, а для того, щоб працювати разом з ними в мирі і процвітанні заради спільного добра.

...Ми не втомлюємося повторювати день у день про нашу готовність до миру: ми не залишили надію знайти шлях до сердець наших сусідів, хоча вони й далі відхиляють наші заклики з неприхованою ворожістю. Сьогодні, під гуркіт гармат, я знову звертаюся з цієї трибуни до наших сусідів: зупиніть бійню, припиніть вогонь і кровопролиття, що несуть горе і муки всім народам регіону! Перестаньте чинити опір договору про припинення вогню, зупиніть бомбардування і нальоти, припиніть терор і диверсії!

Заради досягнення миру я готова вирушити в будь-який час у будь-яке місце, зустрітися з будь-яким офіційним керівником будь-якої арабської держави, щоб вести переговори в дусі взаємної поваги і рівності, без попередніх умов і з ясним усвідомленням того, що спірні питання можна розв'язати, що на Близькому Сході досить місця, щоб задовольнити національні сподівання як усіх арабських держав, так і Ізраїлю, і що замість даремного кровопролиття і нескінченної війни можна інтенсифікувати прогрес, розвиток і співробітництво між усіма народами нашого регіону.

...я знову звертаюся з цієї трибуни до наших сусідів: зупиніть бійню, припиніть вогонь і кровопролиття, що несуть горе і муки всім народам регіону!

Мати Тереза

(1910—1997)

Католицька черниця, засновниця Ордену милосердя, лауреат Нобелівської премії миру за 1979 рік.

«За походженням я — албанка, за громадянством — індіанка, за вірою — католичка. Покликання моє — увесь світ. А серце моє цілком належить Ісусові», — так говорила про себе мати Тереза (повне ім'я — мати Тереза Калькуттська, справжнє ім'я — Агнес Гонджа Бояджиу). Вона народилася 27 серпня 1910 року в Скоп'є (Македонія), у 18 років виїхала до Ірландії, де вступила до ордену «Ірландські сестри Лорето». Незабаром вона помандрувала в Індію, у Калькутту, де в 1948 році заснувала Орден милосердя, робота якого була спрямована на допомогу знедоленим. Сфера діяльності ордену постійно розширювалася, у 1990-х роках орден мав відділення в більш ніж 100 країнах світу. Померла мати Тереза в 1997 році. У 2003 році католицька церква залучила матір Терезу до лику блаженних.

За життя мати Тереза була однією з найбільш упізнаваних жінок світу, вона регулярно входила до найрізноманітних рейтингів та списків. Але мирська слава ніколи не приваблювала цю тендітну жінку, до слів якої прислухалися володарі світу. Сенс свого життя вона завжди бачила в служінні людям і Богові. Про це мати Тереза й говорила у своїй промові, виголошеній 11 грудня 1979 року в Осло з нагоди присудження їй Нобелівської премії миру. Всі гроші, отримані від Нобелівського комітету, вона вклала в створення нових притулків для малозабезпечених.

Промова на церемонії вручення Нобелівської премії

11 грудня 1979 року

Сьогодні найбільшим злом, найбільшим руйнівником світу є аборт. Ми — ті, хто стоїть тут, — були бажаними дітьми. Нас не було б, якби наші батьки вирішили вчинити з нами отак. Наші діти теж бажані, ми любимо їх. Але що ж відбувається з мільйонами інших дітей? Людей по всьому світу дуже, дуже тривожить становище в Індії, Африці, де багато дітей умирають, можливо, від поганого харчування, голоду і так далі. Тим часом мільйони гинуть з волі їхніх матерів. Ось що сьогодні шкодить світові найбільше. Бо якщо мати здатна вбити власну дитину, що заважає мені вбити вас, а вам — мене? Нічого. Я закликаю людей в Індії і в усьому світі: згадаймо про дитину! А цього року,

оголошеного Роком дитини, що ми зробили для неї? На початку року я говорила всюди: зробімо так, щоб кожна новонароджена і ще не народжена дитина була бажаною. Зараз кінець року — чи зробили ми їх бажаними?..

Я вважаю, що ми не справжні соціальні працівники. Можливо, на думку людей, ми займаємося соціальною роботою, але насправді ми міркуємо про суть світобудови. Тому що ми торкаємося до тіла Христа 24 години на добу. Ми 24 години перебуваємо в його присутності — і ви, і я. Ви теж повинні намагатися привнести Бога у свої родини, бо родина, що молиться разом, не зруйнується. І я думаю, що нам у нашій родині не потрібні бомби і зброя, нам немає потреби руйнувати, щоб нести мир: просто збирайтеся разом, любіть одне одного, несіть мир, радість, черпайте сили в оточенні своїх домашніх. І ми зможемо подолати кожне з існуючих лих.

Навколо стільки страждань, стільки ненависті, стільки лиха, і ми за допомогою наших молитов, наших жертв починаємо творити світ зі своєї домівки. Любов народжується вдома, і значення має не те, скільки ми робимо, а те, скільки любові вкладаємо у свою справу. Ми служимо всемогутньому Господові. Скільки нами зроблено, неважливо, тому що Він нескінченний, але важливо, з якою любов'ю, скільки ми робимо для Нього в особі людини, якій служимо…

Любов народжується вдома, і значення має не те, скільки ми робимо, а те, скільки любові вкладаємо у свою справу.

За допомогою грошей, отриманих мною як премія миру, я хочу спробувати побудувати притулок для багатьох бездомних людей. Тому що я вірю: любов починається з дому, і якщо ми зуміємо створити дім для бідних, думаю, у світі стане більше любові. І ми зможемо, розуміючи це, з любов'ю нести мир, стати доброю звісткою для бідних. Для бідних спочатку в нашій родині, потім у країні і в усьому світі.

Щоб здійснити все це, життя наших сестер має бути наповнене молитвою. Вони повинні бути наповнені Христом, щоб навчитися розуміти і ділитися. Тому що сьогодні в світі стільки страждань — і я відчуваю, що муки Христові знову полегшені. Чи для того ми тут, щоб розділити страждання людські? У світі, не тільки в бідних країнах, я виявила, що вбогість на Заході набагато важче викорінити. Коли я приводжу голодного з вулиці, то даю йому тарілку рису, шматок хліба — і голод угамовано. Але для людини, котра ізольована, почуває себе непотрібною, нелюбимою, зляканою, людини, котра була викинута суспільством, бідність така болісна, і справитися з цим дуже важко. Наші сестри працюють серед таких людей на Заході. Ви повинні молитися за нас, щоб ми могли стати доброю звісткою, але нам потрібна ваша допомога. Ви повинні робити так само у своїй країні, пізнавати бідних ближче. Можливо, люди тут мають матеріальні блага, мають усе, але, думаю, якщо ми оглянемося в себе вдома, адже так важко іноді посміхнутися одне одному, а посмішка — початок любові…

Я ніколи не забуду, як деякий час тому зі США приїхали 14 професорів різних університетів. Вони прийшли до нас у притулок, і ми розмовляли про любов, про співчуття, а потім один з них запитав мене: «Матінко, розкажи нам що-небудь таке, що ми запам'ятаємо назавжди». І я сказала: «Посміхайтеся один одному, знаходьте час для своїх домашніх. Посміхайтеся один одному». А потім другий запитав: «А ви одружена?» І я відповіла: «Так, і мені іноді дуже важко посміхатися Ісусу, тому що він буває дуже вимогливим». Це справді так, і ось тут і виявляється любов — коли вона вимоглива, незважаючи на це, ми віддаємо її Йому з радістю. Як я вже сказала сьогодні, якщо я не потраплю на небеса з іншої причини, то все одно потраплю туди через усю цю рекламу і галас навколо мене, який очистив мене, зробив жертвою і приготував до відходу на небеса. Я думаю, що наше життя має бути прекрасним, з нами Ісус, і Він любить нас. Якби ми завжди пам'ятали, що Бог любить нас і в нас самих є можливість любити інших так, як Він любить нас, не у великих справах, а в незначних проявах любить великою любов'ю, тоді Норвегія стала б осередком любові. Як було б чудово, якби тут утворився центр, звідки поширювався б мир, поширювалася радість від життя ще не народженої дитини. Якщо ви станете палаючим смолоскипом миру на планеті, тоді Нобелівська премія миру буде великим дарунком від норвежців. Благослови вас Господь!

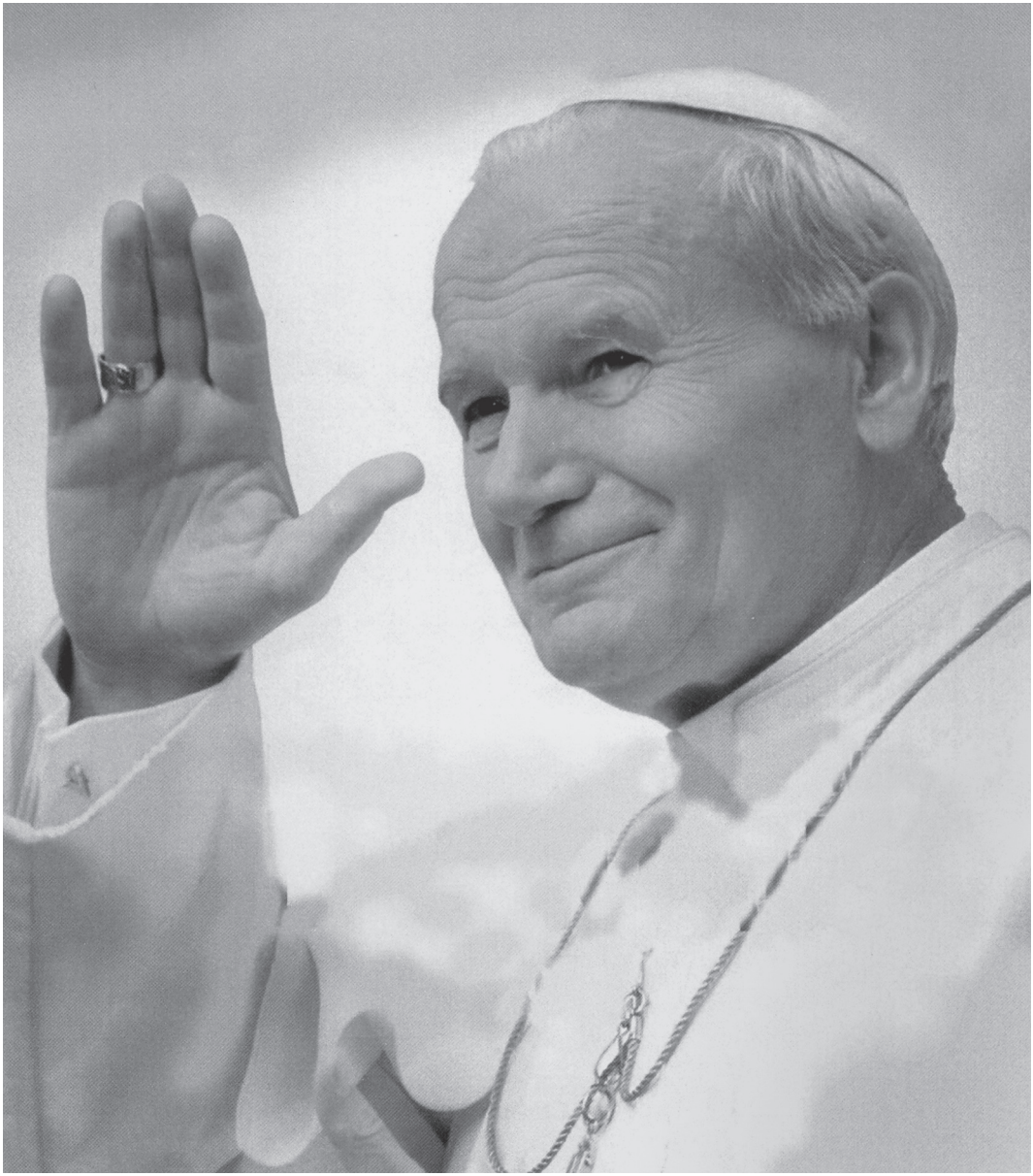

Іоанн Павло II (Кароль Юзеф Войтила)

(1920—2005)

264-й Папа Римський

.

Кароль Войтила народився 18 травня 1920 року в місті Вадовіце неподалік від Кракова в родині відставного офіцера австрійської армії. В 1938 році Кароль вступив на відділення полоністики філософського факультету Яґеллонського університету в Кракові. Після окупації німцями Польщі він працював на каменоломні, потім на хімічному заводі. Вирішивши присвятити себе служінню католицькій церкві, він почав відвідувати заняття підпільної Краківської семінарії, потім — теологічного факультету Яґеллонського університету, що також діяв підпільно.

1 листопада 1946 року Кароль Войтила був посвячений у священики й поїхав до Рима навчатися в домініканському університеті «Ангелікум», де в 1948 році здобув ступінь доктора теології.

Після повернення на батьківщину Войтила служив вікарієм у приході села Неговіц під Ґдувом (1948—1949) і в приході Святого Флоріана в Кракові (1949—1951), викладав на факультеті богослов'я Люблінського католицького університету. У вересні 1958 року Кароль Войтила був призначений єпископом. З 12 липня 1962-го виконував обов'язки глави Краківської єпархії, а 13 січня 1964 року став краківським архієпископом. У 1967 році його було призначено кардиналом.

У серпні 1978 року Кароль Войтила брав участь у конклаві, який обрав Папою Римським Іоанна Павла I. Через місяць Папа зненацька помер, і був скликаний новий конклав, на якому Кароль Войтила був обраний 264-м Папою Римським. При сходженні на папський престол він прийняв ім'я свого попередника й став Іоанном Павлом II.

Понтифікат Іоанна Павла II став другим за тривалістю (після Папи Пія IX) в історії. В останні роки він важко хворів, але до самого кінця виконував свій пастирський обов'язок. Помер Іоанн Павло II 2 квітня 2005 року у Ватикані.

—— • ——

Людина дуже консервативних, ортодоксальних поглядів, яка стала символом змін як у католицькій церкві, так і в усьому світі... Це дивне поєднання, його доброта, що поширювалася на всіх без винятку, і зробили правління Іоанна Павла II одним з найвидатніших в історії. Він завжди був дипломатом, був гнучким у відносинах із сильними світу цього, але ніколи не йшов на поступки в тому, що стосувалося свободи віросповідання й свободи особи. Найяскравіше ці риси виявилися під час апостольського візиту Папи до рідної Польщі в червні 1983 року.

Польща завжди була й залишається однією з найприхильніших католицизму країн, і навіть польські комуністи, які в ті часи очолювали країну, дуже добре розуміли, що будь-яка ідеологія безсила в боротьбі із церквою. Саме тому вони й дали згоду на те, щоб перший в історії Папа-поляк відвідав Польщу. Іоанн Павло II усвідомлював, що в такій ситуації будь-які гучні заклики тільки ускладнять ситуацію. Його промова, виголошена 18 червня 1983 року в Ясногірському монастирі неподалік від Ченстохови, є одним із шедеврів «ораторської дипломатії». У 1981 році польська влада розгромила легендарну профспілку «Солідарність», створену Лехом Валенсою (майбутнім президентом Польщі) на ґданьських судноверфях, яка швидко завоювала популярність серед народу. У своїй промові Папа говорив про традиційні цінності і при цьому вжив слова «солідарність» і «робітники». Це був натяк, зрозумілий усім. Над юрбою здійнялися транспаранти й прапори «Солідарності», пролунали оплески. Папа засвідчив, що він на боці народу Польщі і водночас дотримався «правил гри» у відносинах з комуністичним режимом. Згодом Іоанн Павло II зіграв важливу роль у процесі мирної передачі влади від комуністів лідерам «Солідарності» на чолі з Валенсою.

Промова в Ясногірському монастирі

18 червня 1983 року

Надзвичайно важливо, щоб у молодості — у той час, коли пробуджуються нові почуття любові, почуття, що не раз визначать наше життя, — жити з дозрілим усередині вас поняттям про любов.

Відповідаючи на любов, яка від віку виливається на нас через Отця во Христі, відповідаючи на неї й одночасно на материнську любов Богородиці, ми самі вчимося любові.

Наша Богоматір Ясногірська вчить нас прекрасної любові до всіх. І це особливо важливо для вас, молодих. Тому що саме у вас зароджується та якість любові, яка визначить усе ваше життя, а через вас — і життя всіх людей на польській землі: життя подружнє, родинне, життя члена суспільства і патріота, але також і життя священика, віруючого і місіонера. Життя кожної людини визначається й оцінюється притаманною їй якістю любові. Скажи мені, як ти любиш, і я скажу, хто ти.

Життя кожної людини визначається й оцінюється притаманною їй якістю любові. Скажи мені, як ти любиш, і я скажу, хто ти.

Я пильную! Як прекрасно, що це слово є в заклику Ясної Гори. У ньому міститься могутня євангелічна передісторія — Христос не раз говорить: пильнуйте. Можливо, від Євангелія пішла традиція духовного пошуку. У заклику Ясної Гори це важливий елемент відповіді, яку ми хочемо дати на любов, що йде від святої ікони й оточує нас.

Відповідь на цю любов повинна бути саме такою: я пильную!

Що означає «я пильную»?

Це означає, що я намагаюся бути людиною із совістю. Я не пригнічую свою совість і не деформую її; я називаю добро добром, а зло злом і не намагаюся їх затушувати; я розвиваю в собі гарне і прагну виправити погане, переборюючи його в собі. Це найважливіша робота, яку не можна ані послабити, ані відсунути на другий план. Ні! Вона перед нами всюди і є предметом першорядної важливості. Вона стає тим важливіша, чим сильніші обставини, в яких ми стаємо схильними терпіти зло і легко прощати його собі. Особливо якщо так чинять й інші.

Дорогі мої друзі! Вам треба буде поставити заслін аморальності, заслін тим соціальним порокам, які я не буду тут називати, але про які ви й самі прекрасно знаєте. Ви повинні вимагати цього від себе, навіть якщо інші від вас не вимагають. Історичний досвід нагадує нам, як дорого обходилася аморальність усієї нації в ті чи інші періоди. Сьогодні, коли ми боремося за форму життя нашого суспільства в майбутньому, пам'ятайте, що ця форма залежить від того, якими будуть самі люди. Отже, пильнуйте!

...«Я пильную» також означає «я бачу іншого». Я не замикаюся на собі, на власних інтересах, на власних думках. «Я пильную» означає любов до ближнього, означає основну людську солідарність.

Перед ликом Богоматері Ясногірської я хотів би висловити вдячність за всі свідчення цієї солідарності, наведені сьогодні моїми співвітчизниками, у тому числі польською молоддю, у важкий період, пережитий нами кілька місяців тому. Мені було б важко перелічити тут усі форми співчуття, яким були оточені арештовані, ув'язнені до тюрми, звільнені з роботи, а також члени їхніх родин. Ви знаєте про це краще за мене. Я отримував повідомлення про це лише час від часу.

...«Я пильную» також означає «я відчуваю відповідальність за цю велику спільну спадщину, ім'я якій — Польща». Це ім'я визначає всіх нас. Це ім'я зобов'язує всіх нас. Це ім'я вимагає від нас жертв.

Можливо, іноді ми заздримо французам, німцям чи американцям, тому що їхнє ім'я не пов'язане з такими історичними жертвами і тому що їхня свобода дістається їм легко, а наша польська свобода обходиться нам так дорого.

Мої любі, я не стану проводити порівняльного аналізу. Скажу лише, що цінність визначає сплачена ціна. Неможливо стати по-справжньому вільним без чесного і глибоко пережитого ставлення до цінностей. Ми не хочемо такої Польщі, яка б нічого нам не коштувала. Навпаки, ми пильнуємо над усім, що складає справжню спадщину поколінь, і прагнемо збагатити її. Багатство нації — це насамперед її люди. Зрілі люди. Молодь. Кожна окрема людина, що пильнує на сторожі правди, тому що саме правда визначає якість любові.

Хоча я не можу бути з вами щодня, як було багато років тому, я ношу в глибині своєї душі величезну турботу. Величезну, превелику турботу про вас. Тому що саме від вас залежить завтра.

Я молюся за вас щодня.

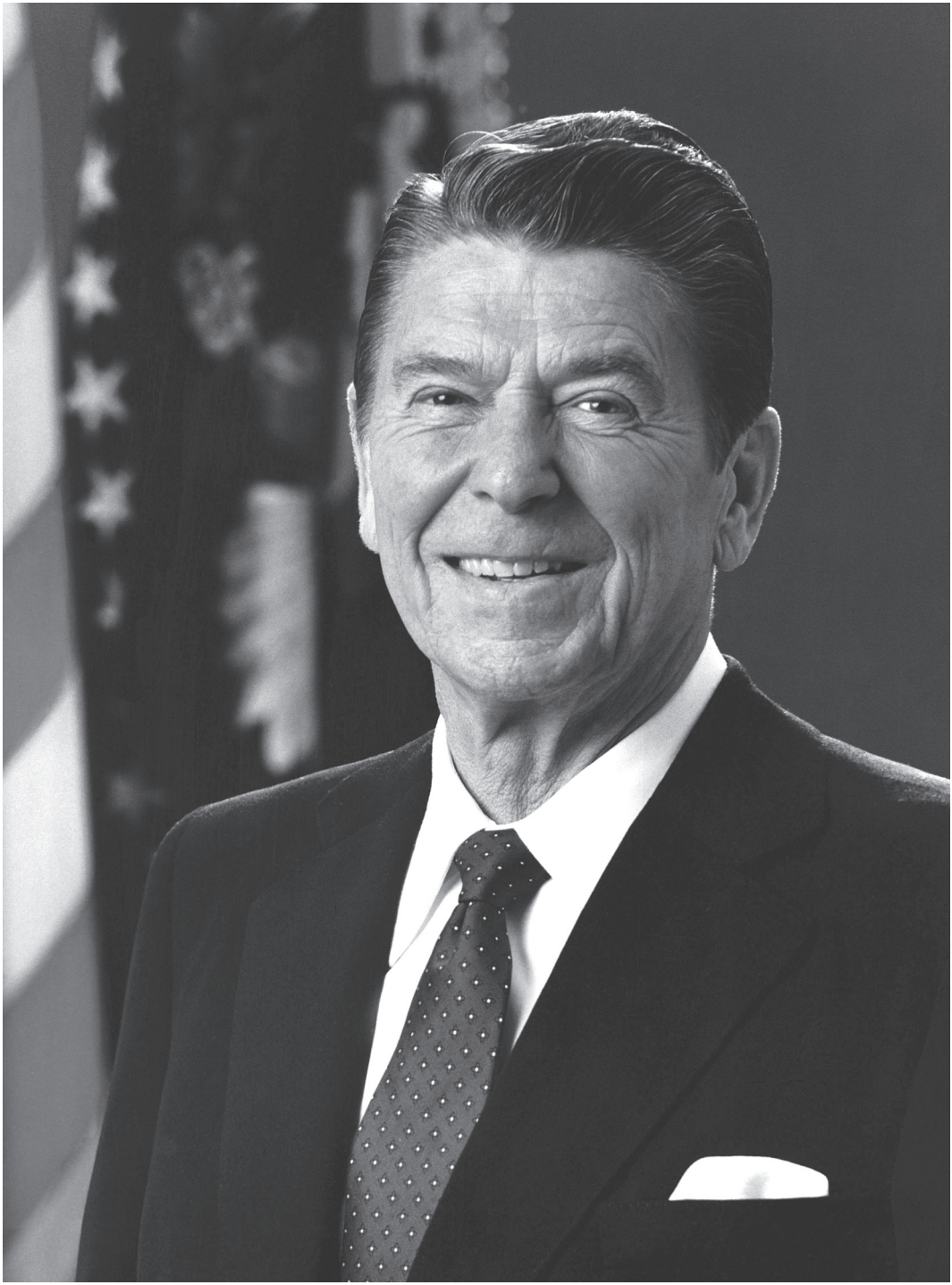

Рональд Вілсон Рейґан

(1911—2004)

Американський державний і політичний діяч,
40-й Президент США.

Рональд Рейґан народився 6 лютого 1911 року в місті Тампіко, штат Іллінойс. У 1936 році він переїхав у Девенпорт, штат Айова, і влаштувався коментатором на місцеву радіостанцію. Через рік Рональд вирушив покоряти Голлівуд. Йому вдалося закріпитися на «фабриці мрій» — Рональд зіграв більш ніж у 50 фільмах і навіть якийсь час очолював Гільдію кіноакторів.

У велику політику Рональд Рейґан прийшов наприкінці 1950-х років. У 1966 році його було обрано губернатором Каліфорнії. У 1976-му Рейґан уперше спробував стати президентом, однак програв праймеріз своєму колезі по Республіканській партії Джеральду Форду. Через чотири роки йому вдалося переконливо виграти не тільки праймеріз, але й самі вибори. Перший термін президентства Рейґана визнаний одним із найуспішніших в історії Сполучених Штатів. Не дивно, що через чотири роки його було переобрано на другий термін.

Через п'ять років після своєї відставки, в 1994 році Рональд Рейґан оголосив, що хворий на невиліковну хворобу Альцгеймера. Після цього він практично не з'являвся на публіці. Помер Рональд Рейґан 5 червня 2004 року у Вашингтоні.

— • —

Під час свого президентства Рональд Рейґан буквально зводив з розуму своїх помічників і журналістів неймовірною кількістю помилок, а також тим, що нерідко відступав від текстів, підготовлених спічрайтерами. І при цьому він увійшов в історію американської політики як блискучий оратор, чиї промови стали хрестоматійними. Одна з таких промов — промова, виголошена президентом 8 березня 1983 року перед Національною асоціацією євангелістів США. У цій промові він назвав Радянський Союз «імперією зла» й проголосив своїм головним завданням боротьбу з цією імперією. Така жорстка риторика й відхід від принципів розрядки були відповіддю на жорсткість радянської зовнішньої і внутрішньої політики за Ю. В. Андропова.

З погляду тактики боротьби в «холодній війні» промова Рейґана досягла своєї мети. Викликавши скажену критику в СРСР, теза про Радянський Союз як «імперію зла» знайшла підтримку більшої частини західної громадськості.

Промова перед Національною асоціацією євангелістів («Імперія зла»)

8 березня 1983 року

Присутні Преподобне Духовенство, сенаторе Хокінс, члени Флоридської делегації конгресу і всі решта, дозвольте висловити вам свої почуття, що я відчуваю від вашого щиросердого прийому. Я щасливий бути тут сьогодні.

Я висловлюю вам особливу вдячність за ваші молитви. Ми з Ненсі відчуваємо їх постійно. Прошу мені повірити — для нас вони значать вельми багато.

Я радий зустрічі з вами, тими, на кому тримається Американська велич. Тільки з вашою допомогою і допомогою мільйонів інших наших співгромадян ми можемо пережити це сповнене ризиків століття…

…Сьогодні мені б хотілося повернутися до моєї першої прес-конференції як президента. У відповідь на пряме запитання я зазначив, що, як добрі марксисти-ленінці, радянські лідери відкрито і привселюдно повідомляють, що єдина етика, яку вони визнають, — це та, що приведе до світової революції. Я думаю, що ця цитата Леніна, сказана ним у 1920 році, що вони анулюють всю етику, яка виникає з надприродних ідей — це їхня назва для релігії, чи ідей, котрі є зовнішніми концепціями класу. Етика цілком залежна від інтересів війни класів. І все морально, що є необхідним для знищення старого, експлуатуючого суспільного ладу і веде до перемоги пролетаріату.

Я думаю, відмова багатьох впливових людей визнати цей елементарний факт радянської доктрини ілюструє історичне небажання бачити її тоталітарну сутність. Ми бачили це явище в 1930-х роках. Ми бачимо це надто часто й сьогодні.

Це не означає, що ми повинні ізолюватися і відмовитися розуміти їх. Я маю намір зробити все, що можу, щоб переконати їх у наших мирних намірах, нагадати їм, що Захід відмовився використовувати свою ядерну монополію в сорокових і п'ятдесятих роках для територіальної вигоди і тепер пропонує, щоб на 50 відсотків скоротилися стратегічні балістичні ракети і повністю ліквідувався весь клас ядерних ракет середнього радіуса дії.

Водночас, однак, Ради повинні зрозуміти, що ми ніколи не будемо ставити під загрозу наші принципи і стандарти. Ми ніколи не віддамо нашу свободу. Ми ніколи не залишимо нашу віру в Бога. І ми ніколи не припинимо шукати справжнього миру. Однак правда полягає в тому, що рівновага сил тепер є дуже небезпечним шахрайством, оскільки це — просто ілюзія миру. Дійсність полягає в тому, що ми повинні знайти мир через силу.

Я погодився б на рівновагу, якби тільки ми змогли заморозити глобальні бажання Рад. Стратегічний паритет винагородив би Радянський Союз за його величезне і безпрецедентне військове нарощування. Спізніла модернізація Сполучених Штатів та їхніх збройних сил залишить у такому разі наші

старіючі сили все більш і більш уразливими. І чесне обмеження озброєнь вимагало б, щоб великі попередні переговори щодо систем і кількості були обмежені і щодо заходів, щоб гарантувати ефективну перевірку і згоду. І вид обмеження, що був запропонований, фактично неможливо перевірити. Таке головне зусилля відхилило б нас цілком від наших поточних переговорів щодо досягнення істотних скорочень.

Багато років тому я почув вислів одного молодого батька в Каліфорнії, звернений до численного натовпу народу: «Я визнаю за краще побачити, що мої маленькі дівчатка помруть зараз, усе ще вірячи в Бога, ніж якби вони росли при комунізмі й одного разу померли, більше не вірячи в Бога». У тій аудиторії були тисячі молодих людей. Вони відразу визнали глибоку правдивість у сказаному щодо фізичного стану і душі, і що це було дійсно важливо.

Дозвольте нам помолитися за спасіння всіх тих, хто живе в тій тоталітарній темряві. Просіть, щоб вони пізнали радість милосердного Бога. Але поки вони проповідують всемогутність держави та її перевагу над особистістю, поки вони вірують у своє майбутнє панування над усіма народами землі, вони — центр зла в сучасному світі.

Найстрашніше зло відбувається навіть не в концентраційних трудових таборах, де ми бачимо кінцевий результат цього зла. Зло задумують і наказують виконувати в чистих теплих кабінетах з гарним освітленням і килимовими доріжками тихі люди в білих комірцях, зі стриженими нігтями і ретельно виголеними щоками, яким не потрібно підвищувати голос. Але через те, що ці тихі люди не підвищують голос, через те, що вони, як і диктатори до них, врешті-решт, вимагають лише окремої території, комусь здається, що нам варто прийняти їх такими, які вони є.

Я переконую вас висловлюватися проти тих, хто поставив би Сполучені Штати в становище військової і моральної неповноцінності. У ваших обговореннях щодо обмеження ядерних озброєнь остерігайтеся спокуси гордості — спокуса блаженного оголошення понад те, що відбувається, маркірувати обидві сторони однаково хибно, ігнорувати факти історії й агресивних імпульсів імперії зла, просто називати гонку озброєнь гігантським непорозумінням і таким чином видаляти себе з боротьби між правдою і неправдою, добром і злом.

Я прошу вас чинити опір спробам тих, хто хотів би, щоб ви відмовили у вашій підтримці нашим зусиллям, зусиллям цієї адміністрації підтримувати Америку сильною і вільною у той час, коли ми домовляємося про реальні скорочення всесвітніх ядерних арсеналів, що піддаються перевірці, і одного разу, з Божою поміччю, їхню повну ліквідацію.

Тимчасом як військова сила для Америки важлива, дозвольте мені додати, що я завжди стверджував, що триваюча тепер боротьба для світу ніколи не вирішуватиметься бомбами, ракетами чи арміями. Реальна криза, перед якою ми опиняємося сьогодні, — духовна.

Я думаю, що ми приймемо виклик. Я думаю, що комунізм — це сумний, химерний розділ в людській історії, чиї останні сторінки зараз пишуться. Я вірю в це, тому що джерело нашої сили в пошуках людської свободи не матеріальне, а духовне. І тому що це не знає ніякого обмеження, це повинно вжахнути і врешті-решт здобути перемогу над тими, хто поневолив їхнього побратима.

Я думаю, що комунізм — це сумний, химерний розділ в людській історії, чиї останні сторінки зараз пишуться.

Змініть ваш світ. Один з наших отців-засновників Томас Пейн сказав: «Ми маємо змогу в межах нашої влади почати самостійне життя знову». Ми можемо зробити це, діючи разом.

Хай благословить вас Господь, і дуже дякую.

У середині 1980-х світ стрімко змінювався. Уже в 1986 році, під час зустрічі з Михайлом Горбачовим Рональд Рейґан привселюдно заявив, що більше не вважає СРСР «імперією зла». Але це був тільки початок. Багато проблем ще треба було розв'язувати. Однією з таких проблем залишалася розділена Німеччина й перерізаний стіною Берлін.

У червні 1987 року Рейґан прибув до Західного Берліна, щоб узяти участь у святах з нагоди 750-річчя заснування міста. На 12 червня був запланований виступ на площі перед Бранденбурзькими воротами. Ще напередодні цієї поїздки Державний департамент і Пентагон рекомендували Рейґану викреслити найрізкіші вислови з цієї промови. І це було зрозуміло — у НДР при владі все ще перебував комуністичний режим на чолі з Хонеккером, для якого питання про знесення Берлінської стіни й об'єднання Німеччини — це було те саме, що й червона ганчірка для бика. «Хлопці з Держдепартаменту вб'ють мене, але це варто зробити», — такою була відповідь Рейґана на всі застереження. Його заклик «Знесіть цю стіну!» був звернений не до східнонімецьких комуністів-ортодоксів, а до людей, які були готові вести діалог із Заходом, насамперед, до радянського лідера Михайла Горбачова. Через два з половиною роки після цього емоційного виступу Берлінську стіну було демонтовано.

Промова біля Берлінської стіни

12 червня 1987 року

Канцлер Коль, мер Діпґен, леді і джентльмени!

Двадцять чотири роки тому президент Джон Кеннеді відвідав Берлін і виступив перед жителями цього міста і перед усім світом у будинку муніци-

палітету. Відтоді ще два наших президенти побували по черзі тут, у Берліні. І сьогодні я сам уже вдруге відвідую ваше місто. Ми, американські президенти, приїжджаємо до Берліна тому, що вважаємо своїм обов'язком говорити тут про свободу. Але я мушу зізнатися, що нас покликало сюди і щось інше — відчуття історії в цьому місті, яке більш ніж на п'ятсот років давніше нашої країни, краєвиди Ґрюнвальда і Тірґартена, а найбільше — ваша відвага і рішучість.

Розумієте, як і багато президентів до мене, я приїхав до вас, оскільки, куди б я не поїхав, що б я не робив, — Ich hab noch einen Koffer in Berlin[1].

Наша сьогоднішня зустріч транслюється на всю Західну Європу і Північну Америку. Я усвідомлюю те, що її зараз бачать і чують і на Сході. Я особливо звертаю свої слова до тих, хто слухає нас у Східній Європі: хоча я не можу бути з вами, я адресую мої слова вам так само, як і тим, хто стоїть переді мною. Я приєднуюся до вас, як я приєднуюся до ваших співвітчизників на Заході, у твердій і непохитній вірі в те, що Es gibt nur ein Berlin[2].

За мною стоїть стіна, що оточує вільні сектори цього міста, частина величезної системи бар'єрів, які розділяють увесь європейський континент. Від Балтійського моря на південь ці бар'єри розрізають Німеччину глибокими ранами колючого дроту, цементних мурів, собачих вигулів і сторожових вишок. Далі на південь, можливо, немає видимих оку, очевидних стін. Але там залишаються, проте, озброєні охоронці і контрольні пункти — такі ж перешкоди на шляху вільних поїздок, такий же інструмент підкорення звичайних чоловіків і жінок волі тоталітарної держави. Але саме тут, у Берліні, стіну видно найвиразніше; тут вона розрізає ваше місто, і фотографії агентств новин і телеекрани запам'ятали у свідомості світу цей жорстокий поділ континенту. Стоячи перед Бранденбурзькими воротами, кожна людина відчуває себе німцем, розділеним зі своїми співвітчизниками. Кожна людина відчуває себе берлінцем, будучи змушена дивитися на цей шрам.

Президент Вейцзеккер сказав: «Німецьке питання залишається відкритим доти, доки зачинені Бранденбурзькі ворота». Сьогодні я говорю: доти, доки зачинені ворота, доки цьому шрамові — стіні — дозволяють зберігатися, залишається єдино відкритим зовсім не німецьке питання, а питання свободи всього людства. Але я приїхав сюди не для того, щоб засмучуватися, оскільки я бачу в Берліні промінь надії, навіть у тіні цієї стіни — промінь тріумфу.

Весняної пори 1945 року жителі Берліна вийшли зі своїх бомбосховищ і побачили загальну руїну. За тисячі миль звідси народ Сполучених Штатів простягнув їм руку допомоги. І в 1947 році, як ви знаєте, державний секретар Джордж Маршалл оголосив про створення того, що стало відомим як «план Маршалла». Цього місяця виповнюється рівно сорок років з того дня, коли

[1] У мене ще залишилася одна валіза в Берліні *(нім.)*. Це натяк на пісню з такою назвою з репертуару Марлен Дітріх.

[2] Є тільки один Берлін *(нім.)*.

він сказав: «Наша політика спрямована не проти якої-небудь країни чи доктрини, а проти голоду, вбогості, розпачу і хаосу».

Якийсь час тому в Рейхстазі я бачив виставку, присвячену сороковій річниці плану Маршалла. Мене вразив напис на обгорілій, розбитій споруді, що зараз відновлюється. Я знаю, що багато берлінців мого покоління можуть згадати такі написи, розкидані по всіх західних секторах міста. Напис просто говорив: «План Маршалла допомагає тут посилити вільний світ». Сильний, вільний світ на Заході — ця надія здійснилась. Японія підвелася з руїн і стала економічним гігантом. Італія, Франція, Бельгія — практично всі держави Західної Європи політично й економічно народилися заново; було засновано Європейське співтовариство.

У Західній Німеччині і тут, у Берліні, сталося економічне чудо. Аденауер, Ерхард, Рейтер та інші лідери зрозуміли практичне значення свободи — те, що, подібно тому як істина може процвітати лише тоді, коли журналістові надається свобода слова, процвітання може настати лише тоді, коли фермеру й бізнесмену надано економічну свободу. Німецькі лідери знизили митні тарифи, розширили вільну торгівлю, скоротили податки. Лише з 1950-го по 1960 рік рівень життя в Західній Німеччині і Берліні виріс удвічі.

Там, де чотири десятиліття тому були руїни, сьогодні в Західному Берліні зареєстровано найбільше промислове виробництво з усіх міст Німеччини: ділові квартали, гарні будинки і квартири, чудові вулиці й безмежні галявини парків. Там, де, здавалося, була зруйнована міська культура, сьогодні функціонують два великих університети, оркестри й оперний театр, незліченна кількість театрів і музеїв. Там, де панувала нужда, сьогодні достаток їжі, одягу, автомобілів, чудові товари. З руїн, з цілковитої розрухи ви, берлінці, відновили в умовах свободи місто, що знову вважається одним з найбільших на землі. У Рад, можливо, були інші плани. Але, друзі мої, існували такі речі, на які Ради не розраховували: Berliner Herz, Berliner Humor, ja, und Berliner Schnauze[1].

У 1950[2] році Хрущов пообіцяв: «Ми вас поховаємо». Але сьогодні на Заході ми бачимо вільний світ, який досяг такого рівня процвітання і добробуту, що не має прецедентів в історії людства. У комуністичному світі ми бачимо провали, технічну відсталість, все гірший стан здоров'я населення, потребу навіть у найголовнішому — брак продовольства. Навіть сьогодні Радянський Союз усе ще не може прогодувати самого себе. У результаті через ці чотири десятиліття весь світ зробив один найважливіший і неминучий висновок: свобода веде до процвітання. Свобода заміняє давню ненависть між державами взаємоповагою і миром. Свобода перемогла.

Свобода заміняє давню ненависть між державами взаємоповагою і миром. Свобода перемогла.

[1] Берлінське серце, берлінський гумор, так, і берлінський ніс *(нім.)*.

[2] Так в оригіналі.

І зараз самі Ради, можливо, приходять, з деякими обмеженнями, до розуміння важливості свободи. Ми чуємо з Москви багато слів про нову політику реформ і відкритості. Були звільнені деякі політичні в'язні. Окремі закордонні інформаційні радіопередачі більше не заглушаються. Частині економічних підприємств було дозволено працювати в умовах більшої свободи, не зазнаючи державного контролю.

Що це — початок глибоких змін у Радянській державі? Чи це показні жести, призначені для того, щоб викликати фальшиві сподівання на Заході? Чи це робиться для того, щоб зміцнити радянську систему, нічого в ній не змінюючи? Ми вітаємо зміни і відкритість, оскільки ми віримо, що свобода й безпека йдуть рука до руки, що прогрес людської свободи може лише зміцнити справу миру в усьому світі. Ради можуть зробити лише один безпомилковий крок, який буде розцінено як такий, що серйозно сприяє справі свободи і миру.

Генеральний секретар Горбачов, якщо Ви прагнете до миру, якщо Ви хочете процвітання для Радянського Союзу і Східної Європи, якщо Ви прагнете до лібералізації, приїжджайте сюди, до цих воріт! Пане Горбачов, відчиніть ці ворота! Пане Горбачов, знесіть цю стіну! Я усвідомлюю страх перед війною і біль від розколу, що вразив цей континент, і я обіцяю вам, що моя країна намагатиметься допомогти в ліквідації цього тягаря. Ми переконані в тому, що ми, на Заході, повинні чинити опір радянській експансії. Тому ми повинні підтримувати свою оборону на високому рівні, що забезпечує нашу безпеку. І разом з тим ми хочемо миру, і тому ми повинні прагнути взаємно скоротити наші озброєння.

Пане Горбачов, відчиніть ці ворота! Пане Горбачов, знесіть цю стіну!

Десять років тому Ради кинули виклик співдружності країн Заходу, загрожуючи серйозною новою небезпекою — сотнями нових і більш смертоносних ядерних ракет SS-20, здатних завдати удару по всіх європейських столицях. Ця співдружність пообіцяла розгорнути відповідні ударні сили, якщо Ради не погодяться почати переговори про пошук більш розумного рішення, а саме про ліквідацію такої зброї обома сторонами. Протягом багатьох місяців Ради відмовлялися торгуватися всерйоз. Оскільки наші союзники, у свою чергу, готувалися почати розгортання відповідних військових сил, настали важкі дні — дні протестів, подібних до тих, що відбулися під час мого візиту до цього міста 1982 року, — і Ради в результаті покинули стіл переговорів.

Але весь цей час союзники трималися твердо. І я запрошую тих, хто сьогодні протестує, відзначити такий факт: оскільки ми зберігали твердість, Ради повернулися за стіл переговорів. І оскільки ми залишалися сильними, сьогодні в нас з'явилася можливість не тільки скоротити темпи зростання озброєнь, але і вперше ліквідувати цілий клас ядерних озброєнь з лиця Землі.

Зараз, коли я промовляю ці слова, міністри країн НАТО зустрічаються в Ісландії для вивчення прогресу, досягнутого в реалізації наших пропозицій про ліквідацію цих озброєнь. На переговорах у Женеві ми також запропонували серйозно скоротити стратегічні наступальні озброєння. І західні союзники також висунули перспективні пропозиції про скорочення небезпеки виникнення звичайної війни і про оголошення повної заборони хімічної зброї.

У той час як ми домагаємося скорочення озброєнь, я обіцяю вам, що ми збережемо наш потенціал стримування радянської агресії в масштабі, достатньому для її відбиття, на якому б рівні вона не почалася. І в співробітництві з багатьма нашими союзниками Сполучені Штати проводять у життя Стратегічну оборонну ініціативу — дослідження, що мають собі мету покласти в основу стримування не загрозу відповідних наступальних дій, а оборону, яка дійсно захищає, коротше — створюються системи, що будуть не націлені на мирне населення, а захистять його. Цими засобами ми хочемо зміцнити безпеку Європи й усього світу. Але ми повинні пам'ятати важливий факт: Схід і Захід не довіряють один одному не тому, що ми озброєні, а ми озброєні тому, що не довіряємо один одному. І причиною наших розбіжностей є не зброя, а свобода. Коли президент Кеннеді виступав у муніципальній залі двадцять чотири роки тому, свобода була оточена з усіх боків, Берлін був в облозі. І сьогодні, всупереч тиску, що чиниться на місто, свободі Берліна ніщо не загрожує. І свобода сама змінює світ.

Схід і Захід не довіряють один одному не тому, що ми озброєні, а ми озброєні тому, що не довіряємо один одному.

На Філіппінах, у Південній і Центральній Америці демократія відродилася. По всьому Тихоокеанському регіону вільні ринки домагаються чудес економічного зростання. У промислово розвинутих країнах відбувається технічна революція — революція, що відрізняється швидким, разючим розвитком комп'ютерів і засобів телекомунікації.

У Європі лише одна держава і ті, які вона контролює, відмовляються приєднатися до співтовариства свободи. Однак у цей вік прискореного економічного зростання, інформації та інновацій перед Радянським Союзом стоїть вибір — у ньому повинні відбутися ґрунтовні зміни або ж він відстане назавжди.

Сьогодні, таким чином, настав момент надії. Ми, на Заході, готові до співробітництва зі Сходом в ім'я сприяння справжній відкритості, для того щоб знищити бар'єри, що розділяють народи, створити безпечний, більш вільний світ. І звичайно, немає кращого місця для початку шляху, ніж Берлін, місце зустрічі Сходу і Заходу. Вільні жителі Берліна сьогодні, як і в минулому Сполучені Штати, виступають за суворе дотримання і безумовне виконання всіх

розділів чотиристоронньої Угоди від 1971 року[1]. Давайте використаємо надану можливість — святкування 750-літнього ювілею цього міста, — щоб почати відлік нової ери, щоб домогтися для Берліна ще повнішого, ще багатшого життя в майбутньому. Давайте разом будемо підтримувати і розвивати зв'язки між Федеративною Республікою і західними секторами Берліна, обумовлені угодою 1971 року.

І я запрошую пана Горбачова: давайте разом працювати над тим, щоб зблизити східну і західну частини міста, щоб усі жителі всього Берліна могли користуватися благами, пропонованими життям в одному з великих міст світу.

Для того щоб ще ширше відкрити Берлін усій Європі, Східний і Західний, давайте розширимо життєво важливий доступ повітрям до цього міста, знаходячи шляхи до того, щоб зробити комерційну повітряну службу, що забезпечує Берлін, ще зручнішою, комфортабельнішою і ощадливішою. Ми сподіваємося, що настане день, коли Західний Берлін стане одним з головних повітряних вузлів усієї Центральної Європи.

Разом з нашими французькими й англійськими партнерами Сполучені Штати готові посприяти в проведенні міжнародних зустрічей у Берліні. Берліну лише личитиме бути місцем проведення конференцій Організації Об'єднаних Націй чи всесвітніх конференцій, присвячених правам людини, контролю над озброєннями чи іншим питанням, що вимагають міжнародного співробітництва.

Не існує кращого шляху вселяння надії на майбутнє, ніж освічення молодих розумів, і ми вважаємо за честь виступити спонсорами літнього молодіжного обміну, культурних заходів та інших програм для молодих берлінців зі Сходу. Я певен, що наші французькі й англійські друзі зроблять те ж саме. І я сподіваюся, що в Східному Берліні можна буде знайти представників влади, готових виступити спонсорами візитів молодих людей із західних секторів.

І остання пропозиція, близька мені за духом: спорт є джерелом радості і шляхетності, і ви, можливо, звернули увагу на те, що Республіка Корея — Південна Корея — запропонувала дозволити проведення деяких змагань у рамках Олімпійських ігор 1988 року на Півночі країни. Міжнародні спортивні змагання можуть проходити в обох частинах цього міста. І чи існує кращий шлях для демонстрації всьому світові відкритості цього міста, ніж пропозиція провести коли-небудь у майбутньому тут, у Берліні, Східному і Західному, Олімпійські ігри?

За ці чотири десятиліття, як я вже говорив, ви, берлінці, збудували чудове місто. Ви це зробили, незважаючи на погрози — радянські спроби нав'язати вам східну марку, незважаючи на блокаду. Ніхто не зміг би довго прожити

[1] Угода між СРСР, США, Великобританією та Францією від 3 вересня 1971 року (почала діяти з 3 липня 1972 року), у якій були закріплені базові принципи статусу Західного Берліна та його представництва у міжнародних організаціях. Ця угода дозволила дещо зняти напругу, що виникла після будівництва в 1961 році Берлінської стіни.

в Берліні, не розставшись з ілюзіями. Замість них виникло дещо, що пройшло через труднощі життя в Берліні, але погодилося з цим і продовжує будувати це чудове і горде місто, що протистоїть тоталітарній присутності, яка відмовляється дати свободу людській енергії і надіям. Дещо, що говорить могутнім голосом утвердження, що говорить «так» цьому місту, «так» — майбутньому, «так» — свободі. Одне слово, я хочу сказати, що оте дещо, що тримає вас у Берліні, — це любов, любов глибока і постійна.

Можливо, ми підійшли до суті питання, до найбільш переконливого з усіх — розходження між Сходом і Заходом. Продуктом тоталітарного світу є відсталість, оскільки такий світ чинить насильство над духом, перешкоджаючи людському прагненню творити, радіти, вірити. Тоталітарний світ не визнає навіть символів любові і віри. Багато років тому, до того як східні німці стали відновлювати свої церкви, вони створили світську структуру: телевізійну вишку на Александерплац. Практично з того часу влада працювала над тим, щоб виправити те, що вони вважають єдиним великим недоліком вишки, покриваючи скляну сферу, що увінчує її, різними фарбами і хімічними речовинами. Але й сьогодні, коли промені сонця потрапляють на цю сферу — а ця сфера здіймається над усім Берліном, — промені світла утворюють хрест. У Берліні не можна придушити символів любові, символів віри, як не можна придушити і саме місто.

У Берліні не можна придушити символів любові, символів віри, як не можна придушити і саме місто.

Виглянувши якийсь час тому з вікна Рейхстагу, цього втілення німецької єдності, я помітив слова, незграбно написані на стіні, можливо, якимсь молодим берлінцем: «Ця стіна упаде. Віра стане реальністю». Так, ця стіна упаде в усій Європі. Вона не зможе встояти перед вірою. Стіна не може встояти перед свободою.

І, перш ніж я закінчу свій виступ, я хочу сказати ще одне слово. Я читав, і мені задавали питання, коли я приїхав сюди, щодо якихось демонстрацій протестувальників проти мого приїзду. І я хотів би сказати, у тому числі цим демонстрантам, лише одне. Мені цікаво, чи задумувалися вони коли-небудь над тим, що, якби вони отримали такий уряд, якого вони, очевидно, домагаються, ніхто б не зміг робити того, що вони тепер роблять.

Дякую, і нехай благословить вас Бог.

Михайло Сергійович Горбачов

(нар. 1931 р.)

Радянський державний і політичний діяч,
Генеральний секретар ЦК КПРС, Президент СРСР.

Михайло Горбачов народився 2 березня 1931 року в селі Привільне Ставропольського краю в російсько-українській родині переселенців з Воронезької губернії й Чернігівщини. По закінченні в 1955 році юридичного факультету Московського держуніверситету його направили на роботу до Ставропольської прокуратури, де він пропрацював усього десять днів. Майже відразу йому запропонували перейти на посаду заступника завідувача відділом пропаганди й агітації в крайовому комітеті комсомолу. Пройшовши за сім років усі щаблі в міському й крайовому комітетах комсомолу, в 1962 році Горбачов перейшов на роботу в партійні органи. Його кар'єра розвивалася стрімкими темпами: 1966 рік — перший секретар міськкому партії, 1970-й — перший секретар крайкому, 1971-й — член ЦК КПРС, 1978-й — секретар ЦК партії, 1980-й — член Політбюро і, нарешті, з 11 березня 1985-го — Генеральний секретар, перша особа Радянського Союзу.

Після приходу до влади Горбачов розпочав політику «перебудови» й «удосконалення соціалізму», яка привела до корінних змін у житті країни. В 1990 році, коли Верховна Рада СРСР запровадила президентську посаду, його було обрано Президентом СРСР. Після підписання Біловезьких угод і фактичного розвалу Радянського Союзу в грудні 1991 року Михайло Горбачов склав з себе повноваження глави держави. З 1992 року й по теперішній час він — президент Міжнародного фонду соціально-економічних і політологічних досліджень («Горбачов-Фонд»)

Пізніше цей Пленум і виступ на ньому Генсека Михайла Горбачова називатимуть «історичним», «доленосним» та іншими розхожими штампами. Насправді «історичність» Пленуму ЦК КПРС, що відбувся 23 квітня 1985 року, була викликана обставинами, у яких опинилася партійна верхівка в той час. Боротьба за владу аж ніяк не закінчилася 11 березня того ж року, коли після смерті К. Черненка Генсеком став саме Михайло Горбачов. Зміна курсу, точніше, деяке його корегування, була потрібна Горбачову, щоб забезпечити собі підтримку з боку молодих колег по Політбюро й ЦК, яким протистояли партійні «зубри». І навряд чи сам Михайло Сергійович тоді усвідомлював, до яких наслідків (як, безумовно, позитивних, так, настільки ж безумовно, негативних) це все приведе. Але слова «перебудова», «гласність» і «прискорення» були вимовлені, і величезний лайнер під назвою «Радянський Союз» поступово став розвертатися на «новий курс», курс, що врешті-решт обернувся його загибеллю...

Про скликання чергового XXVII з'їзду КПРС і завдання, пов'язані з його підготовкою та проведенням

Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 23 квітня 1985 року

…Майбутній XXVII з'їзд КПРС, безумовно, стане етапною віхою в розвитку країни. Його значення визначається першорядною важливістю питань, що виносяться на обговорення, характером пережитого періоду, новизною і масштабністю завдань, що постають перед суспільством. Це надає всій передз'їздівській роботі партії особливого звучання, вимагає глибокого осмислення ситуації, що склалася, сміливих рішень та енергійних дій.

Країна досягла великих успіхів у всіх галузях громадського життя. Спираючись на переваги нового ладу, вона за короткий історичний час здійснила сходження до вершин економічного і соціального прогресу. Радянський Союз нині володіє могутньою, всебічно розвинутою економікою, кваліфікованими кадрами робітників, фахівців, учених. За багатьма напрямками розвитку виробництва, науки і техніки ми надійно посідаємо провідні позиції у світі.

Глибокі зміни відбулися в соціальному житті. Вперше в історії людина праці стала господарем країни, творцем своєї долі. Гарантоване право на працю і її винагороду, турбота суспільства про людину від її народження до похилого віку, широкий доступ до духовної культури, повага до гідності і прав особистості, неухильне розширення участі трудящих в управлінні — усе це непроминальні цінності, невід'ємні риси соціалістичного способу життя. У них — найважливіше джерело політичної стабільності, соціального оптимізму і впевненості в майбутньому.

Усім цим радянські люди по праву пишаються. Але життя, його динамізм диктують необхідність подальших змін і перетворень, досягнення нового якісного стану суспільства, причому в найширшому розумінні слова. Це насамперед — науково-технічне відновлення виробництва і досягнення вищого світового рівня продуктивності праці. Це — удосконалення суспільних відносин, і в першу чергу економічних. Це — глибокі зміни в сфері праці, матеріальних і духовних умов життя людей. Це — активізація всієї системи політичних і суспільних інститутів, поглиблення соціалістичної демократії, самоврядування народу.

Розвиток радянського суспільства вирішальною мірою визначатиметься якісними зрушеннями в економіці, переведенням її на рейки інтенсивного зростання, всіляким підвищенням ефективності. Саме з цих позицій повинні оцінюватися становище в народному господарстві і визначатися завдання на майбутнє.

Відомо, що поряд з досягнутими успіхами в економічному розвитку країни в останні роки посилилися несприятливі тенденції, виникло чимало труднощів. Завдяки активній роботі партії, починаючи з 1983 року, вдалося підтягнути роботу багатьох ланок народного господарства і трохи поліпшити обстановку.

Однак труднощі далеко не подолані, і нам треба буде докласти чимало зусиль, щоб створити надійну основу для швидкого просування вперед.

У чому причина труднощів? Відповідь на це питання має, як ви розумієте, для партії принципове значення.

Звичайно, позначився вплив природних і низки зовнішніх чинників. Але головне, здається, у тому, що вчасно не були належним чином оцінені зміни в об'єктивних умовах розвитку виробництва, необхідність прискорення його інтенсифікації, змін у методах господарювання і, що особливо важливо, не виявлялося наполегливості в розробці і здійсненні великих заходів в економічній сфері. Нам треба, товариші, глибоко і до кінця усвідомити ситуацію, що склалася, і зробити найсерйозніші висновки. Історичні долі країни, позиції соціалізму в сучасному світі багато в чому залежать від того, як ми далі поведемо справу. Широко використовуючи досягнення науково-технічної революції, привівши форми соціалістичного господарювання у відповідність із сучасними умовами і потребами, ми повинні домогтися істотного прискорення соціально-економічного прогресу. Іншого шляху просто немає...

Головне питання зараз у тому, як і за рахунок чого країна зможе домогтися прискорення економічного розвитку. Розглядаючи це питання в Політбюро, ми одностайно прийшли до висновку, що реальні можливості для цього є. Завдання прискорення темпів зростання, до того ж істотного, цілком здійсненне, якщо в центр усієї нашої роботи поставити інтенсифікацію економіки і прискорення науково-технічного прогресу, перебудувати управління і планування, структурну й інвестиційну політику, повсюдно підвищити організованість і дисципліну, докорінно поліпшити стиль діяльності...

Як головний стратегічний важіль інтенсифікації народного господарства, кращого використання накопиченого потенціалу партія висуває на перший план кардинальне прискорення науково-технічного прогресу. У червні в ЦК КПРС намічено провести спеціальну нараду, на якій буде обговорене це питання. Сьогодні хотілося б висловити деякі принципові міркування.

У більшості галузей науково-технічний прогрес проходить мляво, по суті справи еволюційно — переважно шляхом удосконалення діючих технологій, часткової модернізації машин та устаткування. Звичайно, ці заходи дають певну віддачу, але вона дуже мала. Потрібні революційні зрушення — перехід до принципово нових технологічних систем, до техніки останніх поколінь, що дають найвищу ефективність. Мова йде, власне кажучи, про переозброєння всіх галузей народного господарства на основі сучасних досягнень науки і техніки.

Гострота питання диктується і тим, що за останній період виробничий апарат країни дуже постарів, коефіцієнт відновлення основних фондів знизився. Першочерговим у дванадцятій п'ятирічці повинно стати істотне підвищення коефіцієнта заміни устаткування...

Прискорення науково-технічного прогресу і зростання ефективності виробництва невіддільне від рішучого поліпшення якості продукції. Невідповідність її сучасним техніко-економічним, естетичним — усім споживчим

вимогам, а часом і явний брак — це, по суті справи, розкрадання матеріальних ресурсів, розтрата праці нашого народу. Ось чому всебічне підвищення якості продукції повинно бути в центрі економічної політики. Якість і ще раз якість — ось наше гасло сьогодні. Розв'язавши проблему якості, можна розв'язати і проблему кількості. Це — єдино надійний шлях усе повнішого задоволення потреб країни в сучасній техніці, зростаючого попиту населення на різноманітні товари, подолання дефіцитів у народному господарстві.

Яке б питання ми не розглядали, з якого б боку не підходили до економіки, врешті-решт усе впирається в необхідність серйозного поліпшення управління, господарського механізму в цілому. У цьому ще раз довелося переконатися під час недавньої зустрічі в ЦК КПРС із робітниками і господарськими керівниками, а також під час відвідування ЗІЛу. Учасники зустрічей з великою стурбованістю говорили про те, що наболіло, як ускладнені умови роботи через недосконалість системи управління, дріб'язкову регламентацію і непомірну паперотворчість. Вихід із становища один: потрібні негайні й енергійні заходи з усього комплексу проблем управління.

Зараз нам стала яснішою концепція перебудови господарського механізму. Розвиваючи і далі централізовану основу у вирішенні стратегічних завдань, потрібно сміливіше рухатися вперед шляхом розширення прав підприємств, їхньої самостійності, упроваджувати господарський розрахунок і на цій основі підвищувати відповідальність і зацікавленість трудових колективів у кінцевих результатах праці.

Підсумки проведеного в цьому напрямку великомасштабного експерименту начебто непогані. Але цілком задовольнити вони не можуть. Досягнуто такого рубежу, коли від експерименту треба переходити до створення цілісної системи господарювання та управління. А це означає, що слід почати практичну перебудову роботи і верхніх ешелонів господарського управління, націлити їх насамперед на розв'язання перспективних соціально-економічних і науково-технічних завдань, на пошук найбільш діючих форм об'єднання науки з виробництвом.

Життя висуває більш високі вимоги до планування, що є серцевиною управління. Воно повинно стати активним важелем інтенсифікації виробництва, здійснення прогресивних господарських рішень, забезпечувати збалансоване і динамічне зростання економіки. Разом з тим плани об'єднань і підприємств треба розвантажити від величезної кількості показників, ширше застосовувати економічні нормативи, що відкривають простір ініціативі і заповзятливості.

Настав час почати вдосконалення організаційних структур управління, ліквідувати зайві ланки, спростити апарат, підвищити його ефективність. Зробити це важливо ще й тому, що деякі ланки управління перетворилися в перешкоду, стали гальмувати рух. Потрібно різко обмежити кількість інструкцій, положень, методик, які часом, свавільно тлумачачи рішення партії й уряду, сковують самостійність підприємств.

Велике значення має доведення принципів господарського розрахунку до всіх первинних трудових осередків, до кожного робочого місця. Це дозволить поєднати заходи для вдосконалення системи управління згори з розвитком колективних форм організації і стимулювання праці знизу, підняти активність трудящих...

Товариші! Вищий смисл прискорення соціально-економічного розвитку країни КПРС бачить у тому, щоб неухильно, крок за кроком підвищувати добробут народу, поліпшувати всі сторони життя радянських людей, створювати сприятливі умови для гармонійного розвитку особистості. При цьому необхідно послідовно проводити лінію на зміцнення соціальної справедливості в розподілі матеріальних і духовних благ, посилення впливу соціальних чинників на розвиток економіки та підвищення її ефективності.

Ця лінія зустрічає цілковите схвалення і підтримку радянських людей. Справа тепер за тим, щоб розробити конкретні, дійові заходи з вивільнення розподільного механізму від зрівнялівки, нетрудових доходів, усього того, що суперечить економічним нормам і моральним ідеалам нашого суспільства, забезпечити пряму залежність матеріального становища кожного працівника і кожного колективу від результатів їхньої праці. Партія і надалі вестиме найрішучішу боротьбу з усіма негативними явищами, чужими соціалістичному способу життя, нашій комуністичній моралі...

Ми не можемо не враховувати зрушення, що відбуваються в структурі платоспроможного попиту. Трудящі хочуть більшою мірою використовувати свої доходи на поліпшення житлових і культурно-побутових умов, відпочинок, туризм та інші цілі. Такі запити і потреби повинні повніше задовольнятися. Це вигідно і державі. Але можливості тут реалізуються слабко. Узяти хоча б таке конкретне питання, як розвиток садово-городніх товариств. Справа ця досить корисна, до неї виявляється широкий інтерес. Однак належного розвитку вона поки не дістала. Потреба в садових ділянках та будиночках, будівельних матеріалах та інвентарі забезпечується далеко не повністю. Політбюро, досить докладно обговоривши це питання, доручило вжити відповідних заходів, для того щоб максимально піти назустріч запитам людей, зняти необґрунтовані перешкоди...

Особливо актуальне сьогодні питання про зміцнення порядку і дисципліни. Це — настійна вимога дня, яку радянські люди розуміють широко, включаючи сюди порядок на виробництві і в сфері обслуговування, у суспільному житті і в побуті, у кожному трудовому осередку, у кожному місті, у кожному селі. І ми докладемо всіх зусиль, щоб у країні зміцнювався такий порядок.

Життя показало, яке одностайне схвалення дістають у народі заходи для наведення порядку, які вони дають вагомі результати. Але треба прямо сказати: останнім часом увага до цього найважливішого питання дещо ослабла. І тут насамперед потрібно суворіше запитувати з керівників колективів, що персонально відповідальні за дисципліну. Нерідко доводиться стикатися з тим, що керівники підприємств прощають недисциплінованість працівників,

сподіваючись на те, що підлеглі у свою чергу пробачать їхні промахи. З такою психологією взаємопрощення миритися ми не будемо.

Щоб зміцнити дисципліну і порядок, необхідна ще одна неодмінна умова. Кожен повинен займатися своєю справою, сумлінно виконувати свої прямі обов'язки. Не можна добитися істотних результатів у жодній сфері діяльності доти, доки партійний працівник підмінюватиме господарника, інженер — кур'єра, учений — працюватиме на овочевій базі, ткаля — на фермі. На жаль, сьогодні нерідко так і буває. Зрозуміло, подібне становище склалося не відразу, подекуди зумовлене певними труднощами, і за один день його не виправити. А поправляти треба. Тільки тоді ми зможемо по-справжньому позбутися безвідповідальності і розхлябаності...

Кожен повинен займатися своєю справою, сумлінно виконувати свої прямі обов'язки. Не можна добитися істотних результатів у жодній сфері діяльності доти, доки партійний працівник підмінюватиме господарника, інженер — кур'єра, учений — працюватиме на овочевій базі, ткаля — на фермі.

Звітні збори, конференції і з'їзди дають можливість всебічно оцінити діяльність виборних партійних органів, детально розібратися в змісті і методах їхньої роботи. Натиск при цьому повинен насамперед робитися на аналізі того, як вони розв'язують вузлові питання життя і праці людей, виробничих колективів, розвитку економіки і культури, як ведуть організаторську роботу в масах. Необхідно наполегливо продовжувати лінію на надання повсякденної і предметної допомоги низовим партійним організаціям, на підвищення діловитості й оперативності, скорочення паперового потоку, подолання кабінетного стилю роботи, потягу до численних засідань і нарад.

Треба сказати прямо: у боротьбі з цими явищами зроблено далеко не все. Прикладів тому чимало. Не дуже давно ЦК КПРС заслухав звіти Калінінського і Цілиноградського обкомів партії з питань розвитку агропромислового комплексу. Були виявлені серйозні недоліки в партійному керівництві господарством, у кадровій і виховній роботі, у діяльності бюро і секретарів обкомів. Головне, що породжувало тут недоліки, — некритичне ставлення до зробленого, схильність до перебільшення досягнутих результатів, небажання помічати негативні явища. Довелося вжити відповідних заходів.

Прихильність до старих підходів у керівництві, несамокритичність виявляються і в деяких керівників міністерств та відомств. Це заважає справі. Саме життя ставить на порядок денний необхідність рішучого поліпшення роботи, приведення її у відповідність з вимогами сучасного етапу розвитку суспільства.

Зараз уже недостатньо звичайної ретельності, хоча і її часом бракує. Усе більше зростає значення таких ділових якостей, як компетентність, почуття

нового, ініціатива, сміливість і готовність брати відповідальність на себе; уміння поставити завдання і довести до кінця її розв'язання; здатність не випускати з уваги політичну суть господарювання. І ще б сказав: бажання вчитися працювати...

Ідейно-політичне виховання в усіх його формах має бути максимально поєднане з головним завданням наших днів — прискоренням соціально-економічного розвитку країни. Цього не можна добитися без всебічного врахування всієї сукупності умов внутрішнього життя, специфіки міжнародної обстановки. Ви знаєте, що саме цим питанням була присвячена Всесоюзна науково-практична конференція в грудні минулого року, яка обговорила хід виконання рішень червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС. Сьогодні ще раз можна було б нагадати, що в пропаганді, ідеологічній роботі в цілому — нехай це не видасться комусь парадоксальним — теж повинно бути поменше слів і більше справ.

Особливо слід сказати про роботу засобів масової інформації — від заводських, районних до центральних. Преса, телебачення, радіо — дійові засоби організації і виховання мас, формування суспільної думки. Останнім часом відбуваються позитивні зміни в їхній роботі. Але життя вимагає більшого.

Засоби інформації покликані глибоко аналізувати події і явища, піднімати серйозні проблеми і пропонувати шляхи їхнього вирішення, переконувати своєю змістовністю, оперативністю, інформаційною насиченістю. Розумне, партійне слово, звернене до людини, будить думку, розвиває ініціативу людей, виховує непримиренність до недоліків. Дієвість преси, телебачення, радіо значно зростає, коли партійні комітети надають їм активну допомогу й підтримку. Потрібно тільки, щоб ця допомога й підтримка завжди були своєчасними і вагомими. І звичайно ж, повинні діставати принципову партійну оцінку будь-які спроби затискування або ігнорування обґрунтованої критики.

У збагаченні духовного життя суспільства новими цінностями, ідейному і моральному піднесенні радянської людини велика роль літератури і мистецтва. Художня інтелігенція — письменники, поети, композитори, художники, працівники театру і кіно — має великий авторитет і визнання. Але звідси і їхня величезна відповідальність перед суспільством. Усе краще, що створено радянською літературою і мистецтвом, завжди було невіддільне від головних справ і турбот партії та народу. Немає сумнівів у тому, що нові завдання, які розв'язуються сьогодні, знайдуть гідний відгук у художній творчості, що утверджує правду соціалістичного життя...

Радянський Союз виступає за плідне і всебічне економічне та науково-технічне співробітництво, що побудоване на принципах взаємної вигоди і виключає будь-яку дискримінацію; готовий і далі розширювати і поглиблювати торговельні відносини, розвивати нові форми економічних зв'язків, засновані на взаємній зацікавленості сторін у спільному освоєнні науково-технічних і технологічних новинок, проектуванні й будівництві підприємств, розробці сировинних ресурсів.

Ставлячи питання таким чином, необхідно уважно розібратися зі станом наших зовнішньоекономічних зв'язків, глянути на них глибше, з урахуванням перспективи. Незважаючи на міжнародну напруженість, тут є сприятливі можливості. Підхід до взаємовигідних економічних зв'язків і зовнішньої торгівлі повинен бути широким, великомасштабним, зверненим у майбутнє.

Ми за широке, багатопланове взаємовигідне співробітництво з державами Західної Європи, з Японією та іншими капіталістичними країнами.

Відома наша готовність поліпшувати відносини і зі Сполученими Штатами Америки для взаємної вигоди і без спроб обмеження законних прав та інтересів один одного. Не існує якоїсь фатальної неминучості конфронтації двох країн. Якщо осмислити як позитивний, так і негативний досвід, накопичений історією радянсько-американських відносин, історією як віддаленою, так і недавньою, то слід сказати, що найрозумніше — це шукати шляхи, що ведуть до вирівнювання відносин, будувати міст співробітництва, але будувати з двох сторін.

Перший етап женевських переговорів, що завершився, на жаль, дає підстави сказати, що Вашингтон тримає курс не на домовленість з Радянським Союзом. Це видно хоча б з того, що він узагалі відмовляється обговорювати питання про нерозповсюдження гонки озброєнь на космічний простір одночасно з обговоренням питання про обмеження і скорочення ядерної зброї. Він у такий спосіб порушує досягнуту в січні домовленість про взаємозв'язок трьох напрямків — про запобігання гонці озброєнь у космосі, про скорочення ядерних стратегічних озброєнь і скорочення ядерних озброєнь середньої дальності в Європі.

Виникає питання: чим пояснюється така позиція? Пояснюється вона тим, що певні кола США все ще хочуть домогтися домінуючого становища у світі, насамперед у військовому відношенні. Ми неодноразово звертали увагу американської сторони на те, що ці амбіційні плани безперспективні. Радянський Союз, його друзі і союзники, та, власне, й усі інші держави, що стоять на позиціях миру і мирного співробітництва, не визнають права будь-якої держави або групи держав на верховенство і нав'язування своєї волі іншим країнам і народам.

Радянський Союз зі свого боку ніколи перед собою аналогічної мети не ставив і не ставить.

Ми хотіли б висловити надію, що нинішня позиція США буде скорегована. Це відкрило б можливість для досягнення взаємоприйнятих домовленостей. З нашого боку така готовність є.

Свідчення тому — пропозиція СРСР про введення обома сторонами на весь період переговорів мораторію на створення космічної зброї, заморожування стратегічних ядерних арсеналів. Продовжуючи цю лінію, Радянський Союз в односторонньому порядку оголосив мораторій на розгортання ракет середньої дальності і нарощування інших відповідних заходів у Європі. В усьому світі це рішення було розцінено як важливе і конструктивне, що сприяє успіхові переговорів.

Хотів би нагадати, що це не єдиний такий крок. З 1982 року діє одностороннє зобов'язання Радянського Союзу не застосовувати першим ядерну зброю. З 1983 року — односторонній мораторій на виведення першими в космос протисупутникової зброї. На жодну з цих ініціатив уряд США не відповів жодним жестом доброї волі. Навпаки, дії СРСР, спрямовані на ослаблення військової небезпеки, на досягнення домовленостей, усіляко намагаються подати у фальшивому світлі, викликати до них недовіру. Словом, робиться все, аби уникнути відповідних позитивних кроків.

Не може не дивувати і поспішність, з якою американська адміністрація відповідає своїм стандартним і звичним «ні» на наші пропозиції, що явно свідчить про небажання США вести справу до розумних результатів. Скажу одне: гонку озброєнь і переговори про роззброєння поєднати не можна — це ясно, якщо не впадати в лицемірство і не ставити метою обдурити суспільну думку. Сприяти такому курсу Радянський Союз не буде — і про це повинні знати ті, хто зараз займається політичною грою, а не серйозною політикою. Ми не хотіли б повторення сумного досвіду попередніх переговорів.

Зі свого боку Радянський Союз наполегливо домагатиметься в Женеві конкретних взаємоприйнятних угод, що дозволили б не тільки покласти край гонці озброєнь, але й просунути вперед справу роззброєння. Зараз, як ніколи, потрібна політична воля в ім'я миру на землі, в ім'я кращого завтра.

* * *

Такі, товариші, наші завдання, основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики. Безсумнівно, вони стануть предметом докладного обговорення на цьому Пленумі, якому треба буде визначити характер передз'їздівської діяльності всієї партії, кожної її організації...

Партія, радянський народ чекають від нас усебічно продуманих і відповідальних рішень, і можна з упевненістю сказати, що вони будуть підтримані комуністами, всіма трудящими. Підтримані їхньою суспільною зацікавленістю, активністю і працею.

Кінець 1991 року. З кожним днем стає все ясніше і ясніше, що зусилля М. С. Горбачова щодо збереження єдиної союзної держави приречені на невдачу. Перший Президент СРСР і сам розуміє, що стане й останнім керівником Союзу, і тому ще в листопаді 1991 року дає вказівку своїм помічникам підготувати проект заяви про відставку. Останні виправлення в цей документ були внесені самим Горбачовим 25 грудня 1991 року. Того ж дня, о 19.00 Михайло Сергійович з'явився в ефірі Центрального телебачення й виступив із прощальним зверненням до співгромадян. Відразу ж після виступу він підписав Указ про складення з себе повноважень Президента СРСР і передав право на застосування ядерної зброї Президентові Росії Борису Єльцину.

«Я залишаю свою посаду з тривогою, але і з надією»

Виступ на телебаченні 25 грудня 1991 року

Дорогі співвітчизники! Співгромадяни!

Зважаючи на ситуацію, що склалася, з утворенням Співдружності Незалежних Держав, я припиняю свою діяльність на посаді Президента СРСР. Приймаю це рішення з принципових міркувань.

Я твердо виступав за самостійність, незалежність народів, за суверенітет республік. Але водночас і за збереження союзної держави, цілісності країни.

Події пішли іншим шляхом. Взяла гору лінія на розчленовування країни і роз'єднання держави, з чим я не можу погодитися.

І після Алма-Атинської зустрічі і прийнятих там рішень[1] моя позиція щодо цього не змінилася.

Крім того, переконаний, що рішення подібного масштабу повинні були б прийматися на основі народного волевиявлення.

Проте я робитиму все, що в моїх можливостях, щоб угоди, підписані там, привели до реальної злагоди в суспільстві, полегшили б вихід із кризи і процес реформ.

Виступаючи перед вами востаннє як Президент СРСР, вважаю за потрібне висловити свою оцінку пройденого з 1985 року шляху. Тим більше що про це чимало суперечливих, поверхових і необ'єктивних думок.

Доля так розпорядилася, що, коли я опинився на чолі держави, вже було зрозуміло, що з країною негаразд. Усього багато: землі, нафти і газу, інших природних багатств, та й розумом і талантами Бог не скривдив, а живемо куди гірше, ніж у розвинутих країнах, усе більше відстаємо від них.

Причину було вже видно — суспільство задихалося в лещатах командно-бюрократичної системи. Приречене обслуговувати ідеологію і нести страшний тягар гонки озброєнь, воно — на межі можливого.

Усі спроби часткових реформ — а їх було чимало — зазнавали невдачі одна за одною. Країна втрачала перспективу. Так далі жити було не можна. Треба було кардинально все змінювати.

Країна втрачала перспективу. Так далі жити було не можна. Треба було кардинально все змінювати.

Ось чому я жодного разу не пошкодував, що не скористався посадою Генерального секретаря тільки для того, щоб «поцарювати» кілька років. Уважав би це безвідповідальним і аморальним.

[1] 21 грудня 1991 року в Алма-Аті зустрілися глави 11 з 15 республік СРСР (за винятком країн Балтії та Грузії). У відповідних документах цієї зустрічі було зафіксовано, що всі одинадцять країн на рівних правах утворюють Співдружність Незалежних Держав (СНД) і що «з утворенням Співдружності Незалежних Держав Союз Радянських Соціалістичних Республік довершує своє існування».

Я розумів, що починати реформи такого масштабу і в такому суспільстві, як наше, — вкрай тяжка і навіть ризикована справа. Але й сьогодні я переконаний в історичній правоті демократичних реформ, початих навесні 1985 року.

Процес відновлення країни і корінних змін у світовому співтоваристві виявився куди складнішим, аніж можна було припустити. Однак те, що зроблено, має бути оцінене належно.

Суспільство отримало свободу, розкріпачилось політично і духовно. І це — найголовніше завоювання, якого ми до кінця ще не усвідомили, і тому що не навчилися ще користуватися свободою. Проте зроблено роботу історичної значимості.

Суспільство отримало свободу, розкріпачилось політично і духовно. І це — найголовніше завоювання, якого ми до кінця ще не усвідомили…

Ліквідовано тоталітарну систему, що позбавила країну можливості давно стати благополучною і процвітаючою.

Зроблено прорив на шляху демократичних перетворень. Реальними стали вільні вибори, свобода друку, релігійні свободи, представницькі органи влади, багатопартійність. Права людини були визнані вищим принципом.

Почався рух до багатоукладної економіки, утверджується рівноправність усіх форм власності. У рамках земельної реформи стало відроджуватися селянство, з'явилося фермерство, мільйони гектарів землі віддаються сільським жителям, городянам. Узаконено економічну свободу виробника, і почали набирати силу підприємництво, акціонування, приватизація.

Повертаючи економіку до ринку, важливо пам'ятати — робиться це заради людини. У цей важкий час усе повинно бути зроблене для її соціального захисту, особливо це стосується старих і дітей.

Ми живемо в новому світі.

Покінчено з «холодною війною», зупинена гонка озброєнь і божевільна мілітаризація країни, що спотворила нашу економіку, суспільну свідомість і мораль. Знято загрозу світової війни.

Ще раз хочу підкреслити, що в перехідний період з мого боку було зроблено все для збереження надійного контролю над ядерною зброєю.

Ми відкрилися світові, відмовилися від втручання в чужі справи, від використання військ за межами країни. І нам відповіли довірою, солідарністю і повагою.

Ми стали одним з головних оплотів з перебудови сучасної цивілізації на мирних, демократичних засадах.

Народи, нації отримали реальну свободу вибору шляху свого самовизначення. Пошуки демократичного реформування багатонаціональної держави вивели нас до порога укладення нового Союзного договору.

Усі ці зміни вимагали величезного напруження, проходили в гострій боротьбі, при наростаючому спротиві сил старого, віджилого, реакційного —

і колишніх партійно-державних структур, і господарського апарату, та й наших звичок, ідеологічних забобонів, зрівняльної й утриманської психології. Вони наштовхувалися на нашу нетерпимість, низький рівень політичної культури, острах змін. Ось чому ми втратили багато часу. Стара система впала до того, як устигла запрацювати нова. І криза суспільства ще більше загострилася.

Я знаю про невдоволення нинішньою важкою ситуацією, про гостру критику влади на всіх рівнях і особисто моєї діяльності. Але ще раз хотів би підкреслити: кардинальні зміни в такій величезній країні, та ще з такою спадщиною, не можуть пройти безболісно, без труднощів і потрясінь.

Серпневий путч довів загальну кризу до граничної межі. Найзгубніше в цій кризі — розпад державності. І сьогодні мене непокоїть утрата нашими людьми громадянства великої країни — наслідки можуть виявитися дуже тяжкими для всіх.

Життєво важливим мені здається зберегти демократичні завоювання останніх років. Вони вистраждані всією нашою історією, нашим трагічним досвідом. Від них не можна відмовлятися ні за яких обставин і ні під яким приводом. Інакше всі надії на краще будуть поховані.

Про все це я говорю чесно і прямо. Це мій моральний обов'язок.

Сьогодні хочу висловити вдячність усім громадянам, котрі підтримали політику відновлення, включилися в здійснення демократичних реформ.

Я вдячний державним, політичним і суспільним діячам, мільйонам людей за кордоном — тим, хто зрозумів наші задуми, підтримав їх, пішов нам назустріч, на щире співробітництво з нами.

Я залишаю свою посаду з тривогою. Але і з надією, з вірою у вас, у вашу мудрість і силу духу. Ми — спадкоємці великої цивілізації, і зараз від усіх і кожного залежить, щоб вона відродилася до нового сучасного і гідного життя.

Я залишаю свою посаду з тривогою. Але і з надією, з вірою у вас, у вашу мудрість і силу духу.

Хочу від усієї душі подякувати тим, хто в ці роки разом зі мною стояв за справедливе і добре діло. Напевно якихось помилок можна було б уникнути, багато чого зробити краще. Але я впевнений, що раніше чи пізніше наші загальні зусилля дадуть плоди, наші народи житимуть у процвітаючому і демократичному суспільстві.

Бажаю всім вам усього найкращого.

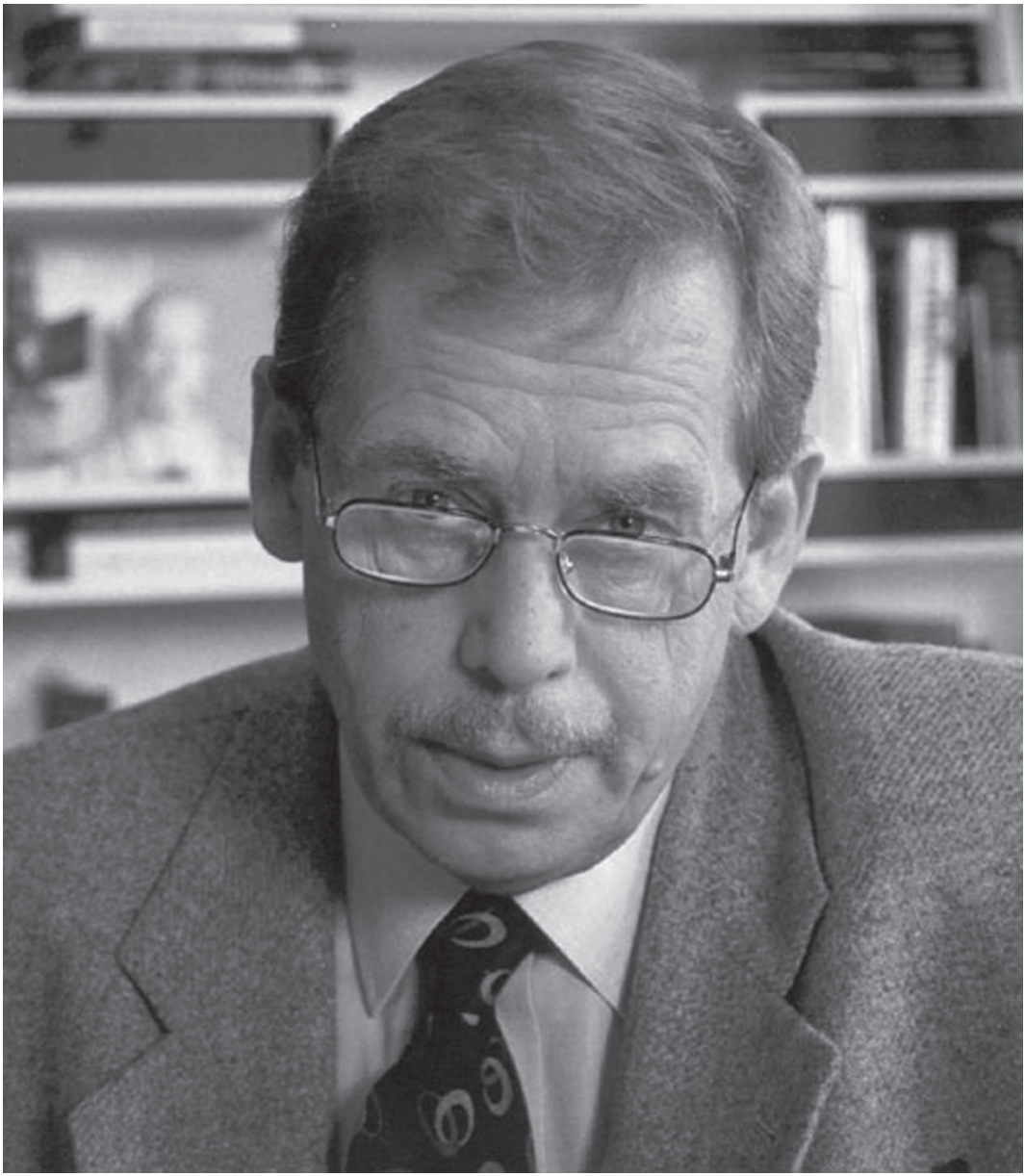

Вацлав Гавел

(нар. 1936 р.)

Чеський державний і політичний діяч,
Президент Чехословаччини й Чехії,
правозахисник, письменник, драматург.

Вацлав Гавел народився 5 жовтня 1936 року в Празі в родині відомого підприємця. Через своє «неблагонадійне» походження за комуністичного режиму він довго не міг здобути гуманітарну освіту, працював хіміком-лаборантом, два роки відучився на економічному факультеті Політехнічного інституту. Як драматург став відомим в 1963 році, коли празький театр «На Забрадлі» («Під вітрилами») поставив першу його п'єсу — «Вечірка в саду». У цей же час він заочно вивчав драматургію на театральному факультеті Академії мистецтв.

За свою літературну й правозахисну діяльність Вацлав Гавел неодноразово був заарештований. Останній, «попереджувальний» арешт відбувся 1989 року. Але дні комуністичного режиму були полічені. Виступи студентів, що почалися в 1988 році, поступово переросли в масові акції протесту. 19 листопада 1989 року в Драматичному театрі Праги представники чехословацьких опозиційних організацій об'єдналися в так званий «Громадянський форум». 29 листопада Парламент ЧССР скасував статтю конституції про керівну роль компартії, а рівно через місяць Вацлав Гавел був обраний Президентом Чехословаччини, що стало логічним завершенням «оксамитової революції». 5 липня 1990 року під час перших вільних виборів його було переобрано на дворічний термін.

Коли в 1992 році став неминучим розпад Чехословаччини на дві держави, Гавел до закінчення повноважень пішов із президентської посади, але вже в січні наступного року був обраний першим Президентом Чеської Республіки. В 1998 році його було переобрано на другий термін. У 2003 році Вацлав Гавел пішов у відставку й нині займається письменницькою та громадською діяльністю.

— • —

Навіть якщо революції й «оксамитові», їх однаково доводиться робити твердими руками. Саме тому у своїх виступах Вацлав Гавел часто звертався до теми відповідальності й чесності політиків перед народом. Свобода, мораль і закон — принципи, якими завжди керувався останній президент Чехословаччини і перший президент Чехії. 1 січня 1990 року, через три дні після свого обрання, він звернувся з новорічним посланням до співгромадян. Це був традиційний виступ, що водночас ламав усі сформовані традиції й стереотипи. Гавел говорив довірчим тоном, але не рапортував про «запаморочливі» успіхи, як його

попередники-комуністи, не було в його промові захопленості й самозамилування переможця, який повалив ненависний режим. Це була промова президента, «який менше говоритиме й більше працюватиме», який ні з кого, у тому числі і з себе, не знімав відповідальності за те, що тоталітарна система довгі роки творила в країні «заражену моральну атмосферу», промова людини, яка завжди й скрізь використовувала будь-яку можливість, щоб сказати людям правду.

Новорічне послання громадянам Чехословаччини

1 січня 1990 року

Ми живемо в зараженому моральному середовищі. Ми захворіли на моральну хворобу, бо звикли говорити не те, що думаємо. Ми навчилися ні в що не вірити, ігнорувати один одного, думати тільки про самих себе. Такі поняття, як любов, дружба, співчуття, скромність чи вміння прощати, втратили глибину і значення і для багатьох з нас становлять лише психологічні особливості чи нагадують загублені привіти з давніх часів, трохи безглузді в епоху комп'ютерів і космічних кораблів. Лише дехто з нас зміг голосно заявити, що можновладці не повинні панувати неподільно і що спеціальні ферми, які виробляють для них екологічно чисті харчові продукти вищої якості, повинні відправляти ці продукти до шкіл, дитячих інтернатів і лікарень, якщо вже наше сільське господарство нездатне запропонувати їх усім. Колишній режим, озброєний своєю зарозумілою і нетерпимою ідеологією, зарахував людину до продуктивної сили, а природу — до засобу виробництва. Тим самим він завдав удару по самій сутності людини та її взаємозв'язку з природою. Обдарованих і незалежних людей, котрі розумно ведуть своє господарство у своїй країні, він зробив гвинтиками і гайками в якійсь страхітливо гігантській, гучній і смердючій машині, справжнє призначення якої нікому не зрозуміле. Вона може лише повільно, але неухильно зношуватися і зношувати свої гвинтики і гайки.

Говорячи про заражену моральну атмосферу, я говорю не просто про панів, що поїдають екологічно чисті овочі і не визирають за вікна свого літака. Я говорю про всіх нас. Ми всі звикли до тоталітарної системи, приймали її як непорушний факт і тим самим допомагали продовжувати її існування. Сказавши іншими словами, ми всі — хоча, природно, різною мірою — несемо відповідальність за роботу цієї тоталітарної машини; ніхто з нас не є лише її жертвою, ми всі доклали рук до її створення.

Ми захворіли на моральну хворобу, бо звикли говорити не те, що думаємо.

Чому я так говорю? Було б дуже нерозумно вважати сумну спадщину останніх сорока років чимось далеким, заповіданим якимись далекими пред-

ками. Навпаки, нам доведеться прийняти цю спадщину як гріх, який ми вчинили проти самих себе. Якщо ми погодимося з цим, то зрозуміємо, що саме ми і тільки ми можемо щось змінити. Не можна в усьому звинувачувати колишніх правителів, не тільки тому, що це було б неправдою, але й тому, що це притупить відчуття обов'язку, який сьогодні лежить на кожному з нас, — обов'язку діяти незалежно, вільно, розумно і швидко. Давайте не будемо помилятися: найкращий уряд у світі, найкращий парламент і найкращий президент не можуть нічого зробити самі по собі. Також було б неправильно сподіватися від них універсальних ліків. Свобода і демократія розуміють участь усіх; отже, припускають і відповідальність, що лежить на нас усіх.

…ми всі — хоча, природно, різною мірою — несемо відповідальність за роботу цієї тоталітарної машини; ніхто з нас не є лише її жертвою, ми всі доклали рук до її створення.

Якщо ми усвідомлюємо це, всі побоювання, успадковані новою чехословацькою демократією, не здаватимуться такими жахливими. Якщо ми усвідомлюємо це, у наші серця повернеться надія.

Свобода і демократія розуміють участь усіх; отже, припускають і відповідальність, що лежить на нас усіх.

...На закінчення хочу сказати, що я маю намір бути президентом, котрий менше говоритиме і більше працюватиме. Президентом, котрий не тільки уважно дивитиметься з вікна свого літака, але котрий, і це головне, буде завжди присутній серед своїх співгромадян й уважно слухатиме їх.

Ви, можливо, запитаєте, про яку республіку я мрію. Відповім: я мрію про республіку незалежну, вільну і демократичну, про республіку, де панують економічне процвітання і соціальна справедливість. Коротше, про республіку людяну, яка служить людині і тому сподівається, що й людина служитиме їй. Про республіку, населену всебічно освіченими людьми, тому що без цього неможливо буде розв'язати жодної з наших проблем: людської, економічної, екологічної, соціальної чи політичної.

Найвидатніший з моїх попередників почав свою першу промову цитатою з великого чеського педагога Яна Амоса Коменського. Дозвольте мені закінчити свою першу промову власним парафразом того ж твердження.

Люди, ваш уряд повернувся до вас!

Леонід Макарович Кравчук

(нар. 1934 р.)

Український державний і політичний діяч,
перший Президент України.

Народився 10 січня 1934 року в селі Великий Житин Волинського воєводства Польщі (зараз — Рівненська область). Навчався в Київському державному університеті, після закінчення якого з 1958 року викладав у Чернівецькому фінансовому технікумі. Партійна кар'єра Леоніда Кравчука почалася в 1960 році, з посади лектора-консультанта Чернівецького Будинку політпросвіти, потім він працював помічником секретаря, завідувачем відділу агітації й пропаганди Чернівецького обкому КПУ. В 1967—1970 роках Кравчук навчався в аспірантурі Академії суспільних наук при ЦК КПРС, після чого був направлений на роботу до ЦК КПУ. У головному партійному органі України Леонід Кравчук пройшов шлях від завідувача сектора до другого секретаря ЦК КПУ.

У березні 1990 року його було обрано депутатом Верховної Ради УРСР (з 24 серпня 1991-го — незалежної України), а 23 липня того ж року він став її головою. 1 грудня 1991 року, на перших в історії країни прямих президентських виборах Леонід Кравчук зі значною перевагою був обраний Президентом України. Під час дострокових президентських виборів 1994 року він набрав найбільше голосів у першому турі, однак у другому програв Леоніду Кучмі. Після відставки з посади Президента Леонід Кравчук активно займається політичною й громадською діяльністю, кілька разів обирався депутатом Верховної Ради України.

Сказати, що ситуація в Україні після серпневого путчу 1991 року була складною — отже, не сказати нічого. Леонід Кравчук, як керівник країни, розумів, що будь-який різкий рух у той або інший бік може вивести ситуацію з рівноваги й тоді наслідки будуть непередбаченими. І Кравчук вичікував... І тільки тоді, коли обставини того невідкладно потребували, ініціював прийняття доленосного для України рішення. Звичайно, не варто переоцінювати роль Леоніда Кравчука в тому, що 24 серпня 1991 року Україна здобула незалежність, але не варто її й недооцінювати. Головна заслуга Кравчука — що це відбулося безкровно й мирним шляхом.

Позачергове засідання Верховної Ради України 24 серпня 1991 року проходило дуже бурхливо. Питання обговорювалися різні, але всі розуміли, що головне, заради чого зібралися депутати, — це незалежність України. Під час засідання Леонід Кравчук кілька разів брав слово (фрагмент однієї з його промов ми й публікуємо), а наприкінці зачитав текст «Акта проголошення незалежності України».

Промова у Верховній Раді

24 серпня 1991 року

…Сьогодні, як відомо, навколо суверенітету України є різні думки, різні підходи. Але не маючи Декларації про державний суверенітет України, правових документів по її реалізації, ми просто не змогли б, ще раз підкреслюю, бо це дуже принципово, рішуче відстояти свої позиції, інтереси народу. Думаю, що ця ситуація ще більше згуртувала всіх навколо ідей суверенітету, зробила нас рішучішими і наполегливішими. Ми йтимемо цим доленосним шляхом до кінця.

Стосовно різних розмов на мою адресу як Голови Верховної Ради, то я категорично відкидаю будь-які звинувачення в нерішучості, зволіканні і невизначеності моєї власної позиції. Хотів би особливо підкреслити, що і в бесідах з керівниками інших республік, і в телевізійному інтерв'ю 20 серпня, і у зверненні до Голови Верховної Ради СРСР А. І. Лук'янова 21 серпня я постійно наголошував на незаконності дій Комітету по надзвичайному стану, закликав до якнайшвидшого розгляду цієї ситуації на позачерговій сесії Верховної Ради СРСР, у тому числі наполягав на обов'язковій присутності там Михайла Сергійовича Горбачова. До речі, під час нашої розмови 21 серпня Михайло Сергійович щиро подякував за підтримку в цей важкий час. Саме тому вважаю, що ми в цій непростій ситуації діяли зважено, в інтересах закону, Конституції, власного народу.

Які ж висновки можна і необхідно зробити сьогодні для того, щоб надалі мати впевненість, що подібне ніколи не повториться?

Якими мають бути наші подальші кроки на шляху правового утвердження дійсного суверенітету України?

Перший урок полягав у тому, що гарантом усіх започаткованих в 1985 році прогресивних перетворень сьогодні є народ. Саме народ, який перестав бути рабом, в якому пробудилися могутні почуття власної гідності, власної відповідальності за свою долю і долю країни, став реальною перешкодою на шляху політичних авантюристів, усіма можливими засобами захистив конституційний лад і законно обраного Президента країни.

Тому першочергове завдання — і надалі всемірно зміцнювати і розвивати на якісно новій основі справжнє народовладдя, кріпити та поглиблювати демократію, створити для цього всі необхідні матеріальні та правові умови.

Спроба заколотників захопити владу зобов'язує всіх нас ще і ще раз повернутися обличчям до проблемних питань державного суверенітету України. Верховній Раді слід терміново вжити найрішучіших заходів до його повнооб'ємного наповнення реальним змістом, його утвердження в усіх сферах суспільного життя республіки, надійного забезпечення і конституційного захисту. Тобто вже найближчим часом необхідно визначити і створити всі структури суверенітету, створити механізм його реалізації в практиці суспільних відносин.

Драматичні події останніх днів показали повну незахищеність нашої республіки від зовнішніх і внутрішніх авантюр. Сьогодні на Україні немає механізму, який би надійно працював на захист народу та демократично обраної влади від антиконституційних дій груп або окремих осіб на захоплення влади і зміну державного ладу.

Тому необхідно негайно створити Раду оборони України, на яку покладалися б обов'язки по організації, охороні і захисту суверенітету нашої держави як у мирний, так і воєнний час. Розробити концепцію оборони та створити на Україні власну національну гвардію. Прийняти закони про статус військ, розташованих сьогодні на території республіки.

Було б доцільним на черговій сесії Верховної Ради розглянути питання про тимчасове, до вступу на посаду обраного Президента України, визначення конституційного статусу Голови Верховної Ради Української РСР не лише як найвищої службової особи, який він має нині, а й глави держави. Статус глави держави слід було б закріпити і за майбутнім Президентом.

Главі Української держави мають бути підпорядковані Внутрішні війська, Комітет державної безпеки, Міністерство внутрішніх справ. При цьому вони не повинні входити в будь-які союзні структури. Мова може йти тільки про координацію дій. З цих питань маємо теж негайно прийняти відповідні законодавчі акти.

Настав час вирішити питання і про департизацію правоохоронних органів республіки, тим більше, що є відповідне ініціативне рішення КДБ і колегії Міністерства внутрішніх справ України.

Події, що мали місце, зумовлюють необхідність прискорити вирішення питання про створення відповідного органу по охороні Конституції республіки. Ним має стати Конституційний суд. У подібних ситуаціях йому доцільно надати право приймати оперативні рішення, які мають бути остаточними навіть за умов надзвичайного стану.

У зв'язку з усім вищесказаним, враховуючи докорінні зміни, що сталися зараз у країні, ми маємо також переглянути наші позиції відносно змісту Союзного договору. Україна може вступити лише в такий Союз, перебування в якому виключало б найменшу можливість зазіхань будь-кого на наш державний суверенітет.

Україна може вступити лише в такий Союз, перебування в якому виключало б найменшу можливість зазіхань будь-кого на наш державний суверенітет.

Сьогодні маємо врятувати економіку, забезпечити людей найнеобхіднішим. Головне зараз — економічний союз республік. Як його зберегти? Які заходи належить вжити, щоб захистити ринок?

Економіка і життя людей сьогодні — це той ґрунт, на якому можуть здійснювати свої дії будь-які авантюристи доки, поки не буде вжито рішучих заходів, щоб виправити ситуацію.

Нам необхідно зробити все, щоб запрацював Закон про економічну самостійність України. Для цього Кабінет Міністрів має в найкоротші строки підготувати і подати на розгляд Верховної Ради весь пакет потрібних для цього законодавчих актів. Повинні запрацювати всі структурні органи Кабінету Міністрів, які затверджені і повинні діяти. Необхідно вирішити питання про реальну передачу у відання республіки підприємств союзного підпорядкування. Час створити власну фінансову систему, спираючись на свою грошову одиницю. Як відомо, це питання стоїть вже не один день, а сьогодні прийшов час його вирішити кардинально. І це має зробити Верховна Рада.

Думаю, що незважаючи на всі труднощі, Національному банку України і Уряду республіки потрібно терміново внести свої обґрунтовані пропозиції з цього питання до Верховної Ради України, і вона має прийняти принципове рішення, виходячи з ситуації.

На фоні перспективних завдань ніяк не можна забувати і про поточні справи, не менш вагомі для нашого народу сьогодні. Це нормальний ритм виробництва, порядок, дисципліна і відповідальність на кожній ділянці. Це рішучий захист споживчого ринку України і покращення продовольчого постачання. Першочерговим є безумовне виконання постанови Президії Верховної Ради УРСР від 16 серпня цього року «Про хід продажу державі зерна з урожаю 1991 року», організоване проведення комплексу осінньо-польових робіт, закладення міцної основи під урожай наступного року.

Якщо ми, шановні народні депутати, не внесемо відповідних коректив до нашої можливості впливати на обласні, районні ради, ми можемо залишитися (якщо так далі піде справа) без хліба. В цей час це було б страшним випробуванням для всіх нас і для нашого народу.

Гадаю, ми маємо надати Президії Верховної Ради або Верховній Раді, або Кабінету Міністрів (тут треба порадитися) право звільняти з посад тих, хто нині бойкотує вирішення економічних питань, бойкотує економічний суверенітет, загалом суверенітет України.

Нарешті, це велика і відповідальна робота по підготовці всього народногосподарського комплексу республіки до функціонування в зимових умовах, його нормальне забезпечення паливом, енергією.

І ще один, можливо, найголовніший урок, який усі ми маємо винести з цих подій. Ми переможемо в будь-який час, при будь-якій ситуації, коли будемо спиратися на народ, спиратися на закон.

Ми переможемо в будь-який час, при будь-якій ситуації, коли будемо спиратися на народ, спиратися на закон.

Спроба державного перевороту повинна протверезити наші голови й у самому ставленні до суверенітету України. Якщо до сьогодні для багатьох він і був, і його не було, то тепер їхня позиція, сподіваюсь, стане однозначною. Суверенітету повною мірою не було, але він обов'язково повинен бути. І для цього потрібно прийняти відповідні закони.

Відтепер настає другий етап у його становленні в житті республіки. Перший ми пройшли з часу прийняття Декларації про державний суверенітет України. І якщо цей етап позначений еволюційними кроками, то сьогодні ми повинні стати на шлях більш рішучих, конкретних дій щодо його утвердження.

Шановні народні депутати! Ми пережили разом з нашим народом три жахливі дні і три ночі. Сьогодні люди зітхнули з полегшенням: демократичним силам ціною величезних зусиль, неймовірного напруження всіх сил вдалося відстояти завоювання демократії. Кращі сини Росії віддали за ідеали свободи своє життя. Ми не маємо права забувати ці жертви і повинні зробити все, щоб подібне ніколи і ніде не повторилося.

Насамперед слід зміцнювати єдність демократичних сил України з такими ж силами інших республік, консолідувати народ навколо ідей створення правової держави і громадянського суспільства, пріоритету загальнолюдських цінностей, вірності Конституції і законам. Водночас потрібно підвищувати пильність, давати рішучу відсіч зазіханням на конституційний лад, звідки б вони не виходили.

…єдиним надійним гарантом збереження народу України від переворотів, які відбуваються в Москві, є сам народ України.

Сьогодні доводиться констатувати той прикрий факт, що закони у нас практично не діють на місцях, нерідко відверто ігноруються рішення найвищих органів державної влади і управління. Вважаю, що ми не доб'ємося тут змін на краще доти, доки не надамо найвищим владним структурам республіки права зміщувати з посад тих керівників, які допускають подібні порушення.

І на закінчення хочу наголосити, що єдиним надійним гарантом збереження народу України від переворотів, які відбуваються в Москві, є сам народ України. Тому наше найперше і найголовніше завдання — в якомога стисліші строки завершити побудову суверенної Української держави, виправдати ті великі сподівання, які покладає на нас народ.

ЛЕОНІД ДАНИЛОВИЧ КУЧМА

(нар. 1938 р.)

Український державний і політичний діяч,
другий Президент України.

Народився 9 серпня 1938 року в селі Чайкине Чернігівської області в селянській родині. Після закінчення в 1960 році фізико-технічного факультету Дніпропетровського держуніверситету прийшов на роботу до КБ «Південне» — найвідомішого в СРСР підприємства з розробки й виробництва ракетно-космічної техніки, де обіймав посади інженера, старшого інженера, провідного конструктора, помічника, а потім першого заступника генерального конструктора. З 1986 по 1992 рік — генеральний директор виробничого об'єднання «Південмаш». У 1992 році Кучма за підтримкою промислового лобі стає прем'єр-міністром України. У вересні 1993 року подав у відставку, але з «великої» політики не пішов. У липні 1994 року Леонід Кучма став другим Президентом України, перемігши на виборах Леоніда Кравчука. В 1999 році був переобраний на другий термін. Після «помаранчевої» революції 2004 року й приходу до влади Віктора Ющенка подав у відставку й зараз займається громадською та благодійною діяльністю.

Революції, що дарують народу свободу, — це святе. Але революції не можуть бути вічними, жодна країна не стане державою і жоден етнос не стане Народом з великої літери, якщо буде постійно знаходитись у революційному стані.Україна в середині 1990-х втомилася від революцій. Саме тому люди і віддали свої голоси Леоніду Кучмі, політику-практику, який відрізнявся від своїх суперників у президентських перегонах саме своєю спрямованістю до наведення економічного ладу. І саме тому новообраний Президент у своєму «відрекомендуванні» Верховній Раді майже не говорив про політику, а намагався окреслити шляхи виходу з найскрутнішої економічної і соціальної кризи. Кучмі, за висловом відомого українського політика і вченого-історика Дмитра Табачника, потрібно було «з держави де-юре робити державу де-факто». Його промова була одним з перших кроків на цьому важкому шляху…

«Шляхом радикальних економічних реформ» (Виступ Президента України Л. Кучми на засіданні Верховної Ради)

11 жовтня 1994 року

Шановні народні депутати! Шановні запрошені! Минуло майже три місяці після обрання нового Президента України. Цей час був максимально використаний для реального усвідомлення тенденцій і процесів, які визначають розвиток нашого суспільства. Вживалися конкретні заходи щодо нормалізації економічної та політичної ситуації в Україні, здійснювалася система принципових, вагомих заходів, спрямованих на зміцнення кадрового потенціалу, державного впливу на основні сфери економічного та суспільно-політичного життя, розбудову управлінської вертикалі, Збройних сил та правоохоронних органів, подолання загальної розхлябаності та безвідповідальності, утвердження правопорядку.

Є й інші позитивні надбання спільної діяльності Президента, парламенту та уряду. Але зупинити чи навіть послабити кризові процеси, які нищівно руйнують Україну, ми поки що не змогли.

Відверто кажучи, зазначені заходи неспроможні змінити напрям розвитку суспільства. Вони здатні лише до певного часу підтримувати безаварійність функціонування зношених механізмів життєзабезпечення України. Аналіз стану нашого суспільства переконливо засвідчив, що рятувати його старими методами безнадійно, що нам необхідна якісно нова соціально-економічна та політична стратегія.

У зв'язку з цим перші місяці діяльності Президента стали періодом накопичення сил, ґрунтовного опрацювання радикальних економічних та соціально-політичних перетворень, внесення суттєвих корективів у внутрішню та зовнішню політику. Сьогодні підготовчий період завершується. Президент переходить до рішучих наступальних дій.

Сьогодні підготовчий період завершується. Президент переходить до рішучих наступальних дій.

Фактично ми маємо вступити у новий етап розвитку України, який або дасть нам шанс вижити і забезпечити гідне життя нам та прийдешнім поколінням, або остаточно відкине нас далеко назад, позбавить останніх шансів крокувати в ногу з сучасною цивілізацією.

Цим і продиктовано рішення звернутися до Верховної Ради, до всього суспільства за підтримкою основних засад соціально-економічної та політичної стратегії Президента.

Перше, що повинні зробити і Президент, і Верховна Рада, це об'єктивно усвідомити, яка економічна та політична спадщина нам дісталась, які наші стартові можливості і з якого рубежу ми беремо відповідальність за сьогодення та майбутнє нашого народу.

Депутати отримали письмову доповідь про стан економіки України та нову економічну політику Президента, тому я зупинюся лише на найбільш принципових її моментах.

Як це не прикро, але ми не можемо не визнати, що реальної незалежності Україна ще не здобула. У 1991 році вона одержала лише атрибути суверенної держави, але за три роки не спромоглася наповнити її реальним змістом. Особливо небезпечним є незавершеність розбудови національної економіки.

Перехід від адміністративно-директивної до ринкової економіки, від загальносоюзного економічного комплексу до власної економічної системи не міг бути безболісним. Це підтверджує і досвід інших країн. Але те, що сталося з економікою України, не має історичних аналогів.

У 1991—1993 роках вироблений національний доход скоротився на 39 відсотків. А за роки Великої депресії спад виробництва у Сполучених Штатах Америки не перевищував 25 відсотків. У Союзі під час Другої світової війни найнижчий рівень падіння промислового виробництва становив 30 відсотків…

Україна першою серед країн колишнього Союзу ще влітку 1991 року проголосила свої цілком обґрунтовані наміри запровадити в обіг власну національну грошову одиницю — гривню. Однак і це принципове завдання розбудови національної економіки так і не було до кінця реалізовано. Ми зупинилися на півдорозі, залишивши в обігу тимчасову грошову одиницю, про авторитет якої, на жаль, не варто і згадувати.

За даними Світового банку, рівень інфляції в Україні в 1993 році був найвищим у світі. Відомо, що значною мірою на це «досягнення» вплинули зовнішні фактори. Втім, це не знімає проблеми…

Нам не вдалося опанувати ще одну сферу, від якої також прямо залежить стан національної економіки, — сферу зовнішньоекономічної діяльності. Одна з причин цього — намагання утвердити державність та економічну незалежність України за допомогою кардинальної переорієнтації політики зі Сходу на Захід. Це був стратегічний прорахунок. Адже Україна внаслідок сформованої впродовж багатьох десятиріч на основі союзного поділу праці спеціалізації виробляла тільки близько 20 відсотків кінцевого продукту. Тому вона не повинна була ставати на шлях негайного механічного виходу з налагодженої системи господарських зв'язків. Ситуація ускладнювалась і тим, що внаслідок неготовності випускати конкурентоспроможну за світовима стандартами продукцію Україна не могла швидко інтегруватися в систему західних ринків…

Катастрофічно збільшується зовнішньоекономічний борг України, зростаючи щоквартально на 600 мільйонів доларів. Сьогодні він фактично становить близько 7 мільярдів доларів. У той же час не мільйони, а мільярди доларів від вивезеної продукції безконтрольно осідають у закордонних банках…

Катастрофічно падає життєвий рівень народу. У порівнянні з 1991 роком купівельна спроможність населення зменшилася майже в 5 разів. Нині вона в 2,5 раза менша, ніж у Росії.

У державному секторі економіки відбулося повне знецінення мотиваційних стимулів до продуктивної праці. Майже кожен третій із працюючих цього сектора відноситься до категорії «прихованих» безробітних…

Унаслідок старіння та зношення техніки, а також спаду виробництва ми стоїмо на межі масових економічних та екологічних катастроф, виходу з ладу життєзабезпечуючих систем виробничої інфраструктури. Ми можемо стати першою у світі країною, яка виявиться неспроможною упоратися з власним промисловим та військово-технічним потенціалом, створить екологічну небезпеку сусіднім країнам. Це буде моральне позорище нації.

Ми можемо стати першою у світі країною, яка виявиться неспроможною упоратися з власним промисловим та військово-технічним потенціалом, створить екологічну небезпеку сусіднім країнам. Це буде моральне позорище нації.

Таким чином, виникає реальна загроза витіснення України на периферію світового господарства, встановлення технологічної та фінансової залежності від інших держав, перетворення на сировинний додаток та територію для розміщення екологічно шкідливих виробництв. Усе це створить об'єктивні умови для неоколоніального статусу України, обмеженої політичної самостійності та суверенності у вирішенні не тільки міжнародних, але й внутрішніх проблем. Такого роду залежність не можна буде подолати ні масовими політичними акціями, ні страйками, ні навіть збройною боротьбою. Повернення у коло високорозвинутих країн може зайняти десятиліття або взагалі стати нереальним. Підкреслюю, саме повернення, оскільки не можна вважати слаборозвинутою країну, яка ще й сьогодні спроможна освоювати космос, виробляти новітні літаки, кораблі, двигуни, системи управління, найсучаснішу військову техніку тощо.

Зроблений аналіз дає підстави стверджувати: в Україні економічні підвалини держави, які забезпечують її незалежність, внутрішню стабільність та міжнародний авторитет, не розвинені або деформовані.

Необхідно вжити рішучих заходів, які б органічно поєднували невідкладні антикризові дії з реалізацією нової економічної, політичної стратегії, і відвести завдяки цьому загрозу загальнонаціональної катастрофи. Який у зв'язку з цим курс соціально-економічної політики послідовно й наполегливо здійснюватиметься Президентом України?

Основою цього курсу є визнання об'єктивної необхідності суттєвого прискорення ринкової трансформації економіки. За нинішньої економічної ситуації альтернативи такому курсу немає. Виснажливий період переходу від

адміністративно-командної до заснованої на ринкових засадах соціально зорієнтованої економіки не може розтягуватися нескінченно.

До речі, розбудову ринкової економіки як основну мету економічної політики держави проголосила і Верховна Рада. Це повністю відповідає і стратегії Президента.

Зупинюся на пріоритетах економічного курсу, який проголошується і яким неухильно йтимуть усі ланки виконавчої влади як у центрі, так і на місцях. Назву шість визначальних позицій цього курсу, зміст яких обґрунтовується в поданій парламенту письмовій доповіді.

Перший блок проблем зводиться до забезпечення стабілізації фінансово-грошової системи. Це основа створення реальних стимулів виробництва, виведення економіки з кризи та її подальшої якісної перебудови.

Необхідно за будь-яких умов подолати найбільш деструктивну в економіці кризу фінансів. У цьому зв'язку нам потрібно разом з Верховною Радою бути єдиними в тому, що в межах діючої моделі фінансів забезпечити фінансову стабілізацію в країні неможливо…

Фінансово-грошова стабілізація безпосередньо пов'язана з радикальним поглибленням банківської реформи. Необхідно зміцнити банківську систему країни. В Україні нерозвинена мережа банків. Наші банки неконкурентоспроможні порівняно з російськими, а тим більше з банками країн Заходу. Потрібна ефективна державна політика в цьому питанні, адже йдеться про основу вирішення практично всього комплексу наявних економічних проблем, забезпечення економічного суверенітету держави. При цьому мова йде не про повернення до монополізації та одержавлення банківської системи, а навпаки, про утвердження реальної дворівневої банківської структури із сильним автономним, наголошую, саме автономним Національним банком і розгалуженою авторитетною стабільною конкурентоспроможною системою комерційних банків…

Другий блок проблем — проведення радикальних інституціональних змін. Хочу зосередити увагу лише на окремих його аспектах. Головне тут — докорінне реформування відносин власності. Політика Президента в цьому питанні спрямовуватиметься на всебічне утвердження поряд з державною сучасних цивілізованих економічно ефективних форм приватної власності. Це основа основ радикального оновлення нашої економіки, її прилучення до сучасних надбань світової цивілізації, розкріпачення особи, демократизації суспільства. У той же час я добре розумію, наскільки складним і неоднозначним є шлях утвердження справді цивілізованих форм приватної власності. І тут я розраховую на глибоке розуміння і співпрацю з парламентом.

Які мої принципові позиції в цьому питанні?

Перше. Перехід від збанкрутілого деструктивного курсу повзучого роздержавлення, який призвів нашу економіку до нинішньої некерованості та суцільної «тінізації» до здійснення швидкої, керованої державою широкомасштабної приватизації. Потрібно зрозуміти, що той, хто намагається стрима-

ти цей процес, хоче він того чи ні, працює не на державу, не на благо народу, а на тіньовий капітал.

Друге. Ефективне використання методу корпоратизації, який утверджує приватну власність і в той же час зберігає колективні форми господарювання. У даному разі здійснюється перехід від колективного об'єднання, де власність належить усім і що історично не виправдало себе, до об'єднання, де власність належить кожному. Ми повинні визнати, що головною метою нашої політики в цьому питанні має бути формування середнього класу як основи економічної та політичної стабільності суспільства.

Третє. Нам слід зрозуміти, що основним інструментом ефективного перетворення відносин власності має стати утвердження в Україні сучасного фондового ринку. Фондовий ринок і банківська система — взаємопов'язані структури, які повинні стати локомотивом не лише економічних перетворень, а й відповідної перебудови відносин власності.

Особливо значущою для нас є проблема радикальних змін у системі управління економікою. Маємо визнати (і я хотів би в цьому знайти підтримку парламенту), що галузева структура управління економікою себе практично вичерпала. Вона перетворилася чи не в головне гальмо радикального реформування економіки…

Третій блок проблем стосується структурної політики. Україна до цього часу не має економічно обґрунтованих засад структурної політики. Це найслабше місце в нашій економічній системі. В усіх попередніх програмах визначалося близько десятка пріоритетних галузей. Нереальність такого підходу є очевидною.

Запропонований курс економічної політики базується на визначенні пріоритетності наукомістких та високотехнологічних галузей нашої економіки, які ще до кінця не зруйновано і які спроможні зберегти Україну як державу, що здатна увійти у світовий економічний простір з високотехнологічним потенціалом.

Ми маємо розробити та здійснити відповідну державну програму, зосередивши на її реалізації всі наші економічні ресурси. Якщо не зробимо цього, то й далі сповзатимемо на узбіччя сучасного світового індустріального процесу.

Використовуючи економічні важелі, маємо забезпечити випереджаючий розвиток галузей із швидким оборотом капіталу: виробництво товарів широкого вжитку, найпріоритетніших галузей агропромислового комплексу, сфери побуту й торгівлі.

Четверта проблема — проблема розвитку аграрного сектора та аграрної політики Президента.

Усі ми маємо чітко усвідомити таке: будь-яке стримування входження сільського господарства в систему реальних ринкових відносин, тупцювання на місці в проведенні аграрних реформ є одним з основних факторів, які перешкоджають подоланню кризових процесів в економіці краї-

ни. Одночасно створюється безвихідна ситуація і в самому сільському господарстві…

Ми повинні робити висновки з власної історії. Україна ніколи не зможе реалізувати свої надзвичайно високі потенційні можливості та конкурентні переваги в розвитку аграрного сектора, якщо піде шляхом не радикальної перебудови, а лише косметичного ремонту ідеологізованих за своєю суттю земельних відносин, утверджених свого часу силою, ціною величезних національних втрат.

Я добре розумію всі складнощі вирішення цієї проблеми. Тут, по-перше, мають враховуватися регіональні особливості. По-друге, використовуватися перехідні форми, зокрема такі, як паювання землі в колгоспі. По-третє, буде застосована найжорсткіша система державних регуляторів. Обов'язково.

Земля має належати тим, хто її обробляє, хоча ми не можемо допустити штучного подрібнення земельних угідь. Водночас я ставлю питання й про те, що виробникові сільськогосподарської продукції в повному обсязі мають належати результати його праці.

Ми всі часто говоримо, що земля є нашим основним національним багатством. І це відповідає дійсності. Тоді прискорене і в той же час виважене державно-регульоване запровадження у сферу аграрного виробництва приватної власності на землю — це шлях не до розбазарювання, як намагаються довести окремі політичні сили, а навпаки, до реального утвердження землі як національного багатства держави. Це основний захід, який відповідає безпосереднім інтересам кожного селянина, засіб вирішення Україною проблем продовольства і реального відродження села. Таким є розуміння цієї проблеми Президентом України, яке визначатиме його практичні дії.

Наступна, п'ята проблема стосується основних засад зовнішньоекономічної політики. Наша мета — поступове утвердження відкритої економіки і входження України у світовий економічний простір…

Принагідно хочу звернутися до Верховної Ради і з такого питання. Нам конче необхідно створити стабільну й сприятливу правову основу для залучення іноземних інвестицій, якнайшвидше прийняти пакет відповідних законів.

Але важко сподіватися на зарубіжне інвестування, якщо український капітал у твердій валюті не повертається в Україну, кредитує інші держави.

Мільярди доларів знаходяться на руках у населення. Це значно більше від обіцяної нам допомоги. Однак цей капітал не працює на українську економіку, оскільки державі не довіряють ні наші господарники, ні наші громадяни. Для розв'язання цієї проблеми потрібна глибоко продумана, зважена політика і парламенту, і виконавчої влади. Одними адміністративними заходами, до чого вдавалися попередні керівники, тут не обійтися.

Шоста, і найважливіша, проблема — проблема соціальної політики.

Як Президент держави я мушу з усією відповідальністю перед народом заявити: нині ми не маємо реальних ресурсів підвищення життєвого рівня наших людей.

Як уже зазначалося, продовжується спад виробництва. Різко скоротилися обсяги сільськогосподарської продукції. Ми маємо порожню казну, непосильні державні борги, величезний інфляційний потенціал, що загрожує провалом до нової, більш глибокої, ніж у минулому, прірви гіперінфляції.

Це не перебільшення. Це те, що ми маємо сьогодні, що дістали у сумний спадок. У народі кажуть: бачили очі, що брали.

Про існуючий економічний стан я добре знав і до виборів. Ішов на них лише з одним наміром: у разі обрання мене Президентом не скаржитись, а діяти, і діяти на благо народу.

Хотів би, щоб сумні реалії сьогодення були глибоко осмислені всім суспільством. Президент усе робитиме для того, щоб в Україні не було голоду, щоб у кожній оселі було тепло, щоб зберегти спокій та політичну стабільність.

Про існуючий економічний стан я добре знав і до виборів. Ішов на них лише з одним наміром: у разі обрання мене Президентом не скаржитись, а діяти, і діяти на благо народу.

Однак радикально змінити ситуацію у сфері життєвого рівня вже сьогодні я не зможу. Стверджуючи це, хочу бути чесним, хочу, щоб люди мене зрозуміли.

У той же час усі заходи радикальної перебудови економічної системи мають одну-єдину спрямованість — рішуче переламати ситуацію на краще і на цій основі зупинити в найкоротший термін катастрофічне падіння життєвого рівня населення, запобігти масовому безробіттю, прогресуючому розпаду соціальної сфери…

Мною вживатимуться невідкладні заходи щодо забезпечення стабільного фінансування та державної підтримки розвитку охорони здоров'я, освіти, науки і культури. Для більшості населення медичні послуги, освіта залишаться безплатними. Водночас стимулюватиметься розвиток недержавних закладів науки, культури, освіти, як і становлення страхової медицини, здійснення партнерства держави з приватними інституціями у вирішенні багатоаспектних питань соціальної політики…

Обравши шлях радикальних реформ, Президент розуміє масштаби зрушень, які відбудуться у зв'язку з цим у суспільстві, усвідомлює вагу відповідальності, що лягає на його плечі. Тут не вистачить лише політичної волі, рішучості та самовідданості , які сьогодні є в команди моїх сподвижників. До цього необхідно мати могутній управлінський та науково-аналітичний потенціал, здатний оперативно оцінювати ситуацію, яка буде швидко змінюватися, приймати адекватні рішення, забезпечити високу ефективність і надійність функціонування усіх державних інститутів…

Які конкретні заходи необхідно здійснити, щоб створити сприятливі умови для реалізації нової економічної політики, уникнути економічного колапсу?

Перше. Ми маємо піднести на рівень найвищої загальнонаціональної мети ідею розбудови власної високоефективної економіки, маємо забезпечити єдність дій Президента, Верховної Ради та Уряду в напрямі стабілізації економіки та її ефективного реформування…

Друге. В Україні не може бути здійснена ефективна економічна політика без невідкладних і глибоких політичних перетворень. У нас є всі підстави вважати, що вихід із кризи неможливий без вжиття економічних заходів надзвичайного характеру.

Президент поки що утримується від постановки питання у такій площині перед Верховною Радою. Разом з тим я відверто заявляю: економічна стабілізація неможлива без чіткого розмежування влади, зміцнення виконавчої гілки…

Щодо вертикалі виконавчої влади, то вона має пронизувати всі структурні поверхи держави: від Президента — до міста і села. Має бути чітка підпорядкованість та підзвітність знизу доверху з правом звільнення органом вищого рівня посадових осіб нижчого рівня, які не справляються з виконанням покладених на них завдань, а також за порушення ними закону. При цьому не викликає заперечень право населення шляхом виборів персонально визначати керівників місцевих органів державної виконавчої влади.

Одночасно треба розмежувати державний і місцевий бюджети, виділити муніципальну власність, що наповнить реальним змістом владні повноваження місцевих органів управління та самоврядування…

Нагальним є питання розбудови повноцінної судової влади, в найкоротші строки слід провести судову реформу.

Далі. Немає альтернативи нарощуванню боротьби з так званою «п'ятою владою». Запропоновані економічні заходи створять можливість для вивільнення з тіньових пут частини економіки.

Зміцнення виконавчої та судової гілок влади підвищить конкурентоспроможність держави у змаганні з криміналом.

Одночасно Президент у межах наданих йому законом повноважень та прав активно спрямує зусилля правоохоронних органів на боротьбу з корупцією і економічними злочинами…

Економічне та духовне відродження неможливе без збереження громадянського миру в Україні. Які заходи доцільно було б здійснити для вирішення цієї проблеми?

Перше. Президент пропонує партіям, громадським рухам спільно з державою укласти акт національної злагоди, який би передбачав утримання на період економічної стабілізації від організації масових акцій громадянської непокори, страйків, будь-яких насильницьких дій.

Друге. Президент ініціюватиме прийняття закону про опозицію, який би чітко визначав зміст та ознаки політичної опозиції, її права та обов'язки, бо сьогодні у нас так виходить, що всі, окрім Президента і Уряду, в опозиції.

Усі політичні партії і рухи, якщо вони справді дбають про свій народ і українську державність, мають погодитися з ідеєю пріоритету економічної необхідності над політичною доцільністю, вийти за межі ідеологічних та вузькопартійних інтересів.

Але закон про опозицію не тільки визначить, хто і за що несе відповідальність, але й зменшить проблемність переходу влади від одних до інших політичних сил, оскільки буде передбачене право на створення тіньового кабінету міністрів, на доступ до інформації про діяльність уряду, на підготовку та внесення альтернативних проектів законів тощо.

Третє. Усі політичні партії і рухи, якщо вони справді дбають про свій народ і українську державність, мають погодитися з ідеєю пріоритету економічної необхідності над політичною доцільністю, вийти за межі ідеологічних та вузькопартійних інтересів. Практично це означає прийняття таких принципово важливих напрямів зовнішньої та внутрішньої державної політики.

Перший напрям — це курс на розвиток стратегічного партнерства з Росією й іншими країнами СНД, але не за рахунок наших зв'язків та відносин із країнами Заходу. Хто б не був Президентом України — чи Кучма, чи Плющ, чи Чорновіл, чи Левко Лук'яненко — після об'єктивного аналізу ситуації кожен із них рано чи пізно повів би державу саме цим курсом. Тільки Чорноволу і Лук'яненку було б легше це зробити, оскільки їх менше підозрювали б у проімперських настроях. *(Оплески)*…

Продовження попередньої політики самоізоляції — це економічне та й політичне самогубство. Президент не буде вести народ цим шляхом. При цьому питання суверенності та територіальної цілісності України не підлягає навіть обговоренню. Це теж принципова позиція. *(Оплески).*

Позбавлення України державності — це громадянська війна. Такі жертви не можуть виправдати жодних політичних цілей.

Президент буде послідовно виступати за зміцнення й розвиток економічного співтовариства в рамках СНД, повноправну участь у ньому України. Одночасно домагатимусь утвердження в цьому співтоваристві умов реальної рівноправності та взаємовигідності. Треба врешті-решт зрозуміти: там, де ми не беремо участі, всі проблеми все одно вирішуються, але без нас і не на нашу користь…

Сподіваюся, що політичні партії, громадська думка України підтримають такий курс. В іншому випадку ми не маємо шансів на врятування економіки, а в кінцевому рахунку — на збереження державності.

Водночас радикальні ліві сили мають облишити надії на відродження Радянського Союзу. Позбавлення України державності — це громадянська війна. Такі жертви не можуть виправдати жодних політичних цілей. *(Оплески)*. Трошки поаплодували, а тепер я продовжуватиму.

Другий напрям пов'язаний з відмовою від уніфікованої гуманітарної політики держави. Регіональні та національні особливості України такі, що збереження лінії попереднього керівництва фактично сприятиме зростанню напруги між заходом і сходом, центральною владою і східними та південними регіонами, підживлюватиме сепаратистські настрої. Маються на увазі перш за все мовна та освітянська політика, розвиток культури та мистецтва.

Президент максимально сприятиме відродженню української мови та культури, утвердженню духовних засад української державності. Здійснюватися така політика буде не шляхом адміністративного тиску, заходів примусового характеру, а в основному через матеріальну та моральну підтримку, виваженість і продовження строку реалізації вже прийнятих у цій сфері законодавчих актів. Уряду дано доручення підготувати відповідні державні програми.

Президент не відмовляється і від своїх передвиборних зобов'язань щодо гуманітарної політики, оскільки вважає їх конче необхідними для збереження цілісності України та громадського спокою. Усі ми маємо пам'ятати, що на виборах Президента України більшість виборців підтримала ідею плюралістичного громадянського суспільства.

Якщо ми справді хочемо мати демократичну державу, то не маємо ні морального, ні юридичного права ігнорувати волю більшості наших громадян, інакше спровокуємо внутрішній конфлікт, який буде десятиріччями дестабілізувати державу…

Сподіваюся, що народні депутати підтримають нову економічну та політичну стратегію Президента, подадуть свої пропозиції до неї, які будуть враховані при розробці зазначених заходів.

Шановні народні депутати! Держава стоїть на порозі серйозних випробувань, її майбутнє, життя, добробут наших співвітчизників, громадський спокій, мир в Україні сьогодні й завтра значною мірою залежать від нас із вами, від нашої державної мудрості і компетентності, спроможності піднятися над особистими і корпоративними інтересами, мужності прийняти рішення, які сьогодні, можливо, і не принесуть нам слави та овацій, викличуть критику та нарікання, але є єдино правильними в цій ситуації, стануть першими кроками на тернистому шляху до подолання кризи, врятування наших дітей і онуків від принизливого життя у злиднях в історично безперспективній країні. Нехай нас об'єднують честь і рішучість, потреба робити конкретні справи на користь народу та спільна робота, а не гучні слова та пошук особистого комфорту. Якщо ми будемо разом, перемога буде за українським народом. Дякую.

Десять років президентства Леоніда Кучми — дуже неоднозначний період в історії України. Країну, особливо під час другого терміну його перебування при владі, потрясали гучні політичні скандали, акції протесту, обвинувачення перших осіб держави, у тому числі й самого Кучми, у тяжких злочинах. Але при всьому цьому за Кучми в Україні зберігалася нехай і відносна, але все ж таки стабільність, було прийнято Конституцію, проведено грошову й низку інших важливих реформ. Промова, виголошена Леонідом Кучмою 22 лютого 2000 року, незабаром після переобрання на другий термін, стала свого роду «декларацією намірів», спробою окреслити контури і стратегію соціально-економічного розвитку країни та її зовнішньої й внутрішньої політики.

Промова у Верховній Раді України («Націю звеличують великі цілі і діла»)

22 лютого 2000 року

Шановний Іване Степановичу![1]

Шановні народні депутати, учасники засідання!

Подаючи до Верховної Ради згідно зі статтею 106 Конституції України Послання про стратегію економічного і соціального розвитку нашої країни на 2000—2004 роки, вважаю за необхідне привернути увагу народу та парламенту до ключових проблем організації життя держави і суспільства.

Виходжу з того, що перехідний, переломний етап вітчизняної історії, який збігся в часі з радикальними змінами у світовому устрої, істотно підвищує вимоги і завдання, що постають перед нами.

Утвердитися і вибороти право на гідне життя зможуть лише ті нації і ті країни, які невідкладно, вже сьогодні зуміють виробити для себе лінію та логіку динамічного і неухильного економічного зростання, правильно визначать свої пріоритети і своїх партнерів, убезпечать себе від витіснення на узбіччя загальноцивілізаційного процесу.

Пропущена крізь призму наших та світових реалій, ця теза посилюється такими аргументами.

Йдеться перш за все про те, що Україна, звівши свою державну конструкцію, має тепер взятися за її внутрішнє облаштування, зосередитися на собі. Що, у свою чергу, вимагає остаточного усвідомлення всіма: повернення назад не буде. Вже одне це може істотно прискорити наш розвиток, стати потужним його рушієм.

Тим, хто продовжує думати і діяти інакше, треба зважити ціну, яку довелося б заплатити за втрату незалежності.

[1] Тодішній Голова Верховної Ради І. С. Плющ.

Як політичне мрійництво, так і ідеологічні заперечення повинні поступитися місцем жорсткому прагматизму і точному розрахунку, державному інтересу.

Розвернути країну назад, від ринкового вибору та демократичних перетворень, означало б поставити її перед прірвою.

Переконаний: ніхто катастрофи не хоче.

Як політичне мрійництво, так і ідеологічні заперечення повинні поступитися місцем жорсткому прагматизму і точному розрахунку, державному інтересу.

Другий аргумент — зовнішній. У наш час долю людства, країн і народів дедалі більше починають визначати глобальні процеси. Вони відбуваються у всіх сферах — політиці, культурі і особливо в економіці, кидаючи виклик усталеному світопорядку.

Одне лише порівняння: на 20 відсотків населення планети, яке проживає в багатих державах, припадає 86 відсотків світового валового внутрішнього продукту, а на таку ж кількість людей у бідних країнах — всього один відсоток.

Для України немає іншого вибору, ніж з ходу включатися в глобальні процеси, зберігаючи та зміцнюючи при цьому себе як державу, свою національну ідентичність. І захищати при цьому свою економіку, забезпечуючи розумні межі її відкритості.

Такі основні обставини продиктували як зміст і спрямованість Послання, так і процедуру підготовки та опублікування проекту.

Слід сказати, що вивчення й узагальнення громадської думки щодо нього виявилося дуже непростою і трудомісткою справою. Пропозиції, побажання і зауваження надходили з багатьох джерел і в різних формах. Загалом в обговоренні взяли участь понад 1 млн людей. Причому, і тут була головна складність, точки зору на одні і ті ж проблеми науковців, народних депутатів, господарських керівників, управлінців, просто громадян нерідко розходяться — аж до протилежності.

Тому в остаточних висновках я спирався передусім на думку експертів. Водночас не вважаю документ, так би мовити, закритим. Тим більше, що йдеться про перспективу.

Користуючись нагодою, складаю вдячність усім, хто висловив свою думку щодо Послання і сприяв роботі над ним.

Сьогодні у мене є підстави вважати, що окреслені в Посланні опорні, віхові точки пройшли широку громадську експертизу. А відтак внесений документ буде покладено в основу організації життя держави і суспільства, дій владних структур на наступні п’ять років.

Шановні народні депутати!

Усім нам важливо осягнути зміст, характер та обсяг завдань, які необхідно реалізувати за цей період. І насамперед те, що вони на порядок складніші і масштабніші, ніж ті, які здійснювалися у попередні роки.

Зараз для нас не можуть вважатися достатніми темпи зростання, цілком прийнятні для країн зі стабільною економікою. Належить привести в дію механізми випереджаючого розвитку. Тобто такі, які забезпечили б показники, суттєво вищі від середніх у світовій економіці.

Саме це я мав на увазі, передбачаючи в Посланні довести щорічне зростання валового внутрішнього продукту до 6—7 відсотків. Вважаю це стрижневим завданням, епіцентром економічної політики на наступне п'ятиріччя.

Такі темпи потрібні для того, щоб, по-перше, компенсувати втрати минулих років і взяти належний розгін на перспективу; і, по-друге, забезпечити відчутні зрушення в соціальній сфері, реально піднести життєвий рівень наших людей, насамперед малозабезпечених.

Досягти цієї мети можна буде за умови максимального підпорядкування їй основних важелів не лише промислової та аграрної політики, а й фінансової, у тому числі податкової, грошово-кредитної, банківської.

Обґрунтовуючи саме такий курс, я хочу привернути увагу до чинників, які об'єктивно повинні сприяти його реалізації, виходу України на належне їй місце у світовому співтоваристві на початку наступного століття.

Скажу про ті з них, які поки що залишаються поза увагою, а відтак ще мають бути по-справжньому приведені у дію.

По-перше, Україна є новим державним утворенням. Тобто молодим державним організмом, який постійно й активно шукає нові форми свого розвитку і, якщо хочете, просто приречений на динамізм та здоровий реванш за віки бездержавного існування.

Зрозуміло, що для цього потрібна відповідна політика.

По-друге, наш господарський комплекс, за всієї його успадкованої деформованості, наш інтелектуальний потенціал, передові позиції в ряді галузей дають шанс вийти в число розвинених країн світу, зробити український технологічний стрибок у XXI столітті.

По-третє, перехід до нових форм життя висуває на передній план нову генерацію людей, які прагнуть до самореалізації і мають для цього об'єктивні передумови. Їхні амбітність, підприємливість і працездатність спроможні слугувати локомотивом у прискоренні економічного і соціального розвитку держави.

Такі люди вже на підході. Завдання полягає в тому, щоб відкрити їм доступ до політики і влади, до живої конкретної роботи.

По-четверте, геостратегічне становище України. Воно вимагає і дозволяє адаптуватися до умов співіснування з пострадянським простором, Європою і Сполученими Штатами Америки, країнами Сходу.

У поєднанні з поліетнічністю і багатоконфесійністю українського суспільства це створює сприятливі умови для моделювання інтегрованої концепції розвитку.

А в більш широкому плані, і це по-п'яте, гармонізувати свою національну ідею з напрямами та принципами розвитку людства. Тим більше, що її пошук збігся у часі з формуванням нової ідеології світового устрою.

З урахуванням усього цього хочу викласти підсумок основоположного характеру: за змістом і рівнем організації життя ми можемо і повинні стати новою українською нацією, яка синтезувала б у собі кращі традиції свого народу і водночас ішла в ногу з загальносвітовими процесами.

Такий висновок підкріплюється і реальними тенденціями нашого розвитку.

Давайте визнаємо: з того, що треба було зробити, чимало вже зроблено.

Стратегія економічного і соціального розвитку України вибудовується не на порожньому місці і базується не тільки на планах і намірах.

Зараз є всі підстави констатувати — вперше за тривалий період — незаперечні ознаки економічної стабілізації.

В Україні зупинено падіння валового внутрішнього продукту.

Почало зростати промислове виробництво.

Другий рік підряд збільшуються інвестиції.

Відмічена у Посланні позитивна динаміка минулого року поглибилася в січні. Приріст ВВП вперше за десять років склав 3,4 відсотка.

І так само вперше за десятиріччя збільшилися, й істотно — на 5,3 відсотка, — обсяги промислового виробництва. Причому в усіх основних галузях, за винятком паливної.

Не можу не відзначити ще два принципових моменти — випереджаючі темпи випуску товарів народного споживання і зростання обсягів виробництва в машинобудуванні.

Зрозуміло, що такі тенденції ще треба закріпити, поглибити, а головне, зробити необоротними. Але вже сьогодні вони переконливо засвідчують: творчий, будівничий потенціал України не вичерпано, він є і потребує повного, оптимального використання.

Акцентую на цьому увагу і через те, що за нинішніх труднощів — а їх, звичайно, скидати з рахунку не можна — багато хто опустив руки, переконує себе і світ, що ми бідні і нічого доброго попереду, як говориться, не світить.

Відповідно у нас розучилися бачити позитив, помічати тих, чиїми зусиллями створюється і примножується ресурс зростання. І з цієї причини штучно занижуємо перед собою планку вимог: тільки б вижити, а не зростати. А від скигління нічого не приростає і прирости не може.

Цілий ряд відомих людей і колективів здавна традиційно уособлює інтелектуальну та індустріальну потужність нашої держави — наприклад, Інститут електрозварювання Національної академії наук, Новокраматорський машинобудівний завод, Запорізьке акціонерне товариство «Мотор-Січ», Харківське державне авіаційне виробниче підприємство.

Такими ж символами стали й імена їхніх керівників — Бориса Євгеновича Патона, Георгія Марковича Скударя, В'ячеслава Олександровича Богуслає-

ва, Анатолія Костянтиновича М'ялиці. Вони не випадково першими започаткували когорту Героїв України.

Водночас можу назвати і чимало інших, які також за нинішніх надскладних умов демонструють свою енергію, ініціативу, підприємливість, уміння ефективно працювати.

В Інституті електродинаміки Академії наук під керівництвом його директора Анатолія Корнійовича Шидловського розроблені ефективні методи боротьби з технологічними втратами в електричних розподільчих мережах. Щорічний ефект — економія до 20 млрд кіловат-годин, або понад 500 млн доларів.

Впевнено збільшує видобуток вугілля Державна холдингова компанія «Ровенькиантрацит».

16 українських виробників об'єднали свої можливості в «Групі "Норд"» на базі одноіменного Донецького акціонерного товариства. Вони практично на рівних конкурують з відомими у світі корпораціями з випуску сучасної побутової техніки.

Товари народного споживання сучасної якості виробляють акціонерні товариства «Трембіта» у Чернівцях і «Весна» у Львові.

Стабільно працюють і динамічно розвиваються вже цілі території.

Потужний темп взято у місті Іллічівськ Одеської області, де міським головою Валерій Якович Хмельнюк.

Скажу лише про деякі параметри економічного і соціального розвитку Іллічівська:

— торік обсяги промислового виробництва зросли на 30 відсотків, а за чотири останніх роки — у 2,5 раза;

— за три роки залучено 30 млн доларів інвестицій, з яких третина — капіталовкладення вітчизняних підприємницьких структур;

— щороку вводяться в дію нові виробництва;

— у місті немає заборгованості з зарплатою бюджетникам, з пенсіями, надається адресна допомога малозабезпеченим;

— забезпеченість населення магазинами, іншими торговими точками і кафе — вища, ніж навіть у столиці; питна вода обробляється за кращою європейською технологією.

Серед тих, хто знайшов своє місце за нових умов, зумів вистояти і нарощує виробництво продукції і зміцнює свою економіку, вже багато сільських колективів різних форм власності та господарювання — КСП і агрофірми, фермерські господарства і селянські спілки, акціонерні товариства.

Так само широка їхня географія — від Закарпаття до Сумщини і від Полісся до Причорномор'я.

Тобто люди вільно, без усякого примусу і диктату обирають ті форми організації виробництва, які вважають прийнятними і вигідними для себе.

Не тільки назву, а й саму свою сутність змінив колгосп імені Кірова Білозерського району на Херсонщині, який очолює Дмитро Костянтинович Мо-

торний — патріарх української ниви, двічі Герой Соціалістичної Праці, кавалер ордена князя Ярослава Мудрого. Тепер це приватно-орендний кооператив «Зоря».

Колгосп був добрий, добре пішли справи і після того, як у 1997 році тут провели паювання землі та майна. Успішно адаптувавшись до нової ситуації, селянський кооператив нарощує виробництво продукції і рентабельність, утримує великий соціально-культурний комплекс.

Я радив би частіше бувати в таких господарствах тим, хто виступає проти реформування аграрного сектора. А отже, проти того, щоб люди ставали не тільки господарями на своїй землі, а й її власниками.

Мабуть, ми повинні уважніше прислуховуватися до селян, особливо пенсіонерів, які почали одержувати орендну плату за свої земельні і майнові паї. Нерідко виходить так, що ці люди знають зміст і спрямування указів Президента краще, ніж ті, кому укази належить виконувати. Логіка у таких керівників нехитра: навіщо напружувати мозок, якщо дуже непогано бути таким собі сучасним поміщиком.

Просто аж незручно вже вкотре доводити деяким політикам і політичним партіям очевидне: захищаючи колгоспи, вони фактично ратують за консервацію на селі злиденності і кріпацької залежності людей.

Наші спільні зусилля мають бути спрямовані зовсім в інший бік — на те, щоб економічна свобода, навіть на цьому початковому етапі, розковувала ділову ініціативу, виводила в авангард радикальних перетворень нову генерацію людей, здатних мислити і діяти по-сучасному, по-ринковому.

Іншими словами, потрібно зробити позитивні здобутки масовим, повсякденним явищем, нарощувати їх критичну масу для проривів в економіці та соціальній сфері. І забезпечувати на цій основі нову якість життя.

А сьогодні давайте всі разом подякуємо тим, хто своєю працею, досвідом і прикладом будує Україну.

Шановні народні депутати!

Долю і темпи ринкових перетворень визначають не стільки економічні програми, скільки здатність влади і народу, держави і суспільства мобілізуватися і діяти як єдиний, злагоджений організм. Діяти так, як того вимагають масштаби і глибина завдань.

Тому я вважаю за необхідне спинитися далі на чинниках і передумовах, від яких великою мірою залежить реалізація запропонованої стратегії економічного і соціального розвитку України.

На перше місце ставлю проблему державної політики і дієздатності влади.

Нам слід серйозно домовитися про принципи, на яких має будуватися державна політика. Вона повинна бути, перш за все, українською, єдиною і узгодженою, ефективною і відповідати особливостям моменту, часу, доби. Для цього потрібно, щоб кожна з гілок державної влади керувалася єдиними

базовими цінностями, законами та ефективно діяла суворо в межах своїх повноважень.

Сьогодні ми багато втрачаємо саме через те, що державна політика є фрагментарною, розбалансованою, а іноді й різновекторною, з внутрішніми суперечностями. Це виразно прослідковується у питаннях як внутрішнього життя, так і зовнішньої політики.

…державна політика… повинна бути, перш за все, українською, єдиною і узгодженою, ефективною і відповідати особливостям моменту, часу, доби.

Політичні погляди, уподобання й антипатії можуть бути різними, що цілком природно. Але вони жодною мірою не повинні шкодити інтересам держави.

Втрата Україною за останнє десятиріччя половини свого економічного потенціалу — це плата не лише за гріхи комунізму. Це також плата, і немала, за непослідовність, суперечливість політики та слабкість влади, за антисистемність і контрпродуктивність політичного процесу.

Якби, боронь Боже, реалізувалися засадничі позиції хоча б частини партій, груп та окремих осіб, то суспільство було б просто зруйноване, підірване зсередини.

Звідси те значення, яке я надаю базовим цінностям, що мають бути обов'язковими для всіх і не підлягати ревізії. Відношу їх до стратегічних пріоритетів, насамперед для державної влади.

Під цим кутом зору загалом оцінюю зміни, що сталися останнім часом у Верховній Раді. Треба, щоб налаштованість на входження в парламентське русло, яка намітилася, була остаточною.

Не можу не відзначити, що парламент — чи не вперше за роки незалежності — знайшов у собі мужність і розділив з Урядом відповідальність за непопулярні кроки при прийнятті бюджету.

Я за співпрацю з Головою Верховної Ради, з усім депутатським корпусом.

Хотів би бачити наш парламент як єдине ціле, консолідований орган, де не повинно бути переможців і переможених, диктату більшості над меншістю чи навпаки.

На мою думку, слід невідкладно прийняти закон про опозицію або включити відповідний розділ у закон про політичні партії.

І головне не формальний бік справи, а відповідність загальноприйнятим цивілізованим стандартам.

Остаточна нормалізація обстановки у парламенті диктується нагальною необхідністю активізації законотворчого процесу і поліпшення його якості. Сьогодні цей процес безсистемний. Немає концепції, яка передбачала б внутрішню його логіку, синхронізацію з поточними потребами і перспективними проблемами суспільного життя.

Закони нерідко приймаються недовершеними, з явними слідами лобіювання, вже незабаром після виходу обростають численними змінами і доповненнями. Усе це ускладнює їх сприйняття навіть фахівцями, не кажучи вже про пересічних громадян, і практичне застосування, створює можливості для порушень і зловживань.

За приклад можна взяти закон про підприємництво. Він надавав громадянам право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

А потім закон зазнав істотної трансформації. І врешті-решт вийшло так, що кількість промислів, на заняття якими потрібно одержати дозвіл, зросла більш як у п'ять разів і сягнула за півсотні. Цим не тільки обмежено ініціативу громадян, їхнє право самим вибирати собі рід занять — розширилося поле для чиновницького свавілля, бюрократизму, корупції.

Особливо наголошую на необхідності докорінної зміни ідеології законотворення. У переважній своїй більшості наші закони несуть на собі відбиток, такі собі родимі плями попередньої системи, коли пріоритет беззастережно віддавався державі, владі, а вже потім ішли громадянин, особистість.

Така система пріоритетів мало змінилася після прийняття Конституції. Людину як найвищу суспільну цінність, її права і свободи ще не поставлено у центр нормотворчої діяльності, а відповідно і практичної роботи державних органів, владних структур.

Цю піраміду треба перевернути.

Дозволю собі також нагадати, що з 1996 року, з часу прийняття Конституції, ухвалено лише чверть з більш як 50 конституційних законів. Не оновлене трудове, земельне, житлове законодавство, не схвалено Цивільний, Господарський, Податковий, Кримінальний, Процесуальний кодекси, не впорядковане законодавство про судоустрій.

Що заважає?

Маємо 180 юридичних вузів та факультетів, наукові установи у системі Національної академії наук, спеціалізовані відомчі структури. Тут цілий загін науковців — до тисячі докторів і кандидатів юридичних наук. Маємо, нарешті, Академію правових наук.

Отже, вся справа в організації роботи, надмірному захопленні політичними розборками на шкоду нормотворчому процесу.

Ще раз просив би народних депутатів зважити, що від цього програє економіка, страждають люди.

Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що радикальні зміни в суспільному житті менш за все відбилися на нашій судовій системі. Та ідеологія, яка домінує у законотворчості, багато в чому властива і судовій практиці. Переважає, як і раніше, репресивно-каральне спрямування, а захист людини, її прав, честі і гідності перебуває на другому плані.

Зараз із кожних ста засуджених 36 направляються у місця позбавлення волі. Для порівняння: у Німеччині до 83 відсотків засуджених застосовується таке покарання, як майнові стягнення.

До речі, через різні системи цінностей у законодавстві та практиці його застосування ми вже починаємо програвати міжнародні судові процеси.

Незалежність суду не повинна трактуватися як корпоративна замкненість.

Я хотів би бачити більше співпраці з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів на стадії підготовки законопроектів, в аналізі та удосконаленні практики застосування нормативно-правових актів. І насамперед у таких питаннях, що донедавна не були для суду пріоритетними, як захист людини та приватної власності.

Конституція вимагає від мене бути гарантом додержання прав і свобод людини та громадянина, і виконанню цієї функції я надалі приділятиму особливу увагу.

Так само, як і координації, узгодженню діяльності усіх гілок влади.

Перші мої рішення після вступу на посаду на новий термін стосувалися реформування системи центральних органів виконавчої влади і вищого з них — Кабінету Міністрів. Я прийняв практично всі пропозиції нового Прем'єр-міністра щодо складу Уряду, надавши йому можливість сформувати свою команду.

Треба розуміти, що цьому Урядові довелося починати за винятково складних умов: реорганізація центральних органів виконавчої влади, невідкладні поточні проблеми, бюджетний процес, переговори щодо реструктуризації зовнішньої заборгованості.

Звертаюся до Верховної Ради з проханням доповнити мою підтримку Кабінету Міністрів, яка реалізована, зокрема, у пакеті указів з питань земельної реформи, приватизації, у рішеннях Ради національної безпеки і оборони.

Я у принципі не проти підписання угоди про співпрацю між парламентом і Урядом. Але за умови, що в її основі будуть не загальні політичні гасла, а конкретні справи — і насамперед вироблення та реалізація узгодженого плану законодавчих робіт.

Пропоную відновити роботу Вищої економічної ради за участю Президента, Голови Верховної Ради і Прем'єр-міністра для визначення та оперативного коригування тактики вирішення економічних і соціальних питань.

Головне — не розгубити кредит довіри, який надано Уряду. Щоб з формули «українська команда реформаторів» з часом не випало останнє слово.

Та за будь-яких умов, а за такої підтримки особливо, Прем'єр, його заступники, міністри повинні виявляти організованість, самовіддачу, виваженість у рішеннях.

І найвищу відповідальність за можливі наслідки кожного свого кроку — зробленого чи не зробленого.

Головне — не розгубити кредит довіри, який надано Уряду. Щоб з формули «українська команда реформаторів» з часом не випало останнє слово.

Аналогічні вимоги — звичайно, з поправками на специфіку — стосуються і керівників місцевих органів влади. Причому всіх — і виконавчої влади, і місцевого самоврядування.

У державі треба керуватися державними, єдиними законами, а не творити свої власні. Це не той випадок, коли у своєму монастирі можна жити за своїм статутом.

За минулий рік довелося замінити 16 голів обласних державних адміністрацій та 61 їх заступника. Звільнено 144 голови райдержадміністрацій, або 28,5 відсотка від загальної їх кількості.

Після тривалого періоду роботи, якщо так можна висловитися, виключно на довірі вводиться в практику вивчення стану справ на місцях з відповідними висновками. Це, ясна річ, у декого великої радості не викликає, бо від контролю вже просто відвикли.

А закон про місцеве самоврядування у нас прийнято такий, що ряд керівників цих органів сприймає посилення уваги до їхньої роботи мало не як особисту образу. І негайно ж надає цьому політичного забарвлення.

Нечіткість і недосконалість правових норм породжують зайве напруження в стосунках між головами державних адміністрацій та рад, а також між обласними властями і міськими головами. Принаймні в п'яти областях уже доходить до відкритого протистояння.

Тому вважаю за необхідне невідкладно повернутися до законів про державні адміністрації та місцеве самоврядування, ще раз уважно їх проаналізувати і зіставити з реальною практикою. І внести відповідні зміни та доповнення.

Минулого року 11 відсотків від загальної кількості керівників було звільнено за серйозні недоліки в роботі. Причому ця цифра, зважаючи на наше традиційне тяжіння до обтічних формулювань та м'якосердя, явно занижена.

А якщо додати нові вимоги, що ставляться сьогодні до кадрів, окрім чесності і професіоналізму у звичному розумінні цього слова, то стає очевидним, що кадрова проблема зараз набуває граничної гостроти. Основні її складові бачу такими.

Не можна вважати нормальним, що кожен п'ятий з наших державних службовців, причому переважно вищих категорій, — передпенсійного і пенсійного віку.

У кадровому корпусі намітився небезпечний розрив, вакуум між поколіннями.

Це статистичний бік справи. Він засвідчує, що у нас немає системної роботи з резервом кадрів.

А за ним постає інший, глибинний підтекст — відповідність кадрів сучасним вимогам.

Для реалізації завдань стратегії економічного і соціального розвитку потрібні люди, які вже витримали перші випробування ринком, довели не тільки свою сприйнятливість до цілком нових справ і завдань, а й здатність практично їх реалізовувати.

Треба дивитися правді у вічі: у переважній більшості ними можуть бути вже кадри посткомуністичного призову.

За одного тямущого капіталістичного прикажчика я віддав би десять комуністів.

Це не мої слова. Їх сказав свого часу Ленін, надаючи перевагу професіоналізму перед комчванством і некомпетентністю.

За приблизними розрахунками, тільки для промислового та аграрного виробництва нам потрібні на перших порах до 20 тисяч менеджерів-організаторів. Потрібні для тих суб'єктів господарювання, які повинні стати пілотними в ринковій перебудові економіки, прискорено адаптуючись до ринку і демонструючи на практиці його переваги.

На підтвердження цього наведу таку цифру: більшу частину всіх надходжень до бюджету зараз забезпечують 650 підприємств, або 0,1 відсотка від загальної кількості платників податків.

Це важливо і з тих міркувань, що перетворення повинні здійснюватися не стільки за директивами і планами згори, скільки за потребами та ініціативами знизу. До такої постановки питання мене спонукають і дуже різні, якщо не сказати контрастні, підходи у господарюванні, а відповідно і практичні результати.

Візьмемо два металургійні комбінати, зіставні за характером виробництва, — Маріупольський імені Ілліча і «Криворіжсталь».

Перший з них, яким керує Володимир Семенович Бойко, перебуває на піднесенні. Торік обсяг виробництва зріс тут проти 1998 року в півтора раза, у розвиток підприємства за п'ять останніх років вкладено більше 400 млн доларів власних коштів. Комбінат сплатив за рік близько 100 млн гривень податків, він не має боргів перед бюджетом та Пенсійним фондом, з виплатою заробітної плати своїм працівникам, своєчасно і повністю розраховується за газ та електроенергію. І утримує при цьому велику соціальну сферу.

А другого гіганта, у Кривому Розі, добили мало не до ручки. Приміром, кредиторська заборгованість — майже півтора мільярда гривень.

І лише з приходом нового керівника ситуація стала оздоровлюватися.

Найрішучішим чином вимагаю розібратися зі станом справ на кожному підприємстві. Нещадно відсікаючи різного роду посередників, які паразитують на виробництві, знекровлюють його економіку. Адже не секрет, що практично всі більш-менш привабливі підприємства з ліквідною продукцією поділені за сферами впливу між кланами.

Такій практиці треба покласти край — раз і назавжди.

Це обов'язок у першу чергу урядовців, керівників місцевих органів влади, які нерідко під приводом становлення ринкових відносин повністю пустили діяльність суб'єктів господарювання на самоплив.

Загалом нам належить вийти на створення оновленого, потужного і дієздатного державного апарату.

Відтак доконечною є потреба у прийнятті фактично нового закону про державну службу, виробленні та реалізації програми підготовки державних службовців та господарських керівників за рахунок внутрішніх можливостей і навчання за межами нашої держави.

У більш широкому плані, і підкреслюю це особливо, назріла необхідність формування національної еліти в усіх без винятку сферах. Еліти, яка за своїми духовними, інтелектуальними, професійними вимірами була б осердям нації, продукувала зі свого середовища її знакові постаті.

Такі, які могли б слугувати для кожного з нас суспільним еталоном, моральним авторитетом і за якими світ впізнавав би Україну. Такі, яким був для України і для світу Олесь Гончар.

Слід подбати про створення максимально сприятливих умов, які дозволяли б помічати задатки, сильні сторони і неординарні якості людей, підтримувати, розвивати і розкривати їх на всіх щаблях становлення особистості.

Саме на такі підходи треба перенацілювати нашу систему освіти, яка поки що більше зорієнтована на нівелювання майбутніх громадян.

Ми розтринькуємо навіть те багатство, яке нам допомагають знаходити міжнародні дитячі та молодіжні олімпіади з різних галузей знань.

Чи завжди переймаємося долею юних обдаровань, справжніх самородків, які вже в юному віці заявляють про себе? На жаль, не завжди і не скрізь. Скоріше навпаки.

Повторюю: потенційних лідерів нації треба ретельно і терпеливо шукати зі шкільної і студентської лави. А знайшовши, «вести», супроводжувати до остаточного їх сформування в людському, професійному та громадянському плані.

Це нелегко і недешево, бо еліта, скажемо так, продукція не масова, а штучна. Але без неї немислимі ні повноцінне сьогодення, ні історична перспектива.

У мене немає сумніву, що з цього приводу потрібні серйозні державні рішення. Зокрема, продумані програми роботи з обдарованою молоддю.

…еліта, скажемо так, продукція не масова, а штучна. Але без неї немислимі ні повноцінне сьогодення, ні історична перспектива.

Кадрова політика та практика тісно і взаємно пов'язані з проблемою, яку я також відношу до чільних передумов реалізації економічних та соціальних завдань.

Це довіра народу до влади і відповідальність влади перед народом.

І те, й інше можливе тільки тоді, коли влада буде чесною і доступною, зрозумілою для людей у своїх рішеннях та діях. І, що найголовніше, коли

владні рішення та дії будуть приносити людям реальні позитивні результати, полегшувати і поліпшувати їхнє життя.

Значущість цього основоположного імперативу особливо зростає у перехідний період, у пору глибоких і всеосяжних перетворень. Причому не в останню чергу з тієї причини, що у нас не бракує спроб списувати на ці перетворення, як на війну, і безладдя, власну безгосподарність, нехлюйство і прямі порушення та зловживання.

Ми повинні переконати людей, довести на ділі, що реформування і порядок — поняття сумісні, що вони можуть і повинні взаємно доповнювати, підкріплювати одне одного.

Ми повинні переконати людей, довести на ділі, що реформування і порядок — поняття сумісні, що вони можуть і повинні взаємно доповнювати, підкріплювати одне одного.

Кабінет Міністрів, місцеві органи влади зобов'язані невідкладно провести суцільну інвентаризацію народногосподарського комплексу, аналіз середньостатистичних підприємств. Без чіткої картини, без ясного бачення своїх можливостей ми будемо залишатися у полоні віртуальної реальності, яка накладає відповідний відбиток на всі наші плани, наміри та дії.

Таке підґрунтя значною мірою живить корупцію та злочинність, що є сьогодні однією з головних причин економічних труднощів і соціальної напруженості.

До всіх має прийти розуміння того, що корупція є не породженням і супутником ринкових реформ, а навпаки, наслідком їх повільності, непослідовності і незавершеності.

Без такого розуміння всі розмови про масштаби і небезпеку цього зла малоефективні. Єдиний реальний їх результат — це критичне падіння довіри до влади, дискредитація України у світі.

Ми не покінчимо з корупцією, якщо боротьба з нею буде зосереджуватися лише в силових структурах та залі суду. Її коріння треба підірвати послідовним і рішучим продовженням адміністративної реформи. Вона покликана, крім усього іншого, чітко розмежувати владу і бізнес, змусити державного службовця дійсно служити державі, позбавивши його функцій всесильного регулювальника і розподільника в економіці.

Завдання стоїть однозначне: ефективно протидіяти криміналізації відносин між державним апаратом та бізнесом і запобігати її рецидивам.

Це по-перше.

Друге — забезпечення повної прозорості економічних процесів. У тому числі і перш за все — у сфері приватизації, земельній реформі, на енергоринку, у банківській системі.

Третє — приведення діяльності правоохоронних структур, судової системи у відповідність до сучасних економічних реалій. Деякі з них, що донині

залишаються побудованими по суті за старими матрицями, потребують глибокої і невідкладної реорганізації.

Головну й кінцеву мету всієї цієї роботи я вбачаю у встановленні твердого і справедливого порядку, який у поєднанні з економічною свободою створив би необхідні умови для реалізації енергії, ініціативи, підприємливості наших людей в економічній та соціальній сферах, у всіх видах діяльності. Наклавшись на об'єктивні можливості, які має наша держава, це забезпечить динамічний і сталий її розвиток.

Окрема проблема — необхідність легалізації тіньових капіталів. Це справа дійсно складна з усіх точок зору. Розмов і пропозицій щодо неї не бракує. Але я розумію, що вчора вирішити її було неможливо, сьогодні — можна і треба, бо завтра буде пізно.

Чому саме сьогодні?

Обрано президента, парламентські вибори не скоро, а президентські тим більше. Отже, найближчим часом не передбачаються передвиборні баталії, що проходять, як правило, під радикальними гаслами всеосяжної справедливості і тому подібне.

Давайте визнаємо, що популістська риторика ніколи не зробить наших людей багатшими і не поверне кошти на закордонних рахунках, які будуть і надалі працювати на чужі країни.

Тож треба набратися мужності і прийняти рішення про легалізацію всіх тіньових капіталів. За умови, що вони прийдуть в Україну і будуть інвестовані в її економіку.

Потрібне спільне узгоджене рішення — Верховної Ради та Кабінету Міністрів.

Шановні учасники засідання!

Від нас, присутніх у цій залі, залежать перебіг та наслідки політичних процесів в Україні. А в кінцевому підсумку — політична і соціальна стабільність, громадянський мир і порозуміння як визначальна риса нашого способу життя і запорука реалізації будівничого потенціалу України.

Під цим кутом зору я розглядаю роль та відповідальність політичних партій.

Не схильний драматизувати той факт, що їх кількість у нас вже сягає сотні і в той же час 98 відсотків населення перебувають поза ними.

Сутність в іншому: як та чи інша партія впливає на настрої людей, яка частина населення поділяє її позицію та підтримує її платформу.

Те, що у нас ще немає прозорості не лише в економіці, а й у політиці, що тут також переважає ручне управління, серйозно гальмує процес політичного структурування українського суспільства.

Ось чому бачу доконечну потребу в забезпеченні законодавчого регулювання політичного процесу, у першу чергу через прийняття виважених, співвіднесених з вимогами часу законів про політичні партії та місцеві і центральні вибори.

Застерігаю керівників усіх рівнів від того, щоб чинити перепони становленню та діяльності партій, які перебувають у правовому полі, а також штучно стимулювати формування партійних структур.

Не можна відкладати започаткування цивілізованого політичного діалогу між партіями та лідерами як на загальнодержавному, так і регіональних рівнях.

Причому пропоную таку ідеологію цього діалогу: вести розмову від того, що об'єднує, а не роз'єднує, як було дотепер. Інакше діалог закінчиться, так і не розпочавшись.

Закликаю до відмови від політичної нетерпимості. Бо вона схожа на кулю зі зміщеним центром, яка розриває весь суспільний організм, травмує суспільну свідомість.

Україні життєво необхідні розумні політичні компроміси, консолідація нації.

Широке, усталене суспільне порозуміння — фундамент для розв'язання внутрішніх проблем, авторитету України у світі.

До головного в комплексі чинників, на які ми повинні спиратися в реалізації стратегії економічного і соціального розвитку, я відношу різке посилення уваги до гуманітарної сфери.

Загальносвітові тенденції і власний досвід підводять до принципового висновку: індустріальний, промисловий та економічний поступ значно більше залежить від духовної, культурної складової, ніж від суто технічних нововведень.

На жаль, наш досвід переконує в цьому і від зворотного: крайнощі, які допускалися щодо гуманітарної сфери, дорого обійшлися державі, суспільству, а також економіці.

Тим часом в Україні є все для гідного існування цієї сфери, для того, щоб вона виступала рушієм суспільного життя і каталізатором позитивних змін у ньому. Не кожна з розвинених країн має 70 тисяч докторів і кандидатів наук, майже 200 тисяч працівників культури, 10 тисяч членів творчих спілок, великий і кваліфікований загін освітян та медиків.

Інша річ, і це стосується перш за все Уряду, що ці люди та структури не можуть повноцінно працювати за умов залишкового фінансування і явної їх недооцінки загалом.

Прогрес ніколи не був безплатним. А за сучасних умов — тим більше.

Разом з цією аксіомою ми повинні осягнути і необхідність піднесення ролі та значення інтелігенції в збереженні і збагаченні національної самобутності та інтегруванні у світовий культурний процес. Враховуючи при цьому, що відмінності і суперечності між культурами набагато живучіші, ніж політичне та економічне суперництво.

А влада мови, хоча і невидима і невідчутна, часто міцніша, ніж будь-яка інша.

Глибока взаємодія культур, широке спілкування людей покликані сприяти утвердженню цивілізованого співіснування України зі світом.

З іншого боку, є питання непрості і гострі, про які треба менше говорити, не піднімаючи навколо них політичних збурень, а предметно працювати над їх вирішенням. Сьогодні вони торкаються переважно мови, національної і релігійної сфери.

З усім цим тісно змикається тема патріотизму. Її актуальність посилюється принаймні двома факторами:

— завданнями внутрішнього облаштування України;

— глобалізацією політичних та економічних процесів.

Якщо конкретніше, то патріотизм і відстоювання інтересів своєї країни можуть стати стрижневими компонентами української національної ідеї, консолідації народу та влади, політичних сил, зміцнення єдності держави.

Шановні народні депутати!

Положення запропонованої стратегії економічного та соціального розвитку України і чинники та передумови, від яких залежить втілення їх у життя, я розглядаю як сукупність складових національної безпеки держави.

До тих її компонентів, які вже викладалися, а саме — забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, непорушності конституційного устрою, зміцнення демократії та моральних підвалин суспільства, сталого розвитку економіки, підвищення рівня життя людей — хочу додати і такі:

— в інформаційній сфері — розвиток мережі вітчизняних засобів масової інформації, підтримка національного виробника інтелектуального продукту, збереження своєї автентичності у світовому інформаційному просторі;

— в екологічній сфері — досягнення загальноприйнятих норм та стандартів захисту навколишнього середовища, розв'язання специфічних для України проблем, пов'язаних з Чорнобилем та надвисоким техногенним навантаженням на довкілля;

— у демографічній сфері — вироблення та реалізація активної політики мобілізації інтелектуальних, фінансових та матеріальних ресурсів для реформування системи охорони здоров'я, запровадження в медичну практику новітніх наукових досягнень, здійснення програм підтримки сім'ї, материнства і дитинства, утвердження здорового способу життя;

— у міжнародній сфері — забезпечення суверенітету України, зміцнення її позицій у світі, послідовне відстоювання національних політичних та економічних інтересів, розвиток рівноправних і взаємовигідних відносин з традиційними та новими державами-партнерами, міжнародними і регіональними організаціями;

— у воєнній сфері — захист незалежності і територіальної цілісності держави, забезпечення мирних умов її розвитку через зміцнення Збройних сил на засадах оборонної доктрини, посилення уваги до потреб військовослужбовців, армії та флоту загалом.

Шановні народні депутати, учасники засідання!

Я розраховую на ваше розуміння і підтримку викладеного у Посланні та моєму виступі, на спільну роботу Президента, Верховної Ради, Уряду, всієї системи державної влади, всього українського народу над реалізацією стратегічних завдань розвитку України.

Якщо ми виявимо волю, твердість, послідовність і консолідовану відповідальність у розв'язанні проблем як держави, так і людини, громадянина, сім'ї, то справи у нас підуть на лад.

Націю можуть звеличити лише великі цілі і великі діла.

Давайте з цього і будемо виходити.

Дякую за увагу.

Путін Володимир Володимирович

(нар. 1952 р.)

Російський державний і політичний діяч,
другий Президент Російської Федерації.

Народився в Ленінграді (нині Санкт-Петербург) 7 жовтня 1952 року. Після закінчення юридичного факультету Ленінградського державного університету в 1975 році був за розподіленням направлений на роботу до Комітету державної безпеки (КДБ). У 1985—1990 роках перебував у НДР, офіційно обіймав посаду директора Будинку дружби СРСР–НДР. У 1990 році вийшов у відставку в чині підполковника й повернувся до Санкт-Петербурга. Влітку 1991 року був призначений на посаду голови Комітету зовнішніх зв'язків мерії Санкт-Петербурга, а в березні 1994 року став першим заступником мера міста А. Собчака.

У серпні 1996 року, після відставки Собчака, В. Путін переїхав до Москви й обійняв посаду заступника керуючого справами Президента РФ. У травні 1998 року був призначений першим заступником голови Адміністрації Президента, а в липні того ж року — директором Федеральної служби безпеки (ФСБ).

9 серпня 1999 року Володимир Путін був призначений тимчасовим виконуючим обов'язки Голови уряду РФ. 31 грудня того ж року президент Б. М. Єльцин оголосив про свою відставку й передачу влади Путіну як виконуючому обов'язки президента. Після перемоги на виборах у травні 2000 року Путін офіційно обійняв посаду, в 2004 році був переобраний на другий термін. У 2008 році, після закінчення терміну президентських повноважень, подав у відставку. Нині обіймає посаду Голови уряду РФ.

—— • ——

Послання Президента Росії до Федеральних Зборів 2000 року (обох палат парламенту) було, мабуть, найбільш незвичайним й одним з найвизначніших з-поміж подібних послань. І справа тут навіть не в термінах, хоча послання було подано не на початку року, а в його середині. Справа в обставинах, що йому передували, й особі нового президента. Коли в 1999-му стало очевидно, що Володимир Путін стане спадкоємцем старіючого Бориса Єльцина, багатьом здавалося, що це — «технічний» президент. І навіть коли Путін переміг на виборах, не полишало відчуття того, що його призначення — «перетримка» ситуації, підготовка ґрунту для когось, хто стане «дійсним» президентом. Але час показав зворотне. До Путіна можна ставитися по-різному, у нього дуже багато прихильників і так само ж багато противників. Однак і ті, й інші визнають — перебування Володимира Путіна на найвищій державній посаді ознаменувало собою нову епоху, «епоху Путіна», що змінила не тільки Росію, але й увесь світ.

Послання до Федеральних Зборів Російської Федерації

8 липня 2000 року

Шановний Єгоре Семеновичу! Шановний Геннадію Миколайовичу![1] Шановні депутати Державної Думи і члени Ради Федерації! Шановні громадяни Росії!

Відповідно до Конституції подаю Послання Федеральним Зборам Росії. Мова йтиме про пріоритети в державній роботі. Багато чого вже розпочато і робиться спільно. Але є і перспективні завдання, що вимагають напружених зусиль.

Ми домовилися з керівництвом обох палат зустрітися трохи пізніше мого виступу й обговорити основні параметри Послання, з яким я виступаю перед вами. Дуже сподіваюся, ця розмова допоможе ефективній організації подальшої роботи.

Цього разу подання Послання відбувається не на початку року, а в середині. І причиною тому, ви знаєте, об'єктивні обставини, у першу чергу — проведення виборів Президента Росії. Тільки чинний глава держави має право ставити перед органами влади програмні завдання, і тільки в нього є реальна можливість організувати їхнє ефективне виконання.

Минулі півроку показали, що в суспільстві вже є досить високий рівень згоди з принципових питань розвитку країни. Дано старт конструктивній, хоч і складній, спільній роботі законодавчої і виконавчої влади. Недавно сформований федеральний уряд доводить здатність до системної і планової роботи. Схвалені в цілому програмні документи про соціально-економічний розвиток країни. Багато в чому видно державний підхід до справи.

Я вдячний і Федеральним Зборам, і уряду за те, що, не гаючи часу, ми спільно почали готувати і проводити в життя важливі для країни рішення. Я хочу подякувати всім громадянам, всім тим, хто підтримав нас у цих починаннях. І надалі розраховую на активну участь усіх у справах Російської держави.

Великою подією останніх місяців став розгляд законів, що вдосконалюють федеративні відносини, змінюють стан справ у соціальній і податковій сферах. Їхнє введення стане точкою відліку нового часу — і в державному будівництві, і в правилах поведінки в економіці.

У Росії настає період, коли влада має моральне право вимагати дотримання встановлених державою норм. Чи не найгострішою проблемою останніх років був нерозумний рівень оподатковування — однією з найгостріших. Про це багато говорилося, однак діло не йшло. Дискусія йшла по замкнутому колу, і вже мало хто вірив, що становище може змінитися. Сьогодні зроблено перші кроки. Задаються нові законодавчі параметри — тим самим задаються нові правила. Але робота в цій галузі, і ми тільки що обговорювали це з Головою уряду, йде ще дуже і дуже важко.

[1] Відповідно — Голова Ради Федерації Є. С. Строєв та Голова Державної Думи Г. М. Селезньов.

Уведення єдиної ставки прибуткового податку, зниження розмірів відрахувань до соціальних позабюджетних фондів допоможуть вивести доходи з тіні. Ослаблення податкового тягаря дозволить сумлінним підприємцям упевнено розвивати власну справу в своїй власній країні.

Треба визнати: диктату тіньової економіки і «сірих» схем, розгулу корупції і масовому відпливу капіталу за кордон багато в чому сприяла сама держава. Сприяла нечіткістю правил і невиправданих обмежень.

Довгий час ми вибирали: спертися на чужі поради, допомогу і кредити, чи розвиватися з опертям на нашу самобутність, на власні сили. Перед подібним вибором стояло дуже багато країн.

Якщо Росія залишиться слабкою, то нам справді доведеться робити такий вибір. І це буде вибір слабкої держави. Це буде вибір слабкого. Єдиним же для Росії реальним вибором може бути вибір сильної країни. Сильної і впевненої у собі. Сильної — не всупереч світовому співтовариству, не проти інших сильних держав, а разом з ними.

Сьогодні, коли ми йдемо вперед, важливіше не згадувати минуле, а дивитися в майбутнє. Треба домагатися, щоб усі ми — підприємці, владні структури, усі громадяни — глибоко відчули свою відповідальність перед країною. Щоб суворе виконання закону стало усвідомленою потребою всіх громадян Росії.

Політика, побудована на основі відкритих і чесних відносин держави із суспільством, захистить нас від повторення колишніх помилок, стане базовою умовою нового «суспільного договору».

Шановні колеги! Перш ніж говорити про пріоритети і ставити завдання, назву найгостріші проблеми, що стоять перед країною.

Ми звикли дивитися на Росію як на систему органів влади чи як на господарський організм. Але Росія — це насамперед люди, котрі вважають її своїм домом. Їхнє благополуччя і гідне життя — головне завдання влади. Будь-якої! Однак сьогодні в нашому домі далеко до комфорту. Ще дуже багатьом важко ростити дітей, забезпечувати гідну старість своїм батькам. Важко жити.

Ми звикли дивитися на Росію як на систему органів влади чи як на господарський організм. Але Росія — це насамперед люди, котрі вважають її своїм домом.

Нас, громадян Росії, щороку стає все менше і менше. Уже кілька років чисельність населення країни в середньому щороку зменшується на 750 тисяч чоловік. І, якщо вірити прогнозам, а прогнози ґрунтуються на реальній роботі, реальній роботі людей, котрі на цьому знаються, присвятили цьому все своє життя, вже через 15 років росіян може стати менше на 22 мільйони чоловік. Я прошу вдуматися в цю цифру: сьома частина населення країни. Якщо нинішня тенденція збережеться, виживаність нації опиниться під загрозою. Нам реально загрожує стати старіючою нацією. Сьогодні демографічна ситуація — одна з тривожних.

Іншою серйозною проблемою залишається й надалі економічна слабість Росії. Зростаючий розрив між передовими державами і Росією штовхає нас до країн третього світу. Цифри нинішнього економічного зростання не повинні нас заспокоювати: ми як і раніше продовжуємо жити в умовах прогресуючого економічного відставання. Я прошу вас звернути на це особливу увагу.

На перший погляд, економіка країни зараз виглядає непогано. Ростуть валовий внутрішній продукт, промислове виробництво, інвестиції, збір податків. Однак економічне зростання, як і в період пожвавлення 97-го року, — на грані ризику. Два роки тому видиме благополуччя, засноване на масштабних державних запозиченнях, впало під впливом могутньої фінансової кризи.

Сьогоднішні економічні показники виглядають оптимістично тільки на тлі вчорашніх. Хочу це підкреслити, тільки на тлі вчорашніх! Але вони дуже скромні в порівнянні з іншими країнами, що розвиваються, і набагато швидше, і набагато стійкіше розвиваються, ніж ми. Нинішнє зростання лише невеликою мірою пов'язане з відновленням економічного механізму. Багато в чому воно є результатом сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Відхиляючись від тексту, хотів би повернути вас до того, про що сказав на початку: про податкову реформу. Я прошу депутатів Державної Думи уважно подивитися на те, що пропонується урядом у контексті того, що я щойно сказав вище.

З таким становищем ми не можемо миритися. І річ не тільки в нашій національній гордості, хоча й це важливо. Питання стоїть набагато гостріше і набагато драматичніше. Чи зможемо ми зберегтися як нація, як цивілізація, якщо наше благополуччя знову і знову залежатиме від видачі міжнародних кредитів і від прихильності лідерів світової економіки?

Росії потрібна економічна система, яка конкурентоздатна, ефективна, соціально справедлива, яка забезпечує стабільний політичний розвиток. Стійка економіка — це головна гарантія і демократичного суспільства, і основа основ сильної і шановної в світі держави.

Стійка економіка — це головна гарантія і демократичного суспільства, і основа основ сильної і шановної в світі держави.

Росія стикається і з серйозними зовнішніми проблемами. Наша країна втягнута в усі світові процеси, включаючи економічну глобалізацію. Ми не маємо права «проспати» й інформаційну революцію, що розгортається у світі.

Ми не можемо і не повинні програвати стратегічно. Саме тому недавно затверджено концепцію зовнішньої політики, оновлена концепція зовнішньої політики. У ній визнано верховенство внутрішніх цілей над зовнішніми.

Самостійність нашої зовнішньої політики не викликає сумнівів. Основу цієї політики становлять прагматизм, економічна ефективність, пріоритет національних завдань. Але нам ще доведеться попрацювати, щоб ці принципи стали нормою державного життя.

«Холодна війна» залишилася в минулому, але й донині доводиться долати її важкі наслідки. Це — і спроби обмеження суверенних прав держав під виглядом «гуманітарних» операцій чи, як модно зараз говорити, «гуманітарних» інтервенцій. І труднощі знаходження спільної мови в питаннях, що становлять регіональну чи міжнародну загрозу.

Так, в умовах нового для нас типу зовнішньої агресії — міжнародного тероризму і прямої спроби перенести цю загрозу всередину країни — Росія зіткнулася із системним викликом державному суверенітету і територіальній цілісності, опинилася віч-на-віч із силами, котрі прагнуть до геополітичної перебудови світу.

Наші зусилля позбавити Росію від цієї небезпеки часом трактуються необ'єктивно й односторонньо, стають приводом для різного роду спекуляцій. У цьому зв'язку важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності має стати сприяння об'єктивному сприйняттю Росії. Достовірна інформація про події в нашій країні — це сьогодні питання її і репутації, і національної безпеки.

Відповідь на ці та багато інших викликів неможлива без зміцнення держави. Без цього не можна розв'язати жодного загальнонаціонального завдання. І хоча зміцнення держави не перший рік проголошується найважливішою метою російської політики, далі декларацій і порожніх розмов ми нікуди не просунулися за ці роки. Нікуди!

Наше найважливіше завдання — навчитися використовувати інструменти держави для забезпечення свободи: свободи особи, свободи підприємництва, свободи розвитку інститутів громадянського суспільства. Суперечка про співвідношення сили і свободи дуже давня, як сам світ. Вона і донині породжує спекуляції на теми диктатури й авторитаризму. Але наша позиція гранично ясна: тільки сильна, ефективна (якщо комусь не подобається слово «сильна», скажемо — ефективна) і демократична держава здатна захистити громадянські, політичні, економічні свободи, здатна створити умови для благополучного життя людей і для процвітання нашої Батьківщини.

…тільки сильна, ефективна (якщо комусь не подобається слово «сильна», скажемо — ефективна) і демократична держава здатна захистити громадянські, політичні, економічні свободи…

Шановні депутати, члени Ради Федерації! Корені багатьох наших невдач — у нерозвиненості громадянського суспільства і в невмінні влади говорити з ним і співпрацювати. Влада весь час кидається в крайнощі: то вона не помічає, то надто опікує суспільство.

При цьому панує уявлення, що все в Росії залежить від влади. Влада дійсно відповідає за всіх. Але дуже багато залежить і від самих російських громадян. Розвиток країни багато в чому визначається мірою їхньої відповідальності, зрілістю політичних партій, суспільних об'єднань, громадянською позицією засобів масової інформації.

За минуле десятиліття в країні сталися принципові зміни: Конституцією гарантовані права і свободи особи, сформовано демократичну політичну систему, стала реальністю багатопартійність. Росіяни обирають Президента, депутатів Державної Думи, губернаторів, мерів, органи місцевого самоврядування.

Однак буква закону і реальне життя часом далекі одне від одного. У Росії побудовано лише каркас громадянського суспільства. Зараз потрібна спільна терпляча робота, щоб воно стало повноцінним партнером держави. Нам поки не завжди вдається поєднати патріотичну відповідальність за долю країни з тим, що Столипін колись називав «громадянськими вольностями». Тому ще так важко знайти вихід з хибного конфлікту між цінностями особистої свободи та інтересами держави. Тим часом сильна держава немислима без поваги до прав і свобод людини. Тільки демократична держава здатна забезпечити баланс інтересів особистості і суспільства, поєднати приватну ініціативу із загальнонаціональними завданнями.

У демократичному суспільстві постійний зв'язок між народом і владою забезпечують політичні партії. Завдяки виборам цей найважливіший інструмент дістав сьогодні найбільші можливості для розвитку. Без партій неможливе ні проведення політики більшості, ні захист позицій меншості.

На тлі вікових традицій парламентаризму і багатопартійності в інших країнах особливо помітні недоліки нашої партійної системи. Слабкій владі вигідно мати слабкі партії. Їй спокійніше і комфортніше жити за правилами політичного торгу. Але сильна влада зацікавлена в сильних суперниках. Тільки в умовах політичної конкуренції можливий серйозний діалог про розвиток нашої держави.

Росії необхідні партії, що користуються масовою підтримкою і стійким авторитетом. І не потрібні чергові чиновницькі партії, що туляться до влади, тим більше такі, що підмінюють її. Досвід показав, ми знаємо це за останні кілька років, що подібні утворення гинуть миттєво, як тільки потрапляють з тепличних умов у конкурентне середовище...

У становленні громадянського суспільства виняткову роль відіграють засоби масової інформації. Так багато і так часто ми говоримо про цю проблему. Відстоюючи право на свободу, російські журналісти часто ризикували власною кар'єрою, та що там кар'єрою — і життям ризикували! Багато хто з них загинув.

А проте вільна преса в Росії відбулася. Однак російські засоби масової інформації, як і суспільство в цілому, поки ще перебувають у стадії станов-

лення. Треба сказати про це прямо. У них, як у дзеркалі, відбиваються всі проблеми і «хвороби росту» країни. Адже вони працюють тут, у нас у країні, а не спостерігають за подіями з якогось острова. Яке суспільство, яка влада — така в нас і журналістика. Тому коли мені часто говорять: «Ви займіться ЗМІ, зробіть те і те», відповідаю: давайте суспільством у цілому будемо займатися, тоді і засоби масової інформації зміняться. Але без справді вільних ЗМІ російській демократії просто не вижити, а громадянського суспільства — не створити.

На жаль, поки не вдалося виробити чіткі демократичні правила, що гарантують справжню незалежність «четвертої влади». Хочу це підкреслити — справжню. Журналістська свобода перетворилася в ласий шматок для політиків і найбільших фінансових груп, стала зручним інструментом міжкланової боротьби. Як Президент країни вважаю своїм обов'язком звернути на це увагу громадськості.

Цензура і втручання в діяльність засобів масової інформації заборонені законом. Влада суворо дотримує цього принципу. Але цензура може бути не тільки державною, а втручання — не тільки адміністративним. Адже економічна неефективність значної частини засобів масової інформації робить їх залежними від комерційних і політичних інтересів хазяїнів і спонсорів цих засобів масової інформації. Дозволяє використовувати ЗМІ для помсти конкурентам, а іноді — навіть перетворювати їх у засоби масової дезінформації, засоби боротьби з державою. Тому ми зобов'язані гарантувати журналістам реальну, а не показну свободу, створити в країні правові й економічні умови для цивілізованого інформаційного бізнесу.

Свобода слова була і залишиться непорушною цінністю російської демократії. Це — наша принципова позиція.

Хотів би зупинитися ще на одній важливій темі. Переконаний, що розвиток суспільства немислимий без згоди щодо спільних цілей. І ці цілі — не тільки матеріальні. Не менш важливі — духовні і моральні цілі. Єдність Росії скріплюють властивий нашому народові патріотизм, культурні традиції, спільна історична пам'ять. І сьогодні в нашому мистецтві, у театрі, у кіно знову зростає інтерес до вітчизняної історії, до наших коренів, до того, що дороге нам усім. Це, без сумніву, — я, у всякому разі, у цьому переконаний, — початок нового духовного піднесення.

Демократичний устрій країни, відкритість нової Росії світові не суперечать нашій самобутності і патріотизму, не заважають знаходити власні відповіді на питання духовності і моралі. І не потрібно спеціально шукати національну ідею. Вона сама вже визріває в нашому суспільстві. Головне — зрозуміти, у яку Росію ми віримо і якою ми хочемо цю Росію бачити. Попри всю величезну кількість поглядів, думок, розмаїтість партійних платформ у нас були і є спільні цінності. Цінності, що згуртовують і дозволяють називати нас єдиним народом...

Шановні колеги! Ми переконалися: нерішучість влади і слабість держави зводять нанівець економічні та інші реформи. Влада зобов'язана спиратися на закон і сформовану відповідно до нього єдину виконавчу вертикаль.

Ми створили острови й окремі острівці влади, але не звели між ними надійних мостів. У нас досі не збудовано ефективної взаємодії між різними рівнями влади. Ми з вами дуже багато і часто говорили про це. Центр і території, регіональні і місцеві влади все ще змагаються між собою, змагаються за повноваження. А за їхньою часто взаємознищувальною сутичкою спостерігають ті, кому вигідні безладдя і сваволя, хто використовує відсутність ефективної держави у власних цілях. І дехто хотів би зберегти таке становище на майбутнє.

Ми створили острови й окремі острівці влади, але не звели між ними надійних мостів. У нас досі не збудовано ефективної взаємодії між різними рівнями влади.

Вакуум влади призвів до перехоплення державних функцій приватними корпораціями і кланами. Вони обросли власними тіньовими групами, групами впливу, сумнівними службами безпеки, що використовують незаконні способи отримання інформації.

Тим часом державні функції і державні інститути тим і відрізняються від підприємницьких, що не повинні бути куплені чи продані, приватизовані чи передані в користування, у лізинг. На державній службі потрібні професіонали, для яких єдиним критерієм діяльності є закон. Інакше держава відкриває дорогу корупції. І може настати момент, коли вона просто переродиться, перестане бути демократичною.

Ось чому ми наполягаємо на єдиній диктатурі — диктатурі Закону. Хоча я знаю, що цей вислів багатьом не подобається. Ось чому так важливо вказати межі тієї галузі, де держава є повноправним і єдиним господарем. Чітко сказати, де вона — останній арбітр, і позначити ті сфери, куди вона не повинна втручатися...

Шановні колеги! Сьогодні ми щонайперше ставимо завдання наведення порядку в органах влади. Але це — не кінцева мета, а лише найперший етап державної модернізації. Об'єднання ресурсів федеральної, регіональних і місцевих влад буде потрібно для розв'язання інших складних завдань.

Головними серед них є:

— удосконалення політичної системи та будівництво ефективної держави як гаранта стабільного суспільного розвитку, гаранта дотримання прав особистості;

— фактичне вирівнювання можливостей суб'єктів Федерації з метою забезпечення громадян країни всією повнотою політичних і соціально-економічних прав;

— створення правових гарантій розвитку російської економіки як економіки вільного підприємництва і ділової ініціативи громадян, забезпечен-

ня точного й ефективного проведення економічної стратегії на всій території Росії.

Ці три завдання будемо послідовно розв'язувати для зміцнення нашої державності. І для цього ми вже сьогодні зобов'язані консолідувати зусилля всіх рівнів і галузей влади.

Закінчуючи виступ, хочу нагадати, що в кожного, хто перебуває на службі в держави, є своя відповідальність перед нею, перед цією державою, і перед усім російським суспільством. Ця відповідальність позначена мандатом депутата, губернатора, члена уряду. Незважаючи на посадові відмінності, в усіх нас є спільний обов'язок. Це обов'язок перед народом, обов'язок перед нашою країною.

Сьогодні в Росії не можна просто обіцяти. Обіцянки вже багаторазово дані, усі терміни їх виконання вийшли. Десятиліття важкого і нестабільного життя — достатній період, щоб вимагати реальних змін на краще.

Сьогодні в Росії не можна просто обіцяти. Обіцянки вже багаторазово дані, усі терміни їх виконання вийшли. Десятиліття важкого і нестабільного життя — достатній період, щоб вимагати реальних змін на краще. Російська влада зобов'язана домогтися змін найближчим часом.

Ми всі добре розуміємо, як важко досягти цієї мети. Але я впевнений — у нас вистачить і розуму, і волі. Якщо так буде, то з'явиться і результат. І тоді прийдуть стабільність і національний прогрес. Прийдуть успіх і процвітання Росії.

Спасибі вам велике за увагу.

Як би не змінювався світ, як би не змінювалися часи й кордони, головний принцип геополітики був, є й, мабуть, ще довго залишатиметься незмінним: геополітика — це, якщо відкинути зайві сентименти, боротьба між сильними державами за розподіл світових ресурсів. А от наскільки справедливим буде цей розподіл — це і є предмет суперечок, рішення яких залежить від мудрості політиків. Ось чому будь-який виступ лідерів світового масштабу, присвячений геополітичним проблемам, викликає величезний інтерес. Одним з таких виступів стала так звана «Мюнхенська промова» Володимира Путіна — виступ російського президента на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 року. Ця промова, у якій В. Путін міркував про однополярність сучасного світу, викликала дуже широкий резонанс і цілком протилежні думки. Так чи інакше, це стало ще одним свідченням того, що Росія з аутсайдера світової політики перетворилася в провідного гравця, з яким потрібно рахуватися всім.

Виступ і дискусія на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки («Мюнхенська промова»)

10 лютого 2007 року

Дуже дякую, шановна пані Федеральний канцлер, пане Тельчик[1], пані та панове!

Вельми вдячний за запрошення на таку представницьку конференцію, що зібрала політиків, військових, підприємців, експертів з більш ніж 40 країн світу.

Формат конференції дає мені можливість уникнути «зайвого політесу» і необхідності говорити округлими, приємними, але порожніми дипломатичними штампами. Формат конференції дозволяє сказати те, що я справді думаю про проблеми міжнародної безпеки. І якщо мої міркування видадуться нашим колегам надто полемічно загостреними або неточними, я прошу на мене не сердитися — адже це лише конференція. І сподіваюся, що після двох-трьох хвилин мого виступу пан Тельчик не увімкне там «червоне світло».

Отже. Відомо, що проблематика міжнародної безпеки набагато ширша від питань військово-політичної стабільності. Це стійкість світової економіки, подолання бідності, економічна безпека і розвиток міжцивілізаційного діалогу.

Такий всеосяжний неподільний характер безпеки висловлено і в її базовому принципі: «безпека кожного — це безпека всіх». Як сказав ще в перші дні Другої світової війни, що розпалювалася, Франклін Рузвельт: «Хоч би де було порушено мир, мир скрізь опиняється в небезпеці і під загрозою».

Ці слова продовжують зберігати актуальність і сьогодні. Про це, до речі, свідчить і тема нашої конференції, що тут написана: «Глобальні кризи — глобальна відповідальність».

Усього лише два десятиліття тому світ був ідеологічно й економічно розколотий, а його безпеку забезпечували величезні стратегічні потенціали двох наддержав.

Глобальне протистояння відсувало на периферію міжнародних відносин і порядку денного вкрай гострі економічні й соціальні питання. І, як усяка війна, «війна холодна» залишила нам і «снаряди, що не розірвалися», висловлюючись образно. Маю на увазі ідеологічні стереотипи, подвійні стандарти, інші шаблони блокового мислення.

Однополярний світ, що пропонувався після «холодної війни», теж не відбувся.

Історія людства, звичайно, знає і періоди однополярного стану, і прагнення до світового панування. Чого тільки не було в історії людства.

Однак що ж таке однополярний світ? Хоч як би прикрашали цей термін, він, зрештою, означає на практиці тільки одне: це один центр влади, один центр сили, один центр ухвалення рішення.

[1] Відповідно — Анґела Меркель та головуючий на Мюнхенській конференції Хорст Тельчик.

Це світ одного господаря, одного суверена. І це зрештою згубно не тільки для всіх, хто перебуває в рамках цієї системи, а й для самого суверена, тому що руйнує його зсередини.

…що ж таке однополярний світ?.. Це світ одного господаря, одного суверена. І це зрештою згубно не тільки для всіх, хто перебуває в рамках цієї системи, а й для самого суверена, тому що руйнує його зсередини.

І це нічого спільного не має, звичайно, з демократією. Бо демократія — це, як відомо, влада більшості при врахуванні інтересів і думок меншості.

До речі кажучи, Росію, нас, постійно вчать демократії. Але ті, хто нас учить, самі чомусь учитися не дуже хочуть.

Вважаю, що для сучасного світу однополярна модель не тільки неприйнятна, але і взагалі неможлива. І не тільки тому, що при одноособовому лідерстві в сучасному — саме в сучасному — світі не вистачатиме ні військово-політичних, ні економічних ресурсів. Але що ще важливіше: сама модель є непрацюючою, тому що в її основі немає і не може бути моральної бази сучасної цивілізації.

Разом з тим усе, що відбувається сьогодні у світі, — і зараз ми тільки почали дискутувати про це — це наслідок спроб упровадження саме цієї концепції у світові справи — концепції однополярного світу.

А який результат?

Однобічні, нелегітимні часто дії не розв'язали жодної проблеми. Навіть більше, вони стали генератором нових людських трагедій і вогнищ напруженості. Судіть самі: воєн, локальних і регіональних конфліктів менше не стало. Пан Тельчик ось про це дуже м'яко згадав. І людей у цих конфліктах гине не менше, а навіть більше, ніж раніше — значно більше, значно більше!

Сьогодні ми спостерігаємо майже нічим не стримуване, гіпертрофоване застосування сили в міжнародних справах, військової сили, сили, що кидає світ у безодню конфліктів, що йдуть один за одним. У результаті бракує сил на комплексне вирішення жодного з них. Стає неможливим і їхнє політичне вирішення.

Ми бачимо все більше нехтування основними принципами міжнародного права. Навіть більше, окремі норми, та, по суті, мало не вся система права однієї держави, насамперед, звичайно, Сполучених Штатів, переступила свої національні кордони в усіх сферах: і в економіці, і в політиці, і в гуманітарній сфері — і нав'язується іншим державам. Ну кому це сподобається? Кому це сподобається?

У міжнародних справах усе частіше зустрічається прагнення розв'язати те чи інше питання, виходячи з так званої політичної доцільності, що ґрунтується на нинішній політичній кон'юнктурі.

І це, звичайно, украй небезпечно. І веде до того, що ніхто вже не почуває себе в безпеці. Я хочу це підкреслити: ніхто не почуває себе в безпеці! Тому

що ніхто не може сховатися за міжнародним правом як за кам'яною стіною. Така політика є, звичайно, каталізатором гонки озброєнь.

Домінування фактора сили неминуче підживлює потяг деяких країн до володіння зброєю масового знищення. Навіть більше, з'явилися принципово нові загрози, які й раніше були відомі, але сьогодні набувають глобального характеру, такі як тероризм.

Переконаний: ми підійшли до того рубіжного моменту, коли повинні серйозно задуматися над всією архітектурою глобальної безпеки.

І тут треба відштовхуватися від пошуку розумного балансу між інтересами всіх суб'єктів міжнародного спілкування. Тим більше зараз, коли «міжнародний ландшафт» настільки відчутний і настільки швидко змінюється — змінюється за рахунок динамічного розвитку цілої низки держав і регіонів.

Пані Федеральний канцлер згадала вже про це. Так, сумарний ВВП Індії і Китаю за паритетною купівельною спроможністю вже більший, ніж у Сполучених Штатів Америки. А розрахований за тим же принципом ВВП держав групи БРІК — Бразилія, Росія, Індія і Китай — перевищує сукупний ВВП Євросоюзу. І, за оцінками експертів, у досяжній історичній перспективі цей розрив тільки зростатиме.

Не варто сумніватися, що економічний потенціал нових центрів світового зростання неминуче конвертуватиметься в політичний вплив і зміцнюватиме багатополярність.

У цьому зв'язку серйозно зростає роль багатосторонньої дипломатії. Відкритість, транспарентність і передбачуваність у політиці безальтернативні, а застосування сили повинно бути дійсно винятковим заходом так само, як і застосування страти в правових системах деяких держав.

Сьогодні ж ми, навпаки, спостерігаємо ситуацію, коли країни, у яких застосування страти заборонено навіть щодо вбивць та інших злочинців — небезпечних злочинців, незважаючи на це, такі країни легко йдуть на участь у воєнних операціях, які важко назвати легітимними. Але ж у цих конфліктах гинуть люди — сотні, тисячі мирних людей!

Але водночас виникає питання: хіба ми повинні байдуже і безвільно дивитися на різні внутрішні конфлікти в окремих країнах, на дії авторитарних режимів, тиранів, на поширення зброї масового знищення? Саме, по суті, це і лежало в основі питання, заданого Федеральному канцлеру нашим шановним колегою паном Ліберманом[1]. *(Звертаючись до Дж. Лібермана.)* Адже я правильно зрозумів Ваше питання? І, звичайно, це питання серйозне! Чи можемо ми байдуже дивитися на те, що відбувається? Я спробую відповісти на Ваше питання теж. Звичайно, ми не повинні дивитися байдуже. Звичайно, ні.

Але чи є в нас засоби, щоб протистояти цим загрозам? Звичайно, є. Досить згадати недавню історію. Адже відбувся мирний перехід до демократії в на-

[1] *Джозеф Ліберман* (Joseph Lieberman, нар. в 1942 р.) — американський політичний діяч, сенатор Конгресу США.

шій країні! Адже відбулася мирна трансформація радянського режиму — мирна трансформація! І якого режиму! З якою кількістю зброї, у тому числі ядерної зброї! Чому ж зараз при першій-ліпшій нагоді потрібно бомбити і стріляти? Невже в умовах відсутності загрози взаємного знищення нам бракує політичної культури, поваги до цінностей демократії і до права?

Переконаний: єдиним механізмом прийняття рішень щодо використання військової сили як останнього доводу може бути тільки Статут ООН. І в цьому зв'язку я або не зрозумів того, що було сказано зовсім недавно нашим колегою, міністром оборони Італії, або він висловився неточно. Я, у всякому разі, почув, що легітимним застосування сили може вважатися тільки в тому разі, якщо рішення прийнято в НАТО чи в Євросоюзі, або в ООН. Якщо він справді так вважає, то в нас з ним різні точки зору. Чи я неправильно зрозумів. Легітимним можна вважати застосування сили, тільки якщо рішення прийнято на основі і в рамках ООН. І не треба підмінювати Організацію Об'єднаних Націй ані НАТО, ані Євросоюзом. І коли ООН реально поєднуватиме сили міжнародного співтовариства, що дійсно можуть реагувати на події в окремих країнах, коли ми перестанемо нехтувати міжнародним правом, то ситуація може змінитися. Інакше ситуація буде заходити лише в глухий кут і множити кількість важких помилок. При цьому, звичайно, потрібно домагатися того, щоб міжнародне право мало універсальний характер і в розумінні, і в застосуванні норм.

І не можна забувати, що демократичний спосіб дій у політиці обов'язково припускає дискусію і кропітке вироблення рішень.

…єдиним механізмом прийняття рішень щодо використання військової сили як останнього доводу може бути тільки Статут ООН.

Шановні пані та панове!

Потенційна небезпека дестабілізації міжнародних відносин пов'язана і з очевидним застоєм в галузі роззброювання.

Росія виступає за поновлення діалогу з цього найважливішого питання.

Важливо зберегти стійкість міжнародно-правової роззброювальної бази, при цьому забезпечити наступність процесу скорочення ядерних озброєнь.

Ми домовилися із Сполученими Штатами Америки про скорочення наших ядерних потенціалів на стратегічних носіях до 1700—2200 ядерних боєзарядів до 31 грудня 2012 року. Росія має намір точно виконувати взяті на себе зобов'язання. Сподіваємося, що й наші партнери діятимуть також транспарентно і не будуть відкладати про всякий випадок, на «чорний день», зайву пару сотень ядерних боєзарядів. І, якщо сьогодні новий міністр оборони Сполучених Штатів тут нам оголосить, що Сполучені Штати не ховатимуть ці зайві заряди ні на складах, ні «під подушкою», ні «під ковдрою», я пропоную всім встати і стоячи це привітати. Це було б дуже важливою заявою.

Росія суворо дотримується і має намір надалі дотримуватись Договору про нерозповсюдження ядерної зброї і багатостороннього режиму контролю

за ракетними технологіями. Принципи, закладені в цих документах, мають універсальний характер.

У цьому зв'язку хотів би згадати, що в 80-ті роки СРСР і Сполучені Штати підписали Договір про ліквідацію цілого класу ракет середньої і малої дальності, але універсального характеру цьому документу надано не було.

Сьогодні такі ракети вже має ціла низка країн: Корейська Народно-Демократична Республіка, Республіка Корея, Індія, Іран, Пакистан, Ізраїль. Багато інших держав світу розробляють ці системи і планують поставити їх на озброєння. І тільки Сполучені Штати Америки і Росія виконують зобов'язання не створювати подібних систем озброєнь.

Ясно, що в цих умовах ми змушені задуматися про забезпечення своєї власної безпеки.

Разом з тим не можна допустити появи нових дестабілізуючих високотехнологічних видів зброї. Я вже не говорю про заходи для запобігання новим сферам конфронтації, особливо в космосі. «Зоряні війни», як відомо, уже не фантастика, а реальність. Ще в середині 80-х років [минулого століття] наші американські партнери на практиці провели перехоплення власного супутника.

Мілітаризація космосу, на думку Росії, може спровокувати непередбачувані для світового співтовариства наслідки — не менші, ніж початок ядерної ери. І ми не раз виступали з ініціативами, спрямованими на недопущення зброї в космос.

Сьогодні хотів би проінформувати вас про те, що нами підготовлено проект договору про запобігання розміщенню зброї в космічному просторі. Найближчим часом він буде спрямований партнерам як офіційна пропозиція. Давайте працювати над цим разом.

Нас також не можуть не хвилювати плани щодо розгортання елементів системи протиракетної оборони в Європі. Кому потрібен черговий виток неминучої в цьому разі гонки озброєнь? Глибоко сумніваюся, що самим європейцям.

Ракетної зброї, що реально загрожує Європі, з дальністю дії приблизно 5—8 тисяч кілометрів, немає в жодної з так званих проблемних країн. І в досяжному майбутньому і досяжній перспективі — і не з'явиться, і не передбачається навіть. Та й гіпотетичний пуск, наприклад, північнокорейської ракети по території США через Західну Європу — це явно суперечить законам балістики. Як кажуть у нас у Росії, це все одно, що «правою рукою діставати ліве вухо».

І, перебуваючи тут, у Німеччині, не можу не згадати і про кризовий стан Договору про звичайні збройні сили в Європі.

Адаптований Договір про звичайні збройні сили в Європі був підписаний у 1999 році. Він враховував нову геополітичну реальність — ліквідацію Варшавського блоку. Відтоді минуло сім років, і тільки чотири держави ратифікували цей документ, включаючи Російську Федерацію.

Країни НАТО відкрито заявили, що не ратифікують Договір, включаючи положення про флангові обмеження (про розміщення на флангах визначеної кількості збройних сил) доти, доки Росія не виведе свої бази з Грузії і Молдавії. З Грузії наші війська виводяться, причому навіть прискореним порядком. Ці проблеми ми з нашими грузинськими колегами вирішили, і це всім відомо. У Молдавії залишається угруповання в півтори тисячі військовослужбовців, які виконують миротворчі функції й охороняють склади з боєприпасами, що залишилися з часів СРСР. І ми з паном Соланою постійно обговорюємо це питання, він знає нашу позицію. Ми готові і далі працювати щодо цього напрямку.

Але що ж відбувається в той самий час? А в цей самий час у Болгарії і Румунії з'являються так звані легкі американські передові бази по п'ять тисяч багнетів у кожній. Виходить, що НАТО висуває свої передові сили до наших державних кордонів, а ми, точно виконуючи Договір, ніяк не реагуємо на ці дії.

Думаю, очевидно: процес натовського розширення не має ніякого відношення до модернізації самого альянсу чи до забезпечення безпеки в Європі. Навпаки, це серйозно провокуючий фактор, що знижує рівень взаємної довіри. І в нас є справедливе право відверто запитати: проти кого це розширення? І що стало з тими запевняннями, що давалися західними партнерами після розпуску Варшавського договору? Де тепер ці заяви? Про них навіть ніхто не пам'ятає. Але я дозволю собі нагадати в цій аудиторії, що було сказано. Хотів би навести цитату з виступу Генерального секретаря НАТО пана Вернера в Брюсселі 17 травня 1990 року. Він тоді сказав: «Сам факт, що ми готові не розміщати війська НАТО за межами території ФРН, дає Радянському Союзу тверді гарантії безпеки». Де ці гарантії?

Камені та бетонні блоки Берлінської стіни давно розійшлися на сувеніри. Але не можна забувати, що її падіння стало можливим і завдяки історичному вибору, у тому числі нашого народу — народу Росії, вибору на користь демократії і свободи, відкритості і щирого партнерства з усіма членами великої європейської родини.

Зараз же нам намагаються нав'язати вже нові розділювальні лінії і стіни — нехай віртуальні, але вони все-таки розділяють, розрізають наш спільний континент. Невже знову будуть потрібні довгі роки і десятиліття, зміна декількох поколінь політиків, щоб «розібрати» і «демонтувати» ці нові стіни?

Шановні пані та панове!

Ми однозначно виступаємо і за зміцнення режиму нерозповсюдження [зброї масового знищення]. Існуюча міжнародно-правова база дозволяє створювати технології з вироблення ядерного палива для використання його в мирних цілях. І багато країн з цілковитою на те підставою хочуть створювати власну ядерну енергетику як основу їхньої енергетичної незалежності. Але ми також розуміємо, що ці технології можуть бути швидко трансформовані в отримання збройових матеріалів.

Це викликає серйозну міжнародну напругу. Яскравий тому приклад — ситуація з іранською ядерною програмою. Якщо міжнародне співтовариство не виробить розумного рішення цього конфлікту інтересів, світ і далі потрясатимуть подібні дестабілізуючі кризи, тому що граничних країн більше, ніж Іран, і ми з вами про це знаємо. Ми будемо постійно стикатися із загрозою поширення зброї масового знищення.

Торік Росія виступила з ініціативою створення багатонаціональних центрів із збагачення урану. Ми відкриті до того, щоб подібні центри створювалися не тільки в Росії, а й в інших країнах, де на легітимній основі існує мирна ядерна енергетика. Держави, що хочуть розвивати атомну енергетику, могли б гарантовано отримувати паливо через особисту участь у роботі цих центрів, звичайно ж, під суворим контролем МАГАТЕ.

З російською пропозицією співзвучні й останні ініціативи Президента Сполучених Штатів Америки Джорджа Буша. Вважаю, що Росія і США об'єктивно і в однаковій мірі зацікавлені в посиленні режимів нерозповсюдження зброї масового знищення і засобів її доставки. Саме наші країни, що є лідерами за ядерним і ракетним потенціалом, повинні стати і лідерами в розробці нових, більш суворих заходів у сфері нерозповсюдження. Росія готова до такої роботи. Ми ведемо консультації з нашими американськими друзями.

У цілому мова повинна йти про створення цілої системи політичних важелів та економічних стимулів — стимулів, за яких держави були б зацікавлені не створювати власні потужності ядерного паливного циклу, але мали б можливість розвивати атомну енергетику, зміцнюючи свій енергетичний потенціал.

У цьому зв'язку докладніше зупинюся на міжнародному енергетичному співробітництві. Пані Федеральний канцлер теж про це коротко, але згадала, торкнулася цієї теми. В енергетичній сфері Росія орієнтується на створення єдиних для всіх ринкових принципів і прозорих умов. Очевидно, що ціна на енергоносії повинна визначатися ринком, а не бути предметом політичних спекуляцій, економічного тиску чи шантажу.

Ми відкриті для співробітництва. Закордонні компанії беруть участь у наших найбільших енергетичних проектах. За різними оцінками, до 26 відсотків видобутку нафти в Росії — от вдумайтеся в цю цифру, будь ласка, — до 26 відсотків видобутку нафти в Росії припадає на іноземний капітал. Спробуйте, спробуйте навести мені приклад подібної широкої присутності російського бізнесу в ключових галузях економіки західних держав. Немає таких прикладів! Таких прикладів немає.

Нагадаю також про співвідношення інвестицій, що надходять до Росії і йдуть з Росії до інших країн світу. Співвідношення — приблизно п'ятнадцять до одного. Ось вам очевидний приклад відкритості і стабільності російської економіки.

Економічна безпека — це сфера, де всім слід дотримуватись єдиних принципів. Ми готові чесно конкурувати.

Для цього в російської економіки з'являється все більше можливостей. Таку динаміку об'єктивно оцінюють експерти і наші закордонні партнери. Так, недавно був підвищений рейтинг Росії в ОЕСР [Організація економічного співробітництва і розвитку]: з четвертої групи ризику наша країна перейшла до третьої. І хотів би, користуючись нагодою, тут, сьогодні в Мюнхені, подякувати нашим німецьким колегам за сприяння в ухваленні вищезгаданого рішення.

Далі. Як ви знаєте, процес приєднання Росії до СОТ вийшов на фінальну стадію. Відзначу, що в ході тривалих непростих переговорів ми не раз чули слова про свободу слова, про свободу торгівлі, про рівні можливості, але чомусь винятково, стосовно нашого, російського ринку.

І ще одна важлива тема, що прямо впливає на глобальну безпеку. Сьогодні багато говорять про боротьбу з бідністю. Що тут відбувається насправді? З одного боку, на програми допомоги найбіднішим країнам виділяються фінансові ресурси — і часом немаленькі фінансові ресурси. Але по-чесному, і про це тут багато хто теж знає, найчастіше під «освоєння» компаніями самих же донорів. Але водночас, з другого боку, у розвинутих країнах зберігаються субсидії в сільському господарстві, обмежується для інших доступ до високих технологій.

І давайте називати речі своїми іменами: виходить, що однією рукою розподіляється «благодійна допомога», а іншою — не тільки консервується економічна відсталість, а ще і збирається прибуток. Соціальна напруга, що виникає в таких депресивних регіонах, неминуче виливається в зростання радикалізму, екстремізму, підживлює тероризм і локальні конфлікти. А якщо все це до того ж відбувається, скажімо, на Близькому Сході в умовах загостреного сприйняття зовнішнього світу як несправедливого, то виникає ризик для глобальної дестабілізації.

Очевидно, що провідні країни світу повинні бачити цю загрозу. І, відповідно, будувати більш демократичну, справедливу систему економічних відносин у світі — систему, що дає всім шанс і можливість для розвитку.

Виступаючи на конференції з безпеки, шановні пані та панове, не можна обійти мовчанням і діяльність Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Як відомо, її було створено, щоб розглядати всі — я підкреслю це, — всі, всі аспекти безпеки: військово-політичні, економічні, гуманітарні, причому в їхньому взаємозв'язку.

Сьогодні що ми бачимо на практиці? Ми бачимо, що цей баланс явно порушено. ОБСЄ намагаються перетворити у вульгарний інструмент забезпечення зовнішньополітичних інтересів однієї чи групи країн щодо інших країн. І під це завдання «скроїли» і бюрократичний апарат ОБСЄ, що абсолютно ніяк не пов'язаний з державами-засновниками. «Скроїли» під це завдання процедури прийняття рішень і використання так званих неурядових організацій. Формально — так, незалежних, але цілеспрямовано фінансованих, а значить, підконтрольних.

Відповідно до основних документів у гуманітарній сфері ОБСЄ покликана надавати країнам-членам на їхнє прохання сприяння в дотриманні міжнародних норм в галузі прав людини. Це важливе завдання. Ми його підтримуємо. Але це зовсім не означає втручання у внутрішні справи інших країн, тим більше нав'язування цим державам того, як вони мають жити і розвиватися.

Очевидно, що таке втручання аж ніяк не сприяє визріванню справді демократичних держав. І, навпаки, робить їх залежними і, як наслідок, нестабільними в політичному й економічному плані.

Ми розраховуємо на те, що ОБСЄ керуватиметься своїми безпосередніми завданнями і будуватиме відносини із суверенними державами на основі поваги, довіри і транспарентності.

Шановні пані та панове!

На закінчення хотів би відзначити таке. Ми дуже часто, і я особисто дуже часто чую заклики до Росії з боку наших партнерів, у тому числі і з боку європейських партнерів, відігравати більш і більш активну роль у світових справах.

У цьому зв'язку дозволю собі зробити одну маленьку ремарку. Навряд чи нас потрібно підштовхувати і стимулювати до цього. Росія — країна з більш ніж тисячолітньою історією, і практично завжди вона користувалася привілеєм проводити незалежну зовнішню політику.

Ми не збираємося зраджувати цій традиції і сьогодні. Разом з тим ми добре бачимо, як змінився світ, реалістично оцінюємо свої власні можливості і свій власний потенціал. І, звичайно, нам би також хотілося мати справу з відповідальними і теж самостійними партнерами, з якими ми разом могли б працювати над будівництвом справедливого і демократичного світоустрою, забезпечуючи в ньому безпеку і процвітання не для обраних, а для всіх.

Дякую за увагу.

БАРАК ХУСЕЙН ОБАМА

(нар. 1961 р.)

Американський державний і політичний діяч,
44-й Президент США.

Обама — символ надії, надії не тільки Сполучених Штатів, але й усього світу. Світ усе виразніше почав відчувати, що «холодна війна» не залишилася назавжди в минулому, що сьогодні тон відносин між провідними гравцями на світовій арені стає все більш прохолодним. І саме з Бараком Обамою багато, дуже багато жителів Землі пов'язують надії на те, що світ чекає щасливе майбутнє, а не чергове протистояння, у якому не буде переможця.

Барак Хусейн Обама-молодший народився 4 серпня 1961 року в Гонолулу, столиці штату Гаваї. Його батьки — кенієць Барак Хусейн Обама-старший та біла американка Стенлі Енн Данхем познайомилися в Гавайському університеті. В 1964 році подружжя розійшлося, після чого Обама-старший повернувся до Кенії, а мати Барака вийшла заміж за студента-індонезійця. У 1967 році родина виїхала до Індонезії, де Барак навчався в одній з державних шкіл Джакарти. 1971 року він повернувся до Гонолулу, де жив у батьків матері аж до закінчення в 1979 році престижної приватної школи «Пунахаоу».

Після навчання в Колумбійському університеті й школі права Гарвардського університету на початку 1990-х років Барак Обама займався юридичною практикою в Чикаґо й вів активну громадську діяльність, зарекомендувавши себе активним борцем з різноманітними проявами дискримінації.

У 1996 році його було обрано до сенату штату Іллінойс, де майбутній президент розкрив себе як прихильник об'єднання різних політичних сил заради спільної справи.

Першу спробу пробитися до Сенату США Барак Обама зробив у 2000 році, однак програв праймеріз. Наступна спроба через чотири роки була набагато вдалішою. Обама пройшов крізь сито праймеріз і на виборах до Палати представників більш ніж переконливо (70% голосів виборців до 27) переграв свого опонента-республіканця.

Молодий сенатор напрочуд швидко зумів завоювати довіру виборців, преси, багатьох колег по Демократичній партії. Наприкінці 2006 року експерти вперше висловили припущення, що Барак Обама може стати кандидатом від демократів на майбутніх президентських виборах. Правда, спочатку Обама, який 10 лютого 2007 року заявив про свій вступ у передвиборну кампанію, за даними опитувань, відчутно програвав своєму головному опонентові в стані демократів — Хілларі Клінтон. Але потім ситуація стала стрімко змінюватися. 7 червня 2008 року Хілларі Клінтон оголосила про свій вихід

з передвиборної гонки. Це означало, що Барак Обама офіційно став кандидатом на президентських виборах від Демократичної партії.
Після цього перемога Обами на президентських виборах 2008 року була практично визначена. Америка багато в чому була розчарована політикою республіканської адміністрації, на руку Обамі грав досить поважний вік суперника — сенатора-республіканця Джона Маккейна та інші фактори.
4 листопада Барак Обама заручився підтримкою 338 з 538 членів Колегії вибірників за необхідних 270 голосів. 20 січня 2009 року він склав присягу як 44-й Президент США.

Інавгурація Барака Обами стала однією з найзнаменніших подій 2009 року. Як і Авраам Лінкольн у 1861 році, обраний Президент вирушив до Вашингтона спеціальним потягом. Церемонія інавгурації, за якою спостерігали, за різними даними, від 800 тисяч до 1,5 мільйона осіб, почалася 20 січня 2009 року о 10 годині ранку. Священик євангелічної церкви Рік Воррен прочитав вступну молитву, а співачка Арета Франклін виконала давню патріотичну пісню «Моя країно, це про тебе». Потім присягу склав віце-президент Джо Байден, і після ще однієї музичної паузи настала черга Барака Обами.

Головним лейтмотивом інавгураційної промови 44-го Президента США був заклик до «нової ери відповідальності», звернений як до представників влади, так і до простих американців. Президент нагадав співгромадянам й усьому світові про традиційні американські цінності, ідеали «батьків-засновників» і закликав згуртуватися перед економічною кризою, що охопила весь світ. Що ж стосується політики США у світі, Барак Обама пообіцяв бідним країнам допомогу в розв'язанні їхніх проблем і запевнив, що Сполучені Штати не будуть бездумно користуватися світовими ресурсами. «Бо світ змінився, і разом з ним мусимо змінитися й ми», — відзначив Президент.

Інавгураційна промова

20 січня 2009 року

Співгромадяни!

Я промовляю тут сьогодні, смиренно усвідомлюючи те завдання, що стоїть перед нами, вдячний вам за виказану мені довіру, і пам'ятаючи про жертви, принесені нашими предками. Я дякую президентові Бушу за його службу нашій країні, а також за його великодушну співпрацю під час передачі влади.

Уже сорок чотири американці принесли президентську присягу. Її слова промовляли на тлі припливних хвиль процвітання та тихих вод мирних часів. Однак доволі часто ця присяга звучала на фоні зловісних темних хмар та шалених буревіїв. І в таку годину Америка невпинно йшла вперед не лише

завдяки вмінню чи проникливій мудрості тих, хто обіймав найвищу посаду, але й завдяки тому, що ми, народ, залишалися відданими ідеалам наших предків, вірними нашим основоположним документам.

Так було. І так буде й з цим поколінням американців.

Тепер уже цілком очевидно, що криза набирає обертів. Наша країна перебуває в стані війни з розгалуженою мережею насильства та ненависті. Наша економіка дуже серйозно послаблена, і це результат не лише пожадливості та безвідповідальності з боку певних кіл, але й нашої колективної неспроможності вдаватися до рішучих кроків і готувати країну до нової доби. Люди втрачають домівки, скорочується кількість робочих місць, підприємства закриваються. Наша медицина надто дорога, наші школи надто часто не дають потрібної освіти, і кожен день приносить свідчення того, що способи витрачання енергетичних ресурсів зміцнюють наших ворогів і загрожують нашій планеті.

Це — показники кризи, що підтверджують статистичні дані. Менш підвладною вимірам і більш глибокою за своїми наслідками є зневіра, яка поволі шириться повсюдно в нашій країні — повзучий страх того, що занепад Америки неминучий і що наступне покоління має знизити свої очікування.

Сьогодні я кажу вам: проблеми, що стоять перед нами, — реальні. Вони серйозні та численні. Їх не можна буде подолати легко та швидко. Але знай, Америко, — вони будуть подолані!

Цього дня ми гуртуємося, бо обрали надію, а не страх, єдність мети, а не конфлікти й чвари.

Цього дня ми прийшли сюди, щоб оголосити про кінець дріб'язковим образам та фальшивим обіцянкам, взаємним звинуваченням та заяложеним догмам, які аж надто довго чинили задушливий вплив на нашу політику.

Ми залишаємося молодою нацією, але, як сказано у Святому Письмі, настав час позбуватися дитячих звичок. Настав час підтвердити наш незламний дух, обрати собі кращу історичну долю, зберегти і примножити той безцінний дар, ту шляхетну ідею, що передавалася від покоління до покоління, той Божий заповіт, що всі люди рівні і всі заслуговують на можливість здобувати повну міру свого щастя.

Знову стверджуючи велич нашої нації, ми свідомі того, що велич ніколи не дається просто так. Її треба заслужити. Наша подорож ніколи не була позначена короткими обхідними шляхами чи прагненням задовольнитися меншим. Це була подорож не для слабодухих — тих, хто воліє байдикувати, а не працювати, або ж прагнути тих задоволень, що їх приносять із собою багатство та слава. Ні, це була подорож людей, здатних на ризик, людей дії, творців — інколи відомих, але частіше то були чоловіки та жінки, неприміт-

…стверджуючи велич нашої нації, ми свідомі того, що велич ніколи не дається просто так.

ні своєю працею, які просували нас довгим вибоїстим шляхом до процвітання та свободи.

Заради нас збирали вони свої скромні пожитки та подорожували через океан у пошуках нового життя.

Заради нас тяжко працювали вони в майстернях та оселялися на Заході, терпіли удари батога та обробляли непіддатливу землю.

Заради нас вони билися і помирали в таких місцях, як Конкорд та Ґеттісберґ, Нормандія та Кхесань. Ці чоловіки й жінки невтомно боролися, приносили жертви і працювали до кривавих мозолів, щоб ми з вами жили краще. Вони сприймали Америку як дещо більше, аніж просто суму наших індивідуальних прагнень, більше, аніж усі розбіжності в походженні, багатстві чи фракційній належності.

І ця подорож триває й сьогодні. Ми залишаємося найзаможнішою і найпотужнішою країною на Землі. Наші робітники не стали трудитися менш продуктивно відтоді, як почалася криза. Наші голови не стали менш винахідливими, а наші товари — менш потрібними, аніж вони були минулого тижня, минулого місяця чи минулого року. Наш творчий потенціал не зменшився. Але час уперто гнути свою лінію, захищати чиїсь вузькі інтереси та відкладати неприємні та важкі рішення — цей час, безперечно, минув. Відсьогодні ми мусимо змобілізуватися, струсити з себе пилюку і знову заходитися перебудовувати Америку.

Куди не поглянь — скрізь повно роботи. Стан нашої економіки кличе до дій — сміливих та швидких, і ми будемо діяти — і не лише для створення нових робочих місць, а й для того, щоб закласти нові підвалини зростання. Ми будуватимемо дороги й мости, електромережі та лінії цифрового зв'язку, які живитимуть нашу комерцію та зв'язуватимуть нас воєдино. Ми повернемо науці її заслужене місце і використаємо численні чудеса техніки для підвищення рівня медичного обслуговування і зниження його вартості. Ми запряжемо енергію сонця, вітру та землі, щоб рухати наші автомобілі і забезпечувати роботу наших фабрик. І ми реформуємо наші школи, коледжі та університети у відповідності до потреб нової доби. Усе це ми можемо. І все це ми неодмінно зробимо.

Утім, є ті, хто ставить під сумнів масштаб наших амбіцій, — ті, хто натякають, що наша система не потягне надто багато грандіозних планів. Але у цих людей коротка пам'ять. Бо вони забули те, чого вже досягла наша країна, забули про те, чого можуть досягнути вільні чоловіки та жінки, якщо їхня уява поєднується зі спільністю мети та потребою мужності.

Ці циніки не розуміють одного: земля зрушилася під їхніми ногами, і заяложені політичні аргументи, що так довго тримали нас у своєму полоні, вже втратили свою актуальність. Ми сьогодні не ставимо собі питання — чи завеликий наш уряд, чи замалий. Питання в тому, щоб він працював: допомагав родинам знаходити роботу з пристойною платнею, обслуговування, яке вони

собі можуть дозволити, а також пристойне пенсійне забезпечення. І там, де відповідь на це запитання буде ствердною, ми будемо йти вперед. Там, де відповідь буде негативною, програми будуть згорнуті. А ті з нас, хто розпоряджається державними грошима, будуть поставлені в умови жорсткої звітності — щоб витрачати кошти мудро, позбуватися шкідливих звичок марнотратства і здійснювати фінансові операції уряду прозоро і гласно, бо лише так зможемо ми відновити життєво необхідну довіру між народом та його урядом.

Не стоїть також перед нами питання корисності чи шкідливості ринкової економіки. Її здатність створювати багатства та ширити свободу є неперевершеною, але нинішня криза нагадала нам, що без пильного ока ринок може розкрутитися так, що вийде з-під контролю і що країна не зможе процвітати тривалий час, коли вона створюватиме сприятливі умови лише тим, хто процвітає. Успіх нашої економіки завжди залежав не лише від розміру нашого валового національного продукту, а й від ступеня поширення нашого процвітання, від нашої здібності забезпечувати можливості самореалізації кожному охочому, і не як подачку, а як найнадійніший шлях до нашого спільного добробуту.

Що стосується нашої спільної оборони, то ми відкидаємо як фальшивий вибір між нашою безпекою та нашими ідеалами. Наші батьки-засновники, зітнувшись із небезпеками, які нам тепер важко навіть уявити, створили Хартію, щоб забезпечити верховенство закону та прав людини, Хартію, яка зміцнювалася та стверджувалася кров'ю поколінь. Ці ідеали і досі освітлюють нашу землю, і ми не відмовимося від них заради якоїсь скороминущої вигоди. Тож нехай чують усі інші народи та уряди, що спостерігають за цією подією, — від найвеличніших столиць і до маленького села, де народився мій батько: знайте, що Америка — друг кожній країні та кожному чоловікові, жінці та дитині, які прагнуть майбутнього, де пануватимуть мир та повага до людської гідності, і що ми знову готові взяти на себе ініціативу.

Пам'ятайте, що покоління наших попередників перемогли фашизм та комунізм не лише ракетами і танками, але й міцними союзницькими угодами та непохитними переконаннями. Вони розуміли, що одна лише наша сила не зможе нас захистити, не зможе наділити нас правом чинити так, як нам заманеться. Натомість наші попередники знали, що наша сила зростає через її обачливе й розумне використання, що наша безпека обумовлюється справедливістю нашого діла, силою нашого прикладу, пом'якшувальними властивостями скромності та стриманості.

Ми — хранителі цієї спадщини. Якщо ми знову триматимемося цих принципів, то нам буде до снаги здолати нові небезпеки, які вимагають іще більших зусиль, іще тіснішого співробітництва між країнами. Ми розпочнемо — з належною відповідальністю — виходити з Іраку, передаючи управління народу цієї країни, і почнемо зміцнювати так важко здобутий

і крихкий мир в Афганістані. Разом зі старими друзями та колишніми ворогами ми невтомно працюватимемо заради зменшення ядерної загрози та зупинення примари глобального потепління. Ми не перепрошуватимемо за наш спосіб життя і без вагань захищатимемо його, а тим же, хто прагне досягати своїх цілей, сприяючи терору та жорстоко вбиваючи невинних, ми, знову зміцнілі духом і незламні, кажемо: ви нас не здолаєте, ми вас переможемо.

Бо ми знаємо, що наша строкатість — це сила, а не слабкість. Ми — нація християн та мусульман, євреїв та індусів, а також невір. Ми виховані в різних мовах та культурах, що беруть початок у кожному з куточків нашої Землі, і через те, що ми вже скуштували гіркого пійла громадянської війни та сегрегації і вийшли з того лихого періоду сильнішими та згуртованішими, ми не можемо не вірити в те, що згодом ненависть та старі образи минуться, що міжплемінні межі зникнуть, що в міру того, як наш світ ставатиме дедалі меншим, дедалі сильніше проявлятиметься наша загальнолюдська сутність і що Америка мусить відіграти свою роль у наближенні нової доби миру.

…через те, що ми вже скуштували гіркого пійла громадянської війни та сегрегації і вийшли з того лихого періоду сильнішими та згуртованішими, ми не можемо не вірити в те, що згодом ненависть та старі образи минуться…

Що стосується мусульманського світу, то ми прагнемо знайти новий шлях уперед, шлях, котрий ґрунтуватиметься на взаємних інтересах та взаємній повазі. Тим же лідерам в усьому світі, які сіють зерна конфлікту чи звинувачують Захід у проблемах своїх суспільств, ми кажемо: знайте, що ваші народи судитимуть вас за вашою здатністю будувати, а не руйнувати. Тим, хто чіпляється за владу корупцією, обманом та придушенням незгодних, ми кажемо: знайте, що історія не на вашому боці, але ми простягнемо вам руку, якщо ви розтиснете свій кулак.

Народам бідних країн ми обіцяємо співпрацю, щоб ваші ферми стали багатими, а вода у річках — чистою, щоб нагодувати зголоднілі тіла і наситити спраглі душі. А всім країнам на кшталт нашої, які користуються плодами відносного багатства, ми кажемо: ми не залишимося байдужими до страждань за межами наших кордонів, не будемо ми і споживати світові ресурси без огляду на наслідки. Бо світ змінився, і разом із ним мусимо змінитися й ми.

Споглядаючи шлях, що лежить перед нами, ми зі смиренною вдячністю згадуємо тих хоробрих американців, що саме в цю годину патрулюють далекі пустелі та віддалені гори. У них є що сказати нам сьогодні, як і тим загиблим героям, котрі лежать на Арлінґтонському цвинтарі, стиха промовляючи до нас крізь віки. Ми шануємо їх не лише тому, що вони охоронці нашої свободи, а й тому, що вони втілюють ідею служіння країні,

бажання знайти сенс у тому, що є чимось більшим, аніж вони самі. І тому в цю мить, мить, яка визначатиме життя покоління, саме цей дух має оселитися в наших душах.

Бо, скільки б не робив і не мусив зробити уряд, урешті наша країна спирається саме на віру та рішучість американського народу. Бо якраз доброта, що спонукає прийняти незнайомця, котрий утратив житло під час повені, бо якраз безкорисливість робітників, які радше скоротять свій робочий день, але не допустять, щоб їхній товариш утратив роботу, допомагають нам пережити найважчі часи. Нашу долю вирішує не лише сміливість пожежника, що кидається сходами і рятує дитину, але й бажання батьків цю дитину ростити і виховувати.

Нашу долю вирішує не лише сміливість пожежника, що кидається сходами і рятує дитину, але й бажання батьків цю дитину ростити і виховувати.

Перед нами можуть постати нові проблеми. Інструменти для їх подолання теж можуть бути новими і досі не баченими. Але ті цінності, від яких залежить наш успіх, — наполеглива праця та чесність, мужність та справедливість, терпимість та допитливість, вірність та патріотизм, — усі вони давні. Вони істинні. Саме ці цінності були мовчазним рушієм прогресу впродовж усієї нашої історії. Зараз нам необхідно повернутися до цих істин. Зараз від нас вимагається розпочати нову добу відповідальності — свідомості кожного американця, що ми маємо обов'язки — перед собою, перед нашою країною і перед світом, обов'язки, що ми їх будемо брати на себе не з невдоволенням, а з радістю, твердо знаючи: ніщо так повно не задовольняє душу і ніщо так не формує наш характер, як спрямування всіх своїх сил на вирішення важкого завдання.

Отакі ціна та перспектива американського громадянства.

Ось у чім джерело нашої впевненості — у знанні того, що Господь кличе нас утілити в реальність історичну долю, обриси якої поки що ледве бринять.

Ось сенс наших вольностей і нашої віри: чоловіки, жінки та діти всіх віровизнань можуть прийти на свято на цю величну алею, і чоловік, чийого батька іще менше шістдесяти років тому могли б не обслужити в місцевому ресторані, має тепер змогу стояти перед вами, приймаючи найсвятішу з присяг.

Тож відзначмо цей день спогадом про те, хто ми і який великий шлях ми вже здолали. У той рік, коли народилася Америка, у найхолодніший місяць року невеличка купка патріотів сиділа, скупчившись біля згасаючого вогнища на березі замерзлої ріки. Столицю довелося покинути. Ворог наступав. Сніг був забризканий кров'ю. І в той момент, коли доля нашої революції висіла на волосинці, батько нашої нації наказав зачитати народу оці слова:

«Нехай нащадки знають, <…> що в розпал зими, коли живими лишалися тільки надія та доброчесність, <…> столиця та країна, стривожені спільною небезпекою, виступили проти неї».

Америко! Перед лицем наших спільних небезпек, в цю зиму, сповнену тяжких випробувань, не забудьмо ці непідвладні часу слова. З надією та доброчесністю хоробро здолаймо крижані потоки і вистіймо всі шторми та буревії. Нехай діти наших дітей скажуть, що, коли настав час випробувань, ми не зійшли зі свого шляху, не дали скінчитися нашій подорожі, що ми не злякалися і не втратили мужність і, пильно вдивляючись в обрій та з Божим благословенням над нами, понесли далі той великий дарунок свободи, щоб передати його майбутнім поколінням.

Зміст

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ 5
Десять Божих Заповідей (2М 20:3—17) 5

ПРОПОВІДЬ НА ГОРІ 7
Проповідь на горі (Мт. 5:1—48; 6:1—34; 7:1—29) 7

«ЗВЕРНИ Ж СВОЄ ОБЛИЧЧЯ В БІК ЗАПОВІДНОЇ МЕЧЕТІ» 15
Коран, Сура Друга, «Корова» 15

«ПРОМОВА ФІЛОСОФА» 17
Промова Філософа 17

ФРАНЦИСК АССІЗЬКИЙ 21
«Проповідь птахам» 21

ЄЛИЗАВЕТА І 23
Промова Єлизавети І до військ у Тільбері 23
«Прощальна» («золота») промова Єлизавети І 25

КАРЛ І 29
Промова на ешафоті 29

ОЛІВЕР КРОМВЕЛЬ 33
Промова в парламенті 33

БОГДАН ЗІНОВІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ 35
Промова гетьмана Богдана Хмельницького в Переяславі 37

ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН 39
Перша інавгураційна промова 40
«Прощальне послання» Джорджа Вашингтона 43

ТОМАС ДЖЕФФЕРСОН 51
Перша інавгураційна промова 52

НАПОЛЕОН БОНАПАРТ 57
«Солдати моєї старої гвардії!» 58

АВРААМ ЛІНКОЛЬН 59
Перша інавгураційна промова 61
Ґеттісберзька промова 69

МАХАТМА ҐАНДІ. 71
Промова у Варанасі («Індії немає порятунку») 71
Промова, виголошена в Ахмедабаді 74

ТОМАС ВУДРО ВІЛЬСОН 79
Воєнне звернення до Конгресу 80

МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ ГРУШЕВСЬКИЙ 85
Промова під час похорону полеглих захисників Крут 86

ВОЛОДИМИР ІЛЛІЧ ЛЕНІН (УЛЬЯНОВ) 87
«Що таке Радянська влада?». 89

МАРІЯ СКЛОДОВСЬКА-КЮРІ 91
Промова у Вассарському коледжі, Нью-Йорк 91

ФРАНКЛІН ДЕЛАНО РУЗВЕЛЬТ 93
Перша інавгураційна промова 95
Воєнне послання нації 99

АДОЛЬФ ГІТЛЕР 101
«Мій терпець уривається» 103
Промова в Рейхстазі 105

АРТУР НЕВІЛЛ ЧЕМБЕРЛЕН 111
Промова в Лондонському аеропорту. 111

ЙОСИП ВІССАРІОНОВИЧ СТАЛІН (ДЖУГАШВІЛІ) 113
Промова на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 115
Радіозвернення Й. В. Сталіна до народу 117

ВІНСТОН ЛЕОНАРД СПЕНСЕР ЧЕРЧІЛЛЬ 123
Промова в Палаті громад з нагоди формування нового уряду Великобританії. 124
Промова в Палаті громад 125
Промова в Палаті громад 127
Промова у Фултоні («Фултонська промова»). 136

ШАРЛЬ АНДРЕ ЖОЗЕФ МАРІ ДЕ ҐОЛЛЬ 147
Радіозвернення з Лондона 148

В’ЯЧЕСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ МОЛОТОВ. 149
Виступ по радіо заступника Голови Ради Народних Комісарів Союзу РСР
і народного комісара закордонних справ В. М. Молотова 151

ДЖОРДЖ СМІТ ПАТТОН-МОЛОДШИЙ 153
Промова перед Третьою армією США 155

ХІРОХІТО, ІМПЕРАТОР СЬОВА 157
Промова імператора Хірохіто про прийняття умов капітуляції Японії 157

ДЖУЛІУС РОБЕРТ ОППЕНҐЕЙМЕР 161
Промова в Лос-Аламосі 163

ГАРРІ ТРУМЕН 165
Промова на засіданні Конгресу («Доктрина Трумена») 167

МАРШАЛЛ ДЖОРДЖ КЕТЛЕТ 173
Виступ у Гарвардському університеті («План Маршалла») 174

ДЖАВАХАРЛАЛ НЕРУ 177
Промова з нагоди проголошення незалежності Індії 177

МИКИТА СЕРГІЙОВИЧ ХРУЩОВ 181
Доповідь ХХ з'їзду КПРС 182
Промова в ООН 196

ДЖОН ФІТЦДЖЕРАЛЬД КЕННЕДІ 203
Інавгураційна промова 204
Звернення до американського народу під час Карибської кризи 208
Ich bin ein Berliner 212

АДЛАЙ ЮЇНҐ СТІВЕНСОН 215
Промова-звернення до посла СРСР в ООН Зоріна з доказами наявності радянських ракет на Кубі 215

МАРТІН ЛЮТЕР КІНҐ 219
«У мене є мрія» 219
«Я бачив землю обітовану» (Промова у Мемфісі) 224

НЕЛЬСОН РОЛІХЛАХЛА МАНДЕЛА 227
Промова на Рівонійському процесі 229
Промова з нагоди перемоги на виборах 241

РІЧАРД МІЛХАУЗ НІКСОН 243
Звернення до нації («Доктрина Ніксона») 245

ҐОЛДА МЕЇР 257
Промова в Кнесеті 258

МАТИ ТЕРЕЗА 261
Промова на церемонії вручення Нобелівської премії 261

ІОАНН ПАВЛО ІІ (КАРОЛЬ ЮЗЕФ ВОЙТИЛА) 265
Промова в Ясногірському монастирі 266

РОНАЛЬД ВІЛСОН РЕЙҐАН 269
Промова перед Національною асоціацією євангелістів («Імперія зла») 270
Промова біля Берлінської стіни 272

МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ ГОРБАЧОВ 279
Про скликання чергового XXVII з'їзду КПРС і завдання, пов'язані з його підготовкою та проведенням 281
«Я залишаю свою посаду з тривогою, але і з надією» 289

ВАЦЛАВ ГАВЕЛ 293
Новорічне послання громадянам Чехословаччини 294

ЛЕОНІД МАКАРОВИЧ КРАВЧУК 297
Промова у Верховній Раді 298

ЛЕОНІД ДАНИЛОВИЧ КУЧМА 303
«Шляхом радикальних економічних реформ» 304
Промова у Верховній Раді України («Націю звеличують великі цілі і діла») 314

ПУТІН ВОЛОДИМИР ВОЛОДИМИРОВИЧ 331
Послання до Федеральних Зборів Російської Федерації 333
Виступ і дискусія на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки («Мюнхенська промова») 341

БАРАК ХУСЕЙН ОБАМА 351
Інавгураційна промова 352